Πρεβεζάνικα ΧΡΟΝΙΚΑ

Περίοδος Β΄
Έτος 6ο
Τεύχος 24
Ιούλιος-Δεκέμβριος '90
Τιμή: 750 δρχ.

Πρεβεζάνικα Χρονικά
Εξαμηνιαία περιοδική έκδοση της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας

Έδρα: Εθν.Αντίστασης & Θεοφάνη (γωνία)
Πρέβεζα 481 00
τηλ. (0682) 22375

Συντακτική Επιτροπή
Βαγγέλης Αυδίκος
Ευριπίδης Αφεντουλίδης
Βαγγέλης Κογιαντής
Σπύρος Λάμπρος
Θωμάς Μανόπουλος
Σπύρος Ντούσιας
Γιώργος Σακκάς
Κώστας Τζίμας

Γενική επιμέλεια
Βαγγέλης Αυδίκος

Καλλιτεχνική επιμέλεια
Βαγγέλης Κογιαντής

Διορθώσεις-σελιδοποίηση
Ευριπίδης Αφεντουλίδης

Εκτύπωση: Χ. Τσάγκας & Σία Ο.Ε. Χρ.Κοντού 70, τηλ. 0682-24429, Πρέβεζα

Κεντρική διάθεση: Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας

Συνδρομές
Ετήσια (2 τεύχη): 1500 δρχ.
Φοιτητική: 750 δρχ.
Οργανισμών 5000 δρχ.

Εμβάσματα-επιταγές
Σπύρος Λάμπρος, Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΣΤΑΘΗΣ ΔΑΜΙΑΝΑΚΟΣ, Για μια κοινωνιολογική ανάγνωση του λαϊκού χορού: Το παράδειγμα του ζεμπέκικου και του χασάπικου	3
ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΚΡΙΔΑΣ, Αφιέρωμα στη μνήμη των πρακτικών λαϊκών οργανοπαικτών της Πρέβεζας	11
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ, Ο Φώτης Κόντογλου και η Πρέβεζα	25
ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΡΤΙΝ ΦΟΝ ΒΑΓΚΝΕΡ, Ένα ταξίδι στην Ελλάδα 1812-13: Οδύσσεια στην Ήπειρο και μια μικρή ευχάριστη διαμονή στη γραφική Πρέβεζα	32
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Οικονομικές και κοινωνικές όψεις του καζά της Πρέβεζας κατά το Β΄ μισό του 19ου αιώνα	34
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΝΑΤΣΗΣ, Η εμπορική κίνηση στο λιμάνι της Πρέβεζας 1811-1813	47
ΝΙΚΟΣ ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, Ένα ιδιωτικό αρχείο	63
ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΓΡ. ΑΥΔΙΚΟΣ, Η κοινότητα στον αστικό χώρο: Αντιστάσεις και λειτουργίες. Η περίπτωση των Συρρακιωτών της Πρέβεζας	69
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΕΛ. ΡΑΠΤΗΣ, Δημοτικά τραγούδια περιοχής Φαναρίου Πρέβεζας (Β΄ μέρος)	95
ΑΝΘΗ ΣΤΑΜΑΤΗ, Ρύπανση επιφανειακών νερών περιοχής Αμβρακικού κόλπου	107
ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΑΠΑΡΟΪΔΑΜΗΣ, Υγρά απόβλητα και περιβάλλον	120
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΒΕΛΗΣ, Ρύπανση του περιβάλλοντος από τα λύματα των χοιροστασίων	129
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑΙΟΣ, Η μελισσοκομία στο νομό Πρέβεζας	141
ΦΩΤΗΣ ΜΠΑΟΣ, Ο φάρος	151
ΘΩΜΑΣ ΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το καραμοσάλι	155
ΣΠΥΡΟΣ ΝΤΟΥΣΙΑΣ, Ιταλική παλληκαριά	159
ΖΩΗ ΠΑΠΑΖΗΣΗ-ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ, Αναβάφτιση	169
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Βικέντιος Βαν-Γκόγκ: 100 χρόνια από το θάνατό του	177
ΠΕΛΟΠΙΔΑΣ ΔΟΝΟΣ, Ποίηση	179
ΜΑΘΗΤΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ, Οικονομικά χαρακτηριστικά της Φιλιππιάδας	185
ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΛΟΓΟΣ	188

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στάθης Δαμιανάκος
Chargé de Recherche au C.N.R.S.
Université de Paris X, Nanterre

ΓΙΑ ΜΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΧΟΡΟΥ:
ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΖΕΪΜΠΕΚΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΧΑΣΑΠΙΚΟΥ (*)

«Αφεντικό», φώναξε, «έχω πολλά να σου πω (....), έχω πολλά να σου πω, μα δεν το πάει η γλώσσα μου... Θα τα χορέψω το λοιπόν!»

Νίκος Καζαντζάκης
"Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά"

Τα παραπάνω λόγια του Αλέξη Ζορμπά φέρνουν στο φως μιαν ασυμβίβαστη αντίθεση: την αντίθεση ανάμεσα στο λόγο και την αισθητική έκφραση, ανάμεσα στην εκλογικευτική και την καλλιτεχνική διαδικασία παραγωγής νοήματος.

Κάθε άλλο λοιπόν παρά ενθαρρύνουν, αν τα πάρει κανείς τοις μετρητοίς, την αναλυτική προσέγγιση του φαινομένου «χορός», στην ακραία μάλιστα εκδοχή τους φαίνεται ν' αμφισβητούν εκ των προτέρων οποιαδήποτε απόπειρα ερμηνείας: πώς να επιχειρήσεις μια «επιστημονική» πρόσβαση σ' ένα φαινόμενο που λειτουργία του είναι, ακριβώς, να ερμηνεύει όσα ο λόγος αδυνατεί να εκφράσει; Ο Αλέξης Ζορμπάς παραιτείται από τη λεκτική διατύπωση όχι γιατί έχει προβλήματα γλωσσικής επικοινωνίας ή γιατί το λεξιλόγιό του είναι ιδιαίτερα πενιχρό, αλλά επειδή αυτό που θέλει να πει είναι τόσο δυνατό, τόσο αχανές, τόσο (κυριολεκτικά) αν-είπωτο ώστε να βρίσκεται πέρα από τον έναρθρο λόγο. Μόνο ο χορός με τον πηγαίο και αυθόρμητο χαρακτήρα του, με την εκπληκτική συμπύκνωση και οικονομία μέσων που τον διακρίνουν είναι σε θέση να εκφράσει τον αβυθομέτρητο κόσμο του.

Ποιά αναλυτική μέθοδος θα μπορούσε λοιπόν να προσπελάσει αυτόν τον κόσμο; Βέβαια, στην ερώτηση αυτή ο σημειολόγος θ' απαντήσει ότι ο χορός, όπως και κάθε άλλη καλλιτεχνική εκδήλωση, δεν αποτελεί παρά ένα αντικείμενο ανταλλαγής και επικοινωνίας, άρα διαθέτει ένα σύνολο σημείων οργανωμένων σε σύστημα: στον ερευνητή εναπόκειται ν' ανακαλύ-

(*) *Το κείμενο αυτό αποτελεί ανάπλαση μιας ανακοίνωσης που έγινε στο Διεθνές Συνέδριο της IOFA-UNESCO «Folk dance today» (Λάρισα, 1-5 Ιουλίου 1987).*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ψει τη δομή αυτού του συστήματος. Από την πλευρά τους ο εθνογράφος ή ο εθνολόγος θ' αντιτείνουν ότι τα διάφορα στοιχεία που συνδιαρθρώνονται στον χορό μπορούν να συλλεχθούν, να καταγραφούν και να ταξινομηθούν ως λειτουργικά μέρη μιας παράδοσης της οποίας ερευνάται η ιστορική διαδρομή, καθώς και οι συνάφειες ή οι αντιθέσεις σε σύγκριση με άλλες παραδόσεις. Όσο για τον κοινωνιολόγο αυτό που βλέπει στο χορό είναι, κυρίως, μια εκδήλωση, μέσα στις άλλες, της ιδιαίτερης κοινωνικότητας που διακρίνει μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα, εκδήλωση η οποία περικλείει ορισμένες τυπικές συνιστώσες του διανοητικού, ιδεολογικού και ψυχοσυναισθηματικού κόσμου αυτής της ομάδας.

Όλες αυτές οι προσεγγίσεις είναι ασφαλώς θεμιτές και επιστημονικά κατοχυρωμένες. Ωστόσο, οι ερμηνευτικές φιλοδοξίες ή δυνατότητές τους δεν προχωρούν ως την καρδιά του φαινομένου χορός: η ανάλυση στέκεται στα συμφραζόμενα, σε δομολειτουργικές αναλογίες, μορφολογικές συντεταγμένες ή ελεύθερες λίγο-πολύ ερμηνείες όσον αφορά ένα «νόημα», του οποίου η προσπέλαση είναι τόσο περισσότερο δύσκολη όσο η παραγωγή του υπόκειται σε αλλαγές ανάλογα με την περίσταση, την ομήγυρη ή την προσωπικότητα του χορευτή. Ο αισθητικός πυρήνας, αυτός καθ' αυτός ο μηχανισμός παραγωγής του συγκινησιακού αποτελέσματος παραμένουν ανεξερεύνητοι, πράγμα που ισχύει άλλωστε και προκειμένου για οποιαδήποτε αισθητική έκφραση. Και ευτυχώς, θα πρέπει να προσθέσουμε, ευτυχώς που είναι έτσι γιατί η εισαγωγή του καλλιτεχνικού έργου στο χειρουργείο, η ανατομή του με το νυστέρι της εκλογίκευσης, θα εξήγγελαν αυτόχρημα και τον οριστικό θάνατό του.

Οι εισαγωγικές αυτές παρατηρήσεις δεν έχουν φυσικά στόχο ν' αναιρέσουν την αξία της επιστημονικής προσέγγισης του πολιτισμικού-αισθητικού δημιουργήματος, θέλουν απλώς να καταδείξουν τα όριά της και να υπογραμμίσουν την ανάγκη του όσο γίνεται ακριβέστερου προσδιορισμού του αντικειμένου της.

Η εργασία αυτή επιχειρεί μια κοινωνιολογική ανάγνωση του ζεϊμπέκικου και του χασάπικου, δυό λαϊκών χορών του ελληνικού αστικού κέντρου. Πιο συγκεκριμένα, έχει στόχο να εξετάσει (όσο γίνεται συνοπτικότερα και στη βάση μιας παλαιότερης εργασίας μας πάνω στο ρεμπέτικο τραγούδι) (1) τους κοινωνικούς και πολιτισμικούς όρους ανάδυσης, διάδοσης και επιβολής στη συλλογική πρακτική των δυο αυτών χορών, καθώς και τις λειτουργικές αντιστοιχίες που τους συνδέουν με την ταυτότητα μιας ξέχωρης κοινωνικής ομάδας (τους Έλληνες ρεμπέτες) που η ιστορία της σημαδεύεται από την κοινωνική απόρριψη και τη βίαιη περιθωριοποίηση.

Όπως και κάθε άλλη παραδοσιακή πολιτισμική έκφραση, ο λαϊκός χορός εξ αιτίας της μορφολογικής σύστασής του, του τελετουργικού πλαι-

(1) Βλ. Στ. Δαμιανάκος, *Les Rébétika, la chanson populaire grecque d' une classe sociale: le sous-prolétariat des centres urbains*, CNRS, 1971 (ελληνική μετάφραση στο *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*, Αθήνα, Πλέθρον, 1987) και Κοινωνιολογία του ρεμπέτικου, Αθήνα, Ερμείας, 1976.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σίου εκτέλεσής του και της επιτελούμενης κοινωνικής λειτουργίας, περικλείει έναν ολόκληρο κόσμο από μηνύματα και κώδικες προς αποκρυπτογράφηση. Διαθέτει, για να επαναλάβουμε μια έκφραση του Cl.Lévi-Strauss, έναν «κοινωνιολογικό οπλισμό», ο οποίος όχι μόνο υπαγορεύει αντιστοιχίες ανάμεσα στη μορφή της πολιτισμικής έκφρασης και τον τύπο των ιδανικών κοινωνικών σχέσεων που αναφέρονται σε μια ανθρώπινη ομάδα (κατά το υπόδειγμα των μύθων ως προς την προέλευση της μαγειρικής οι οποίοι αναπτύσσουν μιαν «αληθινή φυσιολογία της αγχιστείας»),(2) όχι μόνο αποκαλύπτει κάποιους ιδιάζοντες τρόπους παρατήρησης και στοχασμού, αλλά και πληροφορεί για την ύπαρξη και τις ιδιαιτερότητες ενός τρόπου ζωής και κάποιων στάσεων, ενός ηθικού και ψυχοσυναισθηματικού στερεώματος που χαρακτηρίζουν κάθε κοινωνικοπολιτισμικό σύνολο είτε πρόκειται για τις λεγόμενες «πρωτόγονες κοινωνίες», είτε για τις κοινωνίες των παραδοσιακών χωρικών, είτε ακόμη για τις οργανωμένες ομάδες των περιθωριακών του σύγχρονου αστικού κέντρου.

Ο ζεϊμπέκικος, σε ρυθμό 9/8, και ο χασάπικος, σε ρυθμό 2/4, συνιστούν τυπικούς λαϊκούς χορούς που διαδίδονται από τα τέλη του περασμένου αιώνα στο ελληνικό αστικό κέντρο. Κατ' εξοχήν, ρυθμικές εκφράσεις του ρεμπέτικου, φέρουν έντονη την κοινωνική σφραγίδα των υποπρολεταριοποιημένων πληθυσμών, οι οποίοι συσσωρεύονται στις μεγάλες πόλεις και τα λιμάνια του Αιγαίου έως το πρώτο μισό του αιώνα μας. Συμμετέχουν, εξίσου με άλλα πολιτισμικά και κοινωνικά στοιχεία, στη συγκρότηση ενός ξέχωρου πολιτισμικού συνόλου που είναι οι ρεμπέτες, και επηρεάζουν αποφασιστικά τη διαμόρφωση της νεοελληνικής αισθητικής ταυτότητας στο σύνολό της.

Τα κύρια χαρακτηριστικά του ρεμπέτικου τραγουδιού και της ρεμπέτικης κοινωνίας έχει επιχειρήσει να δώσει, εδώ και μερικά χρόνια, ο συγγραφέας αυτών των γραμμών, χρησιμοποιώντας τη μέθοδο της συστηματικής ανάλυσης περιεχομένου των κειμένων των τραγουδιών αυτών. Ο χώρος δεν μας επιτρέπει ν' αναφερθούμε, έστω και κατά συνοπτικό τρόπο, στα συμπεράσματα αυτής της ανάλυσης. Θα πρέπει, ωστόσο, να υπενθυμίσουμε ότι η μελέτη του σχηματισμού και της ιστορικής διαδρομής που ακολουθούν οι ρεμπέτικες ομάδες φέρνει στο φως ορισμένες βασικές συνιστώσες της κοινωνικής ύπαρξης και φυσιογνωμίας αυτών των ομάδων, που βρίσκουν την αντιστοιχία τους στον ιδεολογικό κόσμο και τις ψυχοσυναισθηματικές στάσεις που εκφράζονται μέσα στα κείμενα των τραγουδιών. Από τα κύρια συμφραζόμενα του χορού (μαζί με τη μουσική έκφραση, την ενορχήστρωση, τα ενδυματολογικά χαρακτηριστικά, το ύφος και τη χειρονομία, τον χώρο εκτέλεσης, την περίσταση και την ομήγυρη), το κείμενο του τραγουδιού συμβάλλει αποφασιστικά στη συγκρότηση της κοινωνικής του φυσιογνωμίας και τον φορτίζει μ' ένα ιδιαίτερο ψυχοσυναισθηματικό περιεχόμενο. Συγχρόνως συνιστά ένα από τα πιο σίγουρα μέσα

(2) Cl. Lévi-Strauss, *Du miel aux cendres (Mythologiques II)*, Paris, Plon, 1968.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ερευνητικής πρόσβασης. Δεν θα πρέπει άλλωστε να ξεχνάμε ότι στο ρεμπέτικο τραγούδι τα δυο αυτά στοιχεία, κείμενο και χορός, συνυπάρχουν πάντοτε, αντίθετα με ό,τι συμβαίνει στη δημοτική παράδοση όπου μπορεί είτε το ένα, είτε το άλλο, είτε και τα δυο μαζί ν' απουσιάζουν.

Ποιές είναι οι πιο χαρακτηριστικές όψεις αυτής της κοινωνικής φυσιογνωμίας και αυτού του ψυχοσυναισθηματικού κόσμου; Στις γραμμές που ακολουθούν επιχειρούνται μόνο μερικές βασικές επισημάνσεις. Προηγουμένως, δεν θα ήταν άσκοπες κάποιες στατιστικές και ιστοριογραφικές πληροφορίες για τον πληρέστερο φωτισμό του θέματος: θέση του ζεϊμπέκικου και του χασάπικου μέσα στο σύνολο των ρεμπέτικων χορών, συσχετίσεις με την θεματική του τραγουδιού, εθνογραφική καταγωγή.

Ήδη από την προπολεμική εποχή ο ζεϊμπέκικος κατέχει την πιο σημαντική θέση στο σύνολο των ρεμπέτικων ρυθμών (ή, πιο σωστά, στο σύνολο των ρυθμών που συνοδεύουν ρεμπέτικα τραγούδια), αφού τα μισά από τα τραγούδια της δειγματοληψίας μας είναι ζεϊμπέκικα. Αυτό ισχύει τόσο για την περίοδο πριν το 1922, όσο και για την περίοδο 1922-1940. Αυτή η υπεροχή γίνεται ακόμη πιο έντονη κατά τη διάρκεια της τρίτης περιόδου (1940-1953), οπότε το ποσοστό των ζεϊμπέκικων ρυθμών φθάνει στο 65%. Ο χασάπικος ακολουθεί αμφίδρομη πορεία: από 10% κατά την πρώτη περίοδο, τα ποσοστά του φθάνουν το 30% κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, για να ισορροπήσουν στο 20% κατά την τελευταία περίδο. Στη διάρκεια λοιπόν της τρίτης αυτής περιόδου οι δυο ρυθμοί αντιπροσωπεύουν μόνοι τους το 85% των ρεμπέτικων τραγουδιών.

Η συγκεντροποίηση γίνεται σε βάρος των λεγόμενων «ανατολίτικων» ρυθμών (καρσιλλαμάδες, μανέδες, σαμπάχ) ή, ακόμα, των καλαματιανών και συρτών που από 37% κατά την πρώτη περίοδο περιορίζονται σε 11% κατά την τελευταία. Τα τσιφτετέλια αντιπροσωπεύονται από πολύ χαμηλά ποσοστά, παρ'όλο ότι ακολουθούν μιαν αργή αλλά σταθερή ανοδική πορεία καθ' όλη τη διάρκεια αυτών των περιόδων: από 2% κατά την πρώτη περίοδο, σε 4% κατά την τρίτη. (3)

Η στατιστική συσχέτιση των ρυθμικών τύπων με τις θεματικές κατηγορίες, στις οποίες κατατάσσουμε τα τραγούδια του δείγματος, μας φανερώνει μια σαφή τάση του χασάπικου να συνοδεύει τραγούδια, των οποίων

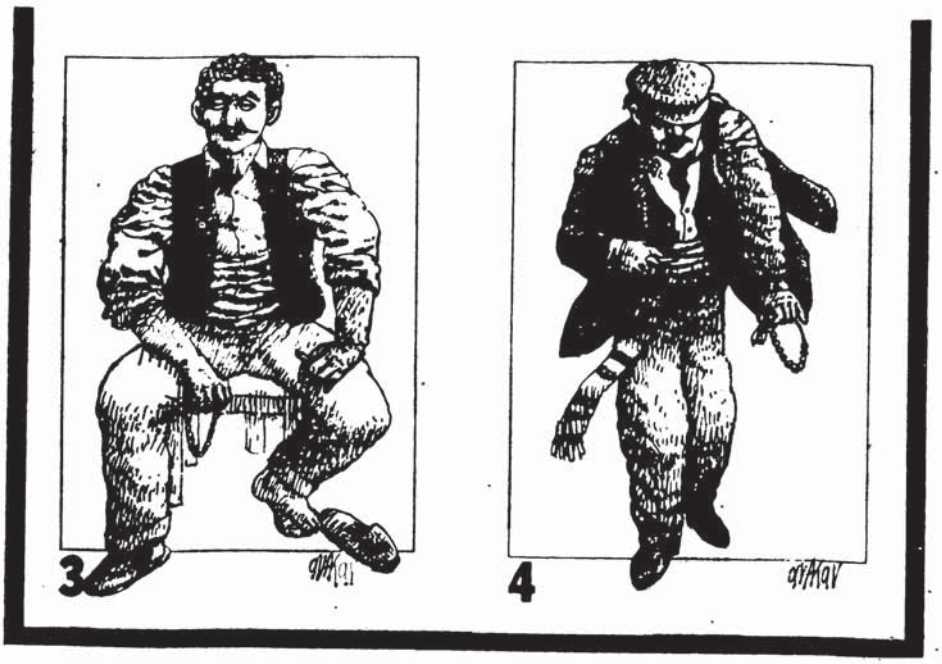
(3) Είναι γεγονός ότι τα πολυάριθμα σφάλματα χρονολόγησης που περιέχει η συλλογή. Η. Πετροπούλου (Αθήνα, 1968), στην οποία στηρίχθηκε κατά κύριο λόγο η ανάλυσή μας, σχετικοποιούν ως ένα βαθμό την αξία αυτών των ποσοστών. Ωστόσο, δεν φθάνουν ν' αναιρέσουν τις γενικές τάσεις διαχρονικής εξέλιξης που εμφανίζουν: οι αριθμητικές σειρές δεν έχουν νόημα αυτές καθ' αυτές, η σημασία τους έγκειται στο γεγονός ότι διαγράφουν την κατεύθυνση που ακολουθούν οι μετασχηματισμοί. Εξάλλου, θα πρέπει να σημειωθεί ότι την εποχή που αναλαμβάναμε τη μελέτη μας, η συλλογή εκείνη αποτελούσε το μοναδικό διαθέσιμο υλικό. Περισσότερο φερέγγυα, η μεταγενέστερη *Ρεμπέτικη Ανθολογία* του Τ. Σχορέλη (Τόμοι Α, Β, Γ, Δ, Αθήνα, Πλέθρον, 1977) παρέχει πλούσιο υλικό για ελέγχους και επαληθεύσεις που ο υπογράφων ελπίζει ν' αναλάβει προσεχώς στα πλαίσια μιας επανεπεξεργασίας της αρχικής του μελέτης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

το θέμα αναφέρεται κατά πρώτο λόγο στη γυναίκα και τον έρωτα, ενώ ο ζεϊμπέκικος εκφράζεται κυρίως μέσα από τη θεματική της φυλακής, τα τραγούδια της θλίψης, διαμαρτυρίας ή απελπισίας, καθώς και τα λεγόμενα χασικλίδικα. Οι διασταυρώσεις αυτές είναι έξοχα χαρακτηριστικές της αμφισημίας η οποία, όπως θα δούμε πιο κάτω, διακρίνει τον ρεμπέτικο ιδεολογικό και ψυχοσυναισθηματικό κόσμο.

Όσο για τις εθνογραφικές καταβολές των δυο χορών, οι διαθέσιμες πληροφορίες είναι ιδιαίτερα πενιχρές. Ο χασάπικος, σύμφωνα με την παράδοση, κρατάει από έναν παλιό χορό της συντεχνίας των χασάπηδων της Πόλης. Από πλευράς ρυθμού ανήκει στην ίδια οικογένεια με τη ρουμάνικη chora, καθώς και τον σέρβικο και ρώσικο κοζάκικο. Ο ζεϊμπέκικος ανάγει την ετυμολογία του στο όνομα μιας εθνοτικής μειονότητας των παραλίων του Αιγαίου, τους Ζεϊμπέκους, για τους οποίους διάφορες πηγές αναφέρουν ότι επρόκειτο για εξισλαμισμένους Έλληνες από τη Θράκη που είχαν εγκατασταθεί στο Αϊδίνιο ως ένοπλοι φρουροί των ημιαυτόνομων τοπαρχών της δυναστείας του Καραοσμάνογλου (1833) και που ύστερα από μια ατυχή εξέγερση αποδεκατίστηκαν σχεδόν ολοκληρωτικά.(4) Όμως δεν υπάρχουν ενδείξεις κατά πόσο ο χορός του πολεμικού αυτού λαού ήταν ή όχι ο ίδιος με αυτόν που ξέρουμε σήμερα ως ζεϊμπέκικο. Το μόνο που μπορεί ν' αναφερθεί εδώ είναι ότι ο ρεμπέτικος ζεϊμπέκικος συγγενεύει με τον αϊδίνικο χορό, σε ρυθμό επίσης 9/8, και με τον τούρ-

(4) Βλ. κυρίως C. Texier, *L' Asie Mineure*, Paris, 1876, Handy Bey, *Les costumes populaires de la Turquie*, 1873, καθώς και Γ. Σκαλιέρη, *Λαοί και φυλαί της Μ. Ασίας*, Αθήναι, 1922.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κικο zeybek σε ρυθμό 9/16.

Ως προς τις ιδεολογικές και ψυχοσυναισθηματικές συνιστώσες του ρεμπέτικου κόσμου, ο χασάπικος και ο ζεϊμπέκικος φαίνονται να παραπέμπουν, μέσω ορισμένων συμφραζόμενων στοιχείων τους, σε καταστάσεις διαμετρικά αντίθετες.

Ο χασάπικος είναι χορός ομαδικός, αλέγρος, ακριβής στο βηματισμό του, εξωστρεφής. Αν θέλαμε να του βρούμε έναν επιγραμματικό ορισμό, θα μπορούσαμε να τον χαρακτηρίσουμε ως έκφραση της ανδρικής φιλίας και συντροφικότητας. Οι ιδεολογικές αναφορές του είναι δυνατόν ν' αναζητηθούν σε μια ξέχωρη περιοχή της ρεμπέτικης ηθικής και του ρεμπέτικου τρόπου ζωής, δηλαδή στους δεσμούς αλληλεγγύης και την αμεσότητα των διαπροσωπικών σχέσεων στο εσωτερικό της μικρο-ομάδας που υπεραξιολογούν την ευθύτητα και εντιμότητα απέναντι στο φίλο, επιτάσσουν την αλληλοβοήθεια και προβάλλουν τις καταξιωμένες αρετές του μάγκα: τιμή, φιλότιμο, δεξιοτεχνία, πονηριά, εμπειρία, εξυπνάδα, γενναιοδωρία, γενναιοφροσύνη. Οι ψυχοσυναισθηματικές στάσεις στο χασάπικο κυριαρχούνται από έντονο αίσθημα υπερηφάνιας και υπεροχής, αίσθημα που μοιάζει να παραπέμπει στον έναν από τους δυό πόλους της υποπρολεταριακής ύπαρξης, τον θετικό πόλο: η κοινωνία της ημιπαρανομίας, η «πιάτσα», αποτελεί σ' αυτή την περίπτωση «καταφύγιο» για τον ρεμπέτη και εξασφαλίζει σιγουριά, ευφορία, ψυχολογική ισορροπία. Αντίθετα, ο ζεϊμπέκικος είναι κατ' εξοχήν μονήρης και ατομικός χορός, έκφραση των νέων συνθηκών που διέπουν τις κοινωνικές σχέσεις της ανώνυμης πιά αστικής κοινωνίας. Εκτελείται σε χώρο που δεν ξεπερνά τα λίγα τετραγωνικά μέτρα, είναι ενδοστρεφής, αόριστα απειλητικός και κυριαρχείται εξ ολοκλήρου από τον αυτοσχεδιασμό.(5) Η πιό επιγραμματική διατύπωση που θα τολμούσαμε εδώ είναι ότι ο χορός αυτός εκφράζει την περιπλάνηση του μοναχικού ανθρώπου.(6) Γιατί ο ζεϊμπέκικος ακριβώς μοιάζει να εξωτερικεύει μια από τις «σταθερές» του ρεμπέτικου τρόπου ζωής, την έλλειψη δηλαδή μόνιμης στέγης και τη διαρκή μετακίνηση, χαρακτηριστικά που αντανακλώνται στην αντίληψη του ρεμπέτη περί προσωπικής ανεξαρτησίας και ελευθερίας. Συγχρόνως παραπέμπει στους τρόπους επίλυσης των προσω

(5) Οι μοναδικές προσεγγίσεις που έχουν επιχειρηθεί, έως τώρα, του ζεϊμπέκικου, προέρχονται από λογοτέχνες ή καλλιτέχνες που τους ενδιαφέρουν οι αισθητικές κυρίως όψεις του χορού. Δεν παύουν όμως, παρά τον περιορισμό αυτόν, ν' αποτελούν πρώτης τάξεως τεκμήρια για την κοινωνιολογική μελέτη, εξ αιτίας της διεισδυτικότητας που χαρακτηρίζει την παρατήρηση και της αμεσότητας με την οποία δίνεται η περιγραφή. Για δύο τέτοιες οξυδερκείς και ζωντανές περιγραφές, βλ. M.M.W., «Ο Ζεϊμπέκικος» (μετάφραση από τα αγγλικά Ντ. Χριστιανόπουλος), *Κόσκινο* (Διαγώνιος), αρ. 3, Οκτ.-Δεκ. 1968, και Γ. Τσαρούχης, «Για τον ζεϊμπέκικο», πρόλογος στην έκδοση της Γκαλερί Ζουμπουλάκη *Τσαρούχης, Ζεϊμπέκικα και μερικά άλλα*, 1982 (αναδημοσίευση στο Γ. Τσαρούχης, *Αγαθόν το εξομολογείσθαι*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1986, σσ. 268-272).

(6) Η αίσθηση αυτή της μοναχικής περιπλάνησης που δίνει ο χορευτής του ζεϊμπέκικου στο θεατή, νομιμοποιεί ίσως την προσέγγιση με τον χορό των Με-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πικών διαφορών εν ισχύει στη ρεμπέτικη κοινωνία, δηλαδή την αυτοδικία, τις ρίξεις, τα μαχαιρώματα, τρόποι που με τη σειρά τους υπεραξιολογούν τις στάσεις επιθετικότητας, τη σκληρότητα, το νταηλίκι, την τόλμη, την ικανότητα επιβολής, τη βία. Όμως η μορφή αυτή του ηρωϊσμού δεν έχει τίποτε κοινό με τον επικό ηρωϊσμό που διέκρινε τον χορό και τα τραγούδια των μακρινών προγόνων του ρεμπέτη: των κλεφταρματολών και των ληστών. Πρόκειται για έναν μηδενιστικό, νιτσεϊκό θα έλεγε κανείς, ηρωισμό που μεταφράζει την κοινωνική παραίτηση και την εσωτερίκευση της απόρριψης την οποία υφίσταται ο ρεμπέτης εκ μέρους της υπόλοιπης κοινωνίας. Εδώ, κυρίαρχο στοιχείο της υποπρολεταριακής ύπαρξης αναδείχνεται ο αρνητικός πόλος της κατάθλιψης και απελπισίας, της απαισιοδοξίας και της μοιρολατρείας.

Από «καταφύγιο» η ρεμπέτικη κοινωνία μεταβάλλεται σε «χώρο απορριμμάτων» που γεννά αισθήματα ενοχής, τύψεων και ανάγκη απολογίας. Ποιός στίχος ρεμπέτικου τραγουδιού θα μπορούσε να δώσει καλύτερα τη βουβή απελπισία της παραπαίουσας κίνησης του ζεϊμπέκικου, την τυφλή και απεγνωσμένη προσπάθεια χεριών και ώμων να λευτερώσουν το σώμα, από τον πιο κάτω στίχο ενός τραγουδιού που έγραψε ο Καλδάρας το 1948;

Κάθε βήμα στη ζωή μου είναι πόνος και συμφορά.
Θέλω ο δόλιος να πετάξω, μα δεν έχω τα φτερά....

βλεβί της Τουρκίας. Πράγματι, αν γίνει αφαίρεση του ρυθμού καθώς και του αυστηρού τυπικού που δεσπόζει στην τελετουργία των περιστρεφόμενων δερβίσηδων (παρ' όλο που μια κάποια τελετουργικότητα επιβιώνει και στον ζεϊμπέκικο), πολλά στοιχεία είναι κοινά ανάμεσα στους δυο χορούς: αποκλειστικότητα της ανδρικής παρουσίας (θρησκευτικές αδελφότητες / κλειστός κόσμος της ρεμπέτικης πιάτσας), αυτοσχεδιασμός, αυτοσυγκέντρωση, κατήφεια και βλοσυρότητα του χορευτή, συστροφές, τέλος, περί τον άξονά του, χαρακτηριστικά που για τον προσύλητο του Σουφισμού λειτουργούν βέβαια ως μέσα μεταρσίωσης και ερωτικού σμιξίματος με το θείο (κατάληξη της περιπλάνησης), αλλά που και για τον ρεμπέτη επίσης φαίνεται να οδηγούν στην μέθεξη μιας άλλου είδους αναζήτησης. Δεν θα πρέπει, άλλωστε να ξεχνάμε ότι ο αρχέγονος χώρος συνάθροισης και εκτέλεσης των δυό αυτών χορών είναι επίσης κοινός: ο τεκές, ασκητήριο και συγχρόνως καπνιστήριο χασισιού.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Θεόδωρος Ακρίδας

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΤΩΝ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΟΡΓΑΝΟΠΑΙΧΤΩΝ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Στα πλαίσια των εκδηλώσεων «ΝΙΚΟΠΟΛΕΙΑ '90» αφιερώθηκε μια βραδιά στους πρακτικούς λαϊκούς οργανοπαίχτες της Πρέβεζας. Η μεγάλη αυτή εκδήλωση, που είχε πλατειά λαϊκή απήχηση, διοργανώθηκε από το Δημοτικό Ωδείο Πρέβεζας (ΔΩΠ) και πραγματοποιήθηκε στο Κηποθέατρο της πόλης, τη Δευτέρα 27 Αυγούστου. Περιλάμβανε: α) ομιλία για τους Πρεβεζάνους πρακτικούς οργανοπαίχτες και το έργο τους γενικά, με εκτενέστερη αναφορά στους Νίκο Τζάρα, Βασίλη Μπεσίρη ή Τουρκοβασίλη και Τάκη Τζέμο και β) απόδοση δημοτικών τραγουδιών από τη χορωδία και κομπανία παραδοσιακής μουσικής του ΔΩΠ με διευθυντή τον καθηγητή της μουσικής κ. Χρ. Βλαχογιάννη. Ομιλητής ήταν ο γνωστός, κι απ' τη διδασκαλία στο ΔΩΠ, μουσικολόγος Πρωτοψάλτης κ. Θεόδωρος Ακρίδας. Σύντομη εισήγηση και παρουσίαση του ομιλητή έκανε ο πρόεδρος του ΔΩΠ κ. Ηλίας Κατωγιάννης. Την εκδήλωση παρακολούθησαν ο δήμαρχος κ. Ν. Γιαννούλης, οι εκπρόσωποι της Πανηπειρωτικής Συνομοσπονδίας κ. Καραγιάννη, υπεύθυνη για τα πολιτιστικά και ο κ. Ζέρβας, μέλος του Δ.Σ., ο Άρχων Πρωτοψάλτης και διακεκριμένος μουσικοδιδάσκαλος κ. Αθανάσιος Καραμάνης, που συνόδευε τον ομιλητή φίλο του, συγγενείς των τιμημένων, σύγχρονοι οργανοπαίχτες, καθώς κι ένα πολυπληθές ακροατήριο. Απόλυτα κάτοχος του θέματος αλλά και ικανότατος χειριστής της πένας και του λόγου ο ομιλητής, κατασυγκίνησε το εκλεκτό και πολυπληθές ακροατήριό του. Ενδιάμεσα ακούστηκαν δείγματα της τέχνης των αείμνηστων λαϊκών καλλιτεχνών. Παραθέτουμε στη συνέχεια ολόκληρη την εμπεριστατωμένη και πολύ ενδιαφέρουσα ομιλία του κ. Ακρίδα.

Κάθε μορφή τέχνης έχει τους θεράποντες και τους εκπροσώπους της, επιφανείς ή αφανείς. Σ' αυτό δεν ήταν δυνατόν ν' αποτελέσει εξαίρεση η παραδοσιακή δημοτική μας μουσική. Απόψε δεν θ' αναφερθούμε σε σπουδασμένους μουσικούς, σε θεωρητικούς, συνθέτες ή σολίστες τυποποιημένων μουσικών έργων. Η αποψινή εκδήλωση είναι αφιερωμένη στους πρακτικούς οργανοπαίχτες και τραγουδιστές της δημοτικής μας μουσικής και συγκεκριμένα σ΄ αυτούς της μουσικογέννας Πρέβεζας. Είναι μια οφειλόμενη τιμή στη μνήμη των αείμνηστων πρακτικών οργανοπαιχτών της και εκδήλωση εκτίμησης προς τους ζώντες και συνεχιστές της δημοτικής μας

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μουσικής. Καιρός ήταν. Όταν διοργανώνονται εκδηλώσεις και μεγάλες φιέστες αμφιβόλου αξίας και προσφοράς πολλές φορές, δημιουργώντας μάλιστα τεράστιες δαπάνες, ενώ το σύνολο του λαού τις παρακολουθεί μηχανικά και αδιάφορα ή και απέχει εντελώς, (που σε πολλές περιπτώσεις είναι και το καλύτερο) δεν είναι δίκαιο και ηθικά επιβεβλημένο να αφιερωθούν εκδηλώσεις σε θέματα (όπως το αποψινό), που αγγίζουν την ψυχή του λαού μας και άπτονται των στοιχείων της εθνικής μας ταυτότητας; Γι' αυτό η αποψινή εκδήλωση αποκτά μια ιδιαίτερη σημασία, ενώ ο δήμος, που τη διοργανώνει, αξίζει κάθε έπαινο. Τέλος είναι για μένα τιμητικό και άκρως συγκινητικό το γεγονός, ότι μου ανατέθηκε η παρουσίαση αυτής της μεγάλης και ιερής θα 'λεγα εκδήλωσης. Ας δούμε όμως σε μια γενικότερη και σύντομη αναφορά ποιοί είναι οι πρακτικοί λαϊκοί οργανοπαίχτες και ποιό το έργο τους. Όπως οι ίδιες οι λέξεις μαρτυρούν, είναι πρακτικοί, εμπειρικοί, δεν είναι επιστημονικά καταρτισμένοι μουσικοί. Λέγονται λαϊκοί, γιατί εκφράζουν τη μουσική παράδοση του λαού. Και ποιά είναι αυτή το διαπιστώνουμε, όταν πάμε στα μεγάλα λαϊκά μας πανηγύρια. Στο σύνολό τους είναι άνθρωποι προικισμένοι με σπάνιο καλλιτεχνικό αισθητήριο, με οξύτατη αντίληψη και ακοή και απεριόριστη μνήμη. Διαθέτουν μια αξιοθαύμαστη διαίσθηση, που τους βοηθάει να ανακαλύπτουν κάθε ένδειξη της λαϊκής ευαισθησίας, να την αξιολογούν, να την εμπλουτίζουν, να της δίνουν μορφή, να την κάνουν μουσική, τραγούδι, χορό και να την

Προπολεμική ταβέρνα (Έργο Σταμ. Λαζάρου)

επιστρέψουν στο φυσικό αποδέκτη και συνδημιουργό τους, που είναι ο ίδιος ο λαός. Γεννήματα και θρέμματα αυτού του λαού οι πρακτικοί μας οργανοπαίχτες πιάνουν απόλυτα το σφυγμό του κι εκφράζουν τέλεια τα συναισθήματά του. Τον κάνουν να χαρεί, να ενθουσιαστεί, να συγκινηθεί, να κλάψει, να αναπολήσει, να εκτονωθεί, να ηρεμήσει. Δεν θα 'ταν υπερβολή άν λέγαμε ότι κατά κάποιο τρόπο είναι ψυχοθεραπευτές και πολλές φορές το έργο τους ψυχοθεραπευτικό. Είναι οι ζωντανοί φορείς και δημιουργοί της δημοτικής μας μουσικής παράδοσης. Είναι ίσως η πιο δημοφιλής τάξη ανάμεσα κυρίως στις πλατιές λαϊκές μάζες. Αυτή η συμπαθέστατη τάξη αναδεικνύει πάντα εκπροσώπους από αφανείς μέχρι διάσημους, που τα ονόματά τους συχνά παίρνουν διαστάσεις θρυλικές. Η μουσικογέννα Πρέβεζα έχει να επιδείξει ένα σεβαστό αριθμό πρακτικών οργανοπαιχτών και τραγουδιστών, αφανών μέχρι και διασήμων. Για να θυμηθούν οι ηλικιωμένοι και να πληροφορηθούν οι νεότεροι, αναφέρω στη συνέχεια τα ονόματά τους και τί όργανο έπαιζε ο καθένας. Αν παραλείψω κάποιον, σίγουρα θα είναι άθελά μου κι ας θεωρηρεί το όνομά του ότι συμπεριλαμβάνεται στην παρούσα αναφορά. Θύμηση λοιπόν των αποβιωσάντων πρακτικών λαϊκών οργανοπαιχτών και τραγουδιστών της Πρέβεζας.

ΚΛΑΡΙΝΟ

Δεσπόζει η μορφή του θρυλικού Νίκου Τζάρα. Μεγάλοι επίσης οι Βασίλης Μπεσίρης ή Τουρκοβασίλης και Αλέκος Τζέμος.

ΒΙΟΛΙ

Ο μεγάλος Τάκης Τζέμος, ο Κώστας Τίκος ή Νταής, ο Φώτης Ντίνος και ο Παύλος Ζαφείρης.

ΣΑΝΤΟΥΡΙ

Ο διάσημος Δημήτρης Καλλίνικος ή Μήτσος Αραπάκης, ο Νίκος Αναστασίου και ο προσφυγικής καταγωγής Παράσχος.

ΛΑΟΥΤΟ

Ο Γιώργος Πούμπης ή Λιόλης, ο Βασίλης Γκούνης, ο Παναγιώτης Τζέμος και ο Γιώργος Τίκος ή Νταής.

ΟΥΤΙ

Ο Δημοσθένης Καταρτζής κι ο Βασίλης Χατζησαββόπουλος.

ΤΡΑΓΟΥΔΙΣΤΕΣ

Εδω δεσπόζει η φυσιογνωμία του θρυλικού Μήτσου Αραπάκη. Καλοί επίσης και οι Αλέκος Τζέμος, Φώτης Ντίνος, Νίκος Αναστασίου, Βασίλης Γκούνης, Πάνος Τζέμος και Γιώργος Τίκος. Ας είναι παντοτινή η θύμησή τους. Υπάρχουν βέβαια και οι συνεχιστές τους, που δυστυχώς όλο και λιγοστεύουν. Εκτιμώντας τη μεγάλη προσφορά τους, τους αναφέρω στη συνέχεια.

ΚΛΑΡΙΝΟ

Ο προσηλωμένος στην παράδοση Νίκος Τίκος ή Νταής, ο Δημήτρης Τζάρας του Νίκου, θετικός με πλούσια δισκογραφία κι ο Λάζαρος Βλανταρίτης.

ΒΙΟΛΙΤΖΗΔΕΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δυστυχώς δεν υπάρχουν σήμερα στην Πρέβεζα.

ΣΑΝΤΟΥΡΙ

Ζεί ακόμα σήμερα (κι εύχομαι να ζεί και να είναι καλά) ένα σύμβολο, ο μεγάλος Λεωνίδας Δημητρίου, βασικό άλλοτε σαντούρι στη Φουσκουμπουκαίικη κυμπανία στο Αγρίνιο και πρώτος δάσκαλος του διάσημου Αριστείδη Μόσχου ή Φουσκομπούκα. Είναι ακόμα ο τσεμπαλίστας Λευτέρης Τζέμος, γιος του μεγάλου Τάκη, ένας θετικός όσο και σεμνός καλλιτέχνης, που εδώ και πολλά χρόνια είναι εγκατεστημένος στο Αγρίνιο.

ΛΑΟΥΤΟ

Υπάρχει μόνο ο Θεόδωρος Παπάς.

ΟΥΤΙΤΖΗΔΕΣ

Δυστυχώς δεν υπάρχουν.

ΤΡΑΓΟΥΔΙΣΤΕΣ

Επαγγελματίας είναι μόνο ο Λάκης Πάτσης, που παίζει κιθάρα. Είναι ακόμα ο Τάσος Τζάρας, που το εγκατέλειψε σαν επάγγελμα και κάποιοι φίλοι, που μάλλον ερασιτεχνικά τραγουδούν. Ας έχουν όλοι τους ζωή και υγεία για να προσφέρουν τις πολύτιμες υπηρεσίες τους προσηλωμένοι στην παράδοση κι αποφεύγοντας το πνεύμα του παραδοσιοφθόρου μοντερνισμού. Επανερχόμαστε στους αποθανόντες, για να ανεφερθούμε εκτενέστερα στη ζωή και το έργο τριών διακεκριμένων απο εκείνους. Πρόκειται για τους Νίκο Τζάρα, Βασίλη Μπεσίρη ή Τουρκοβασίλη και Τάκη Τζέμο. Ενδιάμεσα θα ακουστούν και κάποια δείγματα της τέχνης τους. Και πρώτα, φυσικά, ο πρώτος. Ο θρυλικός Νίκος Τζάρας.

ΝΙΚΟΣ ΤΖΑΡΑΣ

Γεννήθηκε στα 1892 κάπου στις περιοχές των Ιωαννίνων. Δεν είναι εξακριβωμένο αν γεννήθηκε στο χωριό Χουλιαράδες ή μέσα στα Γιάννενα. Η οικογένειά του είχε φλέβες καλλιτεχνικές. Ο παπούς του έπαιζε φλογέρα, ενώ ο πατέρας του Τάσος Τζάρας παράλληλα με το κύριο επάγγελμά του, που ήταν σιδηρουργός, έπαιζε φλογέρα και κλαρίνο. Έτσι ο μικρός ήρθε στον κόσμο με μουσικές καταβολές, αλλά και με τη σφραγίδα της δωρεάς. Ήταν σε νεαρή ηλικία ακόμα (γύρω στα 15 του), όταν μετακόμισαν από τα Γιάννενα για τη Βόνιτσα της Ακαρνανίας. Εδώ ο Νίκος, βοηθώντας τον πατέρα του στο σιδηρουργείο αλλά και ακούγοντας και κλέβοντάς τον στη φλογέρα και στο κλαρίνο, άρχισε να ασχολείται με αυτά με ιδιαίτερο ζήλο. Οι επιδόσεις του είναι καταπληκτικές. Απο δω αρχίζει να ανατέλει ένα λαμπρό αστέρι, που έμελλε να μεσουρανήσει στο καλλιτεχνικό στερέωμα της δημοτικής μας μουσικής. Δειλά-δειλά κάνει τις πρώτες εμφανίσεις σε μικρούς αρχικά χώρους,

παίζοντας για το κέφι του και για την παρέα του. Έτσι πέρασε μια 5ετία περίπου στη Βόνιτσα. Με μια νέα μετακόμιση βρίσκεται στην αντικρινή Πρέβεζα, όπου εδραιώνεται πλέον μόνιμα. Εδώ εξασκεί το επάγγελμα του αραμπατζή, χωρίς να εγκαταλείπει και το κλαρίνο, πάνω στο οποίο σημειώνει πλέον αξιοθαύμαστες προόδους. Ωστόσο παραμένει ακόμα ο κλαριτζής της παρέας.

Οι καιροί όμως περνούν και οι καταστάσεις αλλάζουν. Τα πρώτα αυτοκίνητα κάνουν την εμφάνισή τους, εκτοπίζοντας τους αραμπάδες. Έτσι ο Νίκος Τζάρας αναγκάζεται ν' αλλάξει επάγγελμα. Από αραμπατζής βρίσκεται στο χώρο, για τον οποίο είχε γεννηθεί. Στο χώρο των λαϊκών οργανοπαιχτών και της δημοτικής μουσικής, όπου με το κλαρίνο του που ήδη χειρίζεται αριστοτεχνικά κάνει απ' την αρχή δυναμική εμφάνιση. Η φήμη του ξεπερνά με ταχύτατο ρυθμό τα όρια της Πρέβεζας κι απλώνεται σ' όλες τις γύρω περιοχές, για να καλπάσει πολύ σύντομα σ' όλες τις γύρω περιοχές, για να καλπάσει πολύ σύντομα σ' όλη σχεδόν τη χώρα. Όλοι μιλούν για το Νίκο Τζάρα και το μαγικό κλαρίνο του. Κατέχοντας ένα ευρύτατο ρεπερτόριο τραγουδιών γίνεται περιζήτητος στα πανηγύρια, στους γάμους, στα καφέ-αμάν και στα κάθε λογής κέντρα της εποχής. Απ' όπου περνάει με την πανίσχυρη κομπανία του χαλάει ο κόσμος, κατά τη λαϊκή έκφραση. Διαλεχτοί και οι συνεργάτες του, όπως οι βιολοτζήδες Τάκης Τζέμος ή άλλοτε ο Κώστας Μπενάτσης, ο Βασίλης Ντάλας ή Νίκος Αναστασίου με σαντούρι και οι τραγουδιστές Γάκης Σιόντης και ο αδελφός του Αποστόλης Τζάρας. Μελισσολόι τρέχει ο κόσμος στην ασυναγώνιστη κομπανία του Τζάρα, που σκορπίζει άφθονο κέφι. Ο Τζάρας μεσουρανεί. Το όνομά του παίρνει πλέον θρυλικές διαστάσεις. Στο μεταξύ εκδηλώνεται ζωηρό ενδιαφέρον από πλευράς δισκογραφικών εταιριών για το παίξιμό του. Στη συνέχεια ακούμε μια από αυτές. Είναι ο σκοπός του γνωστού τσάμικου «Σελήμπεης». Η μελωδία του ανήκει στον Α' ήχο, ενώ επεξεργάζεται το κλασικό βέρσο σε ήχο πλάγιο του Δ', χρωματικό για να καταλήξει οριστικά στον Α' ήχο. Ο ρυθμός του είναι 3σημος και χορεύεται σαν τσάμικος.

Η κομπανία του Νίκου Τζάρα

Επιτρέψτε μου δύο λόγια για τα ακούσματα, που θα σας παρουσιάσω. Πέραν του γεγονότος ότι είχαν ηχογραφηθεί με πρωτό-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γονα τεχνικά μέσα, είναι και από φθαρμένους δίσκους λόγω της πολυκαιρίας και κακής μεταχείρ-σης. Έτσι, αν και έχω επιλέξει τα καλύτερα, δυστυχώς και πάλι υστερούν. Γι' αυτό ζητώ να τα κρίνετε με επιείκεια. Σελήμπεης λοιπόν απ' το Νίκο Τζάρα. ΑΚΟΥΣΜΑ (Σελήμπεης).

Στα 1928 ο Νίκος Τζάρας επισκέπτεται την Κωνσταντινούπολη, όπου παίρνει μέρος σε κάποιες εκδηλώσεις. Ακούγοντας εκεί τους Τούρκους συναδέλφους του κι αφομοιώνοντας πολλά καλά στοιχεία, εμπλουτίζει το παίξιμό του και του δίνει περισσότερο ανατολίτικο χρώμα. Επίσης αποτυπώνει ανατολίτικους σκοπούς, που τους διαμορφώνει, τους προσαρμόζει στα ελληνικά δεδομένα και τους λανσάρει σε δίσκους. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση της «Κουρμανιώτισσας» του Τζάρα, που έχει καταπληκτική ομοιότητα με κάποιο μακάμ σεγκιάχ του αναμορφωτή της τουρκικής μουσικής ανεπανάληπτου Μουνίρ Νουρεντίν Σελτζούκ,το οποίο σαφώς προϋπήρχε της «Κουρμανιώτισσας». Στα 1930 τον προσκαλεί στην Αθήνα η Μέλπω Μερλιέ, διευθύντρια τότε του Μουσικού Λαογραφικού Αρχείου. Εκεί ο Τζάρας ηχογραφεί 9 θαυμάσιους σκοπούς. Στα 1934 ο Τζάρας αναγκάζεται απο κάποια ασθένεια να εγκαταλείψει για λίγο το κλαρίνο. Μαθαίνει σαντούρι, πολύ γρήγορα μάλιστα, και είναι από τους πρώτους, που μαθαίνουν σαντούρι στην Πρέβεζα. Θα τον ακούσουμε όμως και πάλι με το κλαρίνο του στον υπέροχο σκοπό του Αλαμπέκ. Η μελωδία είναι σύν-

Λαϊκοί οργανοπαίχτες της Πρέβεζας σε γιορτασμό της Πρωτομαγιάς στην Αγία Τριάδα. Στο κέντρο διακρίνεται ο Νίκος Τζάρας (με το κλαρίνο).

θετη κι εμπεριέχει 3 ήχους. Αρχίζει με πλάγιο Β', περνά απ' το Β' ήχο και καταλήγει στον Α'. Ο περιορισμένος χρόνος του δίσκου, δεν επιτρέπει να αναπτυχθεί βέρσο. Ο ρυθμός του είναι πολύ αργός 8σημος. ΑΚΟΥΣΜΑ (Αλάμπεης)

Ας εξετάσουμε όμως το παίξιμό του από μουσικολογικής πλευράς. Κατ' αρχήν το φύσημα του Τζάρα είναι παχύ μεν αλλά απαλό και γλυκό. Τα δάχτυλά του πολύ ευκίνητα. Ο συνδυασμός γλώσσας και δαχτύλων σε μια τέλεια συνεργασία. Στο παίξιμό του κυριαρχεί το μελωδικό στοιχείο, ενώ το ρυθμικό είναι γι' αυτόν δευτερεύον ζήτημα. Αποφεύγει δηλαδή τις πολλές κι έντονες ατάκες της γλώσσας. Σαν ξεκομμένος απ' τις περιοχές της Ηπείρου, ξεφεύγει απ' τις καθιερωμένες πεντάφθογγες κλίμακες με το γνωστό θλιμμένο χρώμα. Καλλιεργεί την 8η δίνοντας στο κλαρίνο του μεγάλη έκταση, που ξεπερνά τις 3 οκτάβες. Επίσης με θαυμαστή δεξιοτεχνία δουλεύει και τα τρία γένη της παραδοσιακής μας μουσικής: διατονικό, χρωματικό κι εναρμόνιο. Αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός ότι ο Τζάρας κάνει χρήση κατά κόρον της φθορικής κλίμακας του Α' ήχου με σπάθη στον 5α, που στην ανατολική μουσική λέγεται μακάμ Σαμπάχ, ενώ στη γλώσσα των πρακτικών οργανοπαιχτών δρόμος Σαμπά. Γενικότερα, το κλαρίνο του Τζάρα είναι γεμάτο πάθος, συναίσθημα και λυρισμό.

Ας ακούσουμε όμως και πάλι το Νίκο Τζάρα σ' ένα ωραίο σκοπό. Είναι η Ποταμιά. Η μελωδία είναι βασισμένη στον Α' ήχο απ' τον Πα με περάσματα χρωματικού πλάγιου Δ' στον Νη. Στο βέρσο του αναπτύσσει το χρωματικό πλάγιο του Δ' από Νη και καταλήγει οριστικά στον Πα του Α' ήχου από όπου αρχίζει. Ο ρυθμός του είναι 4σημος και χορεύεται σαν συρτός,ενώ στο βέρσο καταλήγει σε 3σημο και χορεύεται σαν τσάμικος. ΑΚΟΥΣΜΑ (Ποταμιά).

Πολλοί νέοι μαγεμένοι απ' το κλαρίνο του Τζάρα τρέχουν κοντά του, για να κλέψουν κάτι απ' την απαράμιλλη τέχνη του. Έτσι μαθητεύουν σ' αυτόν ο Βασίλης Μπεσίρης ή Τουρκοβασίλης, ο Νίκος Βρυώνης από τη Λευκάδα, ο Φώτης Πατσούρας από το Ξηρόμερο, ο Νίκος Τίκος ή Νταής και άλλοι. Ηχογραφώντας δικά του ή παλιότερα παραδοσιακά τραγούδια δημιουργεί μια πλούσια δισκογραφία με τα εξής: Ένα αηδονάκι, Το λέν' οι κούκοι, Οι Σιαμάδες, Γκάϊντα, Η Αβγένω, Οι κύκλες, Ο Ντελήγιωργας, Κλάματα, Τ' Αϊ-Λαζάρ, Ο Γεροσόλυμος, Η Μπούλκω, Μπαίνω μεσ' στ' αμπέλι, Σε τούτ' την τάβλα, Λιασκοβίκης, Φίλοι μου γιατί δεν τρώτε, Σου παραγγέλω μαύρη γη, Οσμαντάκας, Ποταμιά, Κυρά Βαγγελιώ, Κίνησαν τα καράβια (τραγουδά ο ίδιος), Ας παν να ιδούν τα μάτια μου (τραγουδά ο ίδιος), Μηλιά, (τραγουδά ο ίδιος), ο Ρόβας, Κουρμανιώτισσα, Αφήνω γειά μανούλα μου, Αγγέλω, Βάτους και αγκάθια, Ο Μενούσης, Παπαδιά, Γενοβέφα, Αλάμπεης, Λιασκοβίκι, Γιαννιώτικο, 'Ολες οι δάφνες, Γιαννιώτικο γοναπιστό, Το καλοκαιράκι, Σελήμπεης, Παιδιά μ' σα θέλ'τε λεβεντιά, Τσάμικος Ηπείρου, Κυρά-Μαριγώ, Στό 'πα και στο παρήγγειλα, (τραγουδά ο αδερφός του Αποστόλης), Ξένε πού 'σαι στην ξενητειά (τραγουδά κι εδώ ο αδερφός του).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ξεσπάει ο Β' παγκόσμιος πόλεμος και η εισβολή των κατοχικών στρατευμάτων το 1941 είναι πλέον γεγονός. Έτσι ανακόπτεται η δισκογραφική δραστηριότητα του Τζάρα. Και σαν να μην έφτανε αυτό. Σύντομα έμελλε (αλλοίμονο) να συμβεί και το χειρότερο. Μπήκε το 1942, σημαδιακή χρονιά για τη δημοτική μουσική και τον κόσμο των λαϊκών οργανοπαιχτών και των γλεντζέδων. Ο Νίκος Τζάρας, ενώ βρισκόταν στου Κρόκου την ταβέρνα, αισθάνθηκε δυνατό πόνο στην κοιλιακή χώρα. Ένα πόνο, που επέμενε κι όλο δυνάμωνε. Με τη μεσολάβηση γνωστού στους Ιταλούς προσώπου, κάποιος γιατρός του κάνει σύντομη εξέταση και φανερά ανήσυχος τον στέλνει επειγόντως στο χειρουργείο των ιταλικών στρατευμάτων κατοχής. Ο χειρούργος που τον εξετάζει είναι σαφής και κατηγορηματικός: Ειλεός, πολύ αργά για επέμβαση, επίκειται θάνατος. Οδυνηρή διάγνωση, που βροντά σαν αστραπή σε ξαστεριά κι αφήνει τους πάντες άφωνους. Μερικοί φίλοι του βουρκωμένοι και σκυθρωποί, τον μεταφέρουν με ξυλοκρέββατο στο σπίτι του, αφού πρώτα τον περνούν από τα στέκια του για να αποχαιρετήσει όλους τους φίλους και γνωστούς. Πριν συμπληρώσει 24ωρο, ο μεγάλος Νίκος Τζάρας σφαλίζει για πάντα τα μάτια του και σταυρώνει τα χέρια με τα μελένια δάχτυλα. Βυθίζει στον πόνο και στη θλίψη συγγενείς, γνωστούς, φίλους και το λαό, που τον λάτρεψε κι αφήνει δυσαναπλήρωτο κενό στο χώρο της δημοτικής μουσικής και τον κόσμο των πρακτικών λαϊκών οργανοπαιχτών κατά πολύ φτωχότερο. Του γίνεται πάνδημη κηδεία, ενώ οι αγαπημένοι φίλοι του κρατάνε τα μαγαζιά τους κλειστά για τρεις μέρες.

Μια απ' τις τελευταίες του ηχογραφήσεις είναι ο οργανικός σκοπός «Κυρά-Μαριγώ». Η μελωδία ανήκει στο ειρμολογικό είδος του Α' ήχου με πολύ σύντομα περάσματα απ' το Β' ήχο. Σε κάποια σημεία στο βέρσο του κάνει φθορικό Α' ήχο με σπάθη στον Γα. Ο ρυθμός του είναι 3σημος και χορεύεται σαν τσάμικος. Τούτος ο σκοπός θέλει ιδιαίτερη προσοχή. Εδώ ο Νίκος Τζάρας δίνει έντονα τα στοιχεία του λυρισμού, του πάθους, της θλίψης και του παραπόνου σαν να προαισθανόταν τον πρόωρο χαμό του. ΑΚΟΥΣΜΑ (Κυρά-Μαριγώ).

Αυτός ο μελίφθογγος κλαρίτζής βουβάθηκε απ' το 1942 και για πάντα. Ο μεγάλος βιολίτζής της Πρέβεζας και συνεργάτης του Τάκης Τζέμος, με τούτο το μοιρολόϊ τον θρήνησε:

«Κλάψε λαούτο και βιολί, σαντούρι και κιθάρα
κι εσύ κλαρίνο πένθησε, για το χαμό του Τζάρα.
Δευτέρα μέρα έπαιζε, στου Κρόκου τη ταβέρνα,
πόνος βαρύς τον έπιασε, για τελευταία μέρα.
Τόν 'κλαψε το Ξηρόμερο, Πρέβεζα και Λευκάδα,
κι όλοι τα μαύρα βάλανε, για το χαμό του Τζάρα.
Ο Τζάρας ήταν ξακουστός, σε όλη την Ελλάδα,
τώρα εις τα γραμμόφωνα, θ'ακούμε, "Γειά σου Τζάρα"».

Ο Νίκος Τζάρας αναμφισβήτητα μεσουράνησε στο καλλιτεχνικό στερέωμα των πρακτικών λαϊκών οργανοπαιχτών. Στην ιστορία του χώρου αυ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τού δίκαια κατέχει μια απ' τις πρώτες θέσεις. Ας είναι παντοτινή η θύμησή του.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΜΠΕΣΙΡΗΣ 'Η ΤΟΥΡΚΟΒΑΣΙΛΗΣ

'Ενας άλλος μεγάλος κλαριτζής, που άφησε εποχή, ήταν ο Βασίλης Μπεσίρης, ο πλατύτερα γνωστός σαν Τουρκοβασίλης. Γεννήθηκε στην Πρέβεζα το 1906. 'Οπως όλοι σχεδόν οι λαϊκοί κλαριτζήδες, αρχικά ξεκίνησε με φλογέρα. Στη συνέχεια παρακολούθησε μαθήματα για αρκετό καιρό κοντά στο μεγάλο Τζάρα. Γεννημένος ταλέντο, δεν άργησε να εξελιχθεί σε καλό επαγγελματία κλαριτζή. Θα ήταν τότε 17-18 χρονών. Αυτοκαλλιεργούμενος, όλο και πιο πολύ εξελισσόταν, ώστε σύντομα αναδείχτηκε αντάξιος μαθητής του μεγάλου δασκάλου του. 'Ηταν κι εκείνος της ανατολίτικης προφοράς. 'Ετσι σε κάποια εμφάνισή του, που η καλλιτεχνική έξαρση και η απόδοσή του έφτασε στο αποκορύφωμά της, κάποια Πολίτισσα τραγουδίστρια, που καθόταν πλάι του, φώναξε ενθουσιασμένη: «Γειά σου Βασιλάκη μου Τούρκο». Αυτό ήταν. Από τότε του έμεινε το καλλιτεχνικό παρατσούκλι «Τουρκοβασίλης». Αργότερα κατεβαίνει στο Μεσολόγγι και κάθεται δίπλα στο Μεσολογγίτη τιτάνα του κλαρίνου, το Χαράλαμπο Μαργέλη. Απ' αυτόν αποκομίζει νέα στοιχεία κι εμπλουτίζει το παίξιμό του. Γρήγορα η φήμη του ξεπερνά τα όρια της Πρέβεζας και της Αιτωλοακαρνανίας και ξαπλώνεται σ' όλη την 'Ηπειρο, Ρούμελη, Πελοπόν-

Ο Τουρκοβασίλης (στη δεύτερη σειρά, με το κλαρίνο) σε λαϊκό κέντρο στην Αθήνα, το 1964.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νησο, μέχρι και Αθήνα. Περιζήτητος παντού πια ο Τουρκοβασίλης.

Στο μεταξύ οι δισκογραφικές εταιρείες τον καλούν για ηχογραφήσεις. Έτσι πραγματοποιούνται οι πρώτες ηχογραφήσεις του. Ο περιορισμένος χρόνος για την προετοιμασία τούτης της εκδήλωσης, δυστυχώς δεν μου επέτρεψε να βρω κάποιες απ' τις πρώτες ηχογραφήσεις, που υπάρχουν σε δίσκους 78 στροφών. Έτσι θ'ακούσουμε κάποια τραγούδια του από μεταγενέστερες ηχογραφήσεις. Σαν πρώτο ακούμε το «Ποιά σκύλα μάνα τόλεγε». Είναι σε ήχο Α' φθορικό με σπάθη στον Γα, δηλαδή δρόμος σάμπα. Ο ρυθμός του είναι 3σημος και χορεύεται σαν τσάμικος. ΑΚΟΥΣΜΑ (Ποιά σκύλα μάνα).

Ο Τουρκοβασίλης κυριαρχεί στα πάλκα κατά τη μεταπολεμική περίοδο και κυρίως κατά τις δυο δεκαετίες 1945-1965. Δρα σαν μεγάλος κλαριτζής στην Ήπειρο, Ρούμελη (κυρίως στην Αιτωλοακαρνανία όπου αφήνει εποχή), Πελοπόννησο και Αθήνα. Έχοντας πάντα μια ισχυρή κομπανία με συνεργάτες στο βιολί τον Τάκη Τζέμο ή τον Κώστα Τίκο ή Νταή, στο σαντούρι το Νίκο Αναστασίου ή το Νίδα Δημητρίου, στο λαούτο τους Λιόλη και Γιώργο Τίκο ή Νταή και τραγουδιστές τους Νίκο Αναστασίου, Γιώργο Τίκο και Γιάννη Μαϊκαντή απ' το Αγρίνιο σκορπίζει άφθονο το κέφι απ' όπου περνά και γοητεύει τον κόσμο. Κοντά του μαθητεύουν ο Δημήτριος Λογοθέτης, ο Γιάννης Ζερέγκας και άλλοι.

Εξετάζοντας μουσικολογικά τον Τουρκοβασίλη παρατηρούμε τα εξής: Φύσημα αρκετά μαλακό, αν και πολύ ισχυρό. Ικανή ευχέρεια στην κίνηση των δακτύλων. Συνδυασμός μελωδικού και ρυθμικού στοιχείου. Ευδιάκριτες δηλαδή οι ατάκες του, όχι όμως και χαρακτηριστικές, όπως εκείνες του Καρακώστα π.χ. Είχε ακόμα μεγάλη επιβλητικότητα και τεράστια αντοχή. Και βέβαια διέθετε ένα μεγάλο ρεπερτόριο σκοπών και τραγουδιών. Ακούμε εδώ ένα άλλο τραγούδι του. Είναι το «Χορτάριασε το μνήμα μου» με την Τασία Βέρα. Η μελωδία του είναι σε ήχο Α', ενώ ο ρυθμός του 3σημος και χορεύεται σαν τσάμικος. ΑΚΟΥΣΜΑ (Χορτάριασε το μνήμα μου).

Στην αρκετά πλούσια δισκογραφία του Τουρκοβασίλη περιλαμβάνονται τα τραγούδια: Κόρη μ' το μαντηλάκι σου, Ρούσα Παπαδιά, Βάσω μ' το φουστανάκι σου, Μικρή με πάντρεψες, Ανθούλα μου, Πανάγω μου ποιόν αγαπάς, Τί να σου κάνω Χάϊδω μου, Ποιά σκύλα μάνα το 'λεγε, Μανιατοπούλα, Κόρη με τ' αργυρά κουμπιά, Ξύπνα πουλάκι μ', Λυώνω και πονώ, Χορτάριασε το μνήμα μου, Πρεβεζάνα. Έχει ακόμα δύο ωραία σόλο κλαρίνο, το ένα με τίτλο Ουλάμ, προφανώς είναι παραφθορά του χουζάμ, που όμως δεν είναι χουζάμ αλλά σεγκιάχ και αντιστοιχεί στον ειρμολογικό Δ' ήχο το λεγόμενο λέγετο. Το δεύτερο με τίτλο Γιαλέλι-γιαλέλι είναι επίσης σε ήχο λέγετο και σε τετράσημο ρυθμό, δηλαδή τσιφτετέλι. Ας ακούσουμε όμως εδώ ένα τραγούδι του. Και ποιό άλλο; Την Πρεβεζάνα βέβαια, που ο Τουρκοβασίλης δημιούργησε, για να τιμήσει τις καλλονές της ιδιαίτερης πατρίδας του. Ο σκοπός του είναι σε ήχο πλάγιο του Β', ενώ ο ρυθμός του 4σημος και χορεύεται σαν συρτός. Τραγουδά κι εδώ η Τασία

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βέρα. ΑΚΟΥΣΜΑ (Πρεβεζάνα).

Δυστυχώς, κι ο Τουρκοβασίλης δεν είχε μακροζωία. Στα 1971 εκδηλώθηκε η επάρατη αρρώστια στον οισοφάγο του. Ίσως τον υπέβοσκε από νωρίτερα. Πανίσχυρος όμως οργανισμός, καθώς ήταν, κρατήθηκε πάνω στα πάλκα μέχρι τις τελευταίες του μέρες. Όμως κάποτε ο γίγαντας λύγισε και μπήκε σε νοσηλευτικό ίδρυμα. Δυστυχώς δεν άντεξε κι έσβησε πάνω στην επέμβαση. Τάφηκε στα χώματα της Πρέβεζας, που τον είχαν γεννήσει. Τον έκλαψαν οι ομότεχνοί του και ο πολύς λαός, που επί χρόνια γλεντούσε μ' αυτόν και ξεχνούσε τα ντέρτια του, ακούγοντας το επιβλητικό κλαρίνο του. Ας τον θυμούμαστε για πάντα.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ 'Η ΤΑΚΗΣ ΤΖΕΜΟΣ

Η Πρέβεζα δεν «έβγαλε» μόνο μεγάλους κλαριτζήδες. Ανέδειξε εξίσου και μεγάλους βιολιτζήδες. Κορυφαίος Πρεβεζάνος βιολιτζής, κι ένας απ' τους μεγαλύτερους της χώρας, υπήρξε αναμφισβήτητα ο Τάκης Τζέμος. Προερχόμενος απο οικογένεια με μουσικές φλέβες, ήρθε στον κόσμο με πληθωρικό μουσικό τάλαντο. Ο πατέρας του Θανάσης, καθώς και κάποιος θείος του Σπυργίτης, ήταν απ'τα καλύτερα βιολιά της περιοχής τους. Επίσης ο αδερφός του Αλέκος ήταν ένας σπουδαίος καλλιτέχνης στο βιολί και στο κλαρίνο. Ο Τάκης Τζέμος γεννήθηκε στο Μαργαρίτι της Θεσπρωτίας το 1905. Στα 1927 εγκαταστάθηκαν οικογενειακώς στην Πρέβεζα. Εδώ ο πατέρας του Θανάσης άνοιξε τσαρουχάδικο, ενώ παράλληλα εργαζόταν και με το βιολί του. Ο μικρός Τάκης βοηθούσε μεν τον πατέρα του στο τσαρουχάδικο, αλλά σε κάτι άλλο, που τον γοήτευε, είχε το νού του. Το μεγάλο του μεράκι ήταν να αγοράσει βιολί και να μάθει να παίζει. Τα χρήματα όμως ήταν λιγοστά. Έτσι ο Τάκης έμενε με τον καημό. Σαγηνεμένος απ' το παίξιμο του πατέρα του και του θείου του, αλλά και ωθούμενος απο κάποια ακατακίνητη εσωτερική παρόρμοση, έβαλε το έξυπνο και καθαρό παιδικό μυαλό του να δουλέψει, για να βρει κάποιο τρόπο να αποχτήσει βιολί. Έτσι στα 14 χρόνια του πιάνει ένα τενεκεδένιο κουτί λουκουμιών και μετά από πολλές προσπάθειες, το διαμορφώνει σε βιολί. Αυτό είναι το πρώτο βιολί του Τάκη Τζέμου. Μ' αυτό ασχολείται αρκετά και γεννημένος ταλέντο όπως είναι, καταφέρνει να μάθει αρκετά πράγματα μόνος του. Βοηθιέται λίγο απ'τον πρόσφυγα σαντουριέρη Παράσχο κι απο κάποιο τραγουδιστή Αράπη. Ουσιαστικά είναι αυτοδίδακτος. Λίγο αργότερα αποχτά επι τέλους δικό του καλό βιολί. Αφοσιώνεται σ' αυτό και πέφτει με τα μούτρα στη μελέτη. Εξελίσσεται ραγδαία και γρήγορα γίνεται γνωστός και περιζήτητος στις κομπανίες. Η φήμη του αστραπιαία καλπάζει στις γειτονικές περιοχές και στη συνέχεια σ' όλη τη χώρα. Για χρόνια είναι το βασικό βιολί στην κομπανία του Τζάρα και μαζί γράφουν μια απ' τις λαμπρότερες σελίδες στην ιστορία της δημοτικής μουσικής. Για το χαμό του Τζάρα ο Τάκης Τζέμος γράφει το γνωστό μοιρολόι:

Κλάψε λαούτο και βιολί, σαντούρι και κιθάρα,
κι εσύ κλαρίνο πένθησε για το χαμό του Τζάρα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μετά το θάνατο του Τζάρα δημιουργεί κομπανία με τον Τουρκοβασίλη. Σε κάποια εμφάνισή του τον ακούει ο κορυφαίος κι ανεπανάληπτος λαϊκός βιολιτζής Δημήτρης Σέμσης, ο θρυλικός Σαλονικιός, που μένει κατάπληκτος απ' το παίξιμο του Τζέμου. Τον συγχαίρει και τον παροτρύνει ν' ανέβει στην Αθήνα για να εργαστεί και να κάνει μεγάλη καριέρα, παίρνοντας τη θέση, που του αξίζει. Έτσι ο Τζέμος φεύγει για την Αθήνα. Εκεί κερδίζει αμέσως την εκτίμηση και το θαυμασμό των ομότεχνών του. Κολακευτικότατα εκφράζεται γι' αυτόν κι ο άλλος πιτάνας του βιολιού, ο Γιάννης Δραγάτσης, ο πολύς Ογδοντάκης. Κι ενώ όλα δείχνουν ότι ο Τζέμος κάνει στην Αθήνα μια μεγάλη καριέρα, κάποια περιστατικά τον αναγκάζουν να επιστρέψει στην Πρέβεζα, όπου παραμένει πλέον μόνιμα. Με τον Τουρκοβασίλη και πάλι και με άλλους ονομαστούς κλαριτζήδες εργάζεται ασταμάτητα σ' όλα τα παλιά του στέκια: Ήπειρο, Ρούμελη, Πελοπόννησο. Κυρίως δρά στην Αιτωλοακαρνανία, όπου αφήνει μια μεγάλη εποχή. Ταλέντο πρώτου μεγέθους, καθώς είναι, δεν μαγεύει μόνο με το βιολί του, χειρίζεται πολύ καλά και το κλαρίνο, που το χρησιμοποιεί, όταν οι περιστάσεις το απαιτούν.

Εξετάζοντας το παίξιμο του Τζέμου παρατηρούμε τα εξής: πλατιά και παχιά δοξαριά. Εκλεπτυσμένα και πολύ ευκίνητα δάχτυλα. Ήχος βιολιού γεμάτος ευαισθησία και λυρισμό. Ρεπερτόριο ανεξάντλητο. Γενικά όλα τα χαρακτηριστικά του μεγάλου καλλιτέχνη. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του εγκαθίσταται με το γυιό του Λευτέρη στο Αγρίνιο. Με τον καιρό του εκδηλώνεται κάποια ενόχληση στους πνεύμονες. Ελαττώνει τη δουλειά. Το μαγικό βιολί του, όλο και πιο πολύ σωπαίνει. Η καταραμένη αρρώστια προχωρεί με ταχύ ρυθμό. Ήταν Ιούνιος του 1962 κι ο Τάκης Τζέμος πλησίαζε στον ακραίο σταθμό της πρόσκαιρης εδώ παρεπιδημίας μας. Ο για ένα μικρό χρονικό διάστημα μαθητής του Τάσος Τζάρας με μικρή παρέα φίλων, τον επισκέφθηκε στο κρεββάτι του πόνου και του επικείμενου θανάτου. Με τη βοήθεια φαρμάκων κατόρθωσαν να τον στήσουν για λίγο καθιστό. Στη συνέχεια τον παρακάλεσαν να τους παίξει κάτι για να τον ηχογραφήσουν. Κι ο μεγάλος Τζέμος, ένα θλιβερό ράκος πια και με το φάσμα του θανάτου να πλανάται πάνω του, πήρε στα εξαντλημένα και τρεμάμενα χέρια το βιολί του κι έπαιξε 2-3 σκοπούς, δίνοντας μια αμυδρή εικόνα του παλιού μαγικού παιξίματός του. Έναν απ' αυτούς τους σκοπούς θ 'ακούσουμε τώρα. Είναι ένα τσιφτετέλι. Η μελωδία του είναι σε ήχο πρώτο φθορικό με σπάθη στον Γα, ή δρόμο σάμπα όπως λέγεται απ' τους λαϊκούς μας οργανοπαίχτες. Ο ρυθμός του είναι 4σημος. Αξιοπρόσεκτο είναι εδώ το ειδικό κούρδισμα του βιολιού. Είναι κουρδισμένο διπλόχορδο. Οι δύο πρώτες χορδές δηλαδή, κουρδισμένες στον ίδιο φθόγγο με διαφορά οκτάβας. Είναι το μαγαδίζειν των αρχαίων Ελλήνων. Οι Τούρκοι το κούρδισμα αυτό το λένε ικιτελί. Ας ακούσουμε το ιδιαίτερης σημασίας αυτό κομμάτι του Τάκη Τζέμου. ΑΚΟΥΣΜΑ (Τσιφτετέλι).

Δυστυχώς δεν υπάρχουν επίσημες ηχογραφήσεις με το αριστοτεχνικό παίξιμό του. Υπάρχουν ελάχιστες ιδιωτικές κι όχι σωστές από πλευράς

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

τεχνικών μέσων. Μετά απ' τη στιγμή ηχογράφησης που ακούσαμε και πριν συμπληρωθούν τρία 24ωρα, ο Τάκης Τζέμος σταύρωσε για πάντα τα χέρια με τα μελίρρυτα δάχτυλα και πέρασε στην αιωνιότητα. Κατά την επιθυμία του, τάφηκε κι αυτός στην Πρέβεζα. Ας είναι παντοτινή η θύμησή του.

Νίκος Τζάρας, Τουρκοβασίλης, Τάκης Τζέμος κι όλοι οι αποθανόντες οργανοπαίχτες, που προανέφερα, τώρα βρίσκονται εκεί «όπου βιολιά δεν παίζουνε, κλαρίνα δε βαρούνε». Όμως πίσω τους έκλαψε και τους κλαίει λαός. Τους μοιρολογεί απαρηγόρητη, αυτή η δημοτική μούσα, μην αντέχοντας το χαμό των αγαπημένων της παιδιών. Θα τους αποζητάει ο λαός, εφόσον «θα στέκουν τα χοραστασιά, σαν που ήτανε και πάντα», κι εφόσον θα υπάρχουν άνθρωποι, που θα ικανοποιούν την ψυχαγώγησή τους με τη δημοτική μουσική. Τους αποζητούν ακόμα τα στοιχειωμένα απ' τις ανεπανάληπτες μελωδίες στα πάλκα, όπου πέρασαν. Και περισσότερο τους αποζητούν οι αθεράπευτοι νοσταλγοί των χωρίς γυρισμό αξέχαστων περασμένων. Και οι ακούραστοι ανασκαλευτές της δημοτικής μας μουσικής παράδοσης, όπως και ο ομιλών, που σαν μυστική ιερουργία στη μνήμη τους, τούτα τα λόγια τους απευθύνει: Αξέχαστοι πρόγονοί μας, δημιουργοί και θεράποντες της δημοτικής μας μουσικής. Ας είστε αναπαυμένοι. Τα ονόματά σας θα ζουν για πάντα, ανάμεσα κυρίως στα λαϊκά στρώματα, που μιας εσώψυχης ανάγκης του υπήρξατε θεραπευτές και μιας γνήσιας δημοτικής μουσικής παράδοσης δημιουργοί και συνεχιστές απαράμιλλοι αναδειχθήκατε.

Τί κι αν διαβαίνουν οι καιροί,
τί κι αν περνούν οι χρόνοι;
Τότε οι νεκροί πεθαίνουνε,
όταν τους λησμονούμε.

ΔΗΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Νικόπολις Α΄

ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΓΙΑ ΤΟΝ Κ.Γ. ΚΑΡΥΩΤΑΚΗ

Πρέβεζα, 11-14 Σεπτεμβρίου 1986

ΠΡΕΒΕΖΑ 1990

Πρακτικὰ
τοῦ πρώτου Διεθνοῦς
Συμποσίου γιὰ τὴ Νικόπολη
(23 - 29 Σεπτεμβρίου 1984)

Πρέβεζα 1987

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Γεώργιος Μουστάκης

Ο ΦΩΤΗΣ ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ ΚΑΙ Η ΠΡΕΒΕΖΑ

Το φετεινό (1990) ημερολόγιο της Εμπορικής Τράπεζας παρουσιάζει έργα του μεγάλου καλλιτέχνη και λογοτέχνη Φ. Κόντογλου (1895-1965), για τον οποίο ο Νίκος Ζιας γράφει: «Η προσφορά και η παρουσία του Φώτη Κόντογλου στη νεοελληνική τέχνη και την εν γένει πνευματική ζωή υπήρξε εξαιρετικά σημαντική και γόνιμη. Το τεκμηριωμένο από το δημιουργικό έργο του κήρυγμά του για επιστροφή στις ρίζες είχε απήχηση όχι μόνο σε ζωγράφους, αλλά και σε αρχιτέκτονες, ποιητές, μουσικοσυνθέτες, καθώς και σε άλλους δημιουργούς. Για τη ζωγραφική της Ορθόδοξης εκκλησίας η καλλιτεχνική παρουσία του υπήρξε απόλυτα καθοριστική. Σπάνια το έργο ενός ανθρώπου αποτελεί τομή στην πορεία της τέχνης. Όμως η νεοελληνική εκκλησιαστική τέχνη αναμφισβήτητα χωρίζεται στην πριν από τον Κόντογλου εποχή, οταν κυριαρχούσε η δυτικότροπη αντίληψη, και την μετά τον Κόντογλου, με κύριο γνώρισμα την επιστροφή της αποκαλυπτικής και Θεολογικής εκφραστικής γλώσσας της παράδοσης».

Ο Φ. Κόντογλου είχε συνδεθεί με Πρεβεζάνους και άφησε στην Πρέβεζα σημαντικό έργο. Πολλές φορές αναμειγνυόταν σε τοπικά εκκλησιαστικά θέματα που είχαν σχέση με την παράδοση. Έγινε γνωστός στο ευρύ κοινό από το 1950, οπότε άρχισε να δημοσιεύει στην αθηναϊκή εφημερίδα "Ελευθερία" βδομαδιάτικες επιφυλλίδες και ο εκδοτικός οίκος "Αστήρ" ανέλαβε το τύπωμα σειράς βιβλίων του. Το 1952 ο εκδοτικός αυτός οίκος ανέθεσε στον Κόντογλου και στον Πρεβεζάνο λογοτέχνη Βασίλη Μουστάκη (1920-1984) τη διεύθυνση του περιοδικού "Κιβωτός". Από τότε οι δύο άνδρες συνδέθηκαν πνευματικά και αναπτύχθηκε μεταξύ των μεγάλη φιλία. Από τότε αρχίζουν και οι σχέσεις του Κόντογλου με την Πρέβεζα. Το αρκετά μεγάλο λήμμα της εγκυκλοπαίδειας "Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα", που αναφέρεται στο Φ. Κόντογλου το έγραψε ο Β. Μουστάκης, ο οποίος πέθανε πέντε χρόνια προτού δημοσιευθεί.

Την περίοδο αυτή ανεγέρθηκε στον Παντοκράτορα ο Ι.Ν. του Σωτήρος με μεγάλη συμμετοχή στη δαπάνη του Δήμου της Πρέβεζας. Τελευταία προσφορά του ήταν οι τέσσερες εικόνες του τέμπλου, για τις οποίες ο τότε δήμαρχος Ιωάννης Μουστάκης (1951-59) απευθύνθηκε στο Φ. Κόντογλου, ο οποίος τις φιλοτέχνησε και από τότε κοσμούν τον Ι.Ν. του Σωτήρος. Επίσης διάβαζε την τοπική εφημερίδα "Αγών", που έπαιρνε ο Β.Μουστάκης και της οποίας ιδιοκτήτης ήταν ο Ιωάννης Μουστάκης και διευθυντής ο Γιάννης Τάλλαρος και, όταν υπήρχε θέμα που τον ενδιέφε-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ρε, έγραφε, όπως όταν διάβασε δημοσιεύματα του Συλλόγου Ιεροψαλτών και της χορωδίας του Ι.Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, τα οποία εξέφραζαν διαφορετικές απόψεις. Η εφημερίδα παρουσίασε το γράμμα του αυτό ως εξής: «Είναι ευτυχής ο "Αγών" που φιλοξενεί σήμερα το γράμμα αυτό του εκλεκτού Έλληνα καλλιτέχνη και συγγραφέα κ. Φώτη Κόντογλου».

Αθήναι 31 Ιουνίου 1956

Αγαπητοί εν Χριστώ και εν Ελλάδι αδελφοί,

Κάποιος μου έφερε ένα φύλλο της εφημερίδος "Αγών" Πρεβέζης και είδα με λύπη όσα γράφετε για την επίκριση του τρόπου που ψέλνετε εκ μέρους του Συλλόγου Ιεροψαλτών της Πρέβεζης. Εις την απάντησίν σας λέτε πως αυτός ο Σύλλογος δεν έκανε σπουδαία πράγματα έως τώρα, και για τα ευρωπαϊκά τραγούδια που τραγουδάτε αντί να ψέλνετε ελληνικούς ορθόδοξους Ύμνους φέρνετε για παράδειγμα κάποιους ναούς των Αθηνών.

Κι όσο μεν για το Σύλλογο, δεν γνωρίζω τί έκαμε, όσο όμως για το δεύτερο, δεν είνε σωστό να παίρνετε για παράδειγμα την Αθήνα που υπάρχουνε πολλοί λεβαντίνοι, ζακυθινοί, λογής λογής άνθρωποι που δεν έχουνε σωστή συνείδηση φυλετική και θρησκευτική. Καταπάνω σ' αυτούς κάνουμε αγώνα και χιλιάδες κόσμος άνοιξε τα μάτια του. Εσείς όμως στην Πρέβεζα, τί τα θέλετε τα ιταλιάνικα τραγούδια στις εκκλησιές σας; Για να γίνετε τάχα, ευρωπαίοι; Γιατί αυτή η έγνοια μας τρώγει. Τότε γιατί δεν θέλουμε να γίνουμε ιταλοί; Ο τρόπος της ζωής, η παράδοσις είναι εκείνο που χωρίζει πνευματικά ένα έθνος από τάλλο.

Γράφετε για τον Σεβ. Μητροπολίτην ότι σας επήνεσε. Δυστυχώς πολλοί δεσποτάδες και παπάδες συμπαθούν τα ιταλικά τραγούδια στις εκκλησιές μας, ενώ θα έπρεπε να είνε οι αυστηροί τηρηταί της παραδόσεως και οι θεματοφύλακες αυτής. Και αυτή η συμπάθειά τους προς τα ξένα, είνε από τα λυπηρά και ολέθρια συμπτώματα της καταστάσεως του κλήρου μας. Όσον για το φιλόχριστον πλήρωμα που σας επαινεί, το κακόμοιρο τί γνωρίζει; Όπου το πας, θα πάει. Εκτός ωρισμένων "νεωτεριστών" που τους πνίγει το αίσθημα της κατωτερότητος (Le sentiment de l'infériorité, που λένε οι φραντσέζοι) και τρελλαίνονται για τα "ευρωπαϊκά" για να φαίνωνται εξελιγμένοι, μοντέρνοι. Μεγάλη ανοησία! Αν αποχρωματισθούμε ολότελα από κάθε ελληνικό, τί θα μείνει στην Ελλάδα; Τίποτα. Ο υπογράφων έζησε πολλά χρόνια στην Ευρώπη κι έγινε φανατικώτερος για την Ελληνική παράδοση. Εσείς τί θέλετε να παραστήσετε; Κρίμα που ήσαστε και Ηπειρώτες! Σας πήρε ο κατήφορος του μοντερνισμού, του πιθηκισμού και της κακομοιριάς. Τί σχέση έχει με την Ελληνική ψυχή αυτή η ψυχρή και βλακώδης καντάδα που τραγουδάτε; Σας στέλνω ένα άρθρο μου. Ο Θεός να δώσει να ανοίξετε τα μάτια σας. Ο συμπατριώτης σας, ο Βασ. Μουστάκης είνε φίλος μου. Ρωτάτε και κείνον. Τα παραπάνω μπορείτε να τα δημοσιεύσετε.

Με αγάπη και πολύν πόνο
Ένας Ρωμιός: Φ.Κ. »

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στο Φ. Κόντογλου απάντησε η χορωδία του Ι.Ν. Κοιμήσεως της Θεοτόκου ως εξής:

«Αγαπητέ κ. Διευθυντά,

Αναγνώσαντες εις το τελευταίον φύλλον της εφημερίδος σας άρθρον σχετικόν με την χορωδίαν Κοιμήσεως Θεοτόκου του αξιοτίμου κ. Φ. Κόντογλου, απαντώμεν τα εξής: Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι συμφωνούμε με την γνώμην του σχετικώς με την μουσικήν και ημείς τασσόμεθα υπέρ της Βυζαντινής τοιαύτης. Αλλά αυτό το οποίον έγινε εδώ η χορωδιακή δηλ. εξυπηρέτησις του Ι. Ναού, δεν είναι από συμπάθεια προς την Ευρωπαϊκήν Μουσικήν, αλλά διότι δεν εμερίμνησεν ο περιώνυμος σύλλογος των ιδεολόγων Βυζαντινών ιεροψαλτών να αναδείξη ούτε ένα μαθητήν δια να αναπληρούνται τα εκάστοτε και εκ της αποχωρήσεως των γεροντοτέρων ιεροψαλτών δημιουργούμενα κενά. Άρα είναι ένας τρόπος αντιμετωπίσεως μιας ανάγκης, ενός αδιεξόδου αδαπάνου εκ μέρους μας, εις το οποίον ο ... Σύλλογος των Β. ιεροψαλτών και δια τον οποίον ουδόλως ωμίλησεν ο σεβαστός κ. Φ. Κόντογλου, παρακάμπτων τον ύφαλον με τας λέξεις «και όσον μεν διά τον σύλλογον, δεν γνωρίζω τί έκαμε...»

Και απαντώμεν διά να μάθη ο κ. Κόντογλου το τί έκαμε ο σύλλογος και ότι εξ ολοκλήρου η ευθύνη βαραίνει μόνον αυτόν και ουχί ιερείς και Αρχιερείς.

Μετά τιμής
Η χορωδία Κοιμήσεως Θεοτόκου »

Ο Κόντογλου όμως με το γράμμα του αυτό τάραξε τα νερά των τοπικών εκκλησιαστικών πραγμάτων που μόλις τότε είχαν ηρεμήσει, ύστερα από τη διάσταση που προκλήθηκε μεταξύ του νέου Μητροπολίτη Στυλιανού και της συντριπτικής πλειοψηφίας των κατοίκων του τόπου μας για το ζήτημα του Αρχιμανδρίτη Κωνσταντίνου Σακελλαρόπουλου και η οποία δημιουργήθηκε ως εξής:

Το καλοκαίρι του 1953, όταν ήλθε Μητροπολίτης ο Στυλιανός, βρήκε στην πόλη μας μια πολυπληθή και δραστήρια χριστιανική αδελφότητα (η οποία στεγαζόταν στην πρώην καθολική εκκλησία) και έναν Αρχιμανδρίτη που συνεργαζόταν μαζί της και είχε την εκτίμηση του ευρύτερου κοινού της Πρέβεζας. Η κατάσταση αυτή δεν άρεσε στο νέο Μητροπολίτη και ενήργησε να φύγει ο Αρχιμανδρίτης από τη Μητρόπολή του. Όταν μαθεύτηκε η ενέργειά του αυτή, δημιουργήθηκε μεγάλη ένταση. Τότε χιλιάδες κάτοικοι με έγγραφό τους ζήτησαν να ανασταλεί η μετάθεση. Ύστερα από την κίνηση αυτή, ο Μητροπολίτης άφησε να περάσει λίγος χρόνος και μια νύχτα επιβίβασε, χωρίς να το μάθει κανείς, τον πατέρα Κωνσταντίνο σε φορτηγό αυτοκίνητο που έφευγε για την Αθήνα. Αργότερα ο Αρχιμανδρίτης Κωνσταντίνος, που ήταν αξιόλογος άνθρωπος, έγινε Μητροπολίτης Καρδίτσας. Τα γεγονότα αυτά ήταν καθοριστικά για τις σχέσεις του Στυλιανού με τους κατοίκους της Μητρόπολής του από την αρχή μέχρι το τέλος της ασκήσεως των Μητροπολιτικών καθηκόντων του. Μετά τον

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Κωνσταντίνο ήλθε ο Αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Μαΐστρος, έξυπνος, δραστήριος και καλλίφωνος. Αργότερα έγινε Μητροπολίτης Καστοριάς και σκοτώθηκε σε αυτοκινητιστικό δυστύχημα. Ο Γρηγόριος ιερουργούσε στον Ι.Ν. Κοιμήσεως της Θεοτόκου και κατόρθωσε να ξαναγεμίσει το ναό από πιστούς. Αυτός έφτιασε και τη χορωδία.

Από την απάντηση της χορωδίας ο Στυλιανός δεν ικανοποιήθηκε και έβαλε το Γρηγόριο να στείλει δεύτερη. Συγχρόνως έστειλε δεύτερο γράμμα και ο μαχητικός και ανυποχώρητος στην πίστη του Κόντογλου. Στην προκειμένη όμως περίπτωση προχώρησε πιο πέρα από την πραγματικότητα και γι' αυτό αναγκάστηκε η εφημερίδα να προλογίσει με σχόλιο το γράμμα του: «Ελάβαμε την εβδομάδα αυτή δύο επιστολές πάνω στο θέμα της χορωδίας της Κοιμήσεως Θεοτόκου. Μια του κ. Κόντογλου και μια των μελών της χορωδίας. Τις δημοσιεύουμε και τις δύο επιφυλασσόμενοι στο προσεχές φύλλο να εκθέσουμε πάνω σ' αυτές και τις δικές μας σκέψεις. Πάντως εκ των προτέρων γράφουμε ότι τα περί Ενώσεως των Εκ-κλησιών κ.λπ. που γράφει ο κ. Κόντογλου τα θεωρούμε, προκειμένου για τον τόπο μας και τον Πανοσ. Αρχιμανδρίτη που υπαινίσσεται ο κ. Κόντογλου, υπερβολές προερχόμενες από άγνοια προσώπων και τοπικών συνθηκών.»

« Αξιότιμε κύριε Διευθυντά,

Κάποιος φίλος μου έστειλε το φύλλο της 9 Ιουλίου της εγκρίτου εφημερίδος σας, και είδα ότι εδημοσιεύσατε το γράμμα μου για την χορωδία του πατρός Μαΐστρου. Σας ευχαριστώ και και σας συγχαίρω. Ο "Αγών" σας φαίνεται δεν αφορά μοναχά τα θετικά ζητήματα του τόπου σας, αλλά και τα πνευματικά.

Σας παρακαλώ να συνεργήσετε και σεις οι πνευματικοί οδηγοί της Πρέβεζας στη διαφώτιση του κόσμου, που γίνεται θύμα των τέτοιων "φορέων" του πιθηκικού πολιτισμού, και να παταχθή αυτή η φυλλοξήρα των φραγκομανών που δεν θέλουνε τα ελληνικά, γιατί είνε βλάχικα, αλλά εκστασιάζονται με κάθε γελοιογραφία του ευρωπαϊκού, όπως ο' "τουρίστας".

Μη χειρότερα! Πού είνε η σεμνότης που είχε άλλη φορά ο αγράμματος, πλήν σοφός, εν τη αγραμματοσύνη του, κλήρος μας!

Νομίζω πως έχετε εννοήσει, κ. Διευθυντά, πως το ζήτημα της εκκλησιαστικής μας μουσικής δεν είνε, όπως φαίνεται, ζήτημα επουσιώδες, για κάποιο συμβατικό πράγμα, αλλά πρόκειται για την αλλοίωση και τη νόθευση του φυλετικού χαρακτήρος μας με όλα τα τρομερά του επακόλουθα. Κάτι τέτοια φαινομενικώς ανώδυνα, είναι στο βάθος μεγίστης σημασίας για το έθνος μας. Αλλά κι από τους διανοουμένους μας ποίος παίρνει χαμπάρι; "Μουσική, σου λένε κι η μιά, μουσική και η άλλη! Τί δηλ. ιταλιάνικη, τί ελληνική; Κι αφού γι' αυτούς τους "κοσμοπολίτας" είνε το ίδιο η τραβιάτα και το "Κύριε εκέκραξα" τουλάχιστον, ως Έλληνες, γιατί δεν προτιμάνε το ελληνικό από το ιταλιάνικο; Ξέχασανε το φίλο μας Μουσολίνι, που έλεγε πως ήρθε να μας προσαρτήσει στην Ιταλία, επειδή είμαστε ένα εθνάριο δίχως αγάπη σε τίποτα δικό μας, αφού και το "τη υπερμάχω" το τραγουδάμε με ιταλικό κόρο όταν πολεμούσαμε εναντίον των

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Ιταλών; Αλλά σας λέγω πάλι, οι πνευματικοί μας άνθρωποι και πολλοί κληρικοί πορεύονται κατά τέτοιον τρόπο, που γίνονται οι πολιτιμώτεροι συνεργάτες των εχθρών της φυλής μας. Που να ξέρουν πόσο ευχαριστιούνται από τους "νεωτερισμούς" μας! Ο ανύποπτος αρχιμανδρίτης σας πού να φαντασθή πως με τη χορωδία του συνεργεί εις την ένωσιν της Εκκλησίας μας με την Παπικήν η οποία ένωσις έχει την έννοιαν της Ενώσεως όπως την εννοεί ο λύκος που καταβροχθίζει την κουτοπροβατίνα! Μα ίσως και να νομίζει ευκταίαν έστω και μίαν τοιαύτην ένωσιν ο υπερπολιτισμένος αρχιμανδρίτης σας .

Με πολλές ευχαριστίες
ΦΩΤΗΣ ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ »

« Σεβαστέ μας κ. Κόντογλου,

Εις την επιστολήν σας μετά λύπης ανεγνώσαμεν ότι ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης μας επήνεσε την χορωδίαν μας. Απορούμεν πώς αναμείξατε το πρόσωπον του Σεπτού μας Ποιμενάρχου εις την υπόθεσιν αυτήν, όστις ούτε υποθάλπει ούτε ευνοεί την χορωδίαν μας καθ' ότι τυγχάνει ένθερμος οπαδός της Βυζαντινής Μουσικής, αλλά επιτρέπει την λειτουργίαν ταύτης από έλλειψιν ιεροψαλτών. Ούτε αυτή που τραγουδάμε είναι ψυχρή και βλακώδης καντάδα. Ουσιαστικά η χορωδία μας είναι Βυζαντινή και ακολουθούμε τυφλά τον Σακελλαρίδην του οποίου είμεθα και θαυμασταί. Μόνον το ύφος και το στυλ είναι ευρωπαϊκόν. Τούτο όμως δεν σημαίνει πως η χορωδία μας είναι ευρωπαϊκή, ψυχρή και βλακώδης καντάδα, καθ' ότι εξετάζεται κυρίως η ουσία και ουχί ο τρόπος εκτελέσεως των μελών. Και η πλειονότης των ιεροψαλτών μας, δια να μην είπωμεν η ολότης, ως αγνοούσα βέβαια την Βυζαντινήν Μουσικήν, ψάλλει Σακελλαρίδην. Δεν αυταποκαλούνται όμως ούτοι κανταδώροι και φραγκολεβαντίνοι, αλλά συνηθίζουν να επικρίνουν αυθαιρέτως άλλους. Ούτε κανταδώροι είμεθα ημείς οι απαρτίζοντες την χορωδίαν, αλλά νέοι προερχόμενοι από τα κατηχητικά σχολεία, μορφωμένοι (είς φοιτητής, οι δε λοιποί απόφοιτοι Γυμνασίου ή μαθηταί) και εν τη ελλείψει ιεροψαλτών, ευσεβεία κινούμενοι, ανελάβομεν να ψάλλωμεν όχι με Ιταλικήν μουσικήν αλλά με την πατροπαράδοτον τοιαύτην, με ευσέβειαν, ανιδιοτελώς, και με μόνην την ικανοποίησιν ότι προσφέρωμεν αυτήν την ελαχίστην υπηρεσίαν μας εις την Εκκλησίαν.

Μετά τιμής
Η Χορωδία Κοιμήσεως Θεοτόκου »

Η ανάμειξη του Φ. Κόντογλου έδωσε διαστάσεις στην αντιπαράθεση της χορωδίας και του Συλλόγου Ιεροψαλτών. Συγχρόνως όμως, παρά τις όποιες υπερβολές του, ήταν καταλυτική και συμβίβασε τις αντιτιθέμενες απόψεις.

Εκτός από τον Κόντογλου και άλλοι μεγάλοι καλλιτέχνες και λογοτέχνες γνώρισαν και αγάπησαν τον τόπο μας. Όπως ο μεγάλος σύγχρονος ζωγράφος Γιάννης Μόραλης, ο οποίος σε τηλεοπτική εκπομπή είπε ότι

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

«γεννήθηκα στην 'Αρτα, έζησα τα παιδικά μου χρόνια, την δεκαετία του 1920, στην Πρέβεζα και την αγάπησα τόσο πολύ ώστε όταν με ρωτάν από πού είμαι τους απαντώ, από την Πρέβεζα». Στην επόμενη εμφάνισή του είπε: «Το 1950 πήγα στην Αίγινα, μου άρεσε γιατί έμοιαζε με την Πρέβεζα και αποφάσισα να κτίσω σπίτι».

Ο Σπύρος Μελάς φιλοξενήθηκε στο σπίτι της αδελφής της γυναίκας του, η οποία ήταν κόρη της γνωστής αθηναϊκής οικογένειας Τσόχα και ήταν παντρεμένη στην Πρέβεζα με το Χρήστο Σωτηρέλλη. Στο οικόπεδο του σπιτιού της κτίστηκε το πνευματικό κέντρο της Ιεράς Μητρόπολης. Επίσης είχε στενό συνεργάτη στο περιοδικό "Ελληνική Δημιουργία" το Βασ. Μουστάκη.

Ο συγγραφέας και ακαδημαϊκός Γεώργιος Βλάχος, ο οποίος από την αρχή της καριέρας του στο διπλωματικό σώμα συνδέθηκε με τον Πρεβεζάνο Περικλή Σκέφερη, τότε πρεσβευτή και αργότερα υφυπουργό Εξωτερικών, συνήθιζε να παραθερίζει στο Σκαφιδάκι, όπου η οικογένεια Σκέφερη έχει κτήματα.

Ο κοσμοπολίτης ποιητής Δημ. Γολέμης, ο οποίος ήταν γιατρός παθολόγος και οφθαλμίατρος, δικηγόρος, φιλόλογος και θεολόγος, έζησε πολλά χρόνια στην Πρέβεζα την εποχή του Μεσοπολέμου και την αγάπησε σαν δεύτερη πατρίδα του.

Ο ζωγράφος και ποιητής Νίκος Εγγονόπουλος που παντρεύτηκε Πρεβεζάνα, τη Λένα Λεωνίδα Τσιόκου, η οποία ακόμα έχει στην Πρέβεζα μεγάλη ακίνητη περιουσία (πατρικό της σπίτι τα γραφεία του ΚΚΕ).

Όσο για τον τραγικό ποιητή Κ.Γ. Καρυωτάκη έχω να πω, ότι δεν αγάπησε αλλά ούτε μίσησε τον τόπο μας, γιατί τις ημέρες που έζησε στην Πρέβεζα δεν γνώρισε ούτε τον τόπο ούτε τους ανθρώπους του. Συνδέθηκε με την Πρέβεζα με το θάνατό του, ενώ ο Φ. Κόντογλου συνδέθηκε μαζί της με το έργο του.

***Σημείωση**: Για τα 25 χρόνια από το θάνατο του Φ. Κόντογλου φέτος οργανώθηκαν πολλές εκδηλώσεις. Η πιο σημαντική ήταν του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσού (26-1-90) με πολλούς ομιλητές για το έργο του, που μένει ζωντανό και επηρεάζει την καλλιτεχνική και πνευματική ζωή της χώρας μας.*

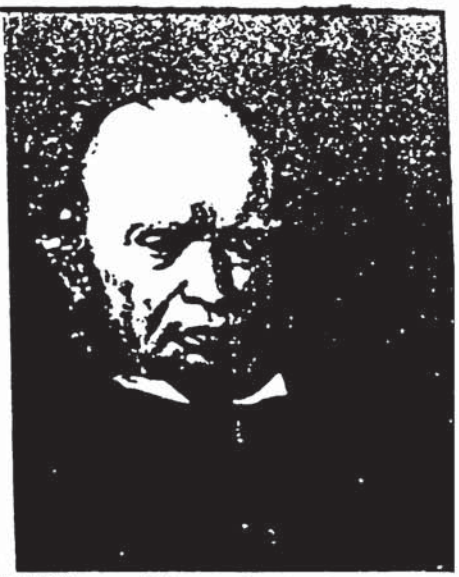
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ιωάννης Μάρτιν φον Βάγκνερ 'Ενα ταξίδι στην Ελλάδα 1812-13: Οδύσσεια στην 'Ηπειρο και μια μικρή ευχάριστη διαμονή στη γραφική Πρέβεζα

(μετάφρ. από τα Γερμανικά: Ανδρέας Καρζής)

« Στην Κέρκυρα έμεινα από τις 2 μέχρι τις 10 του Οκτωβρίου ώσπου να βρω μια κατάλληλη ευκαιρία, για να συνεχίσω το ταξίδι μου, πράγμα που δεν ήταν εύκολο γιατί το πλοίο που έφευγε από την Κέρκυρα, η οποία ήταν την εποχή εκείνη υπό την κατοχή των Γάλλων, δεν πήγαινε κατευθείαν στα αγγλοκρατούμενα νησιά του Ιονίου. 'Επρεπε λοιπόν από την Κέρκυρα να αποβιβαστώ στην απέναντι ακτή της Αλβανίας, την οποία κατείχαν οι Τούρκοι, κι από εκεί να συνεχίσω το ταξίδι μου με πλοίο αγγλικής εταιρίας για τα νησιά. Ο Fouchier βρήκε για το σκοπό αυτό ένα κεφαλλονίτικο, το οποίο είχε έρθει κρυφά στην Κέρκυρα με λαθραίο φορτίο.

Στις 10 Οκτωβρίου με τη δύση του ήλιου φύγαμε από την Κέρκυρα. Την επομένη αράξαμε σ' ένα μικρό ξερονήσι απέναντι στις αλβανικές ακτές. Στις 12 του μηνός το πρωί φύγαμε και το βράδυ αράξαμε στον όρμο ενός μικρού νησιού που βρίσκεται απέναντι από την ακτή όπου είναι το τούρκικο χωριό Sivota. Εκεί αράξαμε, για να βρούμε κάτι φαγώσιμο. 'Ομως δεν υπήρχε τίποτε άλλο εκτός από παλιό ψωμί. Στην ανάγκη το πήραμε μήπως και στην έσχατη ανάγκη πείνας μας φανεί το μάννα.

Στις 13 του μηνός μείναμε αποκλεισμένοι από ισχυρούς ανέμους. Τη νύχτα ξέσπασε δυνατή καταιγίδα. Στις 14 φύγαμε από εκεί και το βράδυ αράξαμε στον κόλπο της Πάργας, μιας ελληνικής πόλης με μια γαλλική φρουρά. Στη φρουρά ήταν Γερμανοί από το σύνταγμα του Isenburg. Στις 15 το πρωί φύγαμε από την Πάργα, αναγκαστήκαμε όμως εξαιτίας των εχθρικών πλοίων να γυρίσουμε πίσω, παρόλο που είχαμε φτάσει σχεδόν κοντά στη Ρηνιάσα. Κυνηγημένοι από τους 'Αγγλους πειρατές γυρίσαμε στον κόλπο του Φαναρίου. Οι 'Ελληνες ναυτικοί του πλοίου δεν ένιωθαν σιγουριά στον κόλπο και οδήγησαν το πλοίο γύρω σε μια ξέρα στην εκβολή του Αχέροντα. Εκτός από μερικά αυγά δε βρήκαμε τίποτε άλλο. Μαγειρέψαμε το ξερό πλέον ψωμί που είχαμε αγοράσει στη Sivota, αφού πρώτα το σπάσαμε με πέτρες σε μικρά κομμάτια. Για να διώξουμε τη μυρωδιά της μούχλας, ρίξαμε αρκετό πιπέρι και μερικά αυγά που βρήκαμε.

Στις 16 του μηνός και, επειδή το ταξίδι από τη θάλασσα δεν ήταν πια σίγουρο, συνεχίσαμε την πορεία δια ξηράς με δύο άλογα και με τη συνοδεία δύο Ελλήνων. Ο ένας ονομαζόταν Θωμάς Tavesi και η καταγωγή του ήταν από την Πάτρα και ο άλλος Ανδρέας Τζουμαρέλλος από την Κεφα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λονιά. Ταξιδεύοντας όλη την ημέρα ανάμεσα από μια έρημη περιοχή, φτάσαμε τη νύχτα σ' ένα μισογκρεμισμένο σπίτι κάποιου Τούρκου που βρισκόταν κοντά στη θάλασσα. Ο Τούρκος ήταν καθισμένος μπροστά από την πόρτα και απασχολημένος με το ψήσιμο μερικών σαλιγκαριών που τα μοιράστηκε μαζί μας. Δυστυχώς έπεσαν μόνο από δύο στον καθένα. Από φόβο που τον κυριαρχούσε δεν μας άφησε να μπούμε στο σπίτι του. Έτσι αναγκαστήκαμε να ρίξουμε τα πράγματά μας σε σωρό γύρω από τη φωτιά και ξαπλώσαμε πάνω σ' αυτά, για να είμαστε σίγουροι πως δεν θα χανόταν τίποτε. Τα άλογά μας τα είχαμε αφήσει ελεύθερα να βοσκήσουν. Έτσι κοιμηθήκαμε με άδειο στομάχι στην ακρογιαλιά.

Την επομένη τα ξημερώματα μαζέψαμε τα άλογα, φορτώσαμε τα πράγματά μας και συνεχίσαμε την πορεία μας κατά μήκος της ακτής, ώσπου φτάσαμε σ' ένα ύψωμα γεμάτο ερείπια. Από την αρχιτεκτονική τους αναγνώρισα ότι ήταν οικοδομήματα των Ρωμαίων. Ήταν τα ερείπια της Νικόπολης, την οποία έχτισε ο Αύγουστος μετά από τη νίκη του εναντίον του Αντωνίου στη ναυμαχία του Ακτίου το 31 π.Χ.

Από το ύψωμα αντικρύσαμε την πανοραμική άποψη του κόλπου, που απλωνόταν μπροστά μας, από την Άρτα ώς πέρα στο αυτοκρατορικό Άκτιο, ενώ σε λίγο φτάναμε στην τουρκική και με μεγάλη εμπορική κίνηση πόλη της Πρέβεζας, που βρίσκεται στο βάθος του κόλπου. Αμέσως ψάξαμε να βρούμε κάτι να γεμίσουμε το στομάχι μας που τις τελευταίες μέρες είχε μείνει σχεδόν άδειο. Μια ψησταριά που συναντήσαμε ήταν η καλύτερη ευκαιρία. Στη φιλόξενη Πρέβεζα έψαξα να βρω το Γάλλο πρόξενο, στον οποίο έφερνα συστατικά γράμματα από την Κέρκυρα και με την ελπίδα πως θα τύχαινα καλής εξυπηρέτησης στην παραπέρα πορεία. Για κακή μου τύχη όμως δεν τον βρήκα, ενώ ο Έλληνας πρόξενος μου συμπαραστάθηκε με το παραπάνω. Με τακτοποίησε σ' ένα σπίτι που ζούσε μόνη της μια φτωχή γριούλα και που βρίσκεται απέναντι απ' το δικό του. Η γριά έμενε ολόκληρη τη μέρα ξαπλωμένη στο στρώμα της κι εμείς καθόμασταν στο σανιδένιο πάτωμα γύρω της και περνούσαμε την ώρα μας παρακολουθώντας τα εκνευριστικά έντομα που ανεβοκατέβαιναν στα σανίδια.

Το μόνο που με απασχολούσε ήταν πώς θα συνέχιζα το ταξίδι μου. Παρακάλεσα τον πρόξενο να μου φανεί χρήσιμος, δίνοντάς μου την ευκαιρία να φύγω για τη Ζάκυνθο ή τη Λευκάδα. Παρόλες τις προσπάθειες δεν μπόρεσε να με βοηθήσει περισσότερο, γιατί είχα έρθει με γαλλικά διαβατήρια και συστάσεις, αφού τα νησιά του Ιονίου είναι αγγλοκρατούμενα. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες πέρασα εδώ στην όμορφη πόλη της Πρέβεζας έντεκα μέρες ακόμη.

Βλέποντας πως ο καιρός περνούσε και η προθεσμία που είχα στη διάθεσή μου λιγόστευε, αποφάσισα να νοικιάσω με δικά μου έξοδα ένα πλοιάριο και να προσπαθήσω με λίγη τύχη να φτάσω στη Λευκάδα.

Έτσι στις 26 Οκτωβρίου στάθηκα τυχερός, αφού ένα μικρό πλοιάριο άνοιξε πανιά με προορισμό τη Λευκάδα, αφήνοντας πίσω μου τη γραφική Πρέβεζα, με την ελπίδα πως η οδύσσεια τελείωνε εδώ ... »

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Γεώργιος Παπαγεωργίου
Επίκουρος Καθηγητής
Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΚΑΖΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ Β' ΜΙΣΟ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ (*)

Σε προηγούμενο τοπικό συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στα Γιάννενα το Σεπτέμβριο του 1985 μας είχε δοθεί η ευκαιρία να παρακολουθήσουμε την ιστορική διαδρομή του λιμανιού της Πρέβεζας στην ύστερη Τουρκοκρατία.(1) Σήμερα μας παρέχεται η δυνατότητα να ολοκληρώσουμε την ιστορική φυσιογνωμία της Πρέβεζας εξετάζοντας την οικονομική και κοινωνική κατάσταση των κατοίκων, τόσο της πόλης όσο και της γεινονικής υπαίθρου, την ίδια περίοδο στα πλαίσια που διαμόρφωναν οι τοπικές και χρονικές συγκυρίες της εποχής.

Είναι γνωστό ότι στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο οι πρωτεύουσες και οι πόλεις-λιμάνια, που μεσολαβούσαν στο εξωτερικό εμπόριο, συγκέντρωναν τον 19ο αιώνα, και ιδιαίτερα τη δεύτερη πεντηκονταετία του, τις πιο ευνοϊκές προϋποθέσεις για δημογραφική ανάπτυξη. Για να διαπιστώσουμε αν και κατά πόσο η πόλη της Πρέβεζας ωφελήθηκε δημογραφικά από τη γενικότερη αναδιάρθρωση του αστικού χώρου, που παρατηρήθηκε στο διάστημα αυτό, ανατρέξαμε στις διαθέσιμες πηγές οι οποίες, μολονότι «ατελείς», μας έδωσαν ορισμένες, πειστικές θα λέγαμε, απαντήσεις.

Οι σχετικές πληροφορίες, που έρχονται κυρίως από τις αναφορές και τις εκθέσεις των Ευρωπαίων προξένων στην Ήπειρο, ανεβάζουν τον πληθυσμό της πόλης, καθόλη σχεδόν τη διάρκεια του β΄μισού του 19ου αιώνα, σε 6000-6500 ψυχές. Πιό αναλυτικά, στα τέλη 1862 ο Γάλλος πρόξενος στα Γιάννενα E.Wiet (2) αναφέρει ότι το πληθυσμικό δυναμικό της πόλης αποτελείται από 1223 οικογένειες ή 6000 άτομα που διαιρούνται σε 4450 χριστιανούς, 1250 μουσουλμάνους, 50 εβραίους και 250 ξένους.

Προκαταβολικά πρέπει να διευκρινίσουμε ότι, σύμφωνα με τις επεξηγή-

(*) Είναι ανακοίνωση που έγινε στο Διεθνές Επιστημονικό Συμπόσιο με θέμα: «Ιστορία της Πρέβεζας» το Σεπτέμβριο του 1989.

(1) Γεώργιος Παπαγεωργίου, Ηπειρωτικά λιμάνια στην ύστερη τουρκοκρατία: Η περίπτωση της Πρέβεζας, *Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου Ιστορίας: Ήπειρος, Κοινωνία-Οικονομία, 15ος-20ος αι.*, Γιάννινα 1987, σ. 139-153.

(2) Βλ. έκθεση του Wiet προς τον Υπουργό Εξωτερικών της Γαλλίας με ημερομ. 15 Νοεμβρ. 1862, *Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Correspondance Consulaire et Commerciale* (στο εξής AMME-CCC) Janina 10 (1846-1862), f. 344v-345r.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σεις ή παρατηρήσεις των προξένων, ξένοι αποκαλούνται οι Επτανήσιοι και οι «πρεσβεύοντες το δυτικόν δόγμα», δηλ. οι καθολικοί.

Σχεδόν παραπλήσια είναι τα δημογραφικά στοιχεία που μας παραδίδει το 1863 ο Αγγλος πρόξενος στα Γιάννενα, R.Stuart,(3) για την πόλη της Πρέβεζας: 4500 χριστιανοί, 1200 μουσουλμάνοι, 50 εβραίοι και 200 ξένοι.

Δέκα χρόνια αργότερα οι προξενικές μαρτυρίες(4) ανεβάζουν τον πληθυσμό της πόλης σε 7000 κατοίκους από τους οποίους 5000 ήταν χριστιανοί, 1800 μωαμεθανοί και 200 ισραηλίτες, τσιγγάνοι και ξένοι μαζί. Η αύξηση όμως αυτή είναι πλασματική, επειδή στους μουσουλμάνους συμπεριλαμβάνεται, για πρώτη φορά, και η πολυάριθμη τουρκική φρουρά. Αυτό άλλωστε αποδεικνύεται από το γεγονός ότι, στους απογραφικούς πίνακες των κατοίκων της πόλης της Πρέβεζας που μας παραδίδονται στη συνέχεια ώς τα τέλη του 19ου αι., τα σχετικά στοιχεία επανέρχονται, εκτός από τους Εβραίους, στις προηγούμενες δημογραφικές αποτιμήσεις: 5000 χριστιανοί, 1200 μουσουλμάνοι και 40 ξένοι.(5)

Όφείλουμε όμως να επισημάνουμε ότι στο ενδιάμεσο διάστημα δύο πηγές, για άγνωστη αιτία, περιορίζουν τον αριθμό των χριστιανών σε 4000 η πρώτη και 4260 η δεύτερη. Πρόκειται για μια προξενική έκθεση του αυστριακού υποπρόξενου στην Πρέβεζα (1884)(6) και τη γνωστή μελέτη του Σεραφείμ Βυζαντίου που εκδόθηκε στην Αθήνα την ίδια χρονιά.(7) Η σημαντική αυτή μείωση του χριστιανικού στοιχείου, που ανέρχεται στο 1/5 των προηγούμενων απογραφικών δεδομένων, είναι κατά τη γνώμη μας αδικαιολόγητη και ανεξήγητη. Επιβάλλεται λοιπόν ένας προσεκτικός έλεγχος των πηγών για να διαπιστωθεί η αντικειμενικότητα και αξιοπιστία τους.

Μολονότι ή παραπέρα διερεύνηση του θέματος ξεφεύγει από τα πλαίσια του άρθρου αυτού, εντούτοις επιχειρήσαμε να διαλευκάνουμε τους λόγους για τους οποίους εμφανίζεται, στις παραπάνω πηγές, μεγάλη

(3) Βλ. την έκθεση του Stuart, με ημερομ. 16-12-1863 πρός τον Υπουργό Εξωτερικών της Αγγλίας *Earl Russelle, Foreign Office* (στο εξής F.O.), Turkey, 78/1766, f. 247v.

(4) Βλ. αναφορά του Γάλλου πρόξενου Dozon προς τον Υπουργό Εξωτερικών με ημερομ. 15 Ιουνίου 1873, AMAE-CCC, Janina 11 (1863-1874), f.217r-v. Η αναφορά αυτή μεταφρασμένη από τον Παναγιώτη Λακιώτη φιλοξενήθηκε στον Ζ' τόμο (τχ. 62-63) του περιοδικού *Σκουφάς* (Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1982), σ. 226-233.

(5) Την επόμενη χρονιά, δηλ. το 1874, ο αυστριακός πρόξενος στα Γιάννενα *Cajetan Zagorskl* σε εκθέσή του για το Βιλαέτι Ιωαννίνων ανάμεσα στ' άλλα ανέφερε ότι οι μουσουλμάνοι της Πρέβεζας ανέρχονταν στους 1100. Βλ. *Nachrichten über Industrie, Handel aus dem statistischen Departement im K.K. Handels Ministerium* (στο εξής Nachrichten), Wien 1874, σ. 301.

(6) *Nachrichten*, Wien 1884, σ. 279.

(7) Σεραφείμ ο Βυζάντιος, *Δοκίμιον ιστορικής τινος περιλήψεως τής ποτέ αρχαίας και εγκρίτου Ήπειρωτικής πόλεως Άρτης και της ωσαύτης νεωτέρας πόλεως Πρεβέζης*, εν Αθήναις 1884, σ. 252-255. Πρέπει να διευκρινίσουμε εδώ ότι ο χριστιανικός πληθυσμός της πόλης δίνεται από τον συγγραφέα κατά συνοικίες και κατά οικογένειες, το σύνολο των οποίων ανέρχεται σε 11 και 710 αντίστοιχα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πτώση του χριστιανικού στοιχείου. Η διασταύρωση των πληροφοριών αυτών με τις αμέσως μεταγενέστερες αποκάλυψε ότι τόσο ο αυστριακός υποπρόξενος της Πρέβεζας, του οποίου την αντικειμενικότητα αμφισβητούμε,(8) όσο και ο Σεραφείμ ο Βυζάντιος, δεν συμπεριέλαβαν στον αριθμό των χριστιανών τους Έλληνες υπήκοους, οι οποίοι τέσσερα χρόνια αργότερα ανέρχονταν στους 670.(9)

Αν προσθέσουμε λοιπόν στις 4000 ή 4260 χριστιανικές ψυχές τις 670 θα έχουμε αντίστοιχα 4670 και 4930 αριθμοί που προσεγγίζουν κατά πολύ τις προγενέστερες και μεταγενέστερες δημογραφικές εκτιμήσεις για το χριστιανικό πληθυσμό.

Για τη δημογραφική εξέλιξη της ενδοχώρας οι πληροφορίες που προέρχονται από τις ίδιες πηγές δεν θεωρούνται κι αυτές επαρκείς. Ωστόσο, με βάση τον πίνακα 1 που παραθέτουμε, θα προχωρήσουμε σε ορισμένες διαπιστώσεις για τη δημογραφική εξέλιξη του καζά της Πρέβεζας στο β' μισό του 19ου αιώνα.

Μια πρώτη γενική διαπίστωση είναι ότι δεν παρατηρείται καμιά σημαντική δημογραφική αύξηση και ειδικότερα στην πόλη, όπου θα περίμενε κανείς οι ευνοϊκές προϋποθέσεις, που προαναφέραμε, να λειτουργήσουν θετικά. Έτσι, βλέπουμε μια μικρή άνοδο του χριστιανικού στοιχείου σ' ένα ποσοστό που κυμαίνεται γύρω στο 11%, ενώ ο μουσουλμανικός πληθυσμός δεν διαφοροποιείται σχεδόν καθόλου. Σταθερός επίσης παραμένει ο δημογραφικός δείκτης και για τους ξένους. Τέλος παρατηρείται μια σημαντικότατη αύξηση στην εβραϊκή κοινότητα η οποία, σύμφωνα με τους πιό μέτριους υπολογισμούς, ανέρχεται στα 50%.

Στην ύπαιθρο, όπου, σύμφωνα με τις πηγές, ο πληθυσμός της είναι καθαρά χριστιανικός, η δημογραφική αύξηση μόλις υπερβαίνει τα αντίστοιχα επίπεδα της πόλης, ξεπερνώντας το 12,50%.

Συμπληρωματικά πρέπει να αναφέρουμε ότι ο θετικός δημογραφικός δείκτης για τους χριστιανούς γενικότερα του καζά της Πρέβεζας δεν επηρεάζεται αρνητικά το χρονικό διάστημα 1895-1902, οπότε το μεταναστευτικό ρεύμα στην Ήπειρο γνώρισε μεγάλη έξαρση.

---

(8) Για παράδειγμα όταν αναφέρεται στον αριθμό των Εβραίων που κατοικούν στην Πρέβεζα σημειώνει αόριστα 400-500. Εμφανίζεται δηλαδή, πέρα από το στρογγύλεμα των αριθμών, που πάντα θεωρείται από τους ιστορικούς που ασχολούνται με τη δημογραφία ύποπτο, και μεγάλη απόκλιση ανάμεσα στους δύο αριθμούς. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει, κατά τη γνώμη μας αν μη τι άλλο, την προχειρότητα με την οποία ο αυστριακός υποπρόξενος αντιμετωπίζει τη δημογραφική πραγματικότητα της πόλης, επειδή πιθανόν οι πληροφορίες αυτές, σε αντίθεση με εκείνες που σχετίζονταν με το εμπόριο (εισαγωγές ευρωπαϊκών ειδών - εξαγωγές ντόπιων προϊόντων) και τη ναυσιπλοΐα στο λιμάνι της Πρέβεζας (αφίξεις-αναχωρήσεις καραβιών) να μην είχαν και τόσο μεγάλη σημασία για τη χώρα του.

(9) Βλ. αναφορά του Διευθύνοντος Γραμματέα του Ελληνικού Προξενείου στα Γιάννενα Α.Πόττεν προς το Υπουργείον Εξωτερικών της Ελλάδος στο έντυπο με τίτλο: *Ετήσιοι εκθέσεις περί εμπορίου και ναυτιλίας κ.λπ. των προξενικών αρχών της Α.Μ. το έτος 1888*, εν Αθήναις 1890, σ. 114.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Πληθυσμός του Καζά της Πρέβεζας στη β' πεντηκονταετία του 19ου αιώνα

α/α	Πηγή	Έτος	Πόλη				Ύπαιθρος
			Χριστιανοί	Μουσουλμ.	Εβραίοι	Ξένοι	Χριστιανοί
1	Π.Αραβαντινός, Χρονογραφία της Ηπείρου, τ.Β', σ. 325-327	1856	4000	600	-	-	3650
2	AMAE-CCC, Janina 10 (1846-1862) f. 344v-345r	1862	4450	1200	50	250	-
3	F.O. Turkey, 78/1766, f. 247v	1863	4500	1200	50	250	-
4	AMAE-CCC, Janina 11 (1863-1874) f. 217r-v	1873	5000	1800	-	200	5500
5	Nachrichten, Wien 1874, σ. 301	1874	5000	1100	-	-	5900
6	Nachrichten, Wien 1884, σ. 279	1884	4000	1200	400-500	50	-
7	Σεραφείμ ο Βυζάντιος, Δοκίμιον... σ. 234-255	1884	4260	-	-	-	6290
8	Υπουργείον Εξωτερικών, Ετήσιοι εκθέσεις... των προξενικών αρχών της Α.Μ. το έτος 1888, εν Αθήναις 1890, σ. 114	1888	5000	1220	306	40	6136

Είναι γνωστή η αμφίδρομη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην εξέλιξη του πληθυσμού και την οικονομία κάθε περιοχής.

Αρχικά κρίνουμε σκόπιμο να τονίσουμε ότι η Πρέβεζα, πέρα από την ιδιαιτερότητά της ως πόλη-λιμάνι, δεν διέφερε σημαντικά, ως πρός τις δραστηριότητες των κατοίκων της, από τις υπόλοιπες ελληνικές πόλεις που βρίσκονταν κάτω από τον Τουρκικό ζυγό. Παρουσιάζονταν δηλ. και εδώ βιοτέχνες, έμποροι και άλλοι επαγγελματίες συγκροτημένοι σε συντεχνίες, ένα από τα πιό χαρακτηριστικά ίσως γνωρίσματα των αστικών πληθυσμικών συγκεντρώσεων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Σύμφωνα με προξενική μαρτυρία, μια δεκαετία μετά τα μέσα του 19ου αιώνα,(10) υπήρχαν στην Πρέβεζα 228 καταστήματα από τα οποία 22 ήταν εμπορικοί οίκοι, που έκαναν εισαγωγές και ταυτόχρονα πουλούσαν λιανικά. Το τοπικό παζάρι φιλοξενούσε επίσης 8 μερτζάρικα,(11) 14 μπακάλικα, 15 καφενεία, 8 ρακοπουλιά, 12 καπνοπωλεία, 11 ψωμάδικα, 4 ψαράδικα, 4 ζαχαροπλαστεία, 10 ραφτάδικα ντόπιας τεχνοτροπίας, 4 ραφτάδικα ευρωπαϊκής μόδας, 19 παπουτζήδικα και για τα δύο γένη, 2 μπαλωματήδικα, 7 κουρεία, 2 βαφεία, 2 εργαστήρια κατασκευής κουβερτών, 3 οπλοποιεία, 5 εργαστήρια που κατασκεύαζαν κάπες, 2 πεταλωτήρια, 5 γουναράδικα, 2 σαμαράδικα, 2 χυτήρια (καλαντζήδικα-χαλκωματάδικα), 2 τενεκετζήδικα και 4 σιδεράδικα. Τέλος μπορούσε κανείς ακόμη να συναντήσει στην πόλη 10 χάνια, 14 φούρνους, 23 ελαιοτριβεία, 2 σαπουνοποιεία, 4 εργαστήρια οινοποιΐας, ένα διϋλιστήριο για λικέρ, 2 μύλους που κινούνταν με άλογα, 2 νερόμυλους και ένα ανεμόμυλο.

Επιχειρώντας μια στατιστική προσέγγιση των παραπάνω δεδομένων, για ν' αποκτήσουμε πληρέστερη εικόνα της τοπικής αγοράς, οδηγούμαστε στη διαμόρφωση του πίνακα 2 που, αν επεξεργαστούμε τα στοιχεία του, θα καταλήξουμε στις ακόλουθες διαπιστώσεις: α) το μεγαλύτερο μέρος, 44,7% της συνολικής οικονομικής κίνησης της πόλης αναλογεί στο εμπόριο, που το διακινούν 9 εμπορικές συντεχνίες. β) ακολουθεί αμέσως μετά η βιοτεχνία με ποσοστό 41,2%, όπου οι τεχνίτες συγκροτούν 16 βιοτεχνικές συντεχνίες. γ) η προσφορά άλλων υπηρεσιών γίνεται από 3 συντεχνίες, με ποσοστό 14,1%.

Για να ολοκληρώσουμε την εικόνα της τοπικής αγοράς θα παρουσιάσουμε τα προϊόντα που διακινούσαν οι εμπορικές συντεχνίες και τα οποία ήταν: βαμβακερά υφάσματα, λευκά και μπλέ, βαμβακερά νήματα, μάλλινα και μεταξωτά υφάσματα, τσίτια (indiennes), φαγιέντζα, ακατέργαστο σίδηρο, σχοινιά και ρούμι, προερχόμενα όλα από την Αγγλία, βαμβακερά υφάσματα και κασμίρια Γαλλίας, μεταξωτά, γυαλικά, είδη σιδήρου, αποικιακά, φάρμακα, κεριά, λαμπάδες, άλευρα (φαρίνες), σκούφοι, χαρτί και ξυλεία οικοδομής αυστριακής προέλευσης. Οι παραπάνω έμποροι προωθούσαν επίσης στην αγορά της πόλης ρύζι από τη Βενετία, κρασιά και ξηρά φρούτα από την Ελλάδα και ιδιαίτερα από το Ηράκλειο της Κρήτης, σαπούνι από τη Ζάκυνθο, αλάτι από τη Λευκάδα και τη Σικελία και κερωμένα μοσχάρια και επεξεργασμένα δέρματα από τη Μάλτα.

Εκτός όμως από τη διαρκή αγορά, το τοπικό δηλ. παζάρι, συναντούμε στην πόλη της Πρέβεζας και τους άλλους δύο τύπους της περιοδικής αγοράς με τους οποίους ολοκληρώνονταν η κυκλοφορία και ανταλλαγή των προϊόντων στην οθωμανική αυτοκρατορία: Την εβδομαδιαία αγορά και τα ετήσια εμπορικά πανηγύρια.

(10) Βλ. έκθεση του Γάλλου πρόξενου, E.Wiet, στα Γιάννενα, AMAE-CCC, 10e (1846-1862), f. 345r.

(11) Μερτζάρης = έμπορος που εξασκεί το λιανεμπόριο, ψιλικατζής (στα ιταλικά: merciaio).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
Συντεχνιακή διάρθρωση των επαγγελμάτων στην Πρέβεζα (1862)

α/α	Είδη	Εργαστήρια	Καταστήματα	Υπηρεσίες	Σύνολο
1	Έμποροι	-	22	-	22
2	Μερτζάρηδες	-	8	-	8
3	Μπακάληδες	-	14	-	14
4	Καφετζήδες	-	-	15	15
5	Ρακοπούληδες	-	8	-	8
6	Καπνοπώληδες	-	12	-	12
7	Ψωμάδες	-	25	-	25
8	Ψαράδες	-	4	-	4
9	Ζαχαροπλάστες	-	4	-	4
10	Ραφτάδες	14	-	-	14
11	Παπουτζήδες	19	-	-	19
12	Μπαλωματήδες	2	-	-	2
13	Κουρείς	-	-	7	7
14	Βαφείς	2	-	-	2
15	Κατασ/τές κουβερτών	2	-	-	2
16	Οπλοποιοί	3	-	-	3
17	Καποτάδες	5	-	-	5
18	Πεταλωτές	2	-	-	2
19	Γουναράδες	-	5	-	5
20	Σαμαράδες	2	-	-	2
21	Μπρουτζάδες	2	-	-	2
22	Τενεκετζήδες	2	-	-	2
23	Σιδεράδες	4	-	-	4
24	Χανιτζήδες	-	-	10	10
25	Ελαιοτριβείς	23	-	-	23
26	Σαπουνοποιοί	2	-	-	2
27	Οινοποιοί	4	-	-	4
28	Διϋλιστές	1	-	-	1
29	Μυλωνάδες	5	-	-	5
	ΣΥΝΟΛΟ	94	102	32	228
	%	41,20	44,70	14,10	100

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δεν είναι πολλά χρόνια που ήρθε στο φως της δημοσιότητας το φερμάνι με το οποίο η Υψηλή Πύλη παραχωρούσε την άδεια για τη λειτουργία εβδομαδιαίας αγοράς στην Πρέβεζα κάθε Δευτέρα, καθώς και για την πραγματοποίηση ετήσιου εμπορικού πανηγυριού από 15 ώς 30 Μαΐου.(12)

Σύμφωνα με την αυτοκρατορική διαταγή που εκδόθηκε το 1865 και απευθυνόταν στον Τούρκο διοικητή της Πρέβεζας ο Σουλτάνος, ανταποκρινόμενος στην επιθυμία των κατοίκων της για ενδυνάμωση και ανάπτυξη του τοπικού εμπορίου, ενέκρινε τη λειτουργία των δύο ειδών της περιοδικής αγοράς.

Τί σήμαινε όμως για την οικονομία και ειδικότερα για το εμπόριο της Πρέβεζας η λειτουργία της εβδομαδιαίας αγοράς και του ετήσιου εμπορικού πανηγυριού;

Αρχικά αξίζει νομίζουμε να γνωρίσουμε ποιές εμπορικές συναλλαγές συντελούνται στην εβδομαδιαία αγορά. Θα αρκεστούμε σε μια μαρτυρία της εποχής, σύμφωνα με την οποία στις πόλεις «συνάζονταν από όλα τα περίχωρα βουνίσιοι και καμπίσιοι διά να πωλήσουν και να αγοράσουν όλα τα χρειαζούμενά τους».(13)

Αναλύοντας τον παραπάνω λιτό αλλά πολύ εύστοχο ορισμό του εβδομαδιαίου παζαριού διαπιστώνει εύκολα κανείς ότι ο παραγωγός μετέφερε τα αγροτικά προϊόντα για να τα πουλήσει ή να τα ανταλλάξει στην πόλη με μεγαλύτερη ευχέρεια απ' ό,τι στο χωριό. Κι αυτό γιατί η σύνθεση του πληθυσμού της πόλης πρόσφερε περισσότερες ευκαιρίες για συχνότερες και μεγαλύτερες προωθήσεις των προϊόντων αυτών. Άλλωστε η πώληση των παραπάνω ειδών, γεωργικής και κτηνοτροφικής κυρίως παραγωγής (κάστανα, μήλα, δαμάσκηνα, λαχανικά, τυρί, βούτυρο, αυγά, μέλι, μαλλί, σκούπες κ.λπ.) δεν προξενούσε καμιά ζημιά στους εμπόρους της πόλης, οι οποίοι δεν διακινούσαν στην τοπική αγορά ανάλογα είδη.

Μια άλλη επίσης βασική παράμετρος της λειτουργίας της εβδομαδιαίας αγοράς ήταν η εμπορευματοποίηση της οικιακής οικονομίας, αφού ο καλλιεργητής ή ο κτηνοτρόφος με την πώληση μέρους των προϊόντων του εξασφάλιζε χρηματικούς πόρους, έστω και περιορισμένους, με τους οποίους κάλυπτε βασικές του ανάγκες ή εκπλήρωνε τις φορολογικές του υποχρεώσεις.

Τέλος δεν θα πρέπει να λησμονούμε ότι ο παραπάνω τύπος της περιοδικής αγοράς σμίκρυνε τις αποστάσεις ανάμεσα στις εστίες παραγωγής και τα κέντρα κατανάλωσης.

Περνώντας τώρα στην πραγματοποίηση του ετήσιου εμπορικού πανηγυριού έχουμε να κάνουμε τις επόμενες βασικές επισημάνσεις: α) Η διάστασή του ήταν καθαρά τοπική και δεν είχε την παραμικρή σχέση με τα

(12) Zija Shkodra, «Panairet tregtare në juridiksionin e pachallëkut të janinës» *Studime Historike* 23 (1986), τχ. 3, σ. 159, σημ .6

(13) Ιω. Οικονόμου-Λαρισσαίου, λογιωτάτου, *Ιστορική τοπογραφία ενός μέρους της Θετταλίας. 1817*, Εισαγωγή-φροντίδα Μ.Μ.Παπαϊωάννου, Αθήνα 1989, έκδοση Δήμου Λάρισας, σ.192, παρ.176.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

φημισμένα εμπορικά πανηγύρια που συγκροτούνταν στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα στην Ήπειρο, Θεσσαλία και Μακεδονία και συνδέονταν εμπορικά με τον ευρύτερο βαλκανικό χώρο. β) Τα διαπραγματεύσιμα προϊόντα προέρχονταν κυρίως από τα πλεονάσματα της βιοτεχνικής, γεωργικής και κτηνοτροφικής παραγωγής της Πρέβεζας και των γύρω περιοχών. γ) Η ίδρυσή του, όπως άλλωστε και η σύσταση της εβδομαδιαίας αγοράς, φανερώνει την επιδίωξη της πόλης να ενισχύσει ποσοτικά την αγορά της, μια και αδυνατούσε να πετύχει ποιοτικές αλλαγές.

Κλείνοντας το κεφάλαιο της εσωτερικής αγοράς θα ήταν χρήσιμο ακόμη να προσθέσουμε ότι η Πρέβεζα εξακολουθούσε να είναι μια από τις τέσσερις περιοχές του βιλαετιού Ιωαννίνων, όπου επικρατούσε διαφορετική νομισματική αντιστοιχία του τουρκικού γροσιού προς τα ευρωπαϊκά νομίσματα.(14)

Στον πίνακα που ακολουθεί αποτυπώνονται οι ονομαστικές τιμές των ευρωπαϊκών νομισμάτων σε τουρκικά πιάστρα στις αγορές των Ιωαννίνων, Πρέβεζας, Μπερατιού-Αργυροκάστρου και Θεσσαλίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Ευρωπαϊκά νομίσματα στο Βιλαέτι Ιωαννίνων (1874)
(σε τουρκικά γρόσια)

α/α Είδη	Γιάννενα	Πρέβεζα	Μπεράτι	Θεσσαλία
1. αγγλική λίρα	116	115	113	134
2. γαλλικό 20φραγκο	92 1/2	92	89	108
3. δουκάτο	54 1/2	54	53	64
4. τάληρο κολωνάτο	24 1/2	24 1/2	24	-
5. τάληρο αυστριακό	23	22 1/2	22	-
6. τάληρο γαλλικό	23	22 1/2	22	26 3/4
7. ρούβλι ασημένιο	17 1/2	17 1/2	17	-
8. φιορίνι αυστριακό	11	11 1/2	10	-

Πηγή: Nachrichten, Wien 1874, σ. 305

Στην εξωτερική αγορά η Πρέβεζα κάνει την εμφάνισή της περισσότερο με τα αγροτικά, παρά με τα βιοτεχνικά προϊόντα. Έτσι, βλέπουμε να εξάγονται λάδια πρεβεζάνικα στην Τεργέστη και στην Αυστρία και βελανίδια, απαραίτητα για τη βυρσοδεψία της εποχής, στο Λιβόρνο, Τεργέστη, Γε-

(14) Βλ. *Nachrichten*, Wien 1874, σ. 305. Αλλά και από τις αρχές του 19ου αι. γνωρίζουμε ότι είναι διαφορετική η αντιστοιχία των ευρωπαϊκών νομισμάτων προς το τουρκικό γρόσι στην Πρέβεζα από εκείνη της αγοράς των Ιωαννίνων. Βλ. Γεώργιος Σιορόκας, Ευρωπαϊκά νομίσματα στις Ηπειρωτικές αγορές (1812-1814), *Δωδώνη* 13 (1984), σ. 205-210 και ιδιαίτερα στους πίνακες I-IV, σ. 211-216.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νεύη και Αγγλία. Προωθούνταν ακόμη στις ευρωπαϊκές αγορές, σιτάρι, καλαμπόκι, άσπρο και κίτρινο, κριθάρι, κουκούλια, μεταξόσποροι και δέρματα, κυρίως αρνίσια.

Αλλά και στις γύρω αγορές προωθούνται από τους εμπόρους της Πρέβεζας προϊόντα της περιοχής, όπως φρέσκα φρούτα στα Γιάννενα, Λευκάδα, Βόνιτσα και Καρβασαρά, παστά ψάρια στα Γιάννενα και άλλες γειτονικές περιοχές και ζώα στα Εφτάνησα. Από τα παραπάνω εύκολα μπορεί να ιχνηλατήσει κανείς τις ανάλογες καλλιέργειες του καζά της Πρέβεζας.

Αναμφισβήτητα ένα μεγάλο μέρος των καλλιεργούμενων εδαφών καταλάμβανε η ελιά.(15) Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των οικονομικών παρατηρητών της εποχής τα «λιοτόπια» της Πρέβεζας απλώνονταν σε μια επιφάνεια πάνω από 1000 στρέμματα. Για παράδειγμα οι ελαιώνες που βρίσκονταν στη χερσόνησο, στο άκρο της οποίας ήταν χτισμένη η πόλη της Πρέβεζας, σχημάτιζαν ένα απέραντο δάσος με 100 χιλιάδες δέντρα, που κάλυπταν μια έκταση σχεδόν τεσσάρων χιλιομέτρων και απέφεραν ετήσια 6500-7000 βαρέλια λαδιού.

Ακολουθούσε η καλλιέργεια των δημητριακών, όπου τα στατιστικά δεδομένα της εποχής μας δίνουν τον παρακάτω πίνακα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4
Ετήσια παραγωγή δημητριακών στο σαντζάκι της Πρέβεζας σε οκάδες (16)

Σιτάρι	Κριθάρι	Καλαμπόκι	Βρίζα	Βρώμη και κεχρί
1.400.000	1.240.000	7.000.000	7.000.000	2.400.000

Από μια πρώτη ματιά οι αριθμοί φαίνονται εντυπωσιακοί. Ωστόσο, οι συγκομιδές των δημητριακών θα μπορούσαν να είναι πιο πλούσιες, αν οι γόνιμες αγροτικές εκτάσεις του σαντζακιού, και ιδιαίτερα του καζά,(17) δέχονταν ορισμένες βελτιώσεις στην καλλιέργειά τους.

Βασικός ανασταλτικός παράγοντας στην προσπάθεια αυτή ήταν το αγροτικό καθεστώς που επικρατούσε όχι μόνο στην περιοχή της Πρέβεζας, αλλά και σ' ολόκληρη την 'Ηπειρο. Θα ήταν αρκετά ενδιαφέρον να προχωρήσουμε σε μιά γενικότερη και διεξοδικότερη παρουσίαση του θέματος

(15) Σύμφωνα με τον αυστριακό πρόξενο στα Γιάννενα, Cajetan Zagorski, *Nachrichten*, Wien 1884, σ.279, στους κήπους της Πρέβεζας μπορούσε να συναντήσει κανείς πορτοκαλιές, λεμονιές, αμυγδαλιές και ροδιές.

(16) Η παραγωγή στις πηγές δίνεται σε κιλά Κωνσταντινούπολης.

(17) Για παράδειγμα τα χωριά της Λάμαρης που ήταν όλα ψιλιάκια, είχαν πλουσιότατο έδαφος για καλλιέργεια κυρίως καλαμποκιού αλλά η έλλειψη ενδιαφέροντος, τόσο απο την Υψηλή Πύλη όσο και από τους κατοίκους της περιοχής, περιόριζε σε μεγάλο βαθμό τις συγκομιδές του προϊόντος αυτού. Βλ.έκθεση του Γάλλου πρόξενου στα Γιάννενα E.Wiet, *ό.π.*, f. 345v.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αυτού όμως στα στενά πλαίσια του συγκεκριμένου άρθρου δεν μπορεί να καρποφορήσει ένα τέτοιο επιχείρημα. Αναγκαστικά λοιπόν θα περιοριστούμε στον καζά της Πρέβεζας.

Από τα 39 χωριά που ανήκαν σ' αυτόν μόνο ένα ήταν ελεύθερο. Τα υπόλοιπα 38 κατανέμονταν ώς εξής: 26 τσιφλίκια, 6 ιμλιάκια και 16 μουζήλια. Η πρώτη κατηγορία, όπως γνωρίζουμε, ήταν ιδιωτικές γαίες που καλλιεργούνταν από κολίγους και ανάλογα με το ποιός έβαζε τα μέσα παραγωγής (βόδια, σπόρους, αλέτρια κ.λπ.) είχαμε την αντίστοιχη κατανομή της συγκομιδής ανάμεσα στον ιδιοκτήτη και τον κολίγο, με τα γνωστά συστήματα του τριτάρικου και μεσακάρικου, αφού πρώτα αφαιρούνταν το 1/10 της παραγωγής που πήγαινε στην οθωμανική κυβέρνηση, ως φόρος δεκάτης.

Με τον όρο mouazil εννοούνταν τα εδάφη που πουλήθηκαν από την Υψηλή Πύλη το 1845 έπειτα από τη δημοσίευση ειδικού διατάγματος.(18) Οι αγοραστές τους, χριστιανοί ή μουσουλμάνοι, ονομάστηκαν «ιδιοκτήτες» των γαιών που απέκτησαν.

Τέλος τα ιμλιάκια ή καφέ γαίες, όπως τις συναντούμε σε έγγραφα της εποχής, νοικιάζονταν στους καλλιεργητές με τους ίδιους όρους, όπως οι ιδιωτικές γαίες, με τη διαφορά ότι εδώ ο Σουλτάνος έπαιρνε τη θέση του ιδιοκτήτη και εισέπραττε πέρα από το 1/10 και τα 3/10 της συγκομιδής στη θέση του ενοικίου.

Δεν θα ασχοληθούμε διεξοδικά με τις τσιφλικές σχέσεις μια και ο χρόνος είναι περιορισμένος. Θα περιοριστούμε μόνο στο σύστημα της δεκάτης, που καλύπτει και τις τρεις περιπτώσεις της γαιοκτησίας. Οι καθημερινές πειπτώσεις που έχουν καταγραφεί δείχνουν ένα θλιβερό καθεστώς καταπίεσης και απάτης.

Ως κυριότερη αιτία μπορεί να αναζητηθεί η ολιγωρία ή απροθυμία της οθωμανικής κυβέρνησης να εφαρμόσει ένα πρακτικό σύστημα συλλογής της δεκάτης κάτω από τη δική της άμεση επίβλεψη. Έτσι, διατηρούνταιν η παμπάλαια συνήθεια να βγαίνει η δεκάτη σε πλειστηριασμό κάθε χρόνο το Μάρτιο και να κατοχυρώνεται στον πλειοδότη. Όμως η πρακτική αυτή επέτρεπε στους ενοικιαστές της δεκάτης να προβαίνουν σε καταχρήσεις πάντα σε βάρος του αγρότη. Το φαινόμενο αυτό εξηγείται πιο εύκολα αν αναλογισθούμε ότι από τη μια μεριά στα άτομα αυτά ήταν άγνωστες οι ηθικές αναστολές και από την άλλη πως για την προαγορά της δεκάτης έπρεπε να αποζημιωθούν για την παραχώρηση του κεφαλαίου τους και το χρόνο εργασίας τους. Και καθώς το χρήμα είχε ψηλό τόκο στην Τουρκία είναι φυσικό να υποθέσουμε ότι το κέρδος που αναζητούσε ο ενοικιαστής της δεκάτης έπρεπε να βρίσκεται σε αντιστοιχία με οποιαδήποτε άλλη χρηματική επένδυση.

Στην πραγματικότητα το νοίκιασμα της δεκάτης ήταν πολύ πιο ευνοϊκό από κάθε άλλη κεφαλαιοκρατική επιχείρηση στην Τουρκία, γιατί τα αναμενόμενα κέρδη καρπωνόταν σχεδόν πάντα ο δεκατιστής, εξαιτίας της με-

(18) Βλ. έκθεση του Άγγλου πρόξενου στα Γιάννενα R.Stuart, *ό.π.*, f. 257v.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

γάλης δύναμης του νόμου και της εξουσίας, με την οποία ο Σουλτάνος, για δικό του συμφέρον, όπλιζε το συμβαλλόμενο μέρος. Από τη στιγμή λοιπόν που ο ενοικιαστής της δεκάτης υπέγραφε συμφωνία με την οθωμανική κυβέρνηση, γινόταν απόλυτος κύριος όλων των αγροτικών διαδικασιών της περιοχής που κάλυπτε το συμβόλαιό του.

Δεν ήταν μόνο απλός συνέταιρος με το χωρικό στη συγκομιδή, αλλά διευθύνων συνέταιρος που κανόνιζε το χρόνο θερισμού, μεταφοράς και αλωνίσματος των σιτηρών, καθώς και την προώθηση του καρπού στην αγορά. Τίποτε δε γινόταν χωρίς την αδειά του.

Δεν θα είμαστε λοιπόν μακριά από την αλήθεια αν υποστηρίζαμε ότι κατά τη διάρκεια της συγκομιδής ο καλλιεργητής έμοιαζε με «δουλοπάροικο» του ενοικιαστή της δεκάτης.

Έπρεπε να του προσφέρει την πρώτη του εργασία όχι μόνο θερίζοντας το μερίδιό του, το δέκατο, αλλά και κάθε επακόλουθη υπηρεσία, μέχρις ότου το προϊόν προωθηθεί στην αγορά, όπου ούτε ένας κόκκος δικός του δεν μπορούσε να εμφανισθεί, αν ο ενοικιαστής της δεκάτης δεν εξασφάλιζε τα πρώτα κέρδη της εποχής.

Αβοήθητος λοιπόν ν' ανταγωνιστεί ανοιχτά μ' έναν αντίπαλο, που είχε όλα τα πλεονεκτήματα με το μέρος του και που συχνότατα είχε και την κάλυψη της τοπικής εξουσίας, ο καλλιεργητής κατέφευγε στα συνηθισμένα όπλα του αδύνατου και καταπιεσμένου, το ψέμα και την απάτη που, στην προκειμένη περίπτωση, πίστευε ότι αποτελούν την ηθική του δικαίωση. Αλλά αυτό σπάνια τον ωφελούσε γιατί είχε πάντα να κάνει μ' έναν αντίμαχο που γνώριζε ν' αντιμετωπίζει παρόμοιες ενέργειες με αποτέλεσμα να επιβαρύνει ακόμη περισσότερο τη θέση του.

Τέλος, η πρακτική της υπενοικίασης του συμβολαίου επιδείνωνε τα αρνητικά στοιχεία του συστήματος της δεκάτης, γιατί κάθε ένας με τη σειρά του από τον αρχιενοικιαστή της Κωνσταντινούπολης ώς τον υπενοικιαστή ενός μουδιρλικιού,(19) όπως ήταν η περιοχή της Πρέβεζας, που συχνά καταλάμβανε την 5η ή 6η θέση της κλίμακας, έπρεπε να έχει το κέρδος του και όλοι μαζί σε βάρος του καλλιεργητή.

Ύστερα από τα παραπάνω δικαιολογείται απόλυτα η απροθυμία και η αδιαφορία των καλλιεργητών μια και η εκμετάλλευσή τους ήταν πέρα για πέρα ληστρική. Φυσικό λοιπόν ήταν στη μειονεκτική και άχαρη θέση που βρίσκονταν να μην προσπαθούν για τίποτε άλλο παρά πως θα επιβιώσουν, αφού και στις περιπτώσεις που η σοδειά ήταν καλή το μερίδιό τους ελάχιστα μεγάλωνε.

Αλλά και τα μέσα με τα οποία καλλιεργούσαν τη γή ήταν πρωτόγονα. Το αλέτρι για παράδειγμα δεν διέφερε καθόλου από εκείνο που μας περιγράφει ο Ησίοδος, ενώ τα εργαλεία του χεριού ήταν το σκαλιστήρι και το τσαπί.

Σε ανάλογα επίπεδα κινούνταν και η κτηνοτροφία παρότι οι βοσκήσιμες γαίες, ορεινές και πεδινές, ήταν εκατό φορές σχεδόν μεγαλύτερες

(19) Μουδιρλίκι = περιφέρεια (τουρκικά müdürlük).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

από τις καλλιεργήσιμες.(20) Τις περισσότερες από αυτές νοίκιαζαν οι βλάχοι ποιμένες και τις χρησιμοποιούσαν για βοσκή των κοπαδιών τους το χειμώνα, οπότε κατέβαιναν από τις οροσειρές της Πίνδου, μένοντας σε αχυρένιες καλύβες.

Η ελεεινή κατάσταση του αγροτικού πληθυσμού αποτυπώνεται και στο χώρο της εκπαίδευσης. Αν και κατά τις πηγές τα σχολεία στην ενδοχώρα της Πρέβεζας σμίκρυναν κατά πολύ το μέσο όρο αντιστοιχίας προς τον ελληνικό πληθυσμό, όπου ένα σχολείο αναλογούσε σε 750 άτομα,(21) εντούτοις η παρεχόμενη παιδεία ήταν υποβαθμισμένη. Βασική αιτία ήταν η φτώχεια των αγροτών που δέν τους επέτρεπε να πληρώνουν τους δασκάλους σε χρήμα αλλά σε είδος. Έτσι οι προσφορές τους, που περιορίζονταν σε τυρί, βούτυρο και καλαμποκίσιο αλεύρι, δεν ήταν σε θέση να εξασφαλίσουν αναγνωρισμένο διδακτικό προσωπικό.

Αλλά και καλύτερα προικισμένα σχολεία να υπήρχαν δύσκολα τα αποτελέσματα θα ήταν πιο ευχάριστα, αφού ο γεωργός ή ο κτηνοτρόφος αποσπούσε γρήγορα το γιό του από το σχολείο για να τον χρησιμοποιήσει στη γή ή στη στάνη, εξοικονομώντας μ' αυτό τον τρόπο το μισθό ενός εργάτη ή ενός βοσκού προβάτων.

Αρκετά καλύτερη ήταν η κατάσταση στην πόλη, όπου υπήρχαν δύο σχολεία, ένα αρρένων με 100-120 μαθητές και ένα θηλέων με 40-50 μαθήτριες. Η κύρια χρηματοδότηση των παραπάνω σχολείων προερχόταν από τους τόκους των κεφαλαίων που είχαν κατατεθεί στη Μόσχα το 1814 από τον Πρεβεζάνο έμπορο Αναστάσιο Θεοφάνη.(22)

Ανακεφαλαιώνοντας μπορούμε να καταλήξουμε σε ορισμένες διαπιστώσεις: α) Ο καζάς της Πρέβεζας δεν μπορεί να αποτελέσει εξαίρεση στην αποκαρδιωτική εικόνα που παρουσίαζε γενικότερα η Ήπειρος εκείνη την εποχή. β) Στην ύπαιθρο είναι εμφανής η έλλειψη ιδιόκτητης γης στους περισσότερους χριστιανούς και η απουσία γεωργικών μηχανημάτων για την αποδοτικότερη καλλιέργεια. γ) Το σύστημα της δεκάτης είχε ολέθρια αποτελέσματα πάνω στους καλλιεργητές. δ) Στην πόλη οι συνθήκες ζωής δεν είναι καθόλου εύκολες αν βασιστούμε σε αντιπροσωπευτικά δείγματα, όπως τα χαμηλά και σκοτεινά σπίτια, που τα περισσότερα ήταν πλινθόκτιστα, οι στενοί ακάθαρτοι και δύσοσμοι δρόμοι και οι συχνοί πυρετοί των κατοίκων. ε) Το συγκοινωνιακό δίκτυο, που συνέδεε την πόλη της Πρέβεζας με τα χωριά, ήταν πολύ άσχημο και πολλές φορές ανύπαρκτο.

Οι παραπάνω επισημάνσεις νομίζουμε ότι αποτελούν και τις βασικότερες αιτίες που οδηγούσαν την οικονομία και την κοινωνία της Πρέβεζας και των γύρω περιοχών σε φθίνουσα συνεχώς πορεία.

---

(20) Πρέβεζα και Άρτα. Στατιστική και εμπορική σημείωση από τον Dozon, επίτιμο πρόξενο της Γαλλίας στα Ιωάννινα. *Σκουφάς*, 7(1982), τχ.62-63, σ.228.

(21) Ο αυστριακός υποπρόξενος παρομοίαζε τους δασκάλους της περιοχής με φτωχούς φοιτητές που μπορούσαν να διαβάσουν, να γράψουν, και να κάνουν λογαριασμούς. *Nachrichten*, Wien 1884, σ.281.

(22) .Βλ.Σεραφείμ ο Βυζάντιος, *Δοκίμιον ιστορικής πνος περιλήψεως*,σ.374-378.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κ. Καρανάτσης

Η ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΣΤΟ ΛΙΜΑΝΙ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ (1811-1813)

Μελέτη βασισμένη στην εμπορική και προξενική αλληλογραφία των αδελφών Η. και F. Pouqueville (*)

«Μυρωδάτα οπωροφόρα δέντρα, δασύλλια αιώνιας βλάστησης, σπίτια καθαρά, εύφορη γή, θάλασσα αστείρευτη αγαθών, μια πόλη που με το χρόνο αυξανόταν και πρόσφερε άσυλο σε δέκα χιλιάδες Έλληνες, ελεύθερους κατοίκους σ' αυτή τη γωνιά της Ηπείρου».(1)

Μιλάμε για την Πρέβεζα στην εκπνοή του 18ου αιώνα και ακούμε τους επιθανάτιους ρόγχους της Βενετίας, κάτω από τη διοίκηση της οποίας η πόλη γνώρισε μέρες καλές. Ακολουθεί μια ρευστή περίοδος (1798-1806), διεκδικήτρια της οποίας υπήρξε η Γαλλική Δημοκρατία, που έκλεισε βίαια ο Αλή Πασάς των Ιωαννίνων για να περάσει η Πρέβεζα στην αντίπερα όχθη, αυτήν της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Η μετάβαση αυτή είχε σαν αποτέλεσμα τη συρρίκνωση και αλλοίωση της πληθυσμιακής σύνθεσης. Ο αριθμός των κατοίκων της πόλης μειώθηκε από 10 και 15 χιλιάδες στις 2-3 χιλιάδες ψυχές και οι ελαιώνες, μια από τις βασικές πηγές εισοδήματος, υπέστησαν ζημιά της τάξεως των 6 χιλιάδων δέντρων. Η γεωγραφική της θέση όμως και ο εμπορικός της ρόλος φάνηκαν παράγοντες ισχυρότεροι των γεγονότων, αφού «η Πρέβεζα έχει λιμένα καλόν» και «ο λιμήν είναι αποθήκη εμπορική της πέριξ Ηπείρου».(2) Έτσι οι πληγές από τη μετάβαση γρήγορα επουλώθηκαν και η πόλη ξαναβρήκε το ρυθμό της, ρυθμό που έδινε το λιμάνι.

Η ανακοίνωση που ακολουθεί φιλοδοξεί να «αναγνώσει» τις καταστάσεις εισαγωγών-εξαγωγών των αδελφών Pouqueville στο συγκεκριμένο λιμάνι την περίοδο 1811-1813. Πρόκειται για τρίμηνες καταστάσεις που περιέχονται στην Προξενική και Εμπορική Αλληλογραφία του Υπουργείου Εξωτερικών της Γαλλίας (Quay d'Orsay) και στους τόμους 4-8 του Προξενείου Ιωαννίνων.(3) Καθεμιά τους έχει οκτώ κάθετες στήλες οι οποίες με

(*) Ανακοίνωση που έγινε στο Διεθνές Επιστημονικό Συμπόσιο με θέμα: «Η Ιστορία της Πρέβεζας» που πραγματοποιήθηκε στην Πρέβεζα το Σεπτέμβριο 1989.

(1) F.Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, Paris 1826, τ.2, σ.203-204.

(2) Αθ.Σταγειρίτης, *Ηπειρωτικά*, ήτοι ιστορία και γεωγραφία της Ηπείρου παλαιά και νέα, εν Βιέννη της Αούστριας 1819 κ.στ'.

(3) Αναλυτικότερα: A.M.A.E.-CCC, Janina, τ.4, 4 nov.1811, σ.324-334, τ.5, 16 avr.1812, σ.192-197 & 28 juil.1812, σ.452-464, τ.6, 31 oct.1812, σ.138-145 & 12 janv.1813. σ.298-315, τ.7, 15 avr.1813, σ.16-27 & 88-95, 11 août 1813, σ.365-376, τ.8, 10 oct.1813,σ.119-132 & 31 janv.1814,σ.315-324. Ακόμη τ.5, 11 avr.1812,σ.175

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τη σειρά είναι: Σημαία, είδος πλοίου, αφετηρία ή προορισμός, αριθμός πληρώματος, βάρος φορτίου, είδος εμπορευμάτων, αξία, παρατηρήσεις. Στο τέλος των καταστάσεων δίνονται τα συνολικά μεγέθη της τέταρτης, πέμπτης και έβδομης στήλης, δηλαδή το σύνολο των πληρωμάτων, του όγκου και της αξίας.

Τον Ιούνιο του 1811 ο Γάλλος πρόξενος στα Ιωάννινα F. Pouqueville, απευθυνόμενος στον αρμόδιο Υπουργό, αναφέρει: «Μου είναι αδύνατο να δώσω στην εξοχότητά σας την κίνηση του λιμανιού της Πρέβεζας, όπου οι 'Αγγλοι είναι παντοδύναμοι». Περιέργως, το Νοέμβριο του ίδιου έτους, δηλαδή πέντε μήνες από την παραπάνω δήλωση, ο ίδιος ο Pouqueville συντάσσει τον πρώτο πίνακα της εμπορικής κίνησης του λιμανιού. Τις πληροφορίες του παίρνει από τον πράκτορά του και το τελωνειακό βιβλίο του λιμανιού. Στους επόμενους πίνακες δεν παρατηρούμε σημείωση αναφορικά με τις πηγές υλικού, ίσως γιατί την υπόθεση αυτή αναλαμβάνει ο αδελφός του Η. Pouqueville, που διορίζεται Υποπρόξενος στην Πρέβεζα το 1812. Από την πρώτη κιόλας έκθεσή του αναφέρεται το λαθρεμπόριο προς την Κέρκυρα και τα ιταλικά παράλια, του οποίου την αξία εκτιμά. Λαθρεμπόριο, που προφανώς έπεσε στην αντίληψή του. Την αξία του υπολογίζει σε 2-3 εκατομμύρια φράγκα ετησίως, ποσό που κατά προσέγγιση αντιστοιχεί στο 1/4 έως 1/3 της ετήσιας αξίας των καταστάσεων. Παρατηρούμε ακόμη ότι οι αθροίσεις των στηλών συχνά είναι λαθεμένες και άλλοτε το δίδυμο αξία-ποσότητα συμπεριφέρεται κατά τρόπο περίεργο.

Η παντοδυναμία των 'Αγγλων που σε πέντε μήνες παραβλέπεται, το λαθρεμπόριο του οποίου η αξία εκτιμάται, οι αντιφάσεις μεταξύ ποσοτήτων και αξιών, τα αριθμητικά λάθη γεννούν δυσπιστία στην αυστηρότητα που περικλείουν το νούμερα των πινάκων. 'Ετσι, η όποια άθροιση προτάσεων που ακολουθεί, δεν στηρίζεται στο απόλυτο των αριθμών αλλά στην ερμηνεία της απόκλισής τους.

Από την παρατήρηση δύο και τριών ετών της εμπορικής κίνησης του λιμανιού της Πρέβεζας, όπως και κάθε λιμανιού, είναι προφανές ότι δεν φθάνουμε σε συμπεράσματα, αλλά σε σκόρπια ψεγάδια χρόνου αλλοτινού.

Αρχίζοντας τη συλλογή τους οφείλουμε να διευκρινίσουμε ότι ο τίτλος της πρώτης στήλης, που είναι, κατά λέξη, «έθνος στο οποίο ανήκει το πλοίο», συχνά σημαίνει την άφιξη ή αναχώρηση καραβανιού από τρεις, τέσσερεις, δέκα βάρκες ή τρείς μπρατσέρες, ίσως δύο τραμπάκουλα κ.λπ. Στον παρακάτω πίνακα λοιπόν γίνεται προσπάθεια ταξινόμησης των στοιχείων που μας δίνει η πρώτη στήλη των καταστάσεων.

Φαίνεται ότι στο εν λόγω χρονικό διάστημα η σημαία μέ τη μεγαλύτερη

-176 & τ.6, 7 Ιαν.1813, σ.296-297 & τ.8, 3 Ιαν.1814, σ.31. Οι εισαγωγές-εξαγωγές των ετών 1812 και 1813 δίνονται σε τρίμηνες εκθέσεις αλλά και συνολικά για κάθε έτος. Για το 1811 υπάρχει μια έκθεση στις αρχές Νοεμβρίου και ακολουθεί μια δεύτερη για το υπόλοιπο του έτους με το ύψος της αξίας μόνο. Από τα ποσά και τις ημερομηνίες συμπεραίνουμε ότι στην πρώτη έκθεση περιέχονται τα τρία πρώτα τρίμηνα του 1811 και το υπόλοιπο αφορά την αξία του Δ' τρίμηνου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

συχνότητα εμφάνισης είναι η Αγγλοϊονική, ακολουθεί η Οθωμανική, τρίτη στη σειρά είναι η Γαλλική και τελευταία η Αγγλική. Συνδυάζοντας τις 3 πρώτες στήλες των καταστάσεων, δηλ. τη σημαία, το είδος του πλοίου και την αφετηρία ή τον προορισμό του, παρατηρούμε τα εξής:

α) Τη Γαλλική σημαία φέρουν κατ' αποκλειστικότητα βάρκες, που διεξάγουν το εμπόριο μεταξύ Κέρκυρας, Παξών, Πάργας και Πρέβεζας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
ΑΦΙΞΕΙΣ - ΑΝΑΧΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΤΑ «ΣΗΜΑΙΑ»

ΣΗΜΑΙΑ	1812									
	1ο τρίμηνο		2ο τρίμηνο		3ο τρίμηνο		4ο τρίμηνο		Σύν. κ. σημ.	
	Εισαγ	Εξαγ.	Εισαγ.	Εξαγ.	Εισαγ	Εξαγ.	Εισαγ.	Εξαγ.	Εισαγ.	Εξαγ.
Οθωμανική	20	15	10	11	8	20	18	20	56	66
Γαλλική	16	12	16	17	4	3	20	28	56	60
Αγγλοϊονική	25	24	26	21	21	8	27	25	99	78
Αγγλική	-	1	-	2	4	2	4	5	8	10
Σισιλιάνικη	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ρώσσικη	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Συν. κατά Τρίμ.	61	52	52	51	37	33	69	78	219	214
	1813									
Οθωμανική	17	14	19	14	23	11	21	16	80	55
Γαλλική	23	16	4	4	5	22	12	11	44	53
Αγγλοϊονική	25	36	28	27	38	41	17	10	108	114
Αγγλική	10	4	3	4	6	5	5	9	24	22
Σισιλιάνικη	-	-	2	-	1	1	-	-	3	1
Ρώσσικη	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-
Σύν. κατά Τρίμ.	75	70	56	49	74	80	55	46	260	245

β) Η Αγγλική σημαία χαρακτηρίζει σκάφη μεγάλης χωρητικότητας, κατά συνέπεια πλοία που προορίζονται για ταξίδια ανοιχτής θάλασσας: πολάκες, ταρτάνες, μπρίκια, μπρατσέρες καλύπτουν τις απευθείας εμπορικές σχέσεις Μάλτας-Πρέβεζας.

γ) Υπό Οθωμανική κυριότητα συναντάμε σκάφη κάθε είδους και χωρητικότητας (από καΐκια μέχρι πολάκες και κορβέτες), που πλέουν όλες τις

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θάλασσες.

δ) Τέλος υπό Αγγλοϊονική κυριότητα βρίσκουμε μεγέθη μικρά έως μέτρια (γόνδολες,(4) καΐκια, βάρκες, μπρατσέρες, σπάνια τραμπάκουλα), που εξυπηρετούν τις όποιες εμπορικές σχέσεις ανάμεσα Ζακύνθου, Λευκάδας, Κεφαλλονιάς με την Πρέβεζα και λίγες φορές τις σχέσεις της Πρέβεζας με τις απέναντι ακτές της Αδριατικής.

Προσέχει κανείς ακόμα στον ίδιο πίνακα και στη στήλη του Γ'τριμήνου, πτώση του αριθμού των αφίξεων-αναχωρήσεων κατά το έτος 1812, σε αντίθεση με την εντυπωσιακή αύξηση αυτών κατά το επόμενο έτος. Αν λάβουμε υπόψη μας ότι η περίοδος μεταξύ Μαΐου-Οκτωβρίου (μέσα Β' έως Δ' τριμήνου) είναι η προσφορότερη(5) για το εμπόριο και τις θαλάσσιες μεταφορές, η συμπεριφορά του Γ'τριμήνου του 1812 είναι ξένη. Αντίθετα, αυτή του 1813 κινείται σε αναμενόμενα πλαίσια. Επισημαίνουμε τέλος τη μείωση της εμφάνισης της Γαλλικής σημαίας κατά το Β'τρίμηνο του 1813.

Με πρόθεση να μελετήσουμε τις παραπάνω συμπεριφορές, αντλούμε από τις καταστάσεις την αξία ανά τρίμηνο, για να δούμε τυχόν συγκλίσεις ή αποκλίσεις.Η αντίθεση, όπως βλέπουμε στον πίνακα 2, ενισχύεται. Δεδομένης της διαφοράς αφίξεων-αναχωρήσεων στο διάστημα Ιουλίου-Σεπτεμβρίου των ετών 1812 και 1813, έρχεται να προστεθεί μια αντιστρόφως ανάλογη διαφορά στο επίπεδο της αξίας.

Πριν διατυπώσουμε τη γνωστή άποψη περί αναξιοπιστίας του Pouqueville, ας εξαντλήσουμε τις όποιες πληροφοριακές δυνατότητες μας δίνουν οι στήλες των καταστάσεων. Δηλαδή ας συνδυάσουμε αφίξεις-αναχωρήσεις, αξία και όγκο: Το 1812 ο όγκος των εισαγωγών ανέρχεται σε 3134 τόννους και οι εξαγωγές σε 3125 τόννους, οι αντίστοιχοι όγκοι για το 1813 είναι 1959 τόννοι και 1904, αισθητά δηλαδή μειωμένοι. Αν ρίξουμε μια ματιά στον πίνακα 2 των χρηματικών αξιών, θα δούμε απόλυτη αντιστοιχία. Δηλαδή σημαντική μείωση αυτών στα 1813 σε σχέση με το προηγούμενο έτος. Κατά συνέπεια το δίδυμο αξία-όγκος συμβαδίζει. Αντίθετα αναντιστοιχία υπάρχει στη σύγκριση του διδύμου αξία-όγκος με τον αριθμό των αφίξεων-αναχωρήσεων κατά τα ίδια έτη. Βλέπουμε δηλαδή μικρό αριθμό αφίξεων-αναχωρήσεων το 1812, τέτοιον που δεν δικαιολογεί τα αντίστοιχα μεγέθη όγκου και αξιών, ενώ το εντελώς αντίθετο συμβαίνει στις συγκρίσεις των αντίστοιχων μεγεθών για το 1813. Έτσι η αναζήτηση δεν έχει παρά να στραφεί προς την κατεύθυνση της χωρητικότητας ή της

(4) Γόνδολες συναντάμε μόνο υπό Αγγλοϊονική κυριότητα και κατά κύριο λόγο από τη Λευκάδα. Τυχαίο το γεγονός; Πρόκειται για μικρά πλεούμενα, χωρητικότητας 1-2 τόννων με πλήρωμα 1-2 άτομα. Ταξίδευαν παραλιακά, σε ρηχά νερά και κλειστές θάλασσες. Κληρονομιά από τους Βενετούς. Σχετικά με τα είδη των πλοίων βλ. Τζαμτζής Α.Ι., *Η ναυτιλία του Πηλίου στην Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1986.

(5) Αφενός μεν η καλοκαιρία ευνοεί τα θαλασσινά ταξίδια, αφετέρου η σύμπτωσή της με την περίοδο των συγκομιδών καθιστά το πεντάμηνο Ιουνίου-Οκτωβρίου σαν το προσφορότερο διάστημα για εμπορία. Σχετικά βλ. Β. Κρεμμύδας, Ιστορία του Ελληνικού Εμπορικού οίκου της Βενετίας - Σελέκης και Σάρου - μια στατιστική προσέγγιση, «*Θησαυρίσματα*» 12, 1975, σ.171-179.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
ΧΡΗΜΑΤΙΚΕΣ ΑΞΙΕΣ ΚΑΤΑ ΤΡΙΜΗΝΟ (σε φράγκα)

	1812		1813	
	Εισαγωγές	Εξαγωγές	Εισαγωγές	Εξαγωγές
1ο τρίμηνο	570 990	587 400	1 972 700	1 719 600
2ο τρίμηνο	767 300	691 900	1 055 900	986 370
3ο τρίμηνο	1 797 928	2 410 260	645 680	502 150
4ο τρίμηνο	882 258	1 306 700	1 947 000	1 134 400
σύνολο	4 017 976	4 996 260	5 621 780	4 342 520

συχνότητας καραβανιών - αν υπολογίσει κανείς ότι το καραβάνι αναγράφεται ως μια άφιξη ή αναχώρηση - κατά το συγκεκριμένο τρίμηνο. Σκάφη με μεγάλη χωρητικότητα είναι αυτά που διασχίζουν ανοιχτές θάλασσες και τέτοιες σχέσεις η Πρέβεζα έχει, κατά πρώτο λόγο, με τη Μάλτα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
ΑΦΙΞΕΙΣ-ΑΝΑΧΩΡΗΣΕΙΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ-ΜΑΛΤΑΣ

Ετος	1ο τρίμηνο		2ο τρίμηνο		3ο τρίμηνο		4ο τρίμηνο	
	Εισαγ.	Εξαγ	Εισαγ.	Εξαγ.	Εισαγ.	Εξαγ.	Εισαγ.	Εξαγ.
1812	4	3	4	4	16	9	8	6
1813	9	8	12	6	4	6	9	9

Πράγματι, το τρίμηνο που μας απασχολεί παρουσιάζει μια κινητική έξαρση ανάμεσα στη Μάλτα και στην Πρέβεζα. Με τις 16 αφίξεις εισάγεται, όπως θα δούμε παρακάτω, το 54% του συνολικού όγκου και με τις 9 αναχωρήσεις εξάγεται το 46%. Τίποτε λοιπόν σκοτεινό και περίεργο. Τί συμβαίνει την επόμενη χρονιά; Πώς μυστηριωδώς, κατά το ίδιο διάστημα η κίνηση με τη Μάλτα ελαχιστοποιείται; Ανατρέχουμε στον πίνακα 1 και παρατηρούμε στη στήλη του Γ'τριμήνου 1813 αισθητή αύξηση της αγγλοϊονικής σημαίας, δηλαδή αντικατάσταση της απευθείας σύνδεσης Μάλτας-Πρέβεζας. Τα δρομολόγια τροποποιούνται και η διανομή του αγγλικού εμπορίου γίνεται με ενδιάμεσες σκάλες-σταθμούς κυρίως την Κεφαλονιά,(6)

(6) A.M.A.E.-CCC, Janina, 24 Octobre 1813, σ.157-τ.8. «Όπως είχα την τιμή να πληροφορήσω την εξοχότητά σας με τις επιστολές της 10ης Ιουνίου και 13ης Σεπτεμβρίου, οι Άγγλοι κήρυξαν την Κεφαλονιά λιμάνι ελεύθερο...» (μετάφραση).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τη Ζάκυνθο και λιγότερο τη Λευκάδα και την Ιθάκη.

Πριν όμως συνεχίσουμε με την ανά στήλη ανάγνωση και την προσπάθεια ερμηνείας των προξενικών καταστάσεων, θεωρούμε σκόπιμο να επανέλθουμε με αδρές γραμμές στο ιστορικό κάδρο της μείζονος περιοχής και της περιόδου. Όπως διατυπώσαμε στην αρχή αυτού του κειμένου; στο μεταίχμιο του 18ου προς τον 19ο αιώνα, το Ιόνιο και τα Ηπειρωτικά παράλια γνωρίζουν μια γρήγορη εναλλαγή κυρίων. Βενετοί και Γάλλοι, Άγγλοι και Τούρκοι παίζουν το νευραλγικό αυτό τμήμα στη ρουλέτα. Μιλήσαμε ακόμη για την επέμβαση του Αλη Πασά το 1806 και την κατάληξη της Πρέβεζας στην επικράτειά του, επικράτεια εξαρτημένη από την Πύλη. Το 1808 η Αγγλοοθωμανική συνθήκη φέρνει ένα ακόμα κτύπημα στο Γαλλικό εμπόριο, που την εποχή αυτή βρίσκεται σε παρακμή. Θέσεις κλειδιά για τον ανταγωνισμό, όπως η Κεφαλονιά και η Ζάκυνθος, περνάνε στα χέρια των Άγγλων. Το Γαλλικό Προξενείο των Ιωαννίνων από την ίδρυσή του επιφορτίζεται με την προμήθεια πάσης φύσεως υλικών αγαθών των κτήσεών τους στα Ιόνια. Όλες οι ενέργειες των αδελφών Pouqueville επικεντρώνονται πρός την κατεύθυνση εξασφάλισης επαρκών αγαθών και τη διοχέτευσή τους στην Κέρκυρα, τους Παξούς και την Πάργα. Την ίδια περίοδο η Αλή Πασάς, κυβερνήτης της Ηπείρου και άμεσος ελεγκτής των περιοχών Θεσσαλίας, Αιτωλοακαρνανίας και Μοριά, δημιουργεί κοινό μέτωπο με τους Άγγλους, έναντι παροχών. Οι παρενοχλήσεις του μετώπου απέναντι στους Γάλλους παίρνουν χαρακτήρα επίσημο με απαγορεύσεις εξαγωγής σιτηρών από τα ηπειρωτικά λιμάνια και με ανοιχτή πρόκληση στους ανθρώπους που ενεργούν για λογαριασμό των Γάλλων. Έτσι εξηγείται και η σημαντική μείωση του αριθμού της Γαλλικής σημαίας κατά το Β' τρίμηνο του 1813.(7) Αργότερα, ο Πασάς των Ιωαννίνων αναθεωρεί την ταρίφα των τελωνειακών δασμών,(8) επιβαρύνοντάς την και δημιουρ-

(7) Ενδεικτικά βλ. A.M.A.E.-CCC, Janina, τ.6, le 23 mars 1813, σ.501-502.

(8) A.M.A.E.-CCC, Janina, τ.7 avril 1813, σ.5-6, όπου μνημονεύεται η ταρίφα του τελωνείου της Πρέβεζας: «Κάθε κεφάλι βοδιού και αγελάδας 2 πιάστρα / Άλογα και μουλάρια 3 πιάστρα / Χοίροι 1 πιάστρο / Τραγιά και κατσίκες 20 παράδες / Για κάθε φόρτωμα σιταριού των 100 οκάδων 3 πιάστρα / Για κάθε φόρτωμα καλαμποκιού των 100 οκάδων 2 πιάστρα / Για κάθε φόρτωμα βρώμης των 100 οκάδων 1 πιάστρο / Για κάθε βαρέλι λαδιού 2 πιάστρα και 20 παράδες / Για κάθε βαρέλι κρασιού 1 πιάστρο / Για κάθε βαρέλι ρακής 2 πιάστρα / Για κάθε μικρό καΐκι φορτωμένο 20 παράδες / Για κάθε μπρατσέρα με πλήρωμα 3 νοματέους 1 πιάστρο και 20 παράδες / Για κάθε φορτωμένο πλοίο 8 πιάστρα / Για κάθε οκά ζάχαρης και καφέ 10 παράδες / Για κάθε φόρτωμα λαχανικών 2 πιάστρα / Για κάθε φόρτωμα φουντούκια 2 πιάστρα / Για κάθε οκά καπνού 3 παράδες / Για κάθε αγκαλιά (brasse) καυσόξυλων 4 πιάστρα / Για κάθε φόρτωμα οικοδομικής ξυλείας (bois d'ouvrage) 1 πιάστρο / Κάθε κομμάτι ξυλείας για κατασκευές 4 πιάστρα / Αυγά πουλερικών και άλλα παρόμοια 10%. Στην είσοδο και έξοδο όλων των εμπορευμάτων που προηγούνται και ακολουθούν: είσοδος 4%, έξοδος 4%.

Γενικές διατάξεις: Η τιμή για τις άδειες εξόδου και μεταφοράς εμπορευμάτων (Passavants) με βάρκες και πλοία από τα λιμάνια της Αλβανίας αφήνεται στη βού-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γώντας ασύμφορο κλίμα εμπορίας. Έμπορος ο ίδιος παρεμβαίνει μέσω της εξουσίας για την προστασία των συμφερόντων του, που σε καμιά περίπτωση δεν έρχονται σε αντίθεση με τις πολιτικές του επιδιώξεις. Όσον καιρό οι Άγγλοι τον εξυπηρετούν, είτε μέσω του ανταγωνισμού, είτε μέσω των προμηθειών σε πολεμικό υλικό και άλλα είδη, αυτός διατηρεί ευνοϊκό καθεστώς. Όταν τα σχέδιά του σκοντάφτουν, δεν διστάζει να εκφράσει έμπρακτα τη δυσαρέσκειά του.

Για να επανέλθουμε όμως στην αποκωδικοποίηση των καταστάσεων, ας δούμε και τυχόν συντελεστές που διαμορφώνουν τις συνολικές αξίες των τριών ετών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4
ΑΞΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΩΝ-ΕΞΑΓΩΓΩΝ
(κατ' έτος στην Πρέβεζα, σε φράγκα)

	1811	1812	1813
ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ	5 390 702	4 017 979	5 621 780
ΕΞΑΓΩΓΕΣ	5 795 523	4 996 260	4 342 520
ΣΥΝΟΛΟ	11 186 225	9 014 239	9 964 300

Το 1811 είναι μια φυσιολογική χρονιά παραγωγής. Αντίθετα, το 1812 σημαδεύεται από σιτοδεία. Καταιγίδες και ξηρασία καταστρέφουν τα σιτηρά της Θεσσαλίας, σιτοβολώνα της Ηπείρου, ενώ διασώζεται μέρος μόνο από την παραγωγή του καλαμποκιού. Ακολουθεί βαρύς χειμώνας του 1813 και στη συνέχεια ακρίβεια (9) και πανώλη. Ο καιρός, βροχερός ή ξηρός, με λιακάδες ή κρύα, έτσι ή αλλιώς, καθορίζει την παραγωγή. Δεν είμαστε όμως σε θέση να εκτιμήσουμε το ποσοστό εκείνο επί της καλλιεργήσιμης γης που για διάφορους λόγους (επιδημία, πόλεμος, βαρύ φορολογικό καθεστώς), μένει ακαλλιέργητο ή και χέρσο από χρονιά σε χρονιά.

Έτσι η συμπεριφορά της αξίας για τα έτη 1811 και 1812 κυμαίνεται σε κανονικά πλαίσια, που σημαίνει ότι το συνολικό ύψος της αξίας του εμπο-

---

λήση των διοικητών. Για το κεφαλιάτικο, ακολουθώντας την ισχύουσα από τα εμένα συνήθεια. Οι Πρεβεζάνοι δεν έχουν να πληρώνουν τίποτε για τις εισαγωγές που προορίζονται για κατανάλωση. Η εξαγωγή σιτηρών επιτρέπεται προσωρινά πληρώνοντας τα επιβαλλόμενα τέλη που καθορίζω εγώ. Η ζάχαρη και ο καφές που φορτώνονται στη Σαλαώρα για τα Γιάννενα δε θα πληρώνουν παρά 2% αφού προορίζονται για τους υπηκόους μου...» (μετάφραση).

(9) Έλλειψη και ακρίβεια αγαθών έχουν φθάσει σε τέτοιο σημείο που τον Ιούνιο του 1813 οι φούρνοι στα Γιάννενα κλείνουν κι ο λαός διαδηλώνει τη δυσαρέσκειά του στο σεράι. Γεγονός που αποτελεί αναφορά στην ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Βλ. A.M.A.E.-CCC, JANINA, τ.7, 26 jun.1813, σ.267, Σπ.Αραβαντινός, Ιστορία του Αλή Πασά του Τεπελενλή, ό.π. F.Pouqueville.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ρίου της «σκάλας» έχει μια διακύμανση σύμφωνη με την παραγωγή (και κατά συνέπεια το ποσό του 1811 υπερβαίνει το αντίστοιχο του 1812, λόγω των παραπάνω καιρικών συνθηκών) και ακόμη ότι το εμπορικό ισοζύγιο είναι θετικό, δηλαδή οι εξαγωγές υπερβαίνουν τις εισαγωγές.

Την επόμενη ακριβώς χρονιά, το 1813, η αξία των εισαγωγών σκιάζει τις εξαγωγές, ενώ παράλληλα μια προοδευτική μείωση των εξαγωγών διακρίνει όλο το διάστημα που μελετάμε. Τί συμβαίνει; Κατά τη διάρκεια του 1813, οι Αγγλοι θέτουν σε εφαρμογή ένα παλιό τους σχέδιο που ακούει στο όνομα Πόρτο Παλέρμο ή Σκάλα του Πανόρμου και βρίσκεται στα μέρη της Χειμάρας.(10) Από εκεί η θαλάσσια απόσταση μέχρι την Κέρκυρα και τις απέναντι Ιταλικές ακτές είναι κατά πρώτον πολύ μικρότερη απ' ό,τι η σύνδεσή τους με την Πρέβεζα και κατά δεύτερον η θέση του Πανόρμου προσφέρεται από κάθε άποψη για λαθρεμπόριο. Ο Πάνορμος λοιπόν αρχίζει να απορροφά μέρος του εξαγώγιμου προϊόντος της Ηπείρου, που άλλοτε διοχετευόταν από το λιμάνι της Πρέβεζας και να εξάγει με βάρκες ένα μέρος των εισαγωγών του πρός τη Σαγιάδα και την Πρέβεζα. Συνεπώς το αρνητικό ισοζύγιο για το 1813 δεν κρύβει τίποτε το παράδοξο, ούτε αποτελεί εξαίρεση. Από την άλλη η φθίνουσα τάση της αξίας των εξαγωγών έχει την λογική του διδύμου παραγωγή-καιρικές συνθήκες και την αλλαγή προσανατολισμού μέρους από το εξαγώγιμο προϊόν.

Από το συνδυασμό αξίας-όγκου με την αφετηρία ή τον προορισμό των εμπορευμάτων ας προσπαθήσουμε να δούμε και κάποιες άλλες πτυχές της εμπορικής κίνησης του λιμανιού της Πρέβεζας.

Από την παραπάνω ταξινόμηση των διαθέσιμων στοιχείων βλέπουμε ότι οι συναλλαγές με το Ιόνιο κυμαίνονται μεταξύ 40-50% του όγκου και της αξίας, ένα άλλο 40-45% του όγκου και της αξίας απορροφούν οι σχέσεις με τη Μάλτα και δεν μένει παρά ένα 10-20% των αντίστοιχων μεγεθών για τις εμπορικές σχέσεις της Πρέβεζας με λιμάνια της Αδριατικής ή με πλοία που φθάνουν από Νάξο, Κύπρο, Σμύρνη, Βόλο κ.λπ. Κατά το χρονικό διάστημα δηλαδή που μελετάμε, διαφοροποιείται εντελώς η κατεύθυνση του εμπορίου της Πρέβεζας σε σχέση με εκείνη του τέλους του 18ου αιώνα που κυρίως διεξάγεται με τα λιμάνια της Αδριατικής.(11)

Δεν μένει τώρα παρά να μελετήσουμε τη στήλη με τα εμπορεύματα για να φθάσουμε έτσι σε μια συνολική εικόνα των πληροφοριών που μας δίνουν οι προξενικές καταστάσεις. Φυσικά αυτό δεν μπορεί να γίνει παρά

---

(10) A.M.A.E.-CCC, JANINA, τ.7, 22 Mai 1813, σ.198-199 «...είναι στο Πόρτο Παλέρμο όπου γίνεται τώρα σχεδόν όλο το λαθρεμπόριο της Κέρκυρας, του Ναπλιού και μέρους της Αδριατικής. Κατά το μήνα Απρίλιο εισήλθαν 11 εμπορικά πλοία πλούσια φορτωμένα, προερχόμενα από τη Μάλτα, που πούλησαν τα εμπορεύματά τους στην Κέρκυρα και στα άλλα μέρη που σας έγραψα. Ο ίδιος ο Αλή Πασάς μου έλεγε προχθές ότι επί του παρόντος εμπορεύεται με τους Άγγλους πολύ περισσότερο στο Πόρτο Παλέρμο από ό,τι στην Πρέβεζα...» (μετάφραση)

(11) Scrofani X, Voyage en Grèce... fait 1794 et 1795, Paris et Strasbourg 1807 τ.3, tableau.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΠΙΝΑΚΑΣ 5
ΟΓΚΟΣ-ΑΞΙΑ-ΤΟΠΟΣ

ΤΟΠΟΣ	1ο ΤΡΙΜΗΝΟ %όγκου	1ο ΤΡΙΜΗΝΟ %αξίας	2ο ΤΡΙΜΗΝΟ %όγκου	2ο ΤΡΙΜΗΝΟ %αξίας	3ο ΤΡΙΜΗΝΟ %όγκου	3ο ΤΡΙΜΗΝΟ %αξίας	4ο ΤΡΙΜΗΝΟ %όγκου	4ο ΤΡΙΜΗΝΟ %αξίας	ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ %όγκου	ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ %αξίας
ΕΤΟΣ 1812 - ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ ΣΤΟ ΛΙΜΑΝΙ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ										
ΙΟΝΙΟ	71	80	65	70	41	37	38,5	42,5	54	57
ΜΑΛΤΑ	21,5	13,5	35	30	54	59	49,5	47	40	37
λιμ.ΑΔΡΙΑΤΙΚΗΣ	---	---	---	---	---	---	12	10,5		
απ' αλλού	7,5	6,5	---	---	5	4	---	---		
ΕΤΟΣ 1812 - ΕΞΑΓΩΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΛΙΜΑΝΙ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ										
ΙΟΝΙΟ	59,5	71	46	47,5	39	50,5	34	41,5	45	53
ΜΑΛΤΑ	40,5	29	54	52,5	46	31	44,5	39	46	39
λιμ.ΑΔΡΙΑΤΙΚΗΣ	---	---	---	---	15	18,5	12	6		
προς αλλού	---	---	---	---	---	---	9,5	13,5		
ΕΤΟΣ 1813 - ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ ΣΤΟ ΛΙΜΑΝΙ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ										
ΙΟΝΙΟ	42	46	48,5	52	39,5	39,5	29,5	16	40	38
ΜΑΛΤΑ	50	50	38,5	35	34,5	38,5	30,5	55	38	45
λιμ.ΑΔΡΙΑΤΙΚΗΣ	3,5	1,5	13	13	15	10	9,5	8	10	8
απ' αλλού	4,5	2,5	---	---	11	12	30,5	21		
ΕΤΟΣ 1813 - ΕΞΑΓΩΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΛΙΜΑΝΙ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ										
ΙΟΝΙΟ	41,5	53,5	50	57,5	34	45,5	51,5	61	44	54
ΜΑΛΤΑ	50,5	38	29,5	17,5	66	54,5	27,5	21	43	33
λιμ.ΑΔΡΙΑΤΙΚΗΣ	8	8,5	20,5	25	---	---	21	18		
προς αλλού	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

σε συνδυασμό με την τρίτη στήλη, δηλαδή την αφετηρία ή τον προορισμό των εμπορευμάτων.

Από το περιεχόμενο των εμπορικών σχέσεων της Πρέβεζας με το πέλαγος, διακρίνουμε το Ιόνιο σε δύο περιοχές: Μια περιοχή στα νότια Αγγλοκρατούμενη και μιαν άλλη στο βορρά Γαλλοκρατούμενη. Με την πρώτη η Πρέβεζα διατηρεί μια ισορροπία. Εξάγει αγροτικά, κτηνοτροφικά και δασικά προϊόντα και εισάγει κρασί, ρακί, σταφύλια, σταφίδα, λίγα βιοτεχνικά, όπως σαπούνι και είδη του Αγγλικού εμπορίου που αποθηκεύονται εκεί. Στο υπόλοιπο του πελάγους ισορροπία δεν υφίσταται. Η Κέρκυρα, οι Παξοί και λιγότερο η Πάργα εξαρτώνται από την Πρέβεζα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ 6
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΩΝ ΕΜΠΟΡΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΜΕ ΤΟ ΙΟΝΙΟ

ΤΟΠΟΣ	ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ ΣΤΗΝ ΠΡΕΒΕΖΑ	ΕΞΑΓΩΓΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΕΒΕΖΑ
ΚΕΡΚΥΡΑ	Λάδι, σαπούνι	Σιτάρι, καλαμπόκι, κριθάρι, βρώμη, αλεύρι, φασόλια, φακές, κουκιά, κρεμμύδια, σκόρδα, γλυκόριζες, βόδια, αγελάδες, πρόβατα, γουρούνια, άχυρο, μαλλί, τυρί, βούτυρο, δέρματα, καυσόξυλα, βαρελοσανίδες, ξύλα, κρασί, ρακί, ρούμι, σταφύλια, παστά ψάρια, χαβιάρι, σαρδέλες, λαχανικά, ελιές, πιπέρι μέλι, ζάχαρη, καφές, χαλκός, σίδηρος, indigo, alagias, κερί, βελανίδια, φουντούκια, σόδα.
ΠΑΞΟΙ και ΠΑΡΓΑ (12)	Λάδι, λεμόνια, πορτοκάλια	Σιτάρι, καλαμπόκι, κριθάρι, βρώμη, κρεμμύδια, σκόρδα, γλυκόριζες, βόδια, πρόβατα, γουρούνια, τυρί, βούτυρο, σανίδες, βαρελοσανίδες, κρασί, ρακί, μοσχάτο, χαβιάρι, μέλι.
ΚΕΦΑΛΟΝΙΑ	Κρασί, μοσχάτο, ξύδι, ρακί, λικέρ, λάδι, σταφίδα, σύκα, μέλι, τυρί, βούτυρο, μαλλί, σόδα, σαπούνι, ζάχαρη, καφές, πιπέρι, κανέλλα, μολύβι, σίδηρος, χαρτί, υφάσματα (13), μεταξωτά, κερμέζι, σχοινιά, βαμβάκι, λεμόνια, αλάτι, πήλινα σκεύη (χιούπια).	Καλαμπόκι, κριθάρι, σιτάρι, ρύζι, φασόλια, κουκιά, φακές, ρεβύθια, σαρδέλες, παστά ψάρια, χαβιάρι, τυρί, βόδια, πρόβατα, σόδα, ξύλα οικοδομικής χρήσης, καυσόξυλα, βαρελοσανίδες, ξύλα, λαχανικά, φρούτα (πεπόνια), υφάσματα Τουρκίας, κάπες, δέρματα, μετάξι, alagias, καρύδια, φουντούκια, αμύγδαλα, βελανίδια, καπέλα, ελιές, λάδι, σκόρδα, κρεμμύδια.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΙΘΑΚΗ (14)	Κρασί, ρακί, ξύδι, σκόρδα, αλάτι μολύβι, σίδηρος, καφές, σχοινιά, σύκα, σταφύλια, αμύγδαλα.	Σιτάρι, καλαμπόκι, βρώμη, ελιές, καυσόξυλα.
ΛΕΥΚΑΔΑ (ΑΓΙΑ ΜΑΥΡΑ)	Κρασί, ρακί, λάδι, χαβιάρι, υφάσματα, σχοινιά, ζάχαρη, βαμβάκι, αλάτι, καλαμπόκι, ρεβύθια, σταφύλια, σταφίδα, σύκα, λεμόνια, σκόρδα, κρεμμύδια.	Μοσχάτο κρασί, ελιές, χαβιάρι, σαρδέλες, παστά ψάρια, υφάσματα Τουρκίας, κάπες, μεταξωτά, χαλκός, σίδηρος, κερί, αλάτι, καλαμπόκι, σιτάρι, φασόλια, κουκιά, φακές, βρώμη, αλεύρι, βαμβάκι, λινάρι, σκόρδα, κρεμμύδια, ξυλεία κατασκευών, βαρελοσανίδες, κάρβουνο, καλάμια, βόδια, πρόβατα, αρνιά, γουρουνόπουλα, κατσίκες, κότες, αυγά, τυρί, βούτυρο, μαλλί, φρούτα (κεράσια, πεπόνια, καρπούζια), καρύδια, αμύγδαλα, φουντούκια, πήλινα σκεύη, χειρόμυλοι, cochenille.
ΖΑΚΥΝΘΟΣ	Κρασί, ρακί, ρούμι, σόδα, σαπούνι, ρύζι, σουσάμι, τυρί, χαβιάρι, υφάσματα, διάφορα βιοτεχνικά είδη, εργαλεία, χαλκός, μολύβι, σίδηρος, καρφιά, ζάχαρη, καφές, σταφύλια, σταφίδα.	Σιτάρι, καλαμπόκι, κριθάρι, ξυλεία, βαρελοσανίδες, χρυσόξυλο, φασόλια, κουκιά, κρεμμύδια, τυρί, παστά ψάρια, βαμβάκι Τουρκίας, ελιές, γλυκόριζες, καρύδια, φουντούκια alagias.

(12) Η Πάργα έχει σχετική επάρκεια σε σιτηρά. Σχ βλ Shat, M.R 1618/40,41.

(13) «Parkales», «draps», «etoffes», «toileries» κ.λπ.

(14) Τα καραβάνια από βάρκες έχουν δύο και τρεις προορισμούς με αποτέλεσμα να μην αφήνουν τα περιθώρια να διακρίνουμε τα προϊόντα που πάνε στην πρώτη σκάλα, στη δεύτερη κ.ο.κ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σ' ένα πλήρη κατάλογο από αγροτοκτηνοτροφικά, δασικά, και βιοτεχνικά προϊόντα που απορροφούν τα δύο νησιά δεν έχουν να αντιπαραθέσουν στο ισοζύγιο παρά λάδι, λίγα εσπεριδοειδή και λιγότερο σαπούνι.

Η τριμηνιαία αλλά και η ετήσια μελέτη του περιεχομένου των εμπορικών σχέσεων μας παρέχει μια σειρά από πληροφορίες. Με δεδομένο ότι τα αγαθά που διακινούνται από την Πρέβεζα δεν προέρχονται από τη στενή περιφέρειά της (βλ. για παράδειγμα το σιτάρι) και ότι το Ιόνιο είναι μιά μικρογραφία του Αγγλογαλλικού ανταγωνισμού, οι πληροφορίες αυτές μπορεί να είναι: Σχετικά με το χρόνο παραγωγής κάποιων αγαθών, τη διάρκεια της εμπορίας τους, την έλλειψη ή επάρκεια του τάδε ή δείνα αγαθού στον Χ τόπο, το δίκτυο διακίνησης των εμπορευμάτων κ.λπ. Ενδεικτικά αναφέρουμε το παράδειγμα με τα φασόλια: Κατά το τρίμηνο Ιουλίου-Σεπτεμβρίου και αντίθετα με το υπόλοιπο του έτους δεν γίνεται καμιά αναφορά εμπορίας τους. Τί πληροφορίες μπορούμε να αντλήσουμε από αυτή την παρατήρηση; Ότι πρόκειται περί οσπρίων και όχι περί χλωρών φασολιών; Ότι η παραγωγή τους χαρακτηρίζεται από μια μικρή καθυστέρηση εξαιτίας του κλίματος; Ότι εμπορεύονται την ετήσια παραγωγή και μόνο; Πώς αλλιώς εξηγείται το τρίμηνο κενό; Τέλος στο μέτρο που και το σιτάρι κινδυνεύει από ψωρίαση, αλλά το εμπορεύονται καθ' όλη τη διάρκεια του έτους μας βάζει σε υποψία ότι τα φασόλια προέρχονται από ορισμένη ακτίνα της ενδοχώρας και η εμπορία τους δεν παρουσιάζει το ανάλογο ενδιαφέρον όπως το σιτάρι ή το καλαμπόκι για επέκταση της καλλιέργειας, αποθήκευσης ή αναζήτησής τους σε μεγαλύτερη ακτίνα.

Σαν δεύτερο παράδειγμα στα πλαίσια άντλησης πληροφοριών από τον πίνακα 6 φέρουμε αυτό της ρακής και του κρασιού. Η ζήτηση των δύο ποτών στην Ήπειρο ξεπερνά κατά πολύ την προσφορά της μικρής παραγωγής της και των εισαγωγών από τα Αγγλοκρατούμενα Ιόνια. Για να καταλάβουμε το μέγεθος της κατανάλωσης αρκεί να δούμε το φορτίο των περισσότερων αφίξεων στο λιμάνι της Πρέβεζας από Νάξο, Κύπρο, Χίο, και «αλλού» που δεν είναι παρά κρασί. Παρά την αυξημένη ζήτηση των δύο αγαθών, διαπιστώνουμε ότι ένα μέρος εισαγωγών εξάγεται στην Κέρκυρα και τους Παξούς. Η μεσολάβηση της Πρέβεζας και όχι η απευθείας ενδοϊονική εμπορία δηλώνει το ανύπαρκτο, επίσημα τουλάχιστον,(15) των σχέσεων μεταξύ Αγγλικών και Γαλλικών κτήσεων στο Ιόνιο.

Από τα ίδια πάντα νερά η Πρέβεζα επικοινωνεί και εμπορεύεται με την Πελοπόννησο μέλι, κορινθιακή σταφίδα, σύκα, κρασί, τυρί, βούτυρο, σαπούνι και προϊόντα του Αγγλικού εμπορίου στην Πελοπόννησο όπως καφές, ζάχαρη, σίδηρος συνθέτουν τις εισαγωγές στην Πρέβεζα, ενώ η τελευταία εξάγει καπνό, παστά ψάρια, μετάξι, μοσχάτο κρασί, λάδι, λίγα υ-

(15) Την επίσημη άποψη επιφραγίζει η έκδοση των «Certificats d'origine», δηλαδή πιστοποιητικών για τα εμπορεύματα, στα οποία ο Γάλλος Πρόξενος βεβαιώνει κατόπιν ελέγχου πως δεν πρόκειται για Αγγλικά προϊόντα ή προϊόντα των Αγγλικών αποικιών. Βλ. Γ.Παπαγεωργίου, «Τα πιστοποιητικά προέλευσης των εμπορευμάτων», *Δωδώνη*, τόμος ΙΔ, τεύχος 1 (1985, σ.151-174)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

φάσματα Τουρκικής προέλευσης, γούνες, μολύβι, alagia κ.λπ.

Η έλλειψη παραγωγής σε μέλι στην Ήπειρο είναι γνωστή, όπως γνωστή είναι και η επάρκειά της σε κτηνοτροφικά προϊόντα. Προς τί λοιπόν οι εισαγωγές βουτύρου και τυριού; Αναφέραμε ότι από την Πρέβεζα δεν διακινούνται μόνο τα προϊόντα της περιφέρειάς της, το αυτό λοιπόν ισχύει και για τα αγαθά που δέχεται, δηλαδή η εισαγωγή βουτύρου δεν σημαίνει ότι προορίζεται κατ' ανάγκην για την κατανάλωση της ενδοχώρας του λιμανιού. Φαίνεται (βλ. για παράδειγμα τις σχέσεις με την Κεφαλλονιά στον πίνακα 6) πως η κτηνοτροφική παραγωγή της Ηπείρου δεν καλύπτει τις ανάγκες της ζήτησης που απαιτεί η διακίνηση της Πρέβεζας. Ίσως γιατί η κτηνοτροφική παραγωγή της Ηπείρου διοχετεύεται από χερσαίους δρόμους, ίσως γιατί εξάγεται από άλλες σκάλες, ίσως γιατί βρίσκει συμφερότερες αγορές από αυτές που συνδέεται η Πρέβεζα. Η ταύτιση μερικών από τα αγαθά στην στήλη των εισαγωγών και σ' αυτήν των εξαγωγών στον πίνακα 6, αποδεικνύει ότι η Πρέβεζα υπήρξε το διακανονιστικό σημείο του θαλάσσιου εμπορίου της περιοχής.

Ξεμακραίνοντας από τα Ιόνια και την Πελοπόννησο δεν μένουν στο καλάθι των συναλλαγών παρά τα αγαθά των εμπορικών σχέσεων της Πρέβεζας με τα λιμάνια της Αδριατικής και τη Μάλτα. Καφές, ζάχαρη, αλάτι, σταφίδες, λάδι, βαμβάκι και κλωστές, βελανίδια και δέρματα, σειρήτια, indigo, σίδηρος, σχοινιά, σόδα κ.λπ. είναι οι εξαγωγές της Πρέβεζας προς Αγκόνα, Μεσσήνη, Barletta, Otranto. Τις εισαγωγές από την άλλη συνθέτουν καφές, ζάχαρη, καρφιά, υφάσματα, γιαλικά, σανίδες, δέρματα και σιτάρι. Εύλογη η ερώτηση: Τί συμβαίνει με τον καφέ και τη ζάχαρη; Μήπως οι καπετάνιοι τα πηγαίνουν ταξίδι αναψυχής από την Πρέβεζα στην Αγκόνα και τα φέρνουν πίσω; Όχι βέβαια, δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο.

Πρώτον θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας το μηχανισμό προώθησης των εμπορευμάτων που από σημεία-κλειδιά εξακτινώνονται πρός όλες τις κατευθύνσεις. Δεν είναι σπάνιο λοιπόν το ίδια εμπόρευμα να έρχεται σ' ένα τόπο από δύο ή και τρεις διαφορετικές κατευθύνσεις. Δεύτερον θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι αυτές οι θέσεις κλειδιά δεν προωθούν πάντα τις ίδιες ποιότητες. Τρίτον, ότι οι τιμές είναι διαφορετικές, δηλαδή έχουμε αγορές και όχι μια αγορά, όπως τέλος θα πρέπει να προσθέσουμε μέσα σ' αυτή τη διαφορά την αντίστοιχη νομισματική. Αν τώρα τους παραπάνω συντελεστές, αλά παζλ, τους συνδυάσουμε, βρίσκουμε τα πήγαινέλα του καφέ και της ζάχαρης σαν μέρος της λογικής που διέπει το σύστημα διανομής. Όσο για την εισαγωγή ποσότητας σιταριού κατά το Β' τρίμηνο του 1813 στην Πρέβεζα, θα υπενθυμίσουμε ότι είναι η χρονιά και η περίοδος που κλείνουν οι φούρνοι στα Γιάννενα και ο λαός διαδηλώνει την πείνα του με το σύνθημα «ψωμί ή θάνατος».

Εκεί που δεν χωράει καμιά παρατήρηση είναι το περιεχόμενο των σχέσεων της Πρέβεζας με τη Μάλτα. Από την τελευταία εισδύει το Αγγλικό εμπόριο (καφές, ζάχαρη, ρούμι, σίδηρος, μολύβι, υφάσματα, φάρμακα, είδη μπακαλικής, indigo, cochenille) στην Πρέβεζα, ενώ από την Πρέβεζα εξά-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γονται μεγάλες ποσότητες ξυλείας(16) σε όλες τις φόρμες της καθώς και σιτάρι,(17) λάδι, ελιές και σε δεύτερη μοίρα καλαμπόκι, φασόλια, δέρματα, σειρήτια.

Πρέβεζα, 1811-1813. Ένα λιμάνι στις δυτικές ακτές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ένα λιμάνι που τα μεγέθη της εμπορικής του κίνησης το αναδεικνύουν σε σημαντικό κόμβο της θαλάσσιας διακίνησης.

- Διαχωρισμός του Ιονίου σε δύο ζώνες. Μια μικρογραφία του Αγγλογαλλικού ανταγωνισμού στην περιοχή. Στο βορρά οι Γάλλοι, στο νότο οι Αγγλοι. Ενδιάμεσα; Η Πρέβεζα, τόπος στον οποίο λαμβάνουν χώρα οι αλχημείες και γίνεται η διανομή των εμπορευμάτων. Απαγορεύσεις, τελωνεία, ταρίφες, λαθραία.

- Η υπεροχή των Άγγλων ολοφάνερη και το περιεχόμενο των συναλλαγών απαράλλακτο, εδώ και δύο αιώνες. Καθεστώς, θα λέγαμε. Εμπορικό ισοζύγιο θετικό για την Οθωμανική Αυτοκρατορία και αρνητικό για τις δυτικές εμπορικές δυνάμεις. Εισαγωγές που έχουν να κάνουν με βιοτεχνικά προϊόντα και χρήμα, εξαγωγές σιτηρών και ό,τι άλλο η γη δωρίζει.

- Βάρκες. Πολλές βάρκες να πηγαινοέρχονται ανάμεσα στα Ιόνια νησιά και την Πρέβεζα και το φορτίο τους να μας δηλώνει τη σύνθεση της παραγωγής των νησιών ή σωστότερα το πλεόνασμά τους.

- Κέντρα, εξακτινώσεις, κύκλοι για να διευκολυνθεί η εισαγωγή των αποικιακών και βιοτεχνικών αγαθών αλλά και να μικρύνουν οι αποστάσεις, το κόστος να συμπιεστεί για το σιτάρι, το καλαμπόκι... Παιχνίδι με τις ταρίφες στις αγορές, στα τελωνεία. Το κέρδος στο νού, η εποχή. Σε κάθε εποχή.

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Προτάσεις στον αέρα, που διαμορφώθηκαν παραπάνω, να επιβεβαιώνουν τον κανόνα. Τον εμπορικό κανόνα της περιόδου. Τίποτε λιγότερο, τίποτε περισσότερο από αυτή την επιβεβαίωση. Άλλωστε δεν πιάνουμε ένα αρχείο στα χέρια μας για την αφή του. Πάμε σ' αυτό για να αντλήσουμε κάποιες πληροφορίες, που θα ενισχύουν το κανόνα ή θα αποκλίνουν από αυτόν σαν εξαίρεση ή που πιθανόν να δίνουν μια άλλη οπτική των πραγμάτων. Σε τελική ανάλυση δεν δίνουμε τη μάχη για να επαναφέρουμε το χρόνο, αλλά για να τον καταλάβουμε, για να μας καταλάβουμε επιτέλους. Έτσι λοιπόν ένα αρχείο δεν εξαντλείται. Θα μένει πάντα εκεί, να περιμένει εμένα, εσένα, τον τρίτο. Ο καθένας στον καιρό του και μαζί, αλλά με τα μάτια του καθένας, στο βάσανο να καταλάβει τη διάρκεια, τις συνέχειες και τη συνέπειά του.

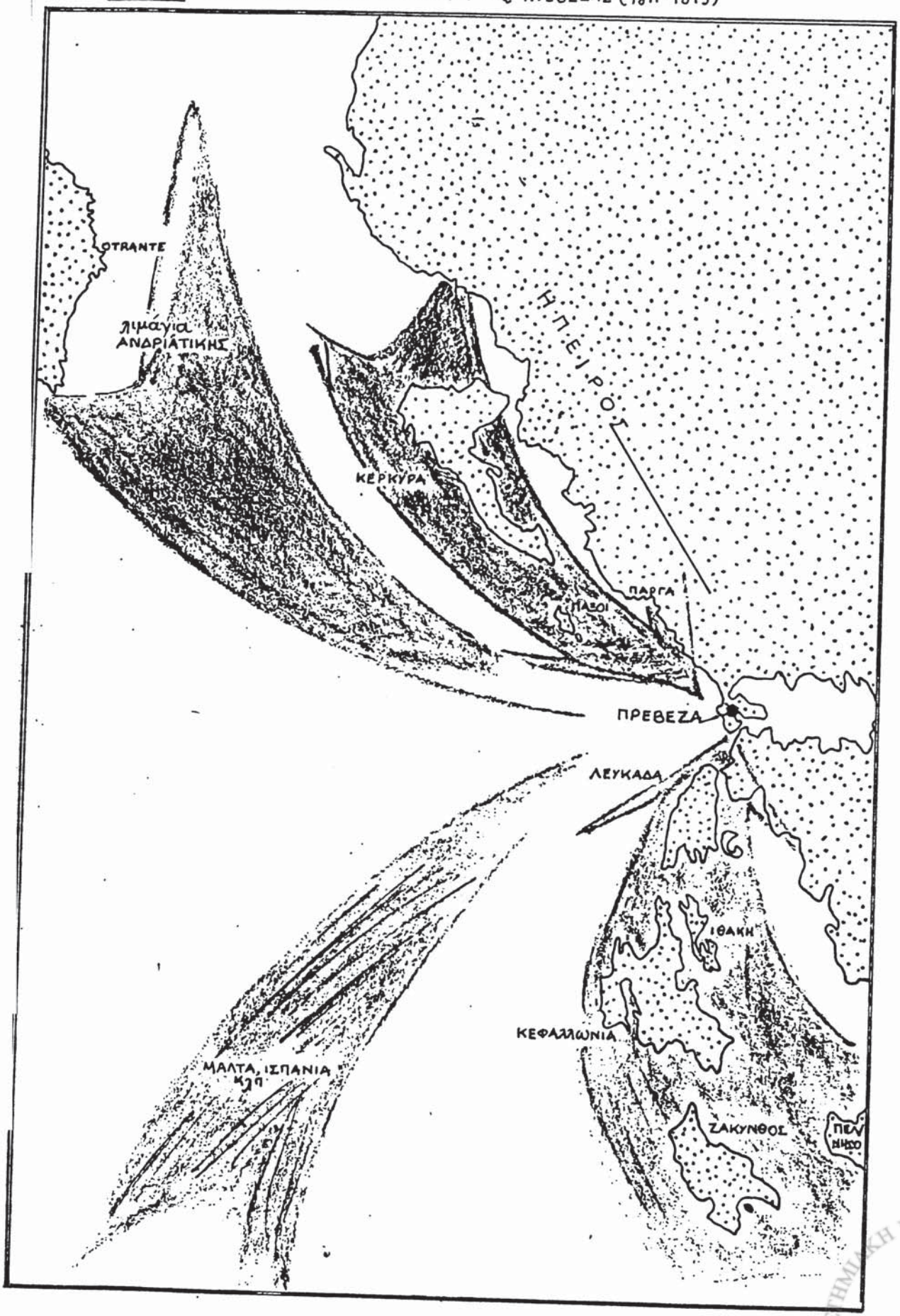
---

(16) Παροδοσιακό εξαγώγιμο προϊόν της Ηπείρου, που κατ' αρχήν εκμεταλλεύονται οι Βενετοί, τους διαδέχονται οι Γάλλοι και ακολουθούν οι Αγγλοι.

(17) Σιτάρι και ξυλεία κάνουν τον κανόνα φόρτωσης των πλοίων με κατεύθυνση τη Μάλτα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΧΑΡΤΗΣ: Η ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΣΤΟ ΛΙΜΑΝΙ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ (1811-1813)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΥΤΟΝΟΜΗ ΗΠΕΙΡΟΣ

Εδώ και δύο περίπου χρόνια (τον Ιανουάριο 1989) βγήκαν σε δημοπρασία από γνωστό συλλεκτικό οίκο των Αθηνών επιστολές σταλμένες στον Γεώργιο Χρηστάκη Ζωγράφο, Πρόεδρο της Προσωρινής Κυβερνήσεως της «Αυτονόμου Ηπείρου». Οι επιστολές ήταν μέρος προσωπικού αρχείου του Γ. Ζωγράφου που πουλήθηκε (καλώς ή κακώς) μέσω ενός οίκου δημοπρασιών.

Πολλές από αυτές τις επιστολές ήταν απαντήσεις επωνύμων αρχόντων της εποχής σε ζητηθείσα βοήθεια (οικονομική και υλική) από τον Γ. Ζωγράφο για τον αγώνα υπέρ της δημιουργίας μιας Αυτόνομης Ηπείρου. Ορισμένα από αυτά τα ντοκουμέντα κατακυρώθηκαν σε μένα στη δημοπρασία αυτή και τα παρουσιάζω στα Πρεβεζάνικα Χρονικά με την ελπίδα ότι οι σελίδες με αυτό τον τίτλο θα συνεχίσουν να υπάρχουν σε κάθε έκδοση του περιοδικού.

Οι δύο επιστολές είναι άμεσα συνδεδεμένες με την Πρέβεζα. Η πρώτη είναι του Μητροπολίτη Νικοπόλεως Ιωακείμ της 7ης Μαρτίου 1914, με την οποία γνωστοποιεί την αποστολή 4000 δραχμών σαν βοήθεια και η δεύτερη του Αρχιερατικού Επιτρόπου Φιλιππιάδος της 15ης Μαρτίου 1914, με την οποία γνωστοποιεί την αποστολή 3000 δραχμών και ονόματα εθελοντικού σώματος αποτελούμενου από 48 άτομα.

Η τρίτη επιστολή είναι του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Κυρίλλου, με την οποία γνωστοποιεί την αποστολή 100 λιρών Αγγλίας. Είναι γραμμένη και υπογεγραμμένη με κόκκινο μελάνι, όπως συνηθίζεται από τους Αρχιεπισκόπους της Κύπρου.

Η τέταρτη είναι μία επιστολή-διαταγή του πέμπτου Σώματος Στρατού, που τότε είχε έδρα τα Γιάννενα. Απευθύνεται προς τον Γ. Ζωγράφο και τον διατάσσει να σταματήσει την αρπαγή μεταφερομένων υλικών.

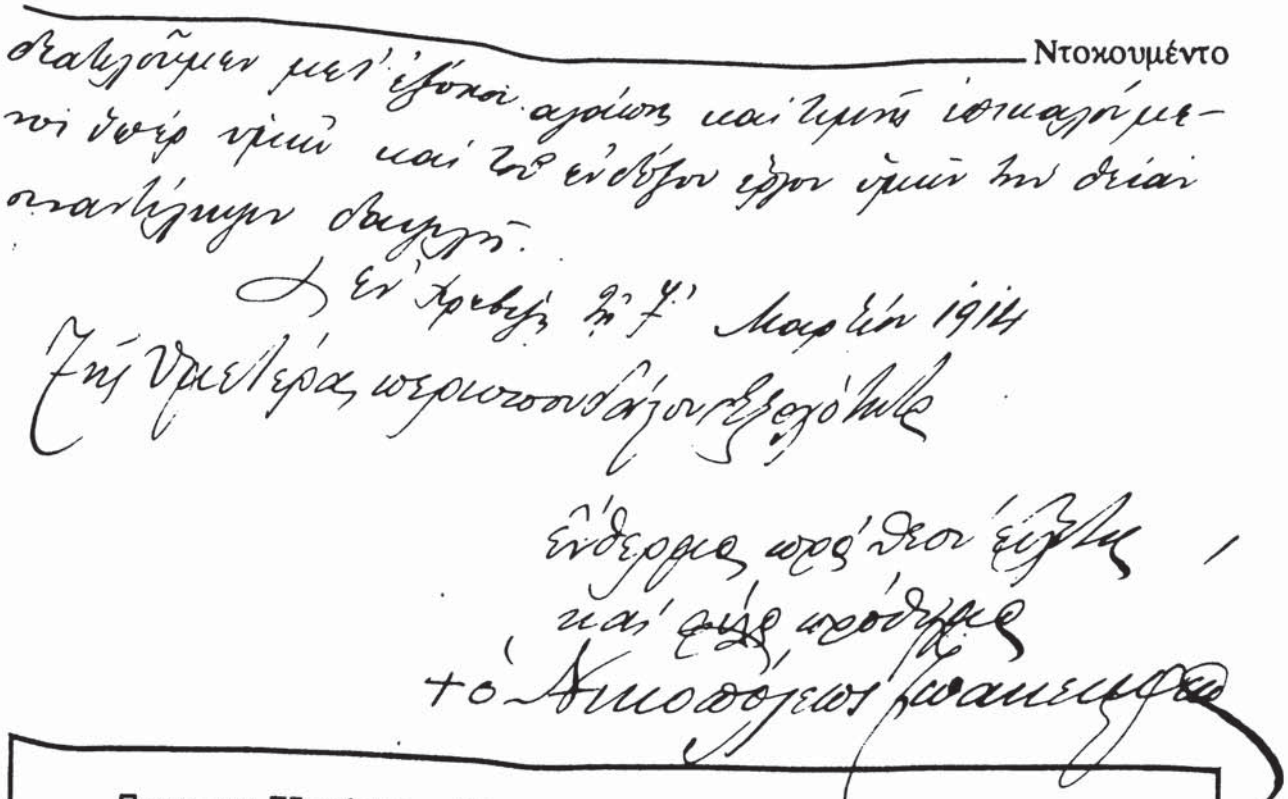
Αξίζει να διαβάσει κανείς το πλήρες κείμενο των επιστολών, μιας και είναι ανέκδοτα ιστορικά ντοκουμέντα.

Νίκος Δ. Καράμπελας

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΡΩΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Τοῦ τοῦ Ἐξοχωτάτου Κύριου Γεωργίου Χατζόπουλου ἐγγραφῆν
Μετά τοῦ σεβασμοῦ μου φρό τοῦ ὑγιοῦ εὐχάς ὑπέρ τῆς
ὑμετέρας ὑγείας τῆς ἡμέρας φερισσοτέρας ἐροχότητος
καί τῆς εὐοδώσεως τοῦ σπόρου ἐσαμένου φροϋπάλαι κρό ἀμῶν
ὑπέρ τοῦ δικαίου ἔρχομαι ἐμέρης καί διά τῆς παρούσης καί
δημίου λύτη ὅτι καί ἐγγραφικά ἀπό τῆς φροχθείς ἀ-
πρέμφα. ὅτι δηλ. εἰς τόν διενεργούμενον ἐράνου ὑπέρ τοῦ Ἐ-
θνικοῦ σημεῖου ἀμῶν εἰ μέν φαντάσιν θλιφερωτέρ δροχε-
ρεῖα. καλέθηκα ἐγώ τό εἰ ἴδιαίτερον ὑποκαλάβημα τῆς
Τραπέζης Λθηνῶν ὑμετέρα ὑποκέφη καί εὐ σπόρκαι ἐκ-
τῆ ὑόσαρας χιλιάδας (αρ. 4000) δραχμάς ἐξ σπόρκατα ἐκ
χριδιαπῶν τοῦ ὑμέτερα Πρεβέζης καί μέ ἐπιβεβαίαν
ἐροῖδα ὅτι καί ἡ Κεφαλονίας ἔλαβα ἤδη ἀκορυθίαν
τό ἐκαροδίφμα ἡμῶν καί φροσθέτ ὅτι καταγόμεθα ἐκ
τοῦ ἐρομοσόμων χωμιάτων φρός καταφυγήν καί ἀ-
ποσολήν καί σύρατα ἐθνοπατῶν μέ ὅλη τοῦ ἐγκέαν
ἀποφοίτησαν τοῦ ὁποίαν ἐκεῖνοι ἐκ χαρᾶ ἡ ὅλης ἀδε-
λφοῦ τῆς Κυβερνήσεως, ἵνα οὕτω καί ἡμεῖς δικαιο-
ποιήσωμεν τοῦ ἐκφορεσθέν τῆς ἀνεκδήτου ἡμῶν ἐπι-
φροσφιλοῦς συμπαθοῦς εἰ ὧν διεφορμένα νοεῖν
ἀδελφοῦ ἡμῶν ἔρᾶ ὑπέρ βωμῶν καί ἑστιῶν ἀμῶν.
Διαβεβαιοῦμεν δ' αὐτή ὅτι δι ἔχομεν ὅπλον φρόθυ-
μον ὑπέρ τοῦ ἀμῶν σᾶν τό καλόν δίκαιον καί ὑπέρ
δίκαιον ποιησαμένου αὐτή ἵνα μή λάβωμεν ἀπ-
δλῶς ὑποφιαχοῦσα ἐπί δικαίων ἐπί ἀδελφῶν ἡμῶν ἐπί
χειρίσεσι ἐπί ὁποίων ἐδικαιούμεν ἐθνικόν συμφέρον, καί

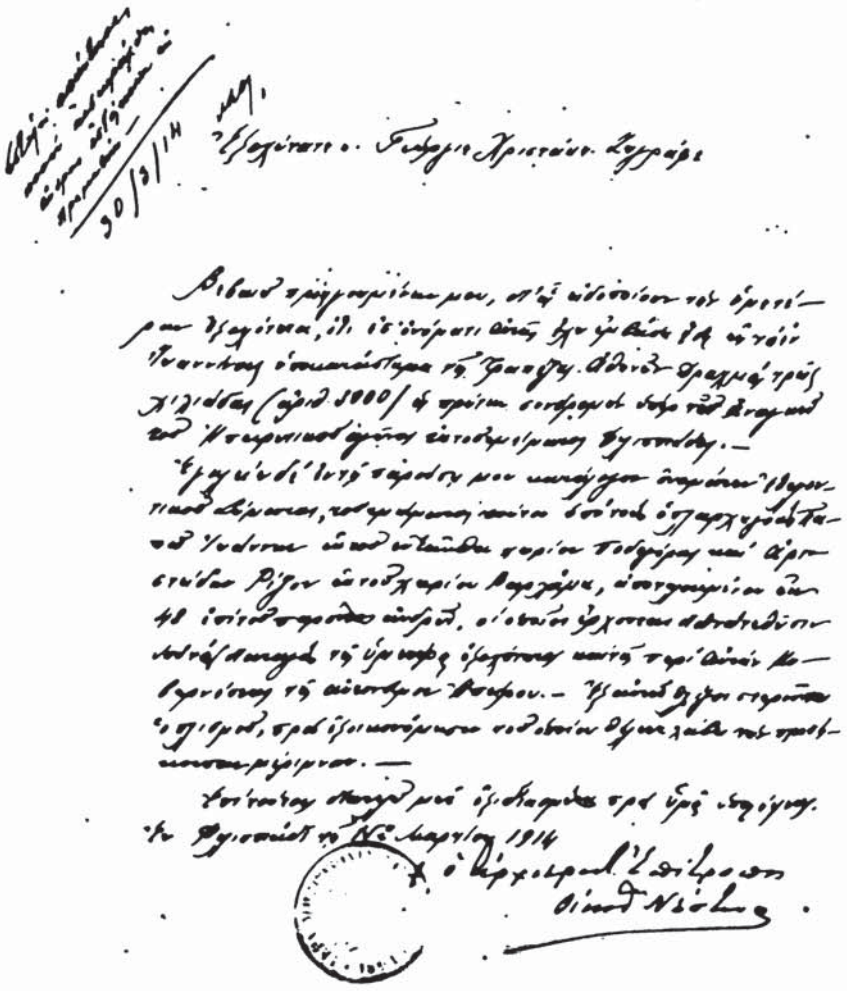
Προς τον Εξοχώτατον Κύριον Γεώργιον Χρηστάκη Ζωγράφον

Μετά τας διαπύρους μου πρός τον Ύψιστον ευχάς υπέρ της πολυτίμου υγιείας της υμετέρας περισπουδάστου Εξοχότητος και της ευοδώσεως του ούπερ επαξίως προΐσταται ιερού αγώνος υπέρ του δικαίου έρχομαι εφεξής και δια της παρούσης να δηλώσω Αυτή ό,τι και τηλεγραφικώς από της προχθές ανήγγειλα, ότι δηλ. εκ του διενεργουμένου εράνου υπέρ του εθνικού ημών αγώνος εν μέσω παντοίων οικονομικών δυσχερειών κατέθηκα εις το εν Ιωαννίνοις υποκατάστημα της Τραπέζης Αθηνών υμετέρα υποδείξει και επ' ονόματι Αυτής τέσσαρας χιλιάδας (αρ. 4000) δραχμάς εξ ονόματος των χριστιανών του τμήματος Πρεβέζης και με την βεβαίαν ελπίδα ότι και η Φιλιππιάς τάχιστα θέλει ακολουθήσει το παράδειγμα ημών και προσέτι ότι καταγινόμεθα εις την εξοικονόμησιν χρημάτων προς καταρτισμόν και αποστολήν και σώματος εθελοντών μ' όλην την τελείαν απογοήτευσιν την οποίαν ενέπνευσε τω λαώ η όλως άδικος στάσις της Κυβερνήσεως, ίνα ούτω και ημείς ικανοποιήσωμεν τας υπαγορεύσεις της συνειδήσεως ημών επί τη πραγματική συμμετοχή εν τω διεξαγομένω υπό των αδελφών ημών ιερώ υπέρ βωμών και εστιών αγώνι. Διαβεβαιούντες δι' αυτήν ότι δεν θέλομεν παύσει πράττοντες υπέρ του αγώνος παν το κατά δύναμιν και υπέρ δύναμιν παρακαλούμεν αυτήν ίνα μη διαλείπη αντιδίκως υπερμαχούσα των δικαίων των αδελφών ημών τον χωρισμόν των οποίων θεωρούμεν εθνικήν συμφοράν, και διατελούμεν μετ' εξόχου αγάπης και τιμής επικαλούμενοι υπέρ υμών και του ενδόξου έργου υμών την θείαν συναντίληψιν δαψιλή.

Εν Πρεβέζη τη 7 Μαρτίου 1914
της υμετέρας περισπουδάστου εξοχότητος
ένθερμος προς Θεόν ευχέτης και φίλος
Πρόθυμος
Ο Νικοπόλεως Ιωακείμ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Εξοχώτατε κ. Γεώργιε Χρηστάκη Ζωγράφε

Βεβαιώ προηγουμένην μου, δι' ης ειδοποίουν την υμετέραν εξοχότητα, ότι επ' ονόματι αυτής έχω εμβάσει ήδη εις το εν Ιωαννίνοις υποκατάστημα της Τραπέζης Αθηνών δραχμάς τρεις χιλιάδας (αριθ. 3000), ως πρώτην συνδρομήν υπέρ των αναγκών του Ηπειρωτικού Αγώνος εκ του τμήματος Φιλιππιάδος.

Εγκλείω δε εν τη παρούση μου κατάλογον ονομάτων εθελοντικού σώματος, του τμήματος τούτου υπό τους οπλαρχηγούς Παπά Ιωάννη εκ του ενταύθα χωρίου Ποδογόρας και Αριστείδην Ρίζον εκ του χωρίου Βαρλάμη, αποτελουμένου εκ 48 επί του παρόντος ανδρών οι οποίοι έρχονται δια να τεθώσιν υπό τας διαταγάς της υμετέρας εξοχότητος και της περί αυτήν Κυβερνήσεως της Αυτονόμου Ηπείρου. Εξ αυτών ολίγοι στερούνται οπλισμού, προς εξοικονόμησιν του οποίου θέλετε λάβει την προσήκουσαν μέριμναν.

Επί τούτοις διατελώ μετ' εξιδιασμένης προς υμάς υπολήψεως

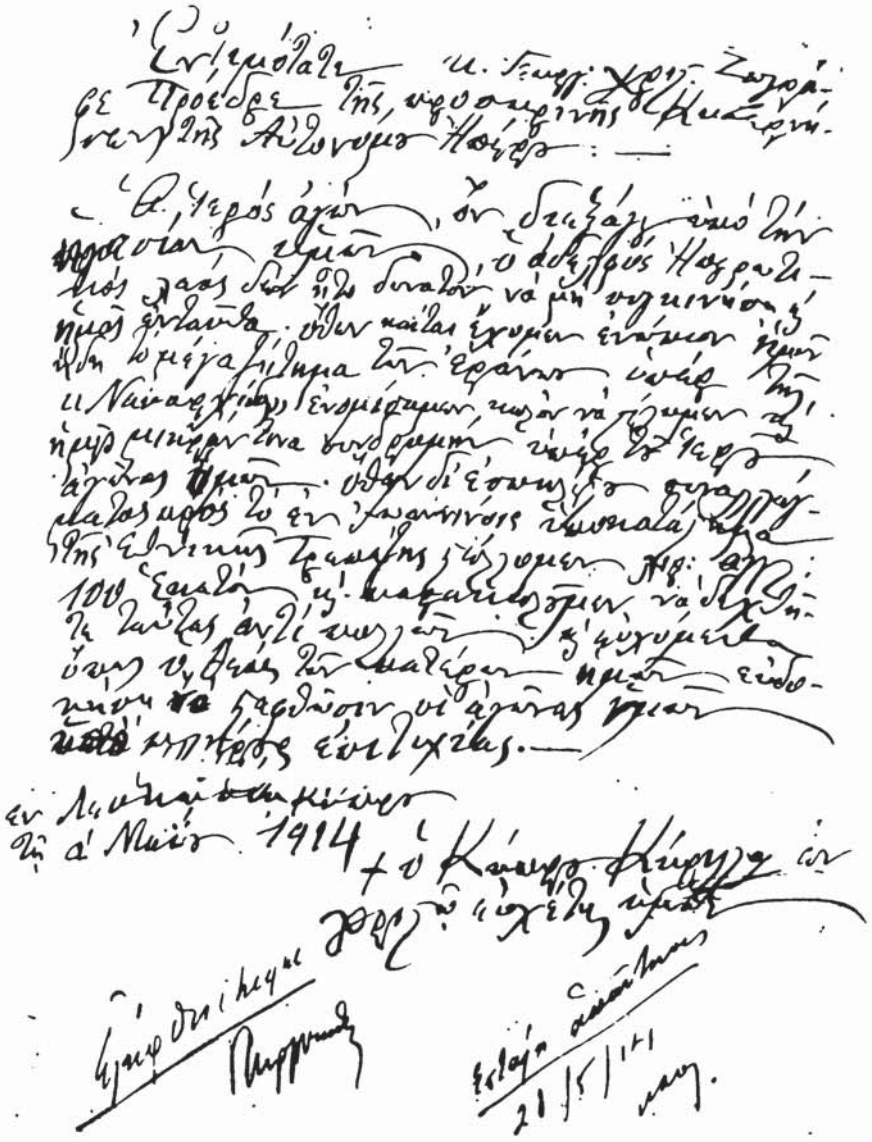
Εν Φιλιππιάδι τη 15 Μαρτίου 1914

Ο Αρχιερατικός Επίτροπος

Οικον. Νέστωρ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΤΡΙΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Εντιμότατε κ. Γεώργ. Χριστ. Ζωγράφε, Πρόεδρε της Προσωρινής Κυβερνήσεως της Αυτονόμου Ηπείρου.

Ο ιερός αγών, ον διεξάγει υπό την ηγεσίαν Υμών ο αδελφός Ηπειρωτικός λαός δεν ήτο δυνατόν να μη συγκινήση και Ημάς ενταύθα. Όθεν καίτοι έχομεν ενώπιον Ημών ήδη το μέγα ζήτημα των εράνων υπέρ της «Ναυαρχίας» ενομίσαμεν καλόν να στείλωμεν και ημείς μικράν τινα συνδρομήν υπέρ του ιερού αγώνος Υμών. Όθεν δι' εσωκλείστου συναλλάγματος προς το εν Ιωαννίνοις υποκατάστημα της Εθνικής Τραπέζης στέλλομεν λίρ. αγγλ. εκατόν (100) και παρακαλούμεν να δεχθήτε ταύτας αντί πολλών και ευχόμεθα όπως ο Θεός των πατέρων Ημών ευδοκήση να στεφθώσιν οι αγώνες Υμών υπό πλήρους επιτυχίας.

Εν Λευκωσία Κύπρου τη α' Μαΐου 1914
ο Κύπρου Κύριλλος
εν Χριστώ ευχέτης Υμών

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΤΕΤΑΡΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Αριθ. 6015

Το

Ε.ον Σώμα Στρατού

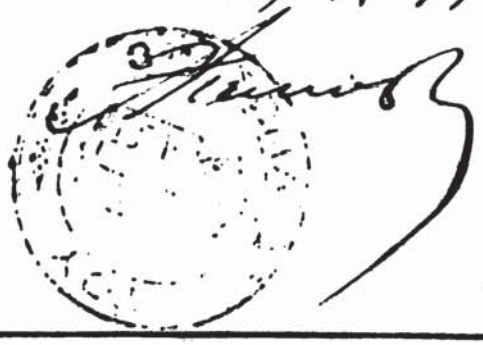
Προς

Τον Κύριον Ζωγράφον

Αργυρόκαστρον

Διατάξατε παρακαλώ τους υφ' Υμάς επαναστάτας, όπως απόσχωσι πάσης διαρπαγής μεταφερομένων τυχόν υλικών καθόσον εν τοιαύτη περιπτώσει θα επέλθη σύρραξις μετά του συνοδεύοντος ταύτα στρατού.

Ιωάννινα 2 Μαρτίου 1914

Αριθ. 6015
Το Εον Σώμα Στρατού
Προς Τον Κύριον Ζωγράφον
Αργυρόκαστρον
Διατάξατε παρακαλώ τους υφ' Υμάς επαναστάτας, όπως απόσχωσι πάσης διαρπαγής μεταφερομένων τυχόν υλικών καθόσον εν τοιαύτη περιπτώσει θα επέλθη σύρραξις μετά του συνοδεύοντος ταύτα στρατού.
Ιωάννινα 2 Μαρτίου 1914

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βαγγέλης Γρ. Αυδίκος
Φιλόλογος - Μεταπτυχιακός
υπότροφος ΙΚΥ στη Λαογραφία

Η ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΧΩΡΟ: ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΣΥΡΡΑΚΙΩΤΩΝ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ (*)

Η διατύπωση του τίτλου της ανακοίνωσης είναι τέτοια, που επιβάλλει τη διευκρίνιση των δύο κυρίαρχων εννοιολογικών κατηγοριών, της κοινότητας και του αστικού χώρου. Η ενέργεια αυτή θα φωτίσει και τη σχέση ανάμεσα στις δύο κατηγορίες και παράλληλα θα διευκολύνει τη διαπραγμάτευση του θέματος.

Τί είναι λοιπόν η κοινότητα; Το ανθρωπολογικό λεξικό Macmillan δίνει την εξής απάντηση: «Ο όρος κοινότητα έχει μια ποικιλία σημασιών στην ανθρωπολογία και κοινωνιολογία. Με την πιο πλατιά έννοιά της, μπορεί να παραπέμπει σε κάθε ομάδα προσώπων, που ενώνονται από μια κοινότητα συμφερόντων. Μ' αυτή την έννοια μια επαγγελματική ομάδα (professional group), μια ενότητα διαμονής (residential unit), όπως π.χ. ένα χωριό ή μια πόλη, ένας τομέας μέσα σε μια τέτοια ενότητα ή ένα club ή μια εθελοντική ένωση (voluntary association) μπορεί να αναφέρονται ως κοινότητες (...). Στην πιο περιορισμένη ανθρωπολογική και κοινωνιολογική έννοια, ο όρος περιορίζεται να σημαίνει μια τοπική κοινότητα».(1)

Ο ορισμός αυτός εμπεριέχει όλες τις απόψεις, που έχουν κατατεθεί από τους διάφορους επιστήμονες. Μπορούμε όμως να τις διακρίνουμε σε δύο ομάδες με βάση το γενικό προσανατολισμό του κριτηρίου, που χρησιμοποιείται. Έτσι από τη μια μεριά έχουμε την κοινότητα, η οποία ορίζεται με διοικητικά αποκλειστικά γνωρίσματα. Σ' αυτή την περίπτωση οι δύο έννοιες (κοινότητα και αστικός χώρος-πόλη) θα συνέπιπταν, οπότε η μεθοδολογική προσέγγιση του θέματος θα διευκολυνόταν. Από την άλλη κυριαρχεί η κοινωνιολογική διάσταση του ορισμού, με αποτέλεσμα να εγείρεται συζήτηση για τα συστατικά στοιχεία της κοινότητας γενικότερα αλλά και ειδικότερα στον αστικό χώρο.

Στην τελευταία περίπτωση η κοινότητα αντιμετωπίζεται ως μια ιστορική κατηγορία, η οποία οργανώνει το χώρο, την κοινωνία, τον πολιτισμό της. Όλοι οι μελετητές της κοινότητας τονίζουν ως βασικό στοιχείο για την ύπαρξή της το χώρο. Ο René König σημειώνει χαρακτηριστικά ότι η κοινότητα είναι «μια λίγο ή πολύ μεγάλη χωρική και κοινωνική μονάδα, μέσα στην οποία συνδρούν άνθρωποι για να διαβιώσουν οικονομικά, κοινωνικά

(*) Ανακοίνωση που έγινε στην ημερίδα: «Η Ελληνική Κοινότητα», που διοργανώθηκε από το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων για τα 25 χρόνια από την ίδρυσή του.

(1) Charlotte Seymour-Smith (επιμέλεια), «*Community*» στο λεξικό: Macmillan Dictionary of Anthropology. Macmillan Press Ltd, London 1986, σ. 46.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

και πολιτιστικά».(2)

Ο αστικός χώρος από την άλλη μεριά αποτελεί την εμπορευματοποιημένη έκφραση της πόλης, τον τύπο της που διαμορφώθηκε μέσα στο νέο καταμερισμό εργασίας που προέκυψε από την επικράτηση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής.(3) Η πόλη αποτελούσε ασφαλώς πάντα μια ιδιαίτερη μορφή οργάνωσης του οικιστικού, οικονομικού και κοινωνικού χώρου και ως εκ τούτου ήταν φυσικό να οργανωθεί σε επιμέρους ενότητες, οι οποίες ανέπτυξαν την αίσθηση της διαφοροποιούμενης κοινότητας σε σχέση με το υπόλοιπο σώμα της πόλης. Τέτοιες ενότητες ήταν οι συντεχνίες. Η πόλη λοιπόν είχε αποκτήσει πιο πολύπλοκη σύνθεση και αυτό το όφειλε στις λειτουργίες, τις οποίες επιτελούσε στην οργάνωση ευρύτερων γεωγραφικών ενοτήτων.(4)

Η πολυπλοκότητα όμως της πόλης ως κοινωνικής μορφής αυξήθηκε μετά την επικράτηση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, οι οποίες προσέδωσαν στην πόλη παραγωγικό χαρακτήρα και από τότε μπορούμε να μιλάμε ουσιαστικά για αστικότητα και αστικό χώρο.(5) Οι βιομηχανίες που έγιναν στις πόλεις προκάλεσαν μαζικές μετακινήσεις πληθυσμού στους νέους χώρους απασχόλησης, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία γειτονιών καινούργιων από τους μετανάστες. Το φαινόμενο αυτό οξύνει το πρόβλημα της συνθετότητας των πόλεων. Είναι τώρα, στις βιομηχανικές χώρες βέβαια, ορατό το γεγονός, ότι η πόλη απαρτίζεται από ανομοιογενείς πληθυσμούς, οι οποίοι, παρόλο ότι ζουν πλάι πλάι, δεν έχουν επικοινωνία. Χαρακτηριστικό είναι αυτό που συνέβη στην πόλη Leeds της Αγγλίας στα τέλη του 19ου αιώνα. Εβραίοι από διάφορες περι-

(2) Βλ. Γιώργο Τσουγιόπουλο, *Το ελληνικό αστικό κέντρο. Πρώτο Μέρος: Μεθοδολογική προσέγγιση*. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1984, σ. 18 21. Για την κοινότητα βλ. επίσης Robert Redfield, *«The Little Community»*, στο βιβλίο: «The Little Community - Peasant Society and Culture». The University of Chicago Press, Chicago-London 1973, σσ. 1-182. Μανώλη Παπαδολαμπάκη, *Επικοινωνία και κοινότητα στην πόλη. Διαλεκτική της «κοινοτικής δομής του χώ-ρου»*. Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1981, σσ. 75-111.

(3) Καρλ Μαρξ - Φρ.Εγκελς, *Η γερμανική ιδεολογία*, μετ. Κ. Φιλίνη, τ.1. Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα (χ.χ.), σσ. 99-100.

(4) Καρλ Μαρξ - Φρ.Έγκελς, *Η γερμανική ιδεολογία*, ό.π., σσ. 100-101. Βασίλης Φίλιας, *Κοινωνικά συστήματα*. Εκδόσεις Νέα Σύνορα, Αθήνα 1978, σσ. 93-104. Νίκος Κομνηνός, *Ανάπτυξη της πόλης και προγραμματισμός*. Εκδόσεις Τίμαιος Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 13-32. Θανάσης Καλαφάτης, *«Επαγγελματικός καταμερισμός και χωροταξικές όψεις στο Αίγιο τον 19ο αιώνα»*. Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας: "Νεοελληνική πόλη. Οθωμανικές κληρονομιές και ελληνικό κράτος", τόμος Β. Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1985, σσ. 469-486. Henry Lefebvre, *Δικαίωμα στην πόλη. Χώρος και πολιτική*, μετ. Πάνος Τουρνικιώτης - Κλωντ Λωράν. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1977, σ. 117.

(5) Louis Bergeron-Marcel Roncayolo, *Από την προβιομηχανική στη βιομηχανική πόλη*, μετ. Πόπη Πολέμη-Ρίκα Μπενβενίστε. Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1984. σσ. 7-8. Richard Fox, *Urban Anthropology. Cities in their Cultural Settings*. Prentice - Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey 1977, σσ. 88-91.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

οχές (Πολωνία, Ρωσσία) και για πολλούς λόγους συγκεντρώθηκαν στην περιοχή Leylands της πόλης, στην οποία την εποχή αυτή είχε αρχίσει να αναπτύσσεται η βιομηχανία μάλλινων ενδυμάτων. Οι Εβραίοι λοιπόν διαμορφώνουν μια δική τους γειτονιά, μια δική τους κοινότητα, όπου «οι νιόφερτοι (...) θεωρούσαν τα χωριά καταγωγής τους ως το μόνο σημαντικό πλαίσιο για κοινωνική αλληλεπίδραση και έτειναν να αντιμετωπίζουν το υπόλοιπο Leeds ως ένα κοινωνικό και πολιτιστικό κενό».(6)

Η πόλη σαφώς είναι πολύπλοκη στη σύνθεσή της,(7) γεγονός που επιτείνεται από τη βιομηχανοποίηση και τις αστικοποιητικές διαδικασίες, οι οποίες εξώθησαν μεγάλα τμήματα αγροτικού πληθυσμού να μετακινηθούν στην πόλη αλλά, μέσα στις νέες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, διαμορφώθηκαν καινούργιες πληθυσμιακές ομάδες με κοινά χαρακτηριστικά. Το κρίσιμο σημείο στον προσανατολισμό της έρευνας και τη χρήση των μεθοδολογικών οργάνων είναι η σχέση της κοινότητας με την πόλη, τον αστικό χώρο.

Ο Don Martindale θεωρεί την πόλη μια κοινότητα. Λέει: «Ιδίως στην περίοδο του μεγαλείου της, η πόλη ήταν περισσότερο από ένα θεσμό - ήταν μια κοινότητα (....). Μια κοινότητα είναι μια διαδικασία, μια κίνηση προς ενότητα στα συστήματα κοινωνικής ζωής, μια κίνηση, πράγματι, ουδέποτε πλήρης ή ολοκληρωμένη. Η θεσμοποίηση είναι μια όψη της διαμόρφωσης κοινότητας, αλλά η κοινότητα συντελεί στην ανάπτυξη μιας περισσότερο ή λιγότερο πλήρους σειράς θεσμών (...)» Σύμφωνα μ' αυτόν η πόλη είναι κοινότητα από την άποψη της παρέμβασης στο χώρο και στην κοινωνία. Μπορεί η πόλη να οργανώνει το περιβάλλον της και να παράγει θεσμούς, οι οποίοι προκαλούνται από την συνθετότητα των λειτουργιών της. Αντιμετωπίζει δηλαδή την πόλη ως «ένα παράδειγμα σύνθετης κοινωνίας με θεσμούς που προσαρμόζονται στη συμπεριφορά μεγάλου αριθμού ατόμων, που είναι ξένοι ο ένας με τον άλλο».(8)

Η πόλη λοιπόν είναι κοινότητα από την άποψη του παραγωγού θεσμών

(6) John Connell, *«The Jewish Ghetto In Nineteenth Century Leeds: A Case of Urban Involution»*, Urban Anthropology, 10:1 (1981), σ.5. Για τη δημιουργία «ενός είδους υποστρώματος κάτωθεν μιας περισσότερο πολιτισμένης κοινότητας συνέτεινε η μετανάστευση και των Ιρλανδών στη Βρεττανία». Βλ. Michael J. Piore, *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies.* Cambridge University Press, Cambridge - London - New York 1979, σ.15.

(7) Βλ. Charlotte Seymour-Smith, *«Complex Society»*, στο λεξικό: Macmillan Dictionary of Anthropology. Macmillan Press Ltd, London 1987, σ.48. Οι ανθρωπολόγοι, που εργάζονται στις πόλεις, ονομάζουν το αντικείμενό τους Urban Anthropology ή Anthropology of Urban and Complex Societies. Βλ.Richard Basham, *Urban Antropology: The Cross-Cultural Study of Complex Societies.* Mayfield Publishing Company, Palo Alto, Cal. 1978, σ.26. Για την complex society επίσης βλ. Frederick C. Gamst, *Peasants in Complex Societies.* Holt, Rine Hart and Winston, Inc., New York 1974, σ.3.

(8) Don Martindale «Theory of the City» στο βιβλίο: Urbanism and Urbanization, (εκδοτική επιμέλεια Noel Iverson). Leiden-E. J. Brill 1984, σ.11. Βλ. επίσης Max Weber, *The City. The Free Press of Glencoe*, Glencoe 1958, σσ.80-81.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

και οργανωτή του χώρου. Είναι προπάντων κοινότητα από την άποψη των οικονομικών λειτουργιών, οι οποίες επιτελούνται στα όριά της, κύριες ή συμπληρωματικές. Είναι όμως η πόλη ενιαία κοινότητα από κοινωνική και πολιτιστική άποψη; Το ερώτημα αυτό απασχόλησε τους ερευνητές από τη δεκαετία του 1920 και ύστερα, ιδίως στην Αμερική, όπου η αστικοποίηση είχε προκαλέσει σημαντικές ανατροπές στην οργάνωση των κοινωνιών. Οι βιομηχανικές πόλεις της Αμερικής υποδέχτηκαν πολλά άτομα από ευρωπαϊκά ή νοτιοαμερικάνικα κράτη, τα οποία εγκαταστάθηκαν κατά εθνότητες στις πόλεις.(9) Το γεγονός αυτό δημιούργησε προβλήματα στις ΗΠΑ, τα οποία ανέλαβαν να μελετήσουν διάφοροι επιστήμονες.

Τις μελέτες που πραγματοποιήθηκαν μπορούμε να τις διακρίνουμε σε δυο βασικές κατηγορίες. Η πρώτη περιλαμβάνει όσες μελέτες έγιναν στα πλαίσια των σχολών The Chicago School of Urban Ecology και The Community Study Approach.(10) Κύριο γνώρισμα αυτών των μελετών είναι ότι αντιμετωπίζουν τον αστικό χώρο ως σύνθεση επιμέρους κοινοτήτων, τις οποίες διαπραγματεύονται. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν οι εργασίες, κατά κύριο λόγο, του Louis Wirth(11) και Robert Redfield. Αυτοί διατυπώνουν την άποψη ότι υπάρχει ένας χαρακτηριστικός τρόπος αστικής ζωής και εξετάζουν την πόλη ως το πλαίσιο - κοινότητα, όπου διαμορφώνονται οι νέες αξίες. Η άποψη οδηγήθηκε στην ακραία της έκφραση από το Robert Redfield, ο οποίος εξέλαβε την πόλη ως ένα πόλο, ως μια κοινότητα, στην οποία συγκλίνουν όλες οι παραδοσιακές κοινότητες. Ο τύπος του αγροτο-αστικού συνεχούς (folk-urban continuum)(12) υποδηλώνει αναπόφευκτα τη μετάβαση από τον ένα πόλο στον άλλο. Ενδιάμεσες καταστάσεις δεν υπάρχουν. Έτσι η πόλη, ο αστικός πόλος, εξετάζεται ως μια κοινότητα, όπου κυριαρχούν τα ίδια κοινωνικά και πολιτισμικά γνωρίσματα.

Η άποψη αυτή του Robert Redfield αμφισβητήθηκε πολύ γρήγορα. Ο κύριος εκφραστής της αμφισβήτησης είναι ο Oscar Lewis.(13) Η πόλη δεν είναι μια κοινότητα, ένας οργανισμός με αφομοιωτικές δυνατότητες, οι οποίες εξομοιώνουν αυτούς που κατοικούν στα όριά της. Αντίθετα οι επιστήμονες μίλησαν για την ύπαρξη διαφοροποιημένων ομάδων στα

(9) Βίλμα Χαστάογλου, *Κοινωνικές θεωρίες για τον αστικό χώρο. Κριτική ανάλυση*. Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1981, σσ. 10-17. Don Martindale, *«Prefatory Remarks: The Theory of the City»*, στο βιβλίο: The City, ό.π., σσ.11-14.

(10) Βλ. Richard Basham, Urban Anthropology, ό.π., σσ. 28-29. Βίλμα Χαστάογλου, *Κοινωνικές θεωρίες για τον αστικό χώρο*, ό.π., σσ. 41-63.

(11) Louis Wirth, *«Urbanism as a Way of Life»*, American Journal Sociology, 44 (1938), σσ. 1-24.

(12) Για το αγροτο-αστικό συνεχές βλ. Robert Redfield, *The Folk Culture of Yucatan*. University of Chicago Press, Chicago 1941.

(13) Oscar Lewis, *«Further Observations on the Folk-Urban Continuum and Urbanization with Special Reference to Mexico City»*, στο βιβλίο: The Study of Urbanization (εκδοτική επιμέλεια P. M. Hauser και L.F.Schnore). John Wiley and Sons, New York 1965, σσ. 496-497.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

πλαίσια του κύριου σώματος της πόλης, τόσο στον Τρίτο Κόσμο όσο και στην Ευρώπη ή την Αμερική. Πρόκειται για μετανάστες του αγροτικού χώρου, οι οποίοι συνέρευσαν στις πόλεις και δημιούργησαν τα urban villages,(14) τα slums, τα squatter settlements,(15) όπου οι μετανάστες συγκεντρώνονταν στον ίδιο γεωγραφικό χώρο (πολλές φορές μπορεί να ήταν κι ένας δρόμος) και «κατασκεύαζαν ένα αντίγραφο του πολιτισμού, που άφηναν πίσω».(16) Το σπουδαιότερο είναι η αίσθηση της κοινότητας που ανέπτυσσαν τα μέλη της ομάδας και η οποία οφειλόταν στην κοινή καταγωγή, την πολιτισμική συγγένεια και τη συγκατοίκηση, η οποία τους συσπείρωνε και τους εξασφάλιζε την αίσθηση της ασφάλειας μπροστά στην ευρύτερη και άξενη κοινότητα της πόλης.

Η ανατροπή λοιπόν της σχέσης υπαίθρου-πόλης έφερε μετά το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο ποικίλα πληθυσμιακά και πολιτισμικά μεγέθη και μετά απ' αυτά ακολούθησαν οι επιστήμονες - κοινωνικοί ανθρωπολόγοι κατά κανόνα -, οι οποίοι άρχισαν να μελετούν τα επιστημονικά τους αντικείμενα στο νέο, το αστικό περιβάλλον. Έτσι νωρίς τίθενται με ένταση νέα επιστημονικά ζητήματα, τα οποία κυριαρχούν στην επιστημονική βιβλιογραφία. Πρόκειται για τις προτάσεις ethnic group, ethnicity, ethnic identity. Γύρω απ' αυτές τις έννοιες αναπτύχθηκε μια ενδιαφέρουσα συζήτηση, που αφορούσε τόσο τα συστατικά γνωρίσματά τους όσο και τη σχέση με το υπόλοιπο αστικό σύστημα και τις άλλες ομάδες. Κύριο ενδιαφέρον και προσανατολισμός των ερευνών είναι η διερεύνηση των διαδικασιών συγκρότησης κοινοτήτων στον αστικό χώρο, καθώς και το μέλλον τους. Οι A. Gordon Darroch και Wilfred G. Marston σ' ένα ενδιαφέρον άρθρο τους με τίτλο «Patterns of Urban Ethnicity» ισχυρίζονται ότι το έδαφος αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για τη συγκρότηση της κοινότητας αλλά και για την αντίστασή της στην αφομοίωση (assimilation) στην πόλη.(17) Ένα άλλο σοβαρό πρόβλημα που απασχόλησε τους μελετητές ήταν η ταυτότητα της ομάδας (ethnic identity).(18) Ποιά είναι η πορεία της; Παραμένει αμετάβλη-

(14) Jonathan Baker, *The Rural-Urban Dichotomy in Developing World. A Case Study from Northern Ethiopia.* Norwegian University Press 1986, σσ. 34-36.

(15) Richard Basham, *Urban Anthropology*, ό.π., σσ. 174-181.

(16) Jonathan Baker, ό. π., σ. 32.

(17) A. Gordon Darroch - Wilfred G. Marston, *«Patterns of Urban Ethnicity»*, στο βιβλίο: Urbanism and Urbanization, ό.π., σσ. 87-155. Talcott Parsons, *«Some Theoretical Considerations on the Nature and Trends of Change of Ethnicity»*, στο βιβλίο: Ethnicity. Theory and Experience (εισαγωγή-επιμέλεια Nathan Glaser και Daniel P. Moynihan). Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts-London 1975, σσ. 53-83. Daniel Bell, *«Ethnicity and Social Change»*, στο βιβλίο: Ethnicity. Theory and Experience, ό.π., σσ. 141-174. Abner Cohen, *«Variables in Ethnicity»*, στο βιβλίο: Ethnic Change (εκδοτική-επιμέλεια Charles F. Keys). University of Washington Press, Seattle and London 1982, σσ. 307-331.

(18) Donald L. Horowitz, *«Ethnic Identity»*, στο βιβλίο: Ethnicity. Theory and Experience, ό.π., σ. 140. George Devos, *Ethnic Identity: Cultural Continuities and Change.* Mayfield Publishing, Palo Alto, Cal. 1975.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τη από γενιά σε γενιά και μια ενδεχόμενη διαφοροποίησή της πώς γίνεται και πώς σχετίζεται με την έννοια της κοινότητας;

Όταν λοιπόν μιλάμε για κοινότητα στον αστικό χώρο, παραπέμπουμε στην ethnic group,(19) μια πληθυσμιακή ομάδα που διέπεται από κάποιους ενοποιητικούς παράγοντες, αλλά που η ύπαρξή της στον αστικό χώρο οφείλεται στην οικονομική λειτουργία της πόλης στο ευρύτερο κοινωνικό σύστημα. Στον ελλαδικό χώρο η μελέτη αυτών των ομάδων δεν έχει προσελκύσει, σε μεγάλο βαθμό, το ενδιαφέρον των επιστημόνων. Το γεγονός οφείλεται στον προσανατολισμό των επιστημών (κυρίως λαογραφία) (20) στον αγροτικό χώρο αλλά και στη γενικότερη περιρρέουσα ιδεολογική και πολιτική ατμόσφαιρα, που δεν διευκόλυνε τους επιστήμονες να προσεγγίσουν ανάλογα θέματα.

(19) Βλ. Nathan Glaser - Daniel P. Moynihan, «*Introduction*», στο βιβλίο: "Ethnicity. Theory and Experience", ό.π., σσ.1-2. «Ethnic group είναι μια συγκέντρωση ανθρώπων, που μοιράζονται κάποια συμφέροντα από κοινού και που, σε αλληλεπίδραση με άλλες συγκεντρώσεις, συντονίζουν τις δραστηριότητές τους για να βελτιώσουν και να υπερασπιστούν αυτά τα συμφέροντα μέσω κοινού τύπου οργάνωσης, χρησιμοποιώντας στη διαδικασία πολιτιστικές μορφές όπως συγγένεια, μύθοι καταγωγής, ιεροτελεστείες και εθιμοτυπίες». Βλ. Abner Cohen, «*Variables in Ethnicity*», ό.π., σ. 308.

(20) Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος, «*Η οργάνωση του χώρου στον παραδοσιακό*

Slums στο Λονδίνο του 18ου αιώνα

Ο Δημήτριος Σ. Λουκάτος παρατηρεί τη μεταβολή, η οποία σημειώθηκε, όταν η «Πρωτεύουσα δέχτηκε ξαφνικά το μεγάλο πλήθος των προσφύγων (1922) κι έγινε "μεγαλούπολις" με λαϊκό χρώμα, ένα χρώμα, που το έδωσαν οι ετερόκλητοι (αστικοί και αγροτικοί) πληθυσμοί».(21)

Αυτό το «χρώμα», την οικονομική και πολιτισμική συμπεριφορά των προσφύγων και τη σχέση τους με το περιβάλλον, δεν το αντιμετώπισαν οι ερευνητές ως πεδίο έρευνας. Αυτές οι «πόλεις της σιωπής», όπως τις αποκάλεσε ο Γκράμσι,(22) συγκροτούσαν αυτόνομες κοινότητες στο ευρύτερο αστικό πλαίσιο (κυρίως Αθήνα και Θεσσαλονίκη).

Πρόκειται για κοινωνίες στα κράσπεδα της πόλης, οι οποίες ακολουθούσαν τους δικούς τους ρυθμούς.(23) Ένας τέτοιος ρυθμός είναι και τα ρεμπέτικα, ο προφορικός τους πολιτισμός. Οι κοινότητες αυτές δε μελετήθηκαν παρά μόνο στη μεταπολιτευτική περίοδο.

Οι εργασίες που έγιναν ανιχνεύουν τις μορφές της κατοικίας και τον οικιστικό χώρο. Αναφέρουμε χαρακτηριστικά τις εργασίες της Βίκας Δ. Γκιζέλη (Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930) (24) καθώς και της Λίλας Λεοντίδου (Πόλεις της σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940).(25)

πολιτισμό», στο βιβλίο: Λαογραφικά Μελετήματα. Εκδόσεις Νέα Σύνορα, Αθήνα 1979, σσ.44-51. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας: Κριτική ανάλυση*. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1978, σ.44. Michael Hertzfeld, *Ours Once More: Folklore, Ideology, and the Making of Modern Greece*. University of Texas Press, Austin 1982. Margaret Alexiou, *«Τί είναι - και πού βαδίζει - (η ελληνική) λαογραφία;"»*. Πρακτικά του τέταρτου συμποσίου ποίησης: (Αφιέρωμα στο δημοτικό τραγούδι). Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1985, σσ.44-45. Μ. Γ. Μερακλής, *«Συζήτηση»*. Πρακτικά τέταρτου συμποσίου ποίησης, ό.π., σσ. 207-208. Στάθης Δαμιανάκος, *«Ετερότητα και εθνογραφία: Για μια κοινωνιολογική προσέγγιση του λαϊκού πολιτισμού»*, στο βιβλίο: Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός. Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 1987, σσ. 21-23 και 28-30. Για τη γενικότερη κατάσταση που δε βοηθούσε την ενασχόληση με τέτοια θέματα βλ. Stathis Damianakos, *«Rural Community Studies in Greece»*, στο βιβλίο: Rural Community Studies in Europe. Pergamon Press, (Europe Coordination Centre for Research and Documentation in Social Sciences), 3 (1985), σσ. 73-74.

(21) Δημήτριος Σ.Λουκάτος, *Σύγχρονα Λαογραφικά (Folklorica Contemporanea)*. Αθήνα 1963, σ. ια'.

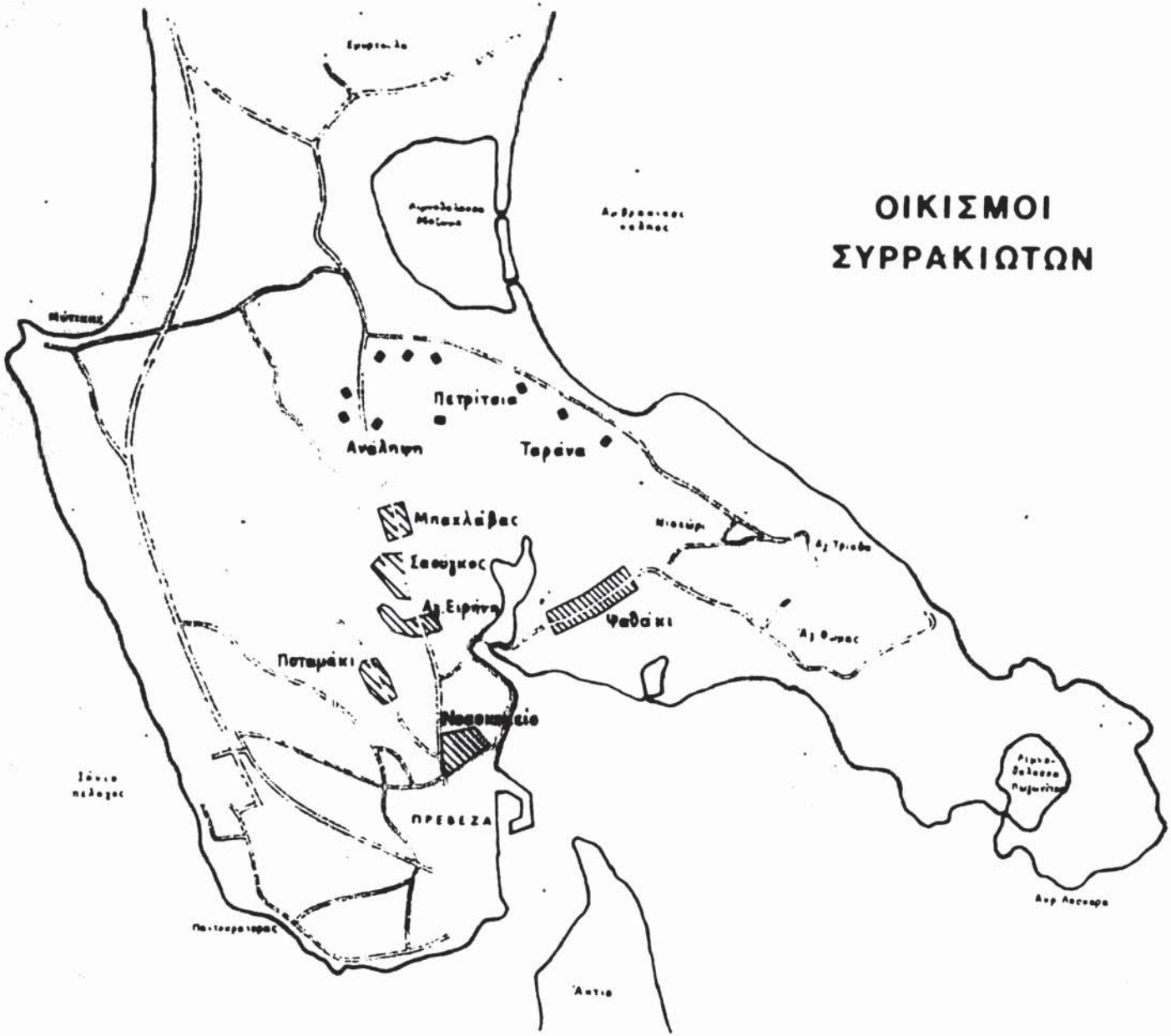
(22) Αντόνιο Γκράμσι, *Il Risorgimento*, μετ. Γιώργος Μαχαίρας. Εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα 1987, σ.159.

(23) Μ. Γ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία, Α' Κοινωνική Συγκρότηση*. Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1984, σ. 80. Λίλα Λεοντίδου, *Οι πόλεις της σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940*. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1989, σσ.122-145.

(24) Βίκα Δ. Γκιζέλη, Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930). Εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα 1984.

(25) Λίλα Λεοντίδου, ό.π.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Οι παραπάνω όμως εργασίες δεν ασχολούνται με τη συγκρότηση των κοινοτήτων και την ταυτότητά τους. Αυτό το επιτυγχάνει ο Στάθης Δαμιανάκος, ο οποίος μελέτησε τα ρεμπέτικα που «προέρχονται από μια συγκεκριμένη κοινωνική τάξη, το υποπρολεταριάτο των πόλεων».(26) Θεωρεί τα ρεμπέτικα ο Δαμιανάκος ως έκφραση και δημιουργία μιας συμβιωτικής ομάδας, μιας κοινότητας.

Έρευνα όμως δεν υπάρχει και για τα μεταπολεμικά ελληνικά squatter settlements, τους αυθαίρετους οικισμούς που φιλοξένησαν τους πληθυσμούς της υπαίθρου, οι οποίοι κατέκλυσαν τα μεγάλα αστικά κέντρα. Εκεί οι μετανάστες οργανώνονται σε ομογενοποιημένες οικιστικές ενότητες και ζουν μια «αγροτοποιημένη αστική ζωή», κατά το Μ.Γ.Μερακλή (27) Οι συνθήκες μετάβασης από την ύπαιθρο στην πόλη και η συνακόλουθη δυσκολία προσαρμογής του μετανάστη στο αστικό περιβάλλον προκάλεσαν τη δημιουργία κοινοτήτων στα πλαίσια του αστικού κορμού, που δεν προσέλκυσαν το ενδιαφέρον των μελετητών. Εξαίρεση αποτελεί η προσπάθεια της ομάδας Δ.Α.Φατούρου στη Θεσσαλονίκη (Μελέτες για την κατοικία),(28) η οποία όμως έδωσε μεγαλύτερη προσοχή στη δομή των οικισμών και τους τύπους των αυθαιρέτων. Πιό προωθημένες στην κατεύθυνση της κοινότητας είναι οι μελέτες των Αμερικανών ανρθωπολόγων Mary C. Gutenshwager, René B. Hirschon, Susan Buck Sutton.(29) Ιδιαίτερη βέβαια μνεία πρέπει να γίνει για την προσπάθεια που είχε αναλάβει η Αλκη Κυριακίδου-Νέστορος(30) στα πλαίσια της μελέτης της προφορικής ιστορίας.

Μέσα στα παραπάνω ιστορικά πλαίσια απασχόλησε και τον υποφαινόμενο η έννοια της κοινότητας, οι λειτουργίες που αναλαμβάνει στον αστικό χώρο και σε σχέση με την κοινότητα καταγωγής αλλά και οι αντιστάσεις της στις αφομοιωτικές διεργασίες. Πεδίο έρευνας αποτέλεσαν οι

(26) Στάθης Δαμιανάκος, *«Το ρεμπέτικο τραγούδι: Εθνολογικές και ταξικές συνιστώσες»*, στο βιβλίο: Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός, ό.π., σ.109. Βλ. επίσης το άρθρο του ίδιου που δημοσιεύεται στο παρόν τεύχος. Στάθης Δαμιανάκος, *«Για μια κοινωνιολογική ανάγνωση του λαϊκού χορού: Το παράδειγμα του ζεϊμπέκικου και του χασάπικου»*, Πρεβεζάνικα Χρονικά, 24 (1990), σσ.3-9.

(27) Μ.Γ.Μερακλής, *«Αστική Λαογραφία»*. Δελτίο της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 3 (1979), σ.13.

(28) Δ.Α.Φατούρος, Λ.Παπαδόπουλος, Β.Τεντοκάλη (εκδοτική επιμέλεια), *Μελέτες για την κατοικία στην Ελλάδα*. Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1979.

(29) Για τις εργασίες αυτές βλ. Michael Kenny - David I. Kertzer (εισαγωγή-επιμέλεια), *Urban Life in Mediterranean Europe: Anthropological Perspectives*. University of Illinois Press, Urbana-Chicago-London 1983.

(30) Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, Αδέλλα Ισμηρλιάδου, Άννα Παναγιωταρέα, Άννα Πυργάκη, Έφη Βουτυρά, Ρίτσα Δέλτσου, *«Λαογραφία και προφορική ιστορία»*, Εντευκτήριο, 8 (1989), σσ.39-61. Ο Μ. Γ. Μερακλής επισημαίνει το νέο κοινωνικό φαινόμενο που δημιουργεί νέο πεδίο έρευνας στις πόλεις από τη συγκρότηση συμπαγών πληθυσμιακών ομάδων. Βλ. Μ. Γ. Μερακλής, *Σημειώσεις Λαογραφίας, τεύχος Α': Κατάταξη λαογραφικής ύλης, Ι. Κοινωνική συγκρότηση*. Ιωάννινα 1976, σσ.40-42. Ο Αλεξιάδης καταγράφει την κίνηση της λαογραφίας προς τη μελέτη πληθυσμιακών ομάδων. Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1988, σσ.52-53.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Συρρακιώτες, οι οποίοι μεταπολεμικά αποφάσισαν να εγκατασταθούν μόνιμα στην Πρέβεζα. Πρόκειται για ημινομάδες από το Συρράκο Ιωαννίνων, που βρίσκεται στα βορειοανατολικά του νομού. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία αποτελούνταν από κτηνοτρόφους και τα κατώτερα στρώματα του χωριού (κιρατζήδες, τυροκόμοι), οι οποίοι το χειμώνα ξεχείμαζαν στον ελαιώνα της Πρέβεζας. Οι κτηνοτρόφοι χρησιμοποιούσαν τα λιβάδια στην περιφέρεια τού ελαιώνα, ενώ οι τυροκόμοι, που ήταν η πλειοψηφία, και οι κιρατζίδες εξασφάλιζαν την επιβίωση της οικογενείας τους στον ελαιώνα, αφού τροφοδοτούσαν με γυναικεία εργατικά χέρια την ελαιοσυγκομιδή. Ώς το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο η κοινότητα είναι προέκταση του χωριού. Το μόνο που αλλάζει είναι ο προσωρινός χώρος εγκατάστασης. «Η κοινότητα είναι στην πόλη αλλά δεν είναι της πόλης», όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Mayer (31) αλλού. Η κοινότητα χρησιμοποιεί τα κράσπε-

(31) P.Mayer, *«Migracy and the Study of Africans in Towns»*, American Anthropologist, 64 (1962), σ.590.

Νεαρές Συρρακιώτισσες ντυμένες με τη γιορτινή τους φορεσιά

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

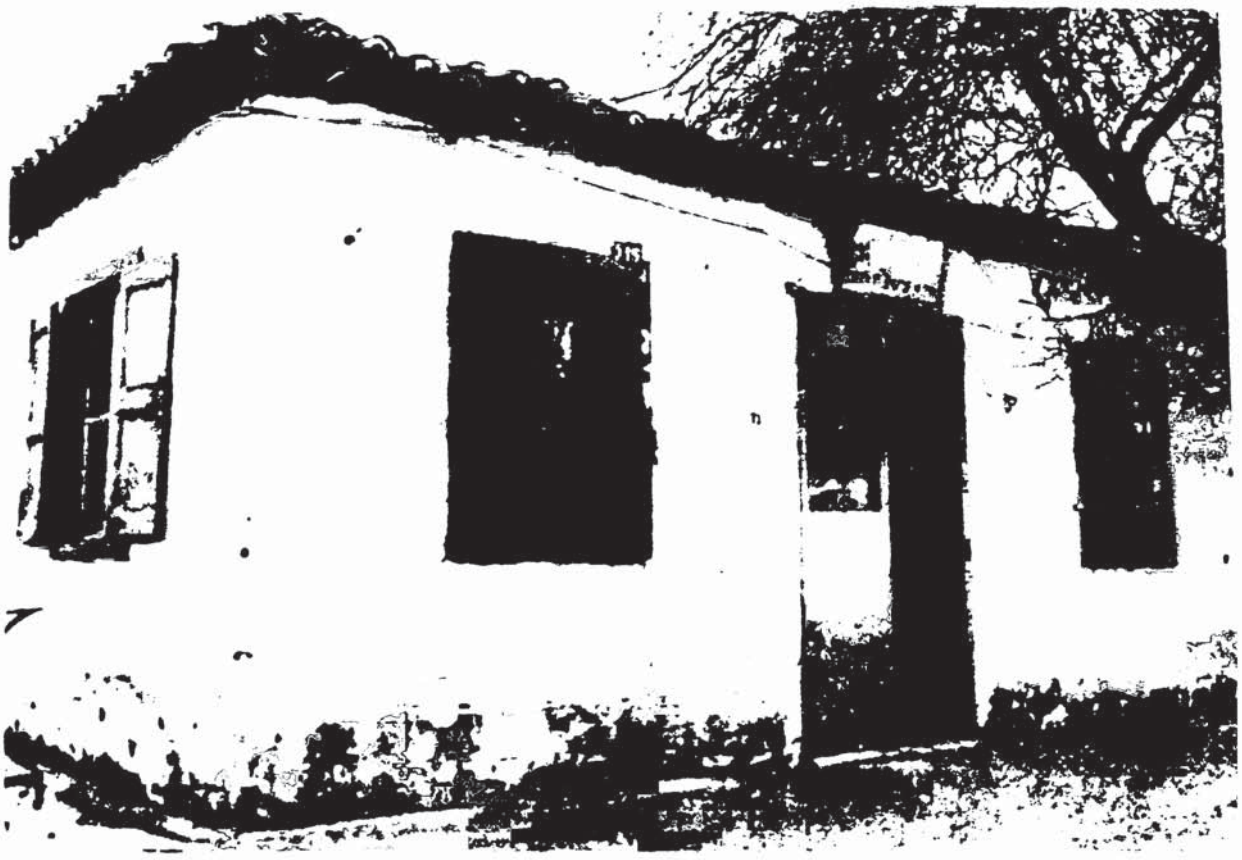
δα της πόλης για να επιζήσει. Η μόνη σχέση μαζί της είναι η εκμίσθωση των γυναικείων εργατικών χεριών στους ελαιοκτηματίες και οι συμπληρωματικές άλλες ασχολίες των γυναικών (τροδοσία των αστικών νοικοκυριών με λάχανα, αυγά, γάλα, ξύλα, κουκούτσες). Οι άντρες επίσης απασχολούνται στα τυροκομεία και σ' άλλες περιστασιακές δουλειές. Η κοινότητα νιώθει φιλοξενούμενη στην πόλη και περιμένει την ώρα να έρθει η άνοιξη και να πάρει το δρόμο για τα βουνά. Ζούνε σε καλύβες σε νοικιασμένο τόπο ή στα λιβάδια των κτηνοτρόφων και το δημοτικό σχολείο υπάγεται στην αρμοδιότητα του χωριού. Ο δάσκαλος συνοδεύει τους ημινομάδες στις μετακινήσεις τους. Η πόλη γι' αυτούς είναι η απουσία, το διάλειμμα. (32) Το χωριό είναι η παρουσία, η συνέχεια της ιστορικής τους πορείας και γι' αυτό η αδυναμία να ανεβεί κάποιος στο χωριό την άνοιξη θεωρούνταν ως σημαντικό μειονέκτημα, γιατί δε θα είχε το μέλος της κοινότητας την ευκαιρία να δηλώσει παρών στη συσπείρωση της κοινότητας. «Ο μικρός τα 'παιρνε τα γράμματα. Ο δάσκαλος μας ήλεγε να τον στείλουμε παραπάνω. Ο γέροντας δεν τον έστειλε. Ήθελε λεφτά να τον στείλει. Τα λεφτά τα κράταγε να ανεβούμε στο χωριό την άνοιξη. Έτσι έμεινε το παιδί χωρίς γράμματα», μου εξομολογήθηκε μια Συρρακιώτισσα.

Το κρίσιμο σημείο για τη σχέση της κοινότητας με την πόλη είναι η απόφαση των Συρρακιωτών να εγκατασταθούν μόνιμα στην πόλη.(33) Από τα τέλη της δεκαετίας του 1940 άρχισε η διαδικασία της αποημινομαδοποίησης, που ολοκληρώνεται στη δεκαετία του 1950. Η κοινότητα στρέφεται πια προς την πόλη. Συγκροτούνται μόνιμοι οικισμοί των Συρρακιωτών κατά μήκος της εθνικής οδού Ιωαννίνων-Πρέβεζας. Η επιλογή της Πρέβεζας ως χώρου εγκατάστασης σχετιζόταν με την οικονομική τους καχεξία, η οποία δεν τους επέτρεπε να μετακινηθούν προς τα Γιάννενα που ήταν ο κρυφός καημός των περισσότερων. Οι γυναίκες της Συρρακιώτικης οικογένειας εξασφάλιζαν την επιβίωση. Στην Πρέβεζα ένιωθαν ασφαλείς. Αυτή είναι η αμυντική όψη της επιλογής. Υπάρχει όμως και η

(32) Ανάλογη συμπεριφορά για τους μετακινούμενους πληθυσμούς αναφέρουν και οι: J.K.Campbell, *Honour, Family and Patronage*. Oxford University Press, Oxford 1964, σ.8. .Vassilis Nitsiakos, *A Vlach Pastoral Community in Greece: The Effects of its Incorporation into the National Economy and Society*, διδακτορική διατριβή. University of Cambridge 1985, σ.35.

(33) Οι παρυφές της πόλης αποτελούν συνήθη επιλογή για τους μετανάστες της υπαίθρου. Έτσι δημιουργήθηκαν στην Ελλάδα οι αυθαίρετοι οικισμοί, καθώς και τα squatter settlements στις χώρες του τρίτου κόσμου. Βλ. Νίκος Καλογήρου, *«Το πρόβλημα της κατοικίας για τους μετανάστες της πόλης»*, στο βιβλίο: Μελέτες για την κατοικία στην Ελλάδα (εκδοτική επιμέλεια Δ. Α. Φατούρος, Λ. Παπαδόπουλος, Β.Τεντοκάλη). Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονική 1979, σ.34 και 41-42. Δ.Α.Φατούρος, Κωστής Χατζημιχάλης, *«Αυτογενής οικισμός στην περιοχή Θεσσαλονίκης»*, ό.π., σ.261. Μ.Γ.Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία, Α' Κοινωνική Συγκρότηση*, ό.π., σσ.29-30. Richard Basham, *Urban Anthropology*, ό.π., σσ.174-181. Slavko Kremensek, *«On the Fringe of the Town»*, στο βιβλίο: Urban Life in Mediterranean Europe: Anthropological Perspectives, ό.π., σσ.282-298.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Το καφενείο του Σαούγκου που αποτέλεσε κέντρο αναφοράς
για όλους τους Συρρακιώτες

επιθετική όψη, η επιθυμία δηλαδή της συρρακιώτικης οικογένειας να προγραμματίσει την έξοδο των αρσενικών μελών της από τους παραδοσιακούς επαγγελματικούς ρόλους (κιρατζής και κυρίως τυροκόμος). Όνειρο είχαν το «κεραμίδι», το αστικό επάγγελμα (ράφτης, τσαρουχάς, τσαγγάρης), που θα τους απάλλασσε από την αβεβαιότητα.

Η κοινότητα λοιπόν επιλέγει ένα γνωστό χώρο για να πραγματοποιήσει την ποιοτική της στροφή. Η στροφή που πραγματοποιεί από την άποψη του χώρου είναι συντηρητική. Ριζοσπαστικός χαρακτηρίζεται ο προσανατολισμός των αρσενικών νεαρών βλαστών σε αστικά επαγγέλματα, μια κίνηση που διερρήγνυε τους δεσμούς με την παραδοσιακή συμπεριφορά των κατώτερων στρωμάτων του Συρράκου. Όμως αυτή η ριζοσπαστική κίνηση στηρίχτηκε στη συντηρητική συμπεριφορά στην επιλογή του χώρου και τον παραδοσιακό οικονομικό ρόλο της συρρακιώτισσας γυναίκας (ελαιοσυλλέκτρια-άλλες συμπληρωματικές δουλειές: λάχανα, γάλα κ.λπ). (34)

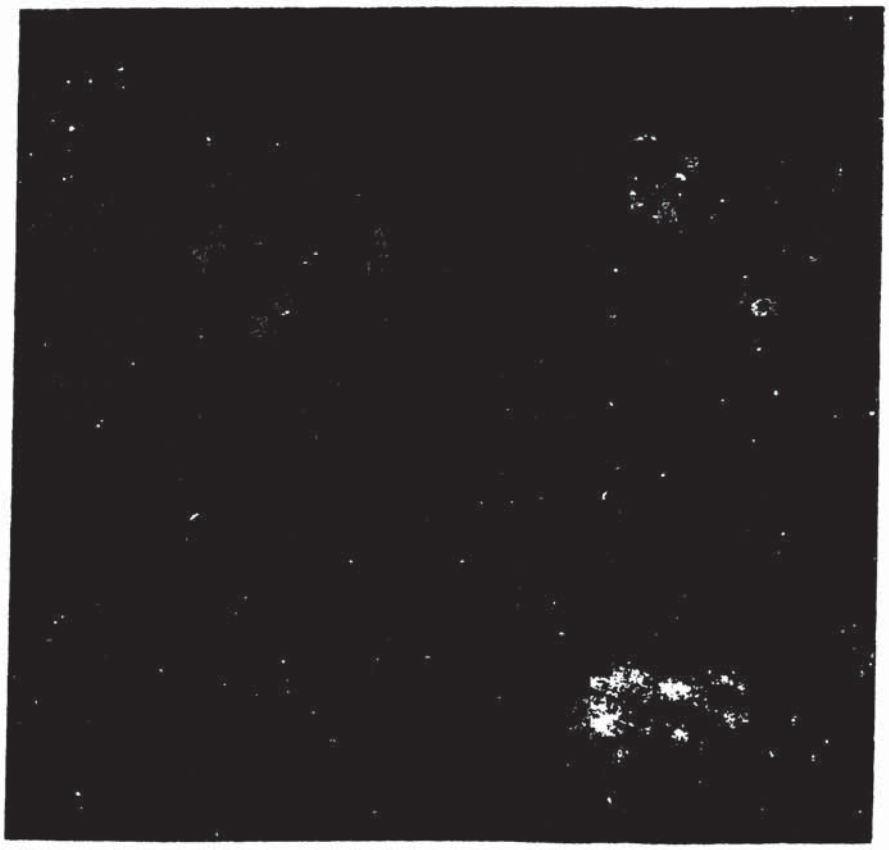
Στο διάστημα λοιπόν από το τέλος της Κατοχής ώς το τέλος της δεκαετίας του 1950 η κοινότητα αποκτά έδαφος, το οποίο αποτελεί

(34) Ο Kremensek σημειώνει ότι και οι γυναίκες των αγροτών μεταναστών στο προάστειο Zelena Jama της Ljubljana Γιουγκοσλαβίας ασκούσαν ανάλογες συμπληρωματικές εργασίες. Καλλιεργούσαν π.χ. τους κήπους τους και πούλαγαν τα λαχανικά στην πόλη για να ενισχύσουν το οικογενειακό εισόδημα. Βλ. Slavko Kremensek, ό.π., σ.286.

σημείο αναφοράς και ονοματοθεσίας. Διαμορφώνονται διάφοροι οικισμοί. Ο ένας απ' αυτούς (οικισμός Νοσοκομείου) δημιουργήθηκε στα κράσπεδα της πόλης, έξω από την κύρια είσοδο της πόλης (Φόρος). Άλλοι δύο (α. Αγίας Ειρήνης β. Σαούγκου-Μπαχλάβα) διαμορφώθηκαν σε απόσταση 1-3 χιλ. αντίστοιχα από την πόλη και κατά μήκος της εθνικής οδού Ιωαννίνων-Πρέβεζας. Άλλοι οικισμοί με μικρότερη συνοχή δημιουργήθηκαν σε διάφορες περιοχές (Πετρίτσια, Ταράνα, Ψαθάκι). Όλοι οι οικισμοί ήταν γνωστοί ως Βλάχικα ή Ελαιώνας. Η πρώτη ονομασία προήλθε από την καταγωγή και η άλλη από το χωριό εγκατάστασης, τον ελαιώνα της Πρέβεζας.

Τα μέλη της κοινότητας ενδιαφέρονται τώρα για την αγορά του οικοπέδου, το οποίο προσφέρει στον ιδιοκτήτη του την αίσθηση της ασφάλειας (35) και του ενεργοποιεί διεργασίες και στο συναισθηματικό επίπεδο αλλά κυρίως στην οικονομική συμπεριφορά, ότι δηλαδή η σχέση Συρράκου και Πρέβεζας, όπως αντανακλώνταν σ' αυτούς προπολεμικά, ανατρέπεται. Η Πρέβεζα τώρα γίνεται η βάση για τον προγραμματισμό των λειτουργιών τους, και ιδίως των οικονομικών. Το Συρράκο ζει μόνο ως ανάμνηση και ως πολιτισμικό παρόν στην καθημερινή τους δράση. Η αγορά του οικοπέδου, μετά από ένα σύντομο διάστημα στέγασης σε καλύβα, συνοδεύεται από την κατασκευή σπιτιού, που υλοποιεί το όραμα του Συρρακιώτη. Απο-

(35) Γιώργος Αραχωβίτης, Μπούλη Φαμελιάδου, *«Περιοχές αυθαίρετης δόμησης: Ο συνοικισμός Μετέωρα»*, στο βιβλίο: Μελέτες για την κατοικία, ό.π., σ.238.

Πανηγύρι Συρρακιωτών στην Αγία Φανερωμένη

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τελεί την επιβεβαίωση ότι εγκαταλείπουν ανεπιστρεπτί ένα μοντέλο ζωής, το οποίο τους είχε ταλαιπωρήσει αφάνταστα αλλά και που τόνιζε έντονα την πολιτισμική τους διαφοροποίηση από την υπόλοιπη πόλη.

Την ίδια χρονική περίοδο η κοινότητα αποκτά δημοτικό σχολείο στην περιοχή Σαούγκου, το οποίο υπάγεται πλέον στην εκπαιδευτική περιφέρεια της Πρέβεζας και επονομάζεται Δημοτ. Σχολείο Ελαιώνα ή Βλάχικο. Η κοινότητα βαθμιαία διαμορφώνεται σε συνοικία της πόλης. Τα βασικά στοιχεία αυτής της εξέλιξης είναι η μόνιμη διαμονή και η διοικητική εξάρτηση από την πόλη. Αυτή η εξάρτηση διευρύνθηκε με τη μεταφορά των εκλογικών δικαιωμάτων απ' το Συρράκο στην Πρέβεζα. Η συντριπτική πλειοψηφία προχώρησε σ' αυτή την ενέργεια στη δεκαετία 1955-1965. Λόγοι που προβάλλονται: α) Συναντούν δυσκολίες από τους δημοτικούς άρχοντες της πόλης, όταν ζητούν μεροκάματο (τους έλεγαν ότι δεν ψηφίζουν στην πόλη). β) Η δυσκολία επικοινωνίας με το χωριό τους δημιουργεί σοβαρές δυσχέρειες όταν θέλουν κάποια βεβαίωση της κοινοτικής αρχής.(36)

Η απόφαση όμως της κοινότητας να μείνει μόνιμα στην Πρέβεζα και η μετατροπή της σε συνοικία της πόλης θέτει πρόβλημα αναντιστοιχίας ανάμεσα στη γειτονιά (Βλάχικα ή Ελαιώνας) και στην έννοια της κοινότητας. Η συνοικία οριοθετείται με σαφήνεια από την τάφρο (ντάπια) και εκτείνεται κατά κύριο λόγο κατά μήκος της εθνικής οδού Ιωαννίνων-Πρέβεζας με διάσπαρτους πληθυσμιακούς πυρήνες στο εσωτερικό της πόλης. Μέλη των κατώτερων στρωμάτων μετακινήθηκαν κατά την ίδια περίοδο (μεταπολεμικά) ή και νωρίτερα (προπολεμικά) στην πόλη, όπου ασκούσαν κάποιο αστικό επάγγελμα (αρτοποιός, αρτεργάτης, γυρολόγος, ζαχαροπλάστης, μπακάλης, ράφτης, τσαγγάρης, τσαρουχάς). Τα μαγαζιά τους αποτελούσαν προκεχωρημένους θήλακες της κοινότητας μέσα στην πόλη. Διευκόλυναν τα μέλη της κοινότητας, που κατοικούσαν στον Ελαιώνα, στις καταναλωτικές τους ανάγκες (με πίστωση). Παράλληλα μεσολαβούσαν για την εξεύρεση επαγγελματικής απασχόλησης για τους μεγαλύτερους (θέση σε μπατζαριό, μεροκάματο στα δημόσια έργα). Αναλάμβαναν ακόμη να πείσουν τους τεχνίτες της πόλης να δεχτούν τους νεαρούς γόνους της κοινότητας, ώστε να μάθουν μια τέχνη και να υλοποιηθεί το όραμα της συρρακιώτικης οικογένειας.(37)

Η μόνιμη εγκατάσταση εξάλλου προκάλεσε διαφοροποιήσεις κοινωνι-

(36) Η Sutton παρατηρεί ότι η μεταφορά των πολιτικών δικαιωμάτων στην πόλη από το μετανάστη της υπαίθρου γίνεται συνήθως μετά από πολλά χρόνια παραμονής στην πόλη και ο κύριος λόγος είναι η απόσταση. Βλ. Susan Buck Sutton, «Rural - Urban in Greece», στο βιβλίο: *Urban Life in Mediterranean Europe: Anthropological Perspectives*, ό.π., σ.240.

(37) Για τη χρησιμοποίηση των δικτύων συγγένειας και καταγωγής από μέλη διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων βλ.Carole E.Hill, «*Adaption in Public and Private Behavior of Ethnic Groups in an American Urban Setting*», Urban Anthropology, 4:4 (1975), σσ.338-339. Robert V. Kemper, «Urbanization and Development in the Tarascan Region Since 1940», Urban Anthropology, 10:1 (1981), σσ.108-109. Susan Buck Sutton, ό.π., σσ.234-235.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κές, οι οποίες καταγράφηκαν στο χώρο (οι διαφοροποιήσεις κρίνονται με βάση την απόσταση του οικισμού από την πόλη).(38) Έτσι μια βασική διαφοροποίηση είναι αυτή ανάμεσα στους κτηνοτρόφους και τους τυροκόμους. Οι πρώτοι, στην πλειοψηφία τους, συνεχίζουν ώς και τις αρχές της δεκαετίας του 1970 να είναι ημινομάδες και να έχουν τα πολιτικά τους δικαιώματα στο Συρράκο. Ακόμη κι όταν αγοράζουν κτήματα, αυτά βρίσκονται στην περιφέρεια του Ελαιώνα. Οι κτηνοτρόφοι εμφανίζονται ως γνήσιοι εκφραστές των παραδοσιακών αξιών της ορεινής κοινότητας και κατηγορούν τους τυροκόμους, και ιδίως τις γυναίκες τους, ότι νόθευσαν τα ήθη τους. Αυτό προήλθε από το γεγονός, ότι οι γυναίκες των τυροκόμων άρχισαν να δουλεύουν στα περιβόλια μαζί με άντρες, πράγμα που θεωρούνταν ως ένδειξη ενδεχόμενης παρεκτροπής. Η διαφοροποίηση αυτή, η οποία καταγράφηκε και στο χώρο με τους διαφορετικούς οικισμούς, εκφράστηκε με μία παρομοίωση από την κτηνοτροφία. Οι κτηνοτρόφοι ήταν τα μαντρόσκυλα, οι αγέρωχοι θεματοφύλακες της ηθικής και των παραδόσεων της κοινότητας, και οι τυροκόμοι οι Λιζαίοι, οι λίζες, τα χαδιάρικα σκυλάκια, τα αδύναμα.

Μια άλλη διαφοροποίηση, που προέκυψε μετά την εγκατάσταση, αφορά τους οικισμούς των τυροκόμων. Πιο κοντά στην πόλη ή και μέσα στην πόλη (ελάχιστοι) μετακινήθηκαν όσοι ασκούσαν ήδη ένα αστικό επάγγελμα ή είχαν αγόρια σε ηλικία, που απαιτούσε προβληματισμό για την επαγγελματική αποκατάσταση. Οι πιο πολλοί απ' αυτούς συγκεντρώθηκαν στον οικισμό του Νοσοκομείου. Βαθμιαία ο οικισμός διαφοροποιήθηκε από την υπόλοιπη κοινότητα. Άρχισαν να χαλαρώνουν οι δεσμοί, όσον αφορά τα νεότερα μέλη τουλάχιστον, τα οποία φοιτούσαν στα δημοτικά σχολεία της πόλης, ενώ η υπόλοιπη συνοικία έστελνε τα παιδιά της στο σχολείο του Ελαιώνα. Το τμήμα αυτό της κοινότητας ανέπτυξε φυγόκεντρες δυνάμεις και συνδέθηκε πιο στενά με την πόλη. Αντίθετα με τους υπόλοιπους οικισμούς, δεν υπήρχε μπακάλικο ούτε καφενείο μέσα στον οικισμό για να ικανοποιήσει τις βασικές ανάγκες των μελών της. Αυτό το ρόλο τον ανέλαβε η πόλη, ώστε ουσιαστικά η συνοικία Βλάχικα δεν περιλάμβανε τον οικισμό του Νοσοκομείου. Τα μέλη του, και ιδίως τα νεότερα, ήρθαν νωρίτερα σε επαφή με τους κατοίκους της πόλης, δέχθηκαν επιρροές και αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν σε πολύ μικρό διάστημα την πολιτισμική τους ιδιαιτερότητα στο ντύσιμο (μάλλινα) και στο γλωσσικό όργανο (Βλάχικα). Οι αφομοιωτικές διαδικασίες προκάλεσαν διαφοροποίηση στη συνείδηση των νεότερων μελών, διαφοροποίηση που εκφράστηκε και με την άρνηση να μιλάνε Βλάχικα ή να συχνάζουν σε στέκια της κοινότητας. (39)

(38) Η οικονομική σχέση με την πόλη αντανακλάται και στον οικιστικό της ιστό. Βλ. Λίλα Λεοντίδου, ό.π., σσ.30-34.

(39) Ο Banton εκλαμβάνει ως αφομοιωτική διαδικασία τον περιορισμό της πολιτιστικής απόστασης ανάμεσα στις καθορισμένες ομάδες σχετικά με ιδιαίτερες όψεις της συμπεριφοράς. Βλ. Michael Banton, «*The Direction and Speed of Ethnic Change*», στο βιβλίο: Ethnic Change (Εκδοτ. επιμέλεια Charles F.Keys), ό.π., σ.50.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

«Παλιά δεν είχα σχέση με τον Ελαιώνα. Τους Συρρακιώτες εγώ δεν τους ήξερα. Τους έξω τους νόμιζα πιο οπισθοδρομικούς, φτωχούς, κουτούς, κατώτερους. Εγώ ήμουνα πιο κοντά στον πολιτισμό, στην πόλη. Τους άλλους τους έβλεπα πιο Βλάχους από μένα». Είναι τα λόγια ενός ενός πληροφορητή της δεύτερης γενιάς.

Τα προβλήματα λοιπόν της προσαρμογής στον αστικό χώρο είναι πιο έντονα για τον οικισμό του Νοσοκομείου κι αυτό αντανακλάται στη διαφοροποίησή τους απέναντι στους «έξω», τους Συρρακιώτες που προέρχονται από τα ίδια στρώματα, αλλά που δέχονται με βραδύτερους ρυθμούς τις επιρροές της πόλης λόγω της μεγαλύτερης απόστασης αλλά και λόγω της λειτουργίας τους ως οικιστικής ενότητας, η οποία διέθετε τους απαραίτητους δημόσιους χώρους (μπακάλικο, καφενείο, δημοτικό σχολείο) για τη συσπείρωσή τους.

Όπως σημειώθηκε και πιο πάνω, η κοινοτική συνείδηση παύει βαθμιαία να χαρακτηρίζεται από μονολιθικότητα.(40) Σ' αυτό συντελεί η επαγγελματική απασχόληση, η απόσταση από την πόλη και το δημοτικό σχολείο. Η διαφοροποίηση αυτή εντοπίζεται στα νεότερα μέλη, ιδίως τα αρσενικά, τα οποία στη δεκαετία του 1950 κατεβαίνουν στην πόλη για να μάθουν μια τέχνη, στη μεγάλη τους πλειοψηφία, ή να μάθουν γράμματα, συνεχίζοντας τις σπουδές τους στο γυμνάσιο. Οι μεγάλοι, η πρώτη γενιά που πραγματοποίησε την εγκατάσταση, ζουν με τις αναμνήσεις του παρελθόντος και ενδιαφέρονται να εξασφαλίσουν μια καλύτερη ζωή για τα παιδιά τους. Παράλληλα τρέφουν την κρυφή ελπίδα ότι θα μπορέσουν κάποτε να εγκατασταθούν στην πόλη των Ιωαννίνων, ώστε να είναι πιο κοντά στα βουνά της γενέτειράς τους. Οι νέοι όμως, η δεύτερη γενιά, ζουν με τη διάθεση να ενσωματωθούν στον περιβάλλοντα χώρο, να γίνουν μέλη της ευρύτερης κοινότητας. Στην προσπάθειά τους αυτή ανασχετικός παράγοντας ήταν το ντύσιμο, η άγνοια των τρόπων της πόλης και η γλώσσα. «Πιο μπροστά από το 1953 κατέβαινα στο γήπεδο. Παρέες Πρεβεζάνικες είχα, όταν πήγα να μάθω τέχνη. Ήταν και λίγο δύσκολο, γιατί εμείς ξεχωρίζαμε από τον άλλο κόσμο. Είχαμε κάλτσες μάλλινες, τα σακάκια τα καρό, τσουράπια, μπλούζες μάλλινες. Μετά εμείς ήμασταν μαζεμένοι. Δεν ξέραμε από καφενεία κι ούτε ξέραμε να μιλάμε καλά τα Ελληνικά. Εκεί που κουβεντιάζαμε μας ξέφευγαν Βλάχικα. Η γλώσσα ήταν μεγάλο εμπόδιο. Ντρεπόμουνα. Στο σπίτι μίλαγα στη μάνα μου Ελληνικά. Αυτό της κακοφαίνονταν. Έπειτα ήταν και τα καλύβια. Πού να καλέσουμε φίλους. Αυτοί είχαν σπίτια. Αλλά το πιο άσχημο ήταν το Βλάχος. Μου τρύπαγε την καρδιά. Όπου και να πηγαίναμε, Βλάχους μας φώναζαν. Μπορεί να ήταν φτωχοί σαν εμείς αλλά εμείς ήμασταν Βλάχοι». Είναι η μνήμη ενός πληροφορητή από τα χρόνια που προσπαθούσε να γίνει ίδιος με τους άλλους.

Η διαφοροποίηση της δεύτερης γενιάς διέρχεται από τα μαγαζιά, τις

(40) Η μεταβολή των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών διαφοροποιεί βαθμιαία και την ταυτότητα της ομάδας. Βλ. Charles F. Keys, *«The Dialectics of Ethnic Change»*, στο βιβλίο: Ethnic Change, ό.π., σ.15.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

παρέες. Αυτό σημαίνει εξίσωση ενδυματολογική και γλωσσική. Η υιοθέτηση όμως των τρόπων της πόλης συναντά την αντίδραση της κοινότητας. Το ξενύχτι θεωρείται απόδειξη παρέκκλισης από τον τύπο του αποδεκτού υποψήφιου γαμπρού για την κοινότητα. Αντιδρά και η ίδια η οικογένεια στις αφομοιωτικές διαδικασίες, τις οποίες θεωρεί επικίνδυνες για την ενότητά της. Η υπονόμευση όμως χρήσης των Βλάχικων ως αποκλειστικού οργάνου επικοινωνίας ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας έγινε από το δημοτικό σχολείο,(41) χωρίς η κοινότητα να προβάλει αντίσταση, γιατί έκρινε πως ήταν απαραίτητο στοιχείο για την προκοπή των μελών της. «Ήταν ένας δάσκαλος αυστηρός. Τα παιδιά μίλαγαν Βλάχικα στο σχολείο. Τα φόβιξε ο δάσκαλος τα κορίτσια μου. Τους είπε ότι θα τα κλείσει στο υπόγειο. Είχα και μια κουνιάδα. Μου 'πε να μιλάω Ελληνικά στα κορίτσια, γιατί δε θα μάθουν γράμματα. Στο Χρήστο τώρα που είναι μεγαλύτερος μιλάω Βλάχικα και στα κορίτσια Ελληνικά».

Η γλώσσα(42) λοιπόν που αποτελούσε κύριο στοιχείο για την ύπαρξη κοινοτικής συνείδησης έπαψε να έχει την αρχική βαρύτητα. Το σταδιακό άνοιγμα προς το ευρύτερο περιβάλλον, οι συναλλαγές των νεότερων μελών ως επαγγελματιών, τα νεότερα μέλη που πήγαν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, οι γάμοι με «ξένους» περιόρισαν τη γλώσσα σ' ένα δευτερεύοντα ρόλο για τη συγκρότηση της συνείδησης. Η λέξη Βλάχος παραπέμπει στην καταγωγή και δε συμπυκνώνει τα πολιτισμικά γνωρίσματα, ανάμεσα στα οποία η γλώσσα είχε κυρίαρχη θέση. Λέει μια νέα κοπέλα: «Είμαι Βλάχα, είμαι Συρρακιώτισσα. Προτιμώ καλύτερα να λέω ότι είμαι από το Συρράκο. Το χωριό μας είναι ονομαστό χωριό, με πολιτικούς, ποιητές. Τα Βλάχικα τα ξέρω, αλλά τα μιλάω μόνο με τη μάνα μου. Πολλές φορές όταν είναι ο πατέρας μου και συζητάμε, μαζί του μιλάω Ελληνικά και την ίδια στιγμή με τη μάνα μου Βλάχικα». Η γλώσσα έχει μετατραπεί από βασικό στοιχείο της κοινοτικής συνείδησης σε φολκλορικό στοιχείο στις συζητήσεις και μέσο συνθηματικής επικοινωνίας.

Πάντως η αντίθεση της κοινότητας με το ευρύτερο αστικό περιβάλλον συμπυκνώνεται στη λέξη Βλάχος(43), η οποία περιλαμβάνει όλα τα παρα-

(41) Η Ανθογαλίδου στη μελέτη της για τους Σαρακατσάνους θεωρεί την κρατική εκπαίδευση ως ένα μηχανισμό ενσωμάτωσης. Βλ. Θεοπούλα Ανθογαλίδου, *Ο ρόλος της εκπαίδευσης στην αναπαραγωγή και εξέλιξη μιας παραδοσιακής κοινωνίας*. Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1987, σ.73. Η Hill διαπιστώνει στην έρευνά της στην Ατλάντα της Αμερικής ότι «αφότου ένα παιδί πηγαίνει στο δημόσιο σχολείο, τείνει να απορρίψει την ιθαγενή γλώσσα και επιθυμεί να μιλήσει Αγγλικά». Βλ. Carole E. Hill, ό.π., σ.338.

(42) Ο Keys θεωρεί τη γλώσσα ως ένα από τα γνωρίσματα της εθνότητας. Βλ. Charles F. Keys, ό.π., σ.7. Ο Talai χαρακτηρίζει τη γλώσσα ως ένα από τα στοιχεία, που γενικεύουν την εθνότητα της κοινότητας των Αρμενίων στο Λονδίνο. Βλ. Vered Talai, «*Mobilization and Diffuse Ethnic Organization: The London Armenian Community*», Urban Anthropology, 13: 2-3 (1984), σ.205.

(43) Η αντίθεση της κοινότητας με το περιβάλλον αλλά και η συνοχή της εκφράζεται με το σχήμα δικός μας - ξένος. «Δικός μας» σήμαινε κοινή καταγωγή, κοινή γλώσσα. Τα γνωρίσματα αυτά αποτελούσαν εχέγγυα εμπιστοσύνης στις κοι-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πάνω πολιτισμικά γνωρίσματα. Η λέξη αυτή αποτελούσε απειλή για το νεαρό μέλος, δεδομένου ότι η εκτόξευση αυτού του χαρακτηρισμού σε κάθε επαφή με τα μέλη της πόλης τον διαχώριζε από το ευρύτερο περιβάλλον. Έτσι κρύβει επιμελώς ότι είναι Βλάχος, σε αντίθεση με τους κτηνοτρόφους. Προτιμά να λέει ότι είναι Πρεβεζάνος ή στην έσχατη περίπτωση ότι είναι Συρρακιώτης. «Βλάχος είναι χοντρή λέξη. Συρρακιώτης πάει να πει ότι είσαι από το Συρράκο. Το Βλάχος να είσαι στουρνάρι».

νωνικές (γάμος, κουμπαριά, παρέες) αλλά και στις οικονομικές συναλλαγές (ψώνια). Ιδιαίτερα στο γάμο το να «δώσουν» τις κοπέλες σε Συρρακιώτη σήμαινε γι' αυτούς σιγουριά για το μέλλον της. Το να «πάρουν» νύφη σήμαινε εγγύηση για τη συνοχή της οικογένειας, καθώς ήταν δεδομένη η ανατροφή της κοπέλας, ώστε να ενταχθεί σε πολυμελείς πατριαρχικές οικογένειες. Επίσης τα πεθερικά ένιωθαν άνεση, γιατί δεν μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν καλά τα Ελληνικά. Από τη δεκαετία του 1970 όμως έπαψε να είναι απόλυτο ότι η Συρακιώτισσα δεν αμφισβητούσε τη δομή της οικογένειας.

«Ξένος» σήμαινε μη Βλάχος, όχι Συρρακιώτης. Άνθρωποι διαφορετικής πολιτισμικής συμπεριφοράς, στους οποίους δεν είχαν εμπιστοσύνη. Απέναντί τους ήταν καχύποπτοι και δεν είχαν άλλες επαφές μ' αυτούς εκτός από τις οικονομικές. Τους θεωρούσαν ελαφρότερης ηθικής και όχι σωστούς οικογενειάρχες.

Η κατηγορία «ξένος» είχε όμως διαφοροποιήσεις, οι οποίες ήταν προϊόν της ημινομαδικής ζωής των Συρρακιωτών. Πρώτη διαφοροποίηση είναι οι Τσακαλίτες. Έτσι αποκαλούσαν του ορεσίβιους χωριάτες, οι οποίοι δεν είχαν τη δική τους προκοπή. Δεν ήταν μεγάλοι τσελιγκάδες και προφανώς όχι βλαχόφωνοι. Η δεύτερη διαφοροποίηση ήταν οι Τσόπελοι. Έτσι ονόμαζαν τους χωριάτες του κάμπου. Πίστευαν ότι ως καμπίσιοι ήταν τελείως απρόκοφτοι. Δεν μπορούσαν να τους έχουν απόλυτη εμπιστοσύνη και εύκολα παρεκτρέπονταν ηθικά, ιδίως οι γυναίκες τους. Και στις δύο πάντως περιπτώσεις χρησιμοποιούσαν τους χαρακτηρισμούς περιφρονητικά. Τους θεωρούσαν κατώτερους.

Η αντίθεση βέβαια δικός μας - ξένος άρχισε με το χρόνο να αμβλύνεται. Η προσέγγιση με την πόλη, οι φιλίες που έκαναν τα νεότερα μέλη, οι γάμοι από γνωριμία που έγιναν με ξένους μετέβαλαν τη σημασία της αντίθεσης. Σήμερα το σχήμα χρησιμοποιείται από τους μεγαλύτερους αλλά όχι με την παλιά ένταση. Δικός μας σήμερα υπονοείται ο πατριώτης, ο καταγόμενος από το ίδιο χωριό. Οι νεότεροι αποφεύγουν να χρησιμοποιήσουν τη λέξη ξένος, ενώ για τους παλιότερους σημαίνει, όσον αφορά τους συνομιλητικούς, δυνατότητα να μιλήσουν τη γλώσσα τους και κοινές αναμνήσεις.

Η χρησιμοποίηση ανάλογων σχημάτων για τη διαφοροποίηση πληθυσμιακών ομάδων είναι κοινός τόπος. Ο Grillo στη μελέτη του για τους μετανάστες στη Λυών της Γαλλίας παρατηρεί την ύπαρξη του σχήματος entranger-immigre. Βλ. R. D. Grillo, *Ideologies & Institutions in Urban France. The Representation of Immigrants.* Cambridge University Press, Cambridge-New York-Sydney 1985, σ.71. Βλ. επίσης το ενδιαφέρον άρθρο του Richard W. Trottier, *«Charters of Panethnic Identity: Indigenous American Arian Indians and Immigrant Asian-Americans»*, στο βιβλίο: Ethnic Change, ό.π., σσ.272-305. Abner Cohen, «Variables in Ethnicity», ό.π., σσ. 309-310. Ακόμη η ομάδα της Κυριακίδου-Νέστορος αναφέρεται στο σχήμα πρόσφυγες-ντόπιοι. Βλ. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, Αδέλλα Ισμηρλιάδου, Άννα Παναγιωταρέα, Άννα Πυργάκη, Έφη Βουτυρά, Ρίτσα Δέλτσου, *«Λαογραφία και προφορική ιστορία»*, Εντευκτήριο, 8 (1989), σ. 45 και 47.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Παράλληλα όμως με τις αφομοιωτικές διαδικασίες η κοινότητα εκδήλωνε τη συνοχή και την κοινοτική της συνείδηση με διάφορους τρόπους. Ένας ήταν η ενδογαμία.(44) Η κοινότητα ήλεγχε απόλυτα μέσω του προξενιού την αναπαραγωγή της. Η εξωγαμία εκλαμβανόταν ως αδυναμία. Στο θέμα του γάμου η κοινότητα πια υπερέβαινε τα γεωγραφικά όρια της Πρέβεζας και συμπεριλάμβανε τα Γιάννενα, την Άρτα, και ιδίως τον κάμπο της, τη Φιλιππιάδα. Πρόκειται για τα μέρη που είχαν συγκροτημένες πληθυσμιακές συσσωρεύσεις Συρρακιωτών. Απ' αυτά τα σημεία προτιμητέα ήταν τα αστικά(45), και προπάντων τα Γιάννενα, γιατί εξέφραζε την ορεινή καταγωγή αλλά και γιατί θα ζούσαν καλύτερα τα θηλυκά μέλη της κοινότητας. Η δυνατότητα αυτή μεγιστοποιήθηκε, όταν η κοινότητα πέρασε στη νέα παραγωγική δραστηριότητα, την τοματοκαλλιέργεια, που της επέτρεπε να σχηματίσει ικανοποιητική χρηματική προίκα, ώστε να μπορέσει να στείλει με αξιώσεις προξενιά σε κάποιο Συρρακιωτόπουλο στα Γιάννενα. Οι γονείς της κοπέλας θεωρούσαν υποχρέωση να αναζητήσουν τον υποψήφιο γαμπρό τους στα Γιάννενα. Αν δεν το επιτύγχαναν, έψαχναν και σ' άλλα μέρη. Αυτό κράτησε ώς τα τέλη της δεκαετίας του 1970, οπότε ατόνησε σημαντικά η ενδογαμία. Τα νεότερα μέλη της κοινότητας επέλεγαν μόνοι τους το σύντροφό τους. Επίσης επικράτησε η επιθυμία για καλή παντρειά του κοριτσιού, την οποία ενδεχομένως θα την εξασφάλιζαν με μια καλή προίκα έξω από την κοινότητα.

Ένας άλλος τρόπος ανανέωσης της κοινοτικής συνοχής(46) ήταν το πανηγύρι στην Αγία Φανερωμένη, που γινόταν το Δεκαπενταύγουστο, κατά κανόνα, στον υπαίθριο χώρο μιας εκκλησίας μέσα στα όρια της συνοικίας του Ελαιώνα και όπου συνέρρεαν μέλη της κοινότητας από παντού. Η σημασία της εκδήλωσης αυξανόταν από το γεγονός ότι λειτουργούσε και ως ευκαιρία γνωριμίας για μελλοντικά συνοικέσια. Το πανηγύρι ατόνησε στη δεκαετία του 1970, όταν ατόνησε και το συνοικέσιο και παράλληλα άνοιξε ο δρόμος για το Συρράκο, όπου πραγματοποιούνταν ένα μέρος αυτών των λειτουργιών στα καλοκαιρινά πανηγύρια του χωριού.

(44) Για την ενδογαμία σε κοινότητα βλαχόφωνη. Βλ. Vassil. Nitsiakos, A Vlach Pastoral Community in Greece: The Effects of its Incorporation into the National Economy and Society, διδακτορ.διατριβή. University of Cambridge 1985, σσ.143-144.

(45) Γενικά για την προίκα Βλ. Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, *«Η προίκα ή περί του θηρευτικού βίου των Νεοελλήνων»*, στο βιβλίο: Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα (4 μελετήματα). Εκδόσεις Ο Πολίτης, Αθήνα 1984, σσ.155-258. Η Lambiri στην εργασία της για τα Μέγαρα τονίζει τη σημασία της προίκας για έναν καλό γάμο. Βλ. Ioanna Lambiri, *«The Impact of Industrial Employment on the Position of Women in a Greek Country Town»*, στο βιβλίο: Contributions to Mediterranean Sociology. Mediterranean Rural Communities and Social Change (εκδοτική επιμέλεια J.-G. Peristiany). Mouton and Co., Paris 1968, σ.265. Μ. Γ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία, Α' Κοινωνική Συγκρότηση*, ό.π., σ.50.

(46) Για τη σημασία των ιεροτελεστιών στη μεταβίβαση των πολιτιστικών αξιών και της συνοχής της ομάδας βλ. George Devos, *Ethnic Identity: Cultural Identities and Change*. Mayfield Publishing, Palo Alto, Calif. 1975, σ.26.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στη συνοχή της κοινότητας συντέλεσε και ο Σύνδεσμος Συρρακιωτών Πρέβεζας. Για τους συλλόγους θα μπορούσε να πει πολλά κανείς.(47) Εκείνο πάντως που έχει σημασία είναι ότι εμφανίζεται σε μια εποχή που τα μέλη της κοινότητας έχουν βελτιώσει τη θέση τους μέσω της τοματοκαλλιέργειας, στην οποία στράφηκαν, και νιώθουν πλέον κάτοικοι της Πρέβεζας. Να ποιοί είναι οι σκοποί του Συνδέσμου: «α. Η συνεργασία, αλληλεγγύη και η σύσφιξις των σχέσεων μεταξύ των κατοικούντων εν τω νομώ Πρεβέζης καταγομένων εκ της κοινότητος Συρράκου. β. Η μέριμνα δια την πνευματικήν και οικονομικήν πρόοδον των εκ του Συρράκου καταγομένων και εν των νομώ Πρεβέζης κατοικούντων. γ. Η παροχή ηθικής και υλικής βοηθείας εις τους πάσχοντας και απόρους εκ Συρράκου καταγομένους και εν των νομώ Πρεβέζης κατοικούντας. δ. Η προικοδότησις απόρων κορασίδων καταγομένων εκ Συρράκου και εν τω νομώ Πρεβέζης κατοικούντων. ε. Η μέριμνα δια την επίλυσιν των προβλημάτων των αναφερομένων εις την πνευματικήν, εκπολιτιστικήν και μορφωτικήν πρόοδον και ανάπτυξιν της κοινότητος Συρράκου και των κατοίκων της. στ. Η μέριμνα δια την ανάπτυξιν των πλουτοπαραγωγικών πηγών της κοινότητος Συρράκου ήτοι γεωργίας, κτηνοτροφίας κ.λπ. ζ. Η παροχή βοηθείας και οικονομικής ενισχύσεως εις τέκνα απόρων Συρρακιωτών, ιδία δια την μόρφωσιν και προικοδότησιν τούτων. η. Η συνεργασία και η ανάπτυξις σχέσεων μεταξύ του Συνδέσμου και των άλλων σωματείων Συρρακιωτών εχόντων έδραν εις άλλους νόμους».

Αρχοντικό στο Συρράκο

Ο Σύνδεσμος θέτει τρεις άξονες δραστηριότητας. Ο πρώτος αφορά τη σύσφιξη των σχέσεων ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας (α,β,γ,δ).

Οι σκοποί αυτοί δείχνουν ότι ο Σύνδεσμος έχει ως αφετηρία του τον αστικό χώρο και τη βελτίωση της θέσης των μελών του μέσα στην πόλη. Αυτό φαίνεται πιό καθαρά από τα έργα του Συνδέσμου. Πρωτοστάτησε στην ανέγερση εκκλησίας και ανέλαβε πρωτοβουλίες για την εκπόνηση σχεδίου πόλης της συνοικίας, καθώς και στην εξασφάλιση διαφόρων άλλων υπηρεσιών (ΟΤΕ, διανομή αλληλογραφίας, ονοματοθεσία οδών)(48). Ο Σύνδεσμος δηλαδή σε πρώτο επίπεδο λει-

(47) Για τους συλλόγους βλ. Μ. Γ. Μερακλής, *«Πολιτιστικά»*, Επιστημονική Σκέψη, 8 (1982), σσ. 18-24.

(48) Βλ. Βαγγέλης Γρ. Αυδίκος, «Η

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τουργεί ως ένας σαφώς πολιτιστικός σύλλογος αστικής περιοχής(49). Ο Σύνδεσμος ενδιαφέρεται να εξασφαλίσει αστική υποδομή για τη συνοικία, να μεταδώσει τις πολιτιστικές αξίες της κοινότητας στους Συρρακιώτες της τρίτης γενιάς για να τους προστατεύσει από τους κινδύνους του αστικού κέντρου(50), να προσφέρει διόδους επικοινωνίας στο άξενο περιβάλλον για τους μεγαλύτερους και να φροντίσει για την καλυτέρευση της υποδομής στο Συρράκο για να μπορούν να κάνουν τα μέλη τις καλοκαιρινές διακοπές εκεί.(51)

Αναπαράσταση του Συρρακιώτικου γάμου στα πλαίσια των καλοκαιρινών εκδηλώσεων

αποτύπωση των ιστορικών και κοινωνικών γεγονότων στην ονοματοθεσία των οδών της Πρέβεζας», Πρεβεζάνικα Χρονικά, 23 (1990), σ.27.

(49) «Η ανάπτυξη τέτοιων ενώσεων είναι ουσιαστικά ένα αστικό φαινόμενο, το οποίο προφανώς προέρχεται από την ανάγκη για μηχανισμούς προσαρμογής στην κατάσταση της κοινωνικής αλλαγής, που είναι κοινή στις πόλεις». Βλ. Richard Basham, *Urban Anthropology*, ό.π., σ.142. Με τους συλλόγους, ιδιαίτερα τους εθνοτοπικούς συλλόγους, έχει ασχοληθεί η Sutton στην Αθήνα. Βλ. Susan Buck Sutton, *Migrant Regional Associations: An Athenian Example and its Implications*, διδακτορική διατριβή. University of North Carolina at Chapel Hill 1978.

(50) « (...) Επειδή επιθυμούμε μ' αυτές τις παραδόσεις να μπολιάσουμε τα παιδιά μας και τα εγγόνια μας, γιατί θέλουμε να τα προφυλάξουμε από τα ξένα υποπροϊόντα της τεχνοκρατούμενης υλιστικής και τόσο πολιτιστικά υποβαθμισμένης κοινωνίας μας και επειδή θέλουμε να τους καλλιεργήσουμε το ενδιαφέρον και την αγάπη προς ό,τι έχει σχέση με το χωριό μας (...) ». Πρόκειται για απόσπασμα από το σκεπτικό της δημιουργίας Συνδέσμου Συρρακιωτών Πάτρας. Βλ. Μανώλης Μαγκλάρας, *«Αναγγελία σύστασης Συνδέσμου Συρρακιωτών Πάτρας»*, Αντίλαλοι του Συρράκου, Φλεβάρης 1985 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 28, σ.4.

(51) Χαρακτηριστική είναι η ανταπόκριση του Συνδέσμου Αθήνας. «Η Γενική Συ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο δεύτερος άξονας δραστηριότητας αφορά την οικονομική ανάπτυξη του Συρράκου, πράγμα που δεν επιτυγχάνεται. Το Συρράκο πια είναι ένα έρημο χωριό και μόνο το καλοκαίρι ζει. Γι' αυτό ο δεύτερος άξονας δεν έχει ουσιαστικά αποτελέσματα και προσεγγίζει τον τρίτο άξονα, που σχετίζεται με τη συνεργασία τωνΣυνδέσμων σε διάφορες πόλεις, με σκοπό να «αναβαθμίσουν την συρρακιώτικη ιδέα τόσο μέσα στα πατριωτικά πλαίσια όσο και πέρα από αυτά».(52)

Η συρρακιώτικη ιδέα(53) είναι η νέα κοινοτική συνείδηση, που διαμορφώνεται στα αστικά κέντρα και αποτελεί τον συνεκτικό ιστό των Συρρακιωτών που είναι εγκατεστημένοι στην Αθήνα, την Πάτρα, τα Γιάννενα, τη Φιλιππιάδα, την Πρέβεζα. Πρόκειται για ένα αστικής υφής φαινόμενο, το οποίο εδράζεται στην ανάγκη του κατοίκου της πόλης να έχει μια ρίζα. Η συρρακιώτικη ιδέα εκφράζεται με τη συνεργασία των Συνδέσμων να οργανώσουν εκδηλώσεις το καλοκαίρι στο χωριό (μουσικοχορευτικές εκδηλώσεις, ομιλίες, θεατρικές παραστάσεις). Η νέα συνείδηση, η συρρακιώτικη ιδέα, απαντά και στην παρατηρούμενη απομαζικοποίηση των Συνδέσμων στις έδρες τους, που επισημαίνει τη χαλάρωση των στενών κοινοτικών δεσμών στα όρια της τοπικής κοινότητας.(54) Προβάλλεται επίσης η συρρακιώτικη ιδέα και με το αίτημα για επέκταση του παραδοσιακού οικισμού του Συρράκου(55), για να κτίσουν σπίτια οι ενδιαφερόμενοι. «Πάνω απ' όλα η ιδέα που λέγεται Συρράκο».(56) Είναι όμως μια ιδέα που διχάζει. Από τη μια οι πολλοί. Αυτοί που βλέπουν το Συρράκο ως ένα χώρο θερινών τριήμερων ή ολιγοήμερων διακοπών, στα πλαίσια των οποίων θα οργανώ-

---

νέλευση μετά τη λογοδοσία και την έγκριση των πεπραγμένων, ασχολήθηκε με τις μελλοντικές δραστηριότητες του Συνδέσμου. Κι εφέτος ο πόθος των μελών να επισκεφθούν το Συρράκο και να χαρούν για λίγες μέρες, ήταν το κυριότερο θέμα που απασχόλησε τη Συνέλευση. Η έλλειψη ξενώνα στο χωριό, δυστυχώς, είναι η αιτία που ο Σύνδεσμος αδυνατεί να ικανοποιήσει την επιθυμία των μελών του». Ανώνυμος, *«Δραστηριότητες Συνδέσμων»*, Αντίλαλοι του Συρράκου, Φλεβάρης 1990 (Γιάννινα), αρ. φύλλου 73, σ.1.

(52) Ανώνυμος, «Συρρακιώτικα '85», Αντίλαλοι του Συρράκου, Απρίλης 1985 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 30, σ.1.

(53) «Αλλά σήμερα, μετά από ένα αιώνα μετανάστευσης, η "Αγκόνα" είναι τόσο ένας χώρος όσο και μια ιδέα». Βλ. William Douglass, *Emigration in a South Italian Town. An Anthropological History.* Rutgers University Press, New Brunswick - New Jersey 1984, σ.1. Το φαινόμενο αυτό, η σχέση δηλαδή του κατοίκου της πόλης με τη γενέτειρα, αποτελεί τον κανόνα για ένα σημαντικό αριθμό κατοίκων των αστικών κέντρων και ασφαλώς πρέπει να μελετηθεί συστηματικά.

(54) «Τριάντα είναι τα μέλη που παρίστανται στην εκλογική συνέλευση (κάθε δύο χρόνια) του Συνδέσμου Πρέβεζας, άντε να γίνουν τριάντα πέντε στα Γιάννενα». Κ. Δ. Βαγγέλης, *«Και οι δικές μας ευθύνες»*, Αντίλαλοι του Συρράκου, Αύγουστος 1987 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 51, σ.2.

(55) Ανώνυμος, *«Πανσυρρακιώτικη σταυροφορία»*, Μάρτης 1986 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 38, σ.1.

(56) Δημήτριος Αν. Γάτσιος, *«Μια στο καρφί και μια στο πέταλο (Ουν κάλντου, ουν αράτσου)»*, Αντίλαλοι του Συρράκου, Δεκέμβρ.1988 (Γιάννενα), αρ.φύλ.62, σ.2.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πανηγύρι στο Συρράκο το Δεκαπενταύγουστο

νονται εκδηλώσεις(57). Από την άλλη εκείνοι που ζητούν σεβασμό στην παράδοση(58) του χωριού (πανηγύρι, σεμνότητα στην ενδυμασία και στη γενικότερη συμπεριφορά), που απειλείται από τους κατοίκους των πό-

(57) Να πώς περιγράφεται με σαρκαστικό τρόπο η κατάσταση στην εφημερίδα των Συρρακιωτών: «Οι Ραφτάδες "Ν" διαφέρουν από τους προηγούμενους στο ότι το χειμώνα ή μάλλον όλο το χρόνο, εκτός από το 15αύγουστο, μένουν στα Γιάννενα, στην Άρτα, Πρέβεζα, Φιλιππιάδα, Αθήνα, Πάτρα κ.α. κι αφήνουν το χωριό να το φάνε οι λύκοι. Τον 15αύγουστο πηγαίνουν και το τρώνε αυτοί σαν λύκοι. Έρχονται λοιπόν στο χωριό βάζοντας στην τσέπη τους μερικά χιλιάρικα - τον υπόλοιπο καιρό στην τσέπη τους έχουν καβούρια κι αχινούς - και μόλις πατούν στον Αη Γιώργη, θυμούνται πως είναι Συρρακιώτες. Κάτω από τον Αη Γιώργη όλοι είναι πρωτευουσιάνοι (....). Έρχονται ορεξάτοι σε βαθμό που τρέμουν και οι πέτρες, έρχονται διψασμένοι για καθαρό αέρα, πατριωτισμό, προβολή, επίδειξη». Δημήτριος Αν. Γάτσιος, *«Μια στο καρφί και μια στο πέταλο (Ουν κάλντου, ουν αράτσου). Νεοραφτάδες ή Ραφτάδες "Ν"»*, Αντίλαλοι του Συρράκου, Μάρτιος 1988 (Γιάννενα), αρ. φύλλου 55, σ.2.

(58) «Το Συρράκο δεν μπορεί να έχει καφετέριες, disco, pub και πλαζ, πιτσαρίες και τέτοια. Γιατί αν είχε τέτοια, τότε δε θα ήταν Συρράκο, αλλά κάτι σαν «ράκος» που μαστίζει τη ζωή της νεολαίας στις πόλεις και τα καμποχώρια». Δημήτριος Αν. Γάτσιος, *«Μια στο καρφί και μια στο πέταλο (Ουν κάλντου, ουν αράτσου): χωρίς πίτλο»*, Αντίλαλοι του Συρράκου, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1989 (Γιάννενα), αρ. φύλλου 69, σ.2. Οι απόψεις αυτές του αρθρογράφου διατυπώνονται ως

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λεων, και προτείνουν ακόμη την ενίσχυση της συρρακιώτικης ιδέας, περιορίζοντας το δικαίωμα συμμετοχής στα κληροδοτήματα μόνο σ' όσους έχουν τα πολιτικά τους δικαιώματα στο χωριό.(59)

Η κοινότητα στον αστικό χώρο υπάρχει. Δεν είναι όμως η αρχική. Διαφοροποείται στη ροή του χρόνου. Ξεκινά ως μία απομονωμένη ομάδα με σαφή γεωγραφικά όρια. Η φροντίδα για την επαγγελματική αποκατάσταση των παιδιών κι η απασχόληση των μελών προκαλεί ρήγμα στη συνείδηση. Η διαφοροποίηση μεγαλώνει από την προσπάθεια της δεύτερης γενιάς να προσαρμοσθεί στο αστικό περιβάλλον(60). Η κοινότητα μετατρέπεται σε γειτονιά. Παράλληλα η βελτίωση της οικονομικής της θέσης συντέλεσε να αναθερμανθεί η αναβίωση της κοινότητας ως ολότητας, που εκφράστηκε και με την αναζήτηση καλού γαμπρού ανάμεσα στους Συρρακιώτες της διασποράς. Τέλος η κοινοτική συνείδηση γίνεται συρρακιώτικη ιδέα κάτω από την επίδραση των γενικότερων τάσεων στα αστικά κέντρα. Ταυτόχρονα στις αρχές της 10ετίας του 1980, ενώ ο Σύνδεσμος Συρρακιωτών χάνει της επιρροή που ασκούσε, συστήνονται επαγγελματικές ενώσεις (κυρίως στον αγροτικό χώρο) από τους Συρρακιώτες της πρώτης και δεύτερης γενιάς για να υπερασπιστούν τα επαγγελματικά τους συμφέροντα.

απάντηση στους προβληματισμούς για το πώς οι Σύνδεσμοι Συρρακιωτών και η κοινότητα Συρράκου θα προσέλκυαν τους νέους στο Συρράκο. Ένας τρόπος που δοκιμάστηκε ήταν και η διοργάνωση στα «Συρρακιώτικα '85» βραδιάς ρεμπέτικου (Βλ. Θόδωρος Σούλτης,«"Συρρακιώτικα '85" στο Συρράκο», Αντίλαλοι του Συρράκου, Ιούνης-Ιούλης 1985 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 32, σ.12). Πάντως είναι εμφανής η διαφοροποίηση της συρρακιώτικης ιδέας. Από τη μια είναι οι επήλυδες του αστικού κέντρου, για τους οποίους το χωριό είναι μια διέξοδος που τους απασχολεί μόνο για λίγες μέρες το καλοκαίρι. Από την άλλη είναι οι γνήσιοι εκφραστές της συρρακιώτικης ιδέας, οι συνεχιστές της, οι κτηνοτρόφοι και ίσως οι απόγονοί τους ή όσοι έχουν σπίτι και τα πολιτικά δικαιώματα στο χωριό. «Οι κτηνοτρόφοι μας είναι η πιο συμπαθητική "τάξη" των Συρρακιωτών, που όσο κι αν τους εγγίζει ο ευρωπαϊκός τρόπος ζωής, παραμένουν οι πιο καθαρόαιμοι Συρρακιώτες». Βλ. Δημήτριος Αν. Γάτσιος, *«Μια στο καρφί και μια στο πέταλο (Ουν κάλντου, ουν αράτσου): Νεοκτηνοτρόφοι ή Ευρωκτηνοτρόφοι»*, Αντίλαλοι του Συρράκου, Ιούνιος-Ιούλιος 1988 (Γιάννενα), αρ. φύλλου 58, σ.2.

(59) «Πιστεύουμε λοιπόν πως κάποτε πρέπει να ωριμάσει η σκέψη ότι η ιδιότητα του Δημότη είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την όποια παροχή από την πλευρά του χωριού (προικοδότηση,υποτροφίες,οικόπεδα,δικαίωμα νομής). Αυτή η φαινομενικά σκληρή διάκριση θ' αποτελέσει κάποια δικαίωση γι' αυτούς που επιμένουν να είναι καθόλα Συρρακιώτες και ίσως αποτρέψει τη διαρροή δημοτών, προτού είναι πολύ αργά, προτού πάψουμε να συζητάμε για Κοινότητα Συρράκου». Βλ. Ανώνυμος, *«Κληροδοτήματα»*, Αντίλαλοι του Συρράκου, Μάρτιος 1988 (Γιάννενα), αρ. φύλλου 55, σ.4.

(60) Η συνείδηση δεν παραμένει αμετάβλητη. Σημαντικές είναι οι παρατηρήσεις που έχει κάνει η ομάδα της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος για τη μεταβολή που υφίσταται η προσφυγική συνείδηση ανάμεσα στην πρώτη και την τρίτη γενιά. Βλ. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, Αδέλλα Ισμηρλιάδου, Άννα Παναγιωταρέα, Άννα Πυργάκη, Έφη Βουτυρά, Ρίτσα Δέλτσου, *«Λαογραφία και προφορική ιστορία»*, ό.π., σ.44.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Άποψη του Συρράκου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Θεόφιλος, «Λίμνιος Κεχαγιάς»

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δημήτριος Ελ. Ράπτης
Φιλόλογος - Διδάκτορας Λαογραφίας

ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΦΑΝΑΡΙΟΥ ΠΡΕΒΕΖΑΣ (*)

Η Περγιανιώ

Περγιανιώτικος χορός, Περγιανές χορεύανε
και στη μέση απ΄το χορό χόρευε μια Περγιανιώ
κι ήταν ο άντρας της εκεί και του κακοφάνηκε.
- 'Αντρα μου, κακάντρα μου, μη σου κακοφαίνεται,
τα παπούτσια που φορώ δε μου τα΄φερε εσύ,
μου τα 'φερε ένας Περγιανός, ο Γιάννος ο Περατιανός.

Η Χάιδω απ' το Πόποβο

'Επεσε ο ήλιος στα βουνά και καίει τα λιθάρια
κι η Χάιδω μ' απ' το Πόποβο μαραίνει παλικάρια.
- Σκούντρα να σου 'ρθει, Χάιδω μου .....
που χάλασες πέντε χωριά, πέντε κεφαλοχώρια,
που χάλασες, Χάιδω μ', τ'αδέρφια σου, τα πέντε παλικάρια.

Η ψεύτικη αγάπη

Το μυστικό που μ' έκανε σαν το κερί να λιώσω,
ήρθε ο καιρός, μανούλα μου, να σου το φανερώσω.
Μια μαυρομάτα βρέθηκε ένα πρωί μπροστά μου
και μ' ένα της χαμόγελο μου πήρε την καρδιά μου.
Με την ελπίδα, μάνα μου, περνούσα τη ζωή μου,
μια μέρα να την έκανα παντοτινά δική μου,
μα εκείνη ψεύτρα ήτανε και γέλαγε με μένα
κι ένα πρωί, μανούλα μου, έφυγε για τα΄ξένα.

Ο βασιλιάς και οι τρεις κοπέλες

Γαρουφαλιά μου πράσινη, πότε θα κοκκινίσεις
να κόψω ένα γαρύφαλλο, να κάνω προκοιλίτσα,
να προκαλώ τη θάλασσα, ν' αράξουν τα καΐκια.
'Ενα καΐκι άραξε στου βασιλιά την πόρτα,
ο βασιλιάς δεν είναι εκεί, μόνο τα τρία κορίτσια,
η μια κεντάει τον ουρανό κι άλλη το φεγγάρι
κι η τρίτη η μικρότερη κεντάει το μαξιλάρι,
να κάτσει ο βασιλιάς ψηλά να του περάσει η ζάλη.

(*) Συνέχεια από το προηγούμενο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η δοκιμασία της αγάπης

Έχω τώρα πέντε χρόνους, όλο βάσανα και πόνους,
αγαπώ μια παντρεμένη(1), μου 'χει την καρδιά καμένη,
πώς να κάνω να τη γελάσω, το χεράκι της να πιάσω;
Με ορμήνεψε μια θεια της, μια πρωτοξαδέρφισά της.
- Στο χορό όπου χορεύει, σύρε πιασ΄την απ' το χέρι,
αν τη δεις να πάρει πέτρα, παρ' τα ρούχα και σκαπέτα,
αν τη δεις να κοκκινίσει, πάλι εσένα θ' αγαπήσει.

Ο θάνατος του ερωτευμένου

Η ώρα που σ'αγάπησα ήταν καταραμένη
και πέφτω ο μαύρος σ' αρρωστιά, σε κίνδυνο μεγάλο,
να 'ρθείς, αγαπημένη μου, στο σπίτι δίχως άλλο.
Άμα θα μπεις στο σπίτι μου, μην κρύψεις τον καημό σου
και ρώτα τη μανούλα μου: «κυρά τί κάνει ο γιος σου;»
κι αυτήνα θα σ' αποκριθεί με την καρδιά καμένη.
- Νάτος ο γιος μου κάθεται ψηλά στο κρεββατάκι,
εσύ τον εσακάτεψες με τη δική σου αγάπη.
.....
- Κι όταν θα με περάσουνε μπροστά στη γειτονιά σου,
για βγάλε μια κακιά φωνή και τράβα τα μαλλιά σου.
Κι όταν θα με περάσουνε στης εκκλησιάς την πόρτα,
για βγάλε μια κακιά φωνή να μαραθούν τα χόρτα.
.....
Κι όταν θα μ' αποθέσουνε στης εκκλησιάς τη μέση,
για βγάλε μια κακή φωνή να ραγιστεί να πέσει.
Κι όταν θα δεις και τον παπά να βάλει το πετραχείλι,
σκύψε, αγαπημένη μου, και φίλα με στα χείλη.

Η κακοπαντρεμένη

Σαράντα πέντε λεμονιές στον άμμο φυτεμένες,
νερό τρέχει στη ρίζα τους κι αυτές μαραγκιασμένες,
έτσι είναι οι ανύπαντρες κι οι κακοπαντρεμένες
και μια μικρή μικρούτσικη, μια κακοπαντρεμένη,
έχει τον άντρα άρρωστο, βαριά για να πεθάνει,
γυρεύει γάλα απο λαγό, τυρί απο αγριογίδι.
Όσο ν' ανέβει τα βουνά, να κατεβεί στους κάμπους,
να φκιάξει στρούγκα του λαγού, στρούγκα των αγριόγιδων,
ο άντρας της επέθανε, τον βρήκε πεθαμένο
και βάζει η μαύρη τις φωνές, βάζει τα μοιρολόγια.

(1) Σ' άλλες παραλλαγές από Φανάρι η γυναίκα παρομοιάζεται με χελιδόνι. Βλ. παραλλαγή: Βασική βιβλιοθήκη, τ. Β' 47, σ.42, Μ.Περάνθης, ό.π., σ. 606.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Το δίπλωμα των προικιών της νύφης

(α)

Σήμερα, μάνα μ', δεν μπορώ, εβάρυνε η καρδιά μου,
Τι σού 'κανα, μανούλα μου, και μου χωρί(ζ)εις τα ρούχα μου;
- 'Ηρθε ο καιρός σου, κόρη μου, τα ρούχα να διπλώσεις,
με την ευχή μου, κόρη μου, καλά να πας στο σπίτι,
να βρεις καινούργια γονικά, κουνιάδες και κουνιάδους,
να βρεις γειτόνους χωριανούς την πόρτα να σ' ανοίγουν
και στο πλευρό σου νά 'ρχονται, αν τύχει κακιά η ώρα.
-'Ελα, μανούλα μου, γλυκιά και δος μου τα προκιά μου,
τ' άσπρα, τα μεταξωτά, με τα χρυσά κεντίδια,
την κεντητή μου την ποδιά και τα χρυσαφικά μου

(β)

Κοιμάται ο ήλιος στα βουνά, κοιμάται μέσ' στα χιόνια,
κοιμάται κι η αγάπη μου σε παρδαλά σεντόνια,
της στέλνω χαιρετίσματα μ' ένα περιστεράκι.

(γ)

Διπλώστε τα προικιά καλά, γιατί περνάμε από χωριά,
γιατί περνάμε από χωριά, θα μας γελάσουν τα προικιά,
διπλώστε τα προικιά καλά, μην τα γελάσει η πεθερά.

(δ)

Ευχήσου με, μανούλα μου, τα ρούχα να διπλώσω.
- Ευχή νά 'χεις, παιδάκι μου, τα ρούχα να διπλώσεις
και στο καινούργιο σπίτι σου για πάντα να ριζώσεις
(εδώ συνεχίζονται οι ευχές των καλεσμένων)
- Μάνα μου, τα λουλούδια μου συχνά να τα ποτίζεις,
όπως τα πότιζα κι εγω έτσι να τα δροσίζεις.

(ε)

Πέρα σε κείνο το βουνό και στις κοντοραχούλες,
αμάξι εροβόλαγε στ' ασήμι φορτωμένο,
στ' ασήμι και στο μάλαμα και στο μαργαριτάρι,
λαφίνες τρεις το τράβαγαν και τρία παλικάρια.
- Τραβάτε, παλικάρια μου, στα πράσινα λιβάδια,
εκεί θα ξεφορτώσουμε, θα κάνουμε το γιό μας,
θα φάνε οι μούλες μας ταή και τ' άλογα κριθάρι
και μεις θα ξαποστάσουμε, θα πάρουμε ανάσα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στα προζύμια

(Την Τρίτη, πριν από το γάμο, στο σπίτι του γαμπρού και την Τετάρτη στης νύφης ανάπταναν τα προζύμια για το ψωμί του γάμου. Τα κόσκινα έπρεπε να είναι πυκνά, για να γίνει καλό κοσκίνισμα).

(α)

Δασιά-δασιά είναι τα κόσκινα κι αφράτα τα προζύμια,
ζυμώστε νιες, ζυμώστε νιοι, την κ(ου)λούρα να χαρούμε,
να φκιάσει η νύφη το ψωμί, να φαν οι καλεσμένοι,
να φάει το συμπεθεριακό που θα βρεθεί στο γάμο.

(β)

- Ευχήσου με, πατέρα μου, τώρα στα πρώτα κόσκινα.
- Με την ευχή, παιδάκι μου, καλά να γίνει ο γάμος.
- Ευχήσου με, μανούλα μου, τώρα στα πρώτα κόσκινα.
- Με την ευχή, παιδάκι μου, τώρα στα πρώτα κόσκινα.
- Ευχήστε με, αδελφάκια μου, τώρα στα πρώτα κόσκινα.
- Με την ευχή, αδελφούλα μας, τώρα στα πρώτα κόσκινα.
- Ευχήστε με, ξαδέρφια μου, τώρα στα πρώτα κόσκινα.
- Με την ευχή ξαδέρφη(ε) μας τώρα στα πρώτα κόσκινα.
- Ευχήστε με, βρε χωριανοί και όλα τα βιλαέτια.
- Με την ευχή νυφούλα μας (γαμπρούλη μας) τώρα στα πρώτα κόσκινα.

(γ)

Ποιός τη φκιάνει αυτή την κ(ου)λούρα και τη ροδοκοκκινίζει,
μήλα, ρόιδα τη γεμίζει;
Ο πατέρας μου τη φκιάνει και τη ροδοκοκκινίζει,
μήλα, ρόιδα τη γεμίζει.
Η μανούλα μου τη φκιάνει... κ.λπ.
Τ' αδελφάκια μου τη φκιάνουν...κ.λπ.

Το ξύρισμα του γαμπρού

Σήμερα νιος ξυρίζεται, σήμερα μπαρμπερίζεται.
Γαμπρέ μ', σου πρέπει ξύρισμα, με γειά σου με χαρά σου
και στα γεννησούρια σου με γιο, να χαίρεται η καρδιά σου.
Για σπούδιαξε, μπαρμπέρη μου, για σπούδιαξε τα χέρια σου,
για σπούδιαξε, μπαρμπέρη μου, για σπούδιαξε τα χέρια σου,
γιατί έχω δρόμο μακρινό, γιοφύρια να περάσω εγώ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η νύφη στο νυφικό κάθισμα

Εις το σκαμνί που κάθησες, ξηρά ήτανε τα ξύλα,
κι από την ομορφάδα σου ανθούν και βγάζουνε και φύλλα,
όταν σ' εγέννα η μάνα σου, είχαν τ' αλάφια σκόλη
και σού 'δωκαν την ομορφιά οι δώδεκα αποστόλοι.
Απ' όλα τ' άστρια τ' ουρανού ένα είν' οπού σου μοιάζει,
ένα που βγαίνει την αυγή, όταν γλυκοχαράζει.
Αγγέλοι από τους ουρανούς με προσταγή Κυρίου,
κατέβηκαν και σού 'δωκαν τη λάμψη του ηλίου.
'Εχεις μαλλιά τ' Αβεσαλώμ, του Ιωσήφ τα κάλλη,
καλότυχος, καλόμοιρος ο νιος που θα σε πάρει,
χαρά στη μάνα του γαμπρού, την πεθερά της νύφης,
οπ' έκανε τέτοιον υγιό, ζευγάρι τέτοιας νύφης.
Ποιός ήταν ο προξενητής που νά 'χε φάει κανέλα,
π' αντάμωσε χρυσόν αητό με τέτοια περιστέρα.

Οι φυλαχτάδες (2)

Φυλαχτάδες, κορσεφτάδες σας επήραμαν τη νύφη,
σας επήραμαν τη νύφη, σας χαλάσαμαν το σπίτι.
'Ηρθατ' έξι, φεύγουν πέντε και τη νύφη την κρατάμε,
για να στρώνει, να ξεστρώνει του καλού γαμπρού κρεβάτι.
Πάμε, νουνέ, να φύγουμε, προτού να μας το πούνε,
ενύσταξαν τα νιόγαμπρα θέλουν να κοιμηθούνε.
Στο καλό, καλέ μας νούνε, και στο σπίτι σου θα 'ρθούμε
και θα φάμε και θα πιούμε και σε γιους σου με χαρές.

Πουλάκι που 'χα στο κλουβί, το 'χα ημερωμένο,
το τάιζα με ζάχαρη, το πότιζα με μόσχο,
κι από το μόσχο τον πολύ κι από τη μυρουδιά του,
μου ρά(γ)ισε το κλουβί και μού 'φυγε τ' αηδόνι
κι εγώ το παρατήρησα από το παραθύρι.
Μηδέ σε πέτρα στάθηκε, μηδέ σ' ελιάς κλωνάρι,
μόνο πάει κι ακούμπησε στης εκκλησιάς τη μάντρα.

(2) Αφού τελείωναν τα «στέφανα» στο γάμο, μερικοί συγγενείς της νύφης, πάντα μονός αριθμός, ακολουθούσαν τη νύφη με σκοπό να την προστατέψουν, ιδιαίτερα την πρώτη βραδιά.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Παρασκευή σε κάλεσα, Σαββάτο περιμένω,
το μεσημέρι Κυριακής τραπέζι σού 'χω 'τοιμασμένο,
σού 'χω το γιόμα ζάχαρη, το δείπνο με το μέλι,
να κράξω όλο το σόι σου κι όλη τη δικουσία σου,
νά 'ρθεις να γιοματίσεις, να φάτε και να πιείτε
και τη Δευτέρα το πρωί θα σας ξεπροβοδίσουμε.

Ακολουθούν αυτοσχέδιοι στίχοι:

Θα σας δώσουμε τον ήλιο, το φεγγάρι,
τον ήλιο για τη μέρα και το φεγγάρι για τη νύχτα.
Θα σας δώσουμε και τον Αυγερινό για το πρωί και τη δροσιά.

Μέσ' στης Σμυρνιάς το διάσελο, κοιμάται ένα τριαντάφυλλο,
κοιμάται κι ονειρεύεται κι είδε πως παντρεύεται,
είδε σε πύργο ανέβαινε, σε περιβόλι έμπαινε, σε δυό ποτάμια με νερό
- Ο πύργος είναι ο άντρας σου, το περιβόλι ο γάμος σου,
τα δυο ποτάμια με νερό είναι το συμπεθεριακό.
- Μάνα μ' δεν μου το 'ξήγησες καλά, τ' όνειρο πού 'δα ψες αργά,
ο πύργος είναι η κάσα μου, το περιβόλι ο τάφος μου,
Τα δυο ποτάμια με νερό είναι ο παπάς με το νεκρό.

Η τύχη 'ήτανε κακιά για να μας ξεχωρίσει,
εγώ πεθαίνω, Γιάννη μου, και πίσω δε γυρνάω,
κοίτα τα μικροπαίδια μας να μην τα τυραννάνε.
'Ενα Σαββάτο απόγιομα ήταν κακιά η ώρα,
τη Βαγγελίνα βάλανε στης μαύρης γης το χώμα.
- Ξύπνα, καημένη Βαγγελιώ, από το μαύρο χώμα,
να δεις τα μικροπαίδια σου σε κλαίνε ακόμα τώρα.

Γης, μωρ' μαύρη γης, αραχνιασμένο χώμα,
αυτόν τον νιο που έρχεται, να τον καλοδεχτείτε,
γαρούφαλο να του κρατάς, μόσχο να του μυρίζεις,
αχ! μωρ' γης, μωρ' μαύρη γης, αραχνιασμένο χώμα,
δεν είσαι μάνα με καημό ούτε αδερφή με πόνο,
σαράντα μέρες τους κρατάς, γαρύφαλο τους δίνεις,
από σαράντα και μπροστά, πιάνεις και τους γκρεμίζεις,
γκρεμάς του νιούνε τα μαλλιά, μελαχρινού τα γένεια,
χαλάς μεσούλες όμορφες, που σέρνουν τις αρμάθες,
χαλάς πλατούλες όμορφες που σέρνουν τα ντουφέκια.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Γιατί είναι μαύρα τα βουνά κι οι κάμποι παχνιασμένοι,
σήμερα ο Χάρος πέρασε με τους αποθαμένους,
βάζει τους νιους από μπροστά, τη γεροντιά από πίσω
και τα παιδάκια τα μικρά στη σέλα κρεμασμένα
κι αυτοί(νε) κοντοστέκονται κι όλο πίσω τηράνε.
- Για στάσου, Χάρε μ', να σου πω, στάσου να σου διηγηθούμε,
να μας περάσεις από χωριό και από κρύες βρύσες,
για να νιφτούν οι άνιφτοι, να πιουν οι διψασμένοι
και τα παιδάκια τα μικρά να φκιάξουν τη μελάνη,
να 'ρθουν καλοί τσομπαναραίοι να πλύνουν τις καρδάρες,
να 'ρθουν κι οι λαβωμένοι να πλύνουν τις πληγές τους.
- Δε σας περάω από χωριό μηδέ από κρύες βρύσες,
έρχονται οι μάνες των παιδιών, γνωρίζουν τα παιδιά τους
και τα κακά τ' αντρόγυνα, δεν καλοχωρίζουν,
έρχονται αδελφούλες για νερό, γνωρίζουνε τ' αδέρφια,
βάζουν οι μαύρες τις φωνές, βάζουν τα μοιρολόγια,
γιατί τ' αδέρφια είν' η χαρά και τα παιδιά καμάρι
και το καλό τ' αντρόγυνο ένας μεγάλος ίσκιος.

Τάξε του Χάρου μάλαμα της Χαρισιάς ασήμι,
για να μ' αφήνουν να 'ρχομαι δυο-τρεις φορές το χρόνο,
τις Αποκριές και τη Λαμπρή, το Μάη στα πανηγύρια,
τις Αποκριές να χιόνιζε και τη Λαμπρή να βρέχει
και την ημέρα του Μαγιού να ρίχνει όλο χαλάζι,
για να μη γένει μάζωξη, μη γένει χασομέρι.

Τί είχες, δέντρο μ', κι έπεσες, τί είχες και ξεκλωνίσκες,
εμείς καλά σε είχαμε στην αυλή, ίσκιο μπροστά στην πόρτα,
εμείς σε ποτίζαμε χειμώνα καλοκαίρι με μόσχο,
τί είχες, δέντρο μ΄, κι έπεσες, τί είχες και ξεκλωνίσκες;
- Από το μόσχο τον πολύ και από τη μυρουδιά του
μου σάπισαν οι ρίζες μου, σωριάστηκε το κορμί μου.

Κόρη μου, σε κλειδώσανε κάτω στην Αλησμόνη,
που στο 'μπα δίνουν τα κλειδιά, στο έβγα δεν τα δίνουν
και στο μπαινοξανάβγεμα σφιχτά σε μανταλώνουν,
που η κόρη μάνας δε μιλεί, μηδέ στην κόρη η μάνα,
μηδέ τα τέκνα στους γονιούς, μηδέ οι γονιοί στα τέκνα
κι ο βασιλιάς ακόμα εκεί μ' όλους μας είναι ίσια,
εκεί 'ν' τα σπίτια σκοτεινά, οι τοίχοι ΄ραχνιαμένοι,
εκεί μεγάλοι και μικροί είναι ανακατεμένοι.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

- Σάλιω, Σάλιω μόι Σαλιούσε
τι μόι ζόγκ μόι ταλαντούσιε,
Σάλιω ωχ! Του μπλίφτ ντέρα
ώχ! με ντρίζα εδέ με φέρα.
- Μ' τργκόει μπαμπάη με στιέρα
ου χαρόβα εδέ φιέτα
Κουρ ου γκρέτσ στιέρα σ' γκέτα
ψε χαρόβα εδέ φιέτα.
μετάφραση
- Ευθαλία, Ευθαλία, μωρ' Ευθαλίτσα,
εσύ μωρή πουλί, πουλί, μωρή χελιδόνι,
Ευθαλία να σου κλείσει η πόρτα
με αγκάθια και με βάτα.
- Μ' έστειλε ο μπαμπάς στα πρόβατα,
εγώ ξέχασα και κοιμήθηκα.

Χάιντε γκα κα ντάλε βάλεν μόι σιζέζ,
Χάιντε γκα κα ντάλε βάλεν τι μόι βετουλζέζ,
Σε να γκρίχετ πλιούχουρι μόι σιζέζ,
Σε να γκρίχετ πλιούχουρι τι μόι βετουλζέζ,
Ψε να πλουχουρόν κουπούτσετ μόι σιζέζ,
Ψε να πλουχουρόν κουπούτσετ τι μόι βετουλζέζ
μετάφραση
'Αιντε από σιγά-σιγά το χορό, εσύ μαυρομάτα,
άιντε από σιγά-σιγά το χορό, εσύ μαυροφρύδα,
γιατί σηκώνεται σκόνη, εσύ μαυρομάτα,
γιατί σηκώνεται σκόνη, εσύ μαυροφρύδα,
γιατί μας σκονίζει τα παπούτσια, εσύ μαυρομάτα,
γιατί μας σκονίζει τα παπούτσια, εσύ μαυροφρύδα.

Να για ντέρα μέ κρκέλε,
άιντε χιν ε ντελ νιη περιστέρε,
άιντε περιστέρα είμαι τι,
παραθύρεν μος ε μπλί,
άιντε σε το βιν πρ' μ ατί,
τ' λαφόσεμι τ' ντι.
'Οι κντόν μπαρμπίλι φέρ μ' φέρ,
Χάιντε γκιάσμ μπσύζτ νιη χερ.
μετάφραση
Σ' αυτήν την πόρτα με το χερούλι,
άιντε μπαίνει και βγαίνει ένα περιστέρι,
άιντε, περιστέρι μου, εσύ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

το παράθυρο μην το κλείσεις,
άιντε γιατί θα 'ρθω το βράδυ εκεί,
να κουβεντιάσουμε τα δυό.
όταν θα κελαηδήσει τ' αηδόνι
αγκάθι σ' αγκάθι,
έλα να ενώσουμε τα χείλη μια φορά.

Νανούρισμα

Φύσα αεράκι δροσερό μεσ΄των δεντρών τα φύλλα,
πάρε τα ρόδα των ανθών και απ' τη μηλιά τα μήλα,
και φέρτα στο παιδάκι μου, ιδέστε και πως κάνει
ήσυχο νάνι-νάνι.
'Ανοιξε, νυχτολούλουδο, άνοιξε και μην κλείσεις,
την όμορφή σου μυρουδιά, ώσπου να τήνε χύσεις,
για ιδέστε και πως κάνει, ήσυχο νάνι-νάνι.
Νάνι και νάνι, νάνι του όσο να 'ρθει η μανούλα του,
από το δαφνότοπο κι από την κρυόβρυση,
θα μας φέρει λούλουδα, λούλουδα τριαντάφυλλα
και μοσχογαρύφαλα.

Μερικά δίστιχα

Μωρή Μακεδονία με τα γιοφύρια σου,
χάθηκαν παλικάρια για τα χατήρια σου.

Η ήρα μεσ' στο στιάρι κι η πέτρα στη φακή,
κορίτσι φιλημένο δεν κάνει προκοπή.

Ο ήλιος βασιλεύει μέσα στα ρέματα
κι εγώ θα σε πάρω, δε λέω ψέματα.

Ο ήλιος βασιλεύει μέσα στα κτήματα
κι εγώ θα σε πάρω με φοβερήματα.

Στη θάλασσα θα πέσω μέσα στα κύματα,
να πιάσω την ποδιά σου με τα κεντήματα.

'Ελα - έλα όπως είσαι,
τη φωτιά μου έλα σβήσε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Πρέπει στο σημείο αυτό να σημειώσω ότι, εξαιτίας του περιορισμένου χώρου, στη Συλλογή αυτή έγινε μια επιλογή των τραγουδιών από όσα συγκέντρωσα. Ο αριθμός τους είναι μεγάλος, μια και το ραδιόφωνο, η τηλεόραση, το μαγνητόφωνο, το πικ-απ και γενικότερα η ευκολότερη επικοινωνία των ανθρώπων - ιδιαίτερα στα μεταπολεμικά χρόνια - τους επιτρέπει όχι μόνο να γνωρίζουν αλλά και να μαθαίνουν και να διατηρούν τραγουδώντας τα στην καθημερινή τους ζωή. Θεωρώ, λοιπόν, σκόπιμο να σημειώσω τους τίτλους ή τον πρώτο στίχο απ' αυτά τα τραγούδια, που ακούγονται σήμερα στο Φανάρι της Πρέβεζας αλλά δεν συμπεριλαμβάνονται, όπως προανέφερα, σ' αυτή τη Συλλογή:

Σε τούτη την τάβλα πού 'μαστε..., Στον 'Αδη θα κατέβω..., Αυτά τα μάτια σ', Δήμω μ',..., Ανάθεμα ποιός μου 'ριξε τα μάγια στο πηγάδι..., Μάνα με κακοπάντρεψες και μ' έδωσες στους κάμπους..., 'Ενας πασάς ροβόλαγε σε βουλγαρένιο κάμπο..., Για σένανε, Δροσούλα μου, με βάλανε στο κάστρο..., Αυτό τ' αστρί το λαμπερό..., Δεν ήρθαμε για φαΐ, για πιεί..., Σαν αποθάνω θάψτε με..., 'Ενα μικρό μικρούτσικο μικρό στη σαρμανίτσα..., Μια κακιά γειτόνισα..., Στου παππά τα μπαλκονάκια..., Πράσινο μαντίλι..., Κόκκινη ποδιά..., Απάνω στην τριανταφυλλιά φκιάχνει η πέρδικα φωλιά..., Κουμπάρε που στεφάνωσες τα δυο τα κυπαρίσσια..., Κινήσαν τα καράβια τα Ζαγοριανά..., Μαύρα μου χελιδόνια κι άσπρα μου πουλιά..., Μαύρα μάτια και μεγάλα..., Το φεγγάρι κάνει κύκλο..., Δέλβινο και τζαμουριά..., Ο Γεροτσέλιγκας..., Κάτω στο νερό στ' αυλάκι..., Σαν πήρα τον κατήφορο..., Ωραία πού 'ναι η νύφη μας..., Εμπάτε αγόρια στο χορό..., Ο καημός της ξενιτιάς, Τα ντέρτια του ορφανού, Η Λουλούδω, Οι τρείς λυγερές, Η ομορφιά της Βασίλως, Το ξύρισμα του γαμπρού, Στο γαμπρό, Ξύπνα περδικομάτα μ', Ο εξαπατημένος γαμπρός.

Θεωρώ επίσης υποχρέωσή μου να ευχαριστήσω κι όσους συνέβαλαν μ' οποιοδήποτε τρόπο στη συλλογή των τραγουδιών. Ιδιαίτερα τους καθηγητές του Λυκείου Καναλακίου, Γρηγόρη Ζάκκα και Λευτέρη Νικολάου, γιατί πρόθυμα πάντα έδιναν κάθε απαραίτητη πληροφορία για την περιοχή. Ακόμα τους : Ανδρέου Αρτ., Ανδρέου Αρχόντω, Αντωνίου Σωτ., Βασιλάκη Αφρ., Γάκη Νικολ., Γκιωμάση Γεωργ., Γκιωμάση Μαγδαλ., Δημητρίου Βασίλ., Δημητρίου Γεώργ., Δημητρίου Δημ., Ευθυμίου Βαρβ., Ευθυμίου Φαν., Ζιάκα Αικ., Ζιάκα Δημ., Ζιάκα Χρήστ., Θεολόγου Γεώργ., Ιωάννου Σπ., Καούρη Δημ., Κόντο Κων/νο, Κωλέτση Αναστάσ., Κωλέτση Λάζαρ., Κωλέτση Βασίλ., Κώτση Παρασκ., Κώτση Γεωργ., Λιολιούση Δάφν., Μάρη Ελ., Μπάκο Δημ., Μπόχτη Ανδρ., Νάνο Βασιλ., Ντάγκα Αγγελ., Ντούσκο Σωτ., Νάνου Μαρ., Νάνο Ευάγγελ., Ντούσκο Θωμ., Σμπόνια Κων/να, Τζίμα Ιωάν., Φιλίππου Ανθούλα, Μάρκου Αγγελική, Κωστή Νικόλαο.

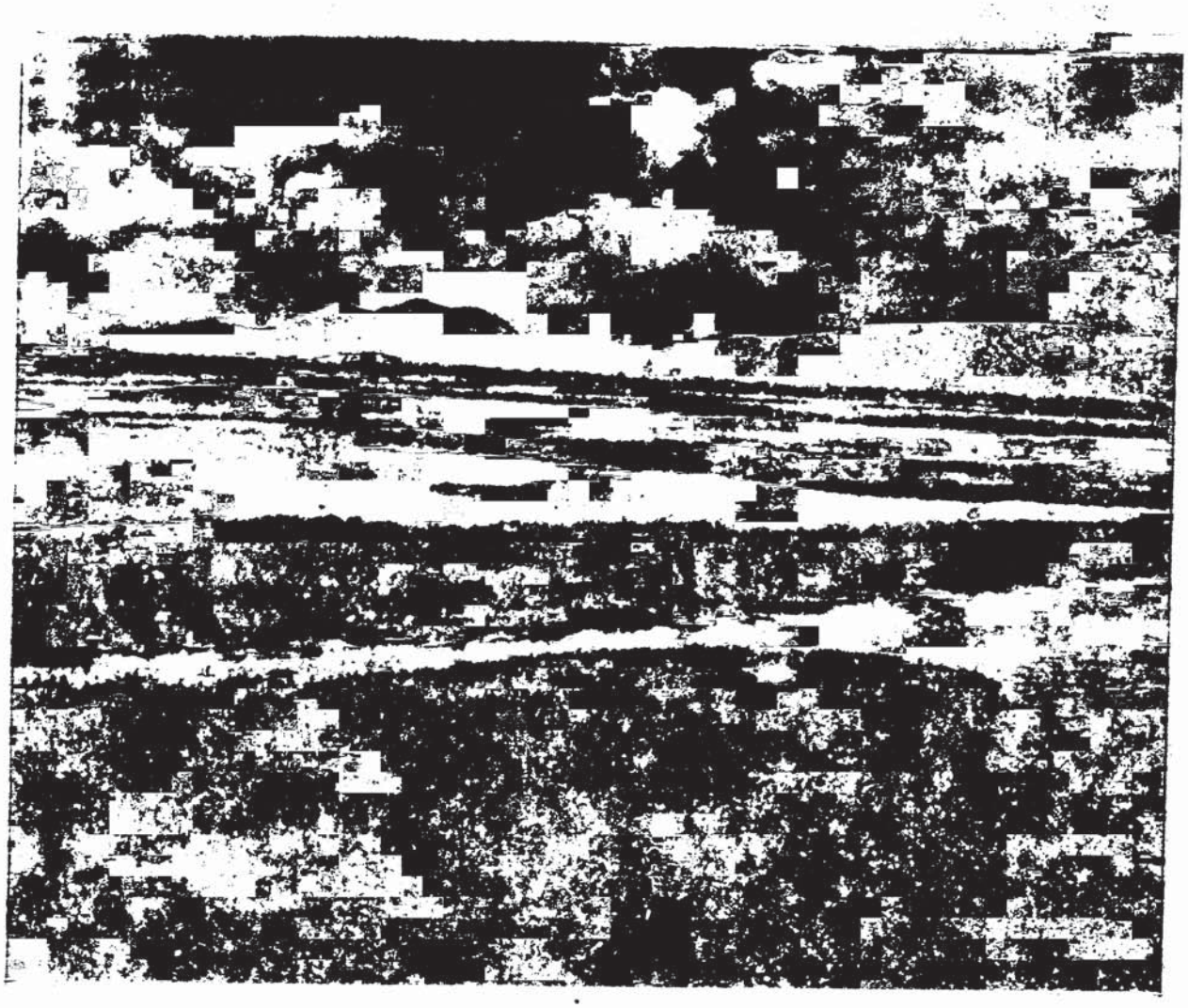
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Λεξιλόγιο

αναπιάνω = ζυμώνω
αντάρα = ομίχλη
απόσκια = ίσκια
αράδα = σειρά
βλάμης = αδελφοποιτός, φίλος
γιόμα = μεσημέρι
καρτερώ = περιμένω
κουρνιάζω = κοιμάμαι
κουφάρι = νεκρό σώμα, πτώμα
λειψός = λείψανο
λημέρι = καταφύγιο κλεφτών
λημεριάζω = μένω σε λημέρι
λιανολίθαρα = μικρές πέτρες
μάζωξη = συγκέντρωση
μανταλώνω = ασφαλίζω με μάνταλο
μαύρος = το άλογο
μαχαλάς = γειτονιά
μούλα = θηλυκό άλογο
μπαρμπερίζομαι = στολίζομαι
νιότισσα = νέα γυναίκα
ντέρτι = καημός
ξάι = ό,τι παίρνει ο μυλωνάς για φόρο
ορμηνεύω = συμβουλεύω
πάλα = σπαθί κυρτό και πλατύ
παλάσκα = θήκη των στρατιωτών
πάντα = η άκρη
πασπάλη = πολύ λεπτό αλεύρι
πασπαλιάρης= ο μυλωνάς
πλεξούδια = τα σύνεργα για τις πλεξούδες
σάβανο = άσπρο, λινό ύφασμα για το νεκρό
σκαπέτα = φύγε
σκούντρα = σπρώξε με βίαιο τρόπο
ταή = τροφή για τα ζώα
τάσι = μεταλλικό κύπελλο
τηράω = κοιτώ, παρατηρώ
χαμπέρι = είδηση, νέο
ψίκι = νυφική συνοδεία, πομπή

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Λουρονησίδα στην περιοχή Τσοπέλι του Αμβρακικού κόλπου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σταμάτη Ανθή
Χημικός Μηχανικός

ΡΥΠΑΝΣΗ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΩΝ ΝΕΡΩΝ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΑΜΒΡΑΚΙΚΟΥ ΚΟΛΠΟΥ (*)

Τα τελευταία χρόνια κυρίως λόγω της ανθρωπογενούς παρέμβασης (βιομηχανία-αστικά απόβλητα-λιπάσματα κ.λπ.) διαταράσσεται το περιβάλλον με κύρια επίπτωση τη μη ισορροπία των φυσικοχημικών και βιολογικών παραμέτρων του νερού. Στα πλαίσια των δραστηριοτήτων της η ΕΤΑΝΑΜ έστησε ένα εργαστήριο, το οποίο αποκλειστικό σκοπό έχει τον έλεγχο της ποιότητας νερών (θάλασσας και ποταμών) και της εξέλιξης της ρύπανσης διαχρονικά. Οι κύριες φυσικοχημικές παράμετροι που η ΕΤΑΝΑΜ ελέγχει είναι: Η θερμοκρασία, η αλατότητα, το οξυγόνο, το PH (αλκαλικότητα),το BOD_5 (οργανική ρύπανση), το COD (χημική απαίτηση σε οξυγόνο), τα αιωρούμενα στερεά, τα θρεπτικά άλατα, (NO_3, NO_2, PO_4^{-3}, NH_4^{+1}) και η αμμωνία (σε ελεύθερη μορφή), η οποία σε υψηλές συγκεντρώσεις είναι τοξική.

Το υπάρχον εργαστήριο της ΕΤΑΝΑΜ, προς το παρόν, από έλλειψη κυρίως μηχανολογικού εξοπλισμού, δεν δύναται να ελέγχει και άλλες εξίσου σημαντικές παραμέτρους, όπως π.χ. βαρέων μετάλλων, για να έχει μια πιο τεκμηριωμένη και επιστημονικά εμπεριστατωμένη άποψη για την επιβάρυνση των επιφανειακών νερών τόσο του Αμβρακικού κόλπου όσο και των ποταμών της περιοχής που χύνονται σ' αυτόν.

Με ειδική Προγραμματική Σύμβαση από τις Νομαρχίες Πρέβεζας και Άρτας έχουν ανατεθεί στην ΕΤΑΝΑΜ προγράμματα παρακολούθησης των επιφανειακών νερών των δύο νομών αντίστοιχα.

Ήδη η ΕΤΑΝΑΜ έχει συντάξει μελέτες μετά την ολοκλήρωση μιας εξάμηνης σειράς αποτελεσμάτων με μηνιαίες δειγματοληψίες και αναλύσεις των φυσικοχημικών παραμέτρων από διάφορα σημεία των ποταμών Λούρου και Αράχθου καθώς και Αχέροντα και είναι σε θέση να εκθέσει τα πρώτα ενδεικτικά στοιχεία για την κατάσταση των νερών των ποταμών.

Τα αποτελέσματα αυτά, αν μάλιστα συσχετιστούν με εκείνα του Εθνικού Κέντρου Θαλάσσιων Ερευνών (ΕΚΘΕ) για την περίοδο 1986-87, μπορούν να δώσουν μια καλή ένδειξη της κατάστασης των ποταμών και να εξαχθούν κάποια πρώτα συμπεράσματα. Όμως μια πλήρης εικόνα της κατάστασης θα υπάρξει μετά την ολοκλήρωση μιας ετήσιας σειράς δειγματοληψιών-αναλύσεων. Να σημειωθεί ότι τα προγράμματα αυτά που άρχισαν να εκτελούνται από την ΕΤΑΝΑΜ σε άμεση συνεργασία με το ΥΠΕΧΩΔΕ-Δ/νση Περιβαλλοντικού Σχεδιασμού (ΠΕΡΠΑ), αποτελούσαν μια ανα

(*) Ανακοίνωση που έγινε στην ημερίδα για τον Αμβρακικό κόλπο στην Κόπραινα της Αρτας (16-6-90) με πρωτοβουλία της Εταιρίας Ανάπτυξης Αμβρακικού(ΕΤΑΝΑΜ).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γκαιότητα που είχε διαπιστωθεί από παλιότερα και είχε καταγραφεί και στην Προγραμματική Σύμβαση για την προστασία και ανάπτυξη του Αμβρακικού κόλπου απο το 1985. Εξάλλου η παρακολούθηση της ποιότητας των επιφανειακών νερών αποτελεί μια ευρέως διαδεδομένη τακτική στον Ευρωπαϊκό χώρο για τον έλεγχο της ρύπανσης και προβλέπεται τόσο από Κοινοτικές Οδηγίες όσο και από την Ελληνική Νομοθεσία (Υπ. Απόφαση 46339/1452/3-7-86). Το ότι το πρόγραμμα αυτό ξεκίνησε σε επίπεδο χώρας από την περιοχή του Αμβρακικού δείχνει οπωσδήποτε την ιδιαίτερη ευαισθησία της περιοχής στις ανθρωπογενείς επιδράσεις, δεν παύει όμως να αποτελεί μια πρωτοποριακή πρωτοβουλία της ΕΤΑΝΑΜ και των Νομαρχιών 'Αρτας και Πρέβεζας.

Με την ολοκλήρωση μιας σειράς μηνιαίων δειγματοληψιών και αναλύσεων για ένα έτος τα προγράμματα παρακολούθησης επιφανειακών νερών πρέπει οπωσδήποτε να συνεχιστούν αλλά πρέπει να επανεκτιμηθούν με βάση τα μέχρι τότε αποτελέσματα τόσο οι σταθμοί δειγματοληψίας όσο και ο αριθμός και το είδος των παραμέτρων καθώς και η συχνότητα των δειγματοληψιών. Επίσης στη συνέχεια πρέπει να εκτιμηθεί και η δυνατότητα εγκατάστασης κάποιων αυτόματων σταθμών σε ορισμένες θέσεις και για μια σειρά από παραμέτρους που μεταβάλλονται εύκολα. Τέλος τα προγράμματα πρέπει να επικεντρωθούν περισσότερο στις πηγές ρύπανσης με δυνατότητα ελέγχου των υγρών αποβλήτων από πλευράς ποιότητας, ώστε να μπορέσει να γίνει αποτελεσματικότερη και η προστασία.

Η ανάγκη προστασίας των ποταμών Λούρου, Αράχθου και Βωβού που εκβάλλουν στον Αμβρακικό κόλπο δεν υπαγορεύεται μόνο από τη διατήρηση της ποιότητας των νερών των ποταμών, ώστε να είναι κατάλληλα για τις σημερινές ή τις μελλοντικές τους χρήσεις. Οι ποταμοί αυτοί είναι οι κύριοι τροφοδότες του Αμβρακικού κόλπου σε γλυκά νερά που από τη φύση τους (λόγω της μικρής τους αγωγιμότητας) είναι ιδιαίτερα εμπλουτισμένα με οξυγόνο. Ταυτόχρονα οι ποταμοί τροφοδοτούν συνεχώς τον κόλπο με θρεπτικά άλατα (κυρίως νιτρικά και φωσφορικά) συμβάλλοντας έτσι στην αύξηση του ευτροφισμού του.

Είναι επομένως απαραίτητος ο έλεγχος των ποσοτήτων των αλάτων αυτών που εισέρχονται μέσω των ποταμών στον κόλπο. Η λειτουργία των προγραμμάτων αυτών θα δώσει την επιστημονική τεκμηρίωση στην οποία πρέπει να στηριχθεί η προσπάθεια ελέγχου της ρύπανσης με λήψη των αναγκαίων μέτρων και ρυθμίσεων.

ΛΟΥΡΟΣ ΠΟΤΑΜΟΣ

Πηγάζει από το νομό Ιωαννίνων και εκβάλλει στον Αμβρακικό κόλπο. Αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του οικοσυστήματος του Αμβρακικού κόλπου και της ευρύτερης περιοχής του, έχοντας μια άμεση λειτουργική σχέση με τον υγροβιότοπο του βόρειου Αμβρακικού και κυρίως με το τμήμα του βάλτου της Πέτρας, αλλά και με τις λιμνοθάλασσες Ροδιά, Τσουκαλιό και Τσοπέλι. Επομένως η σημασία του ποταμού είναι ιδιαίτερα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

μεγάλη, αν ληφθεί ακόμα υπόψη και η χρησιμοποίηση των νερών του για άρδευση αρκετών καλλιεργούμενων εκτάσεων.

ΠΗΓΕΣ ΡΥΠΑΝΣΗΣ

α) Οικιακά λύματα: Οι σημαντικότεροι οικισμοί που βρίσκονται στη λεκάνη απορροής του ποταμού είναι η Φιλιππιάδα, ο Άγιος Σπυρίδωνας, ο Λούρος και ο Ωρωπός. Εκτός του Ωρωπού (που διαθέτει αποχετευτικό δίκτυο αλλά χωρίς καμιά επεξεργασία τα λύματα οδηγούνται στον Λούρο), οι υπόλοιποι οικισμοί εξυπηρετούνται με βόθρους και μόνο τα βοθρολύματα καταλήγουν στον ποταμό.

β) Κτηνοτροφικές μονάδες - χοιροστάσια: Στη λεκάνη απορροής του Λούρου υπάρχει ιδιαίτερα μεγάλος αριθμός κτηνοτροφικών και πιο συγκεκριμένα χοιροτροφικών μονάδων, που παράγουν υγρά απόβλητα και ρυπαίνουν άμεσα ή έμμεσα τον ποταμό. Οι περισσότερες είναι εγκατεστημένες στην περιοχή Φιλιππιάδας-Καμπής-Αγ.Σπυρίδωνα-Ν.Κερασούντας.

Τα προβλήματα ρύπανσης που δημιουργούν οι χοιροτροφικές μονάδες είναι σοβαρά και έχουν να κάνουν με την αδυναμία επεξεργασίας των ιδιαίτερα βεβαρυμένων αποβλήτων τους με τρόπο αποτελεσματικό. Έτσι οι περισσότερες μονάδες δεν διαθέτουν εγκαταστάσεις καθαρισμού των αποβλήτων τους παρά μόνο στεγανούς ή απορροφητικούς βόθρους και στη συνέχεια τα απόβλητα καταλήγουν στα χωράφια ή σε αποστραγγιστικές τάφρους ,αποτελώντας μια μόνιμη πηγή ρύπανσης για τον ποταμό. Τέλος οι υπάρχουσες μονάδες εκτροφής αιγοπροβάτων, τα πτηνοτροφεία καθώς και τα βούστάσια είναι περιορισμένου αριθμού και η επίδρασή τους στην ρύπανση δεν είναι σημαντική.

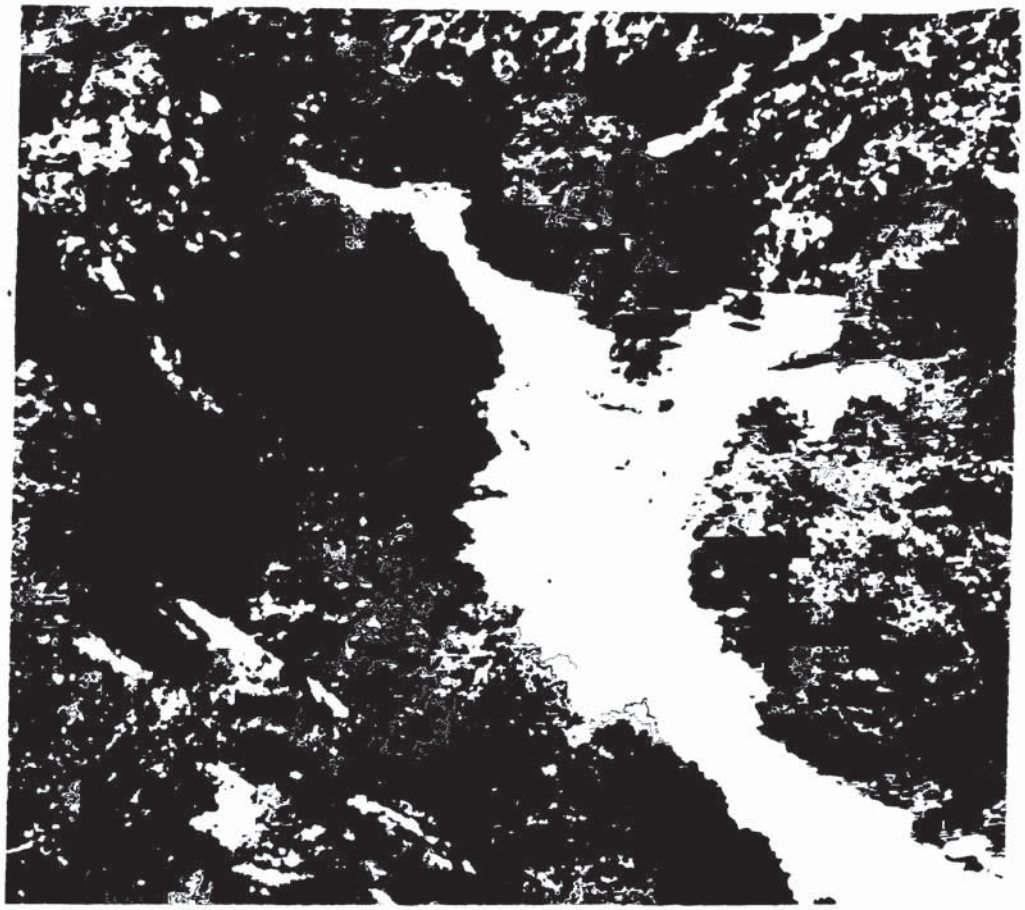
γ) Βιομηχανικές μονάδες: Η βιομηχανία στην περιοχή δεν είναι αναπτυγμένη και αφορά κυρίως μεταποίηση των προϊόντων του πρωτογενή τομέα. Πιο συγκεκριμένα είναι οι ακόλουθες:

- ΒΙΚΗ Α.Ε: Μονάδα επεξεργασίας κρέατος. Λειτουργεί όλες τις εποχές του χρόνου. Τα απόβλητά της είναι 150 κυβικά μέτρα ανά ημέρα και καταλήγουν στο Λούρο μετά από βιολογική επεξεργασία.
- ΒΕΚΟ: Είναι αλλαντοποιείο. Τα απόβλητά του διατίθενται σε βόθρο.
- ΧΥΜΟΦΙΞ Α.Ε: Λειτουργεί εποχιακά σαν μονάδα χυμοποίησης πορτοκαλιών και τοματοπολτού με απόβλητα 100 κυβικά μέτρα ανά ημέρα. Δεν διαθέτει εγκαταστάσεις καθαρισμού των αποβλήτων της, τα οποία διατίθενται στο Λούρο πριν από τη Γέφυρα Καλογήρου. Λειτουργεί χωρίς άδεια διάθεσης των αποβλήτων από το αρμόδιο Τμήμα Υγιεινής.

δ) Γεωργικές βιοτεχνικές μονάδες

- Τυροκομεία: Στην περιοχή μελέτης υπάρχουν λίγες μικρές διάσπαρτες γαλακτομικές μονάδες των οποίων η συνολική δυναμικότητα ανέρχεται στους 14 τόνους γάλα ανά ημέρα. Υπολογίζεται ότι η ημερήσια παροχή αποβλήτων ανέρχεται σε 12,5 κυβικά μέτρα.
- Ελαιουργεία: Στην περιοχή λειτουργούν τρία ελαιοτριβεία, των οποίων τα απόβλητα είναι ιδιαίτερα βεβαρυμένα σε ρυπαντικό φορτίο και από τα πλέον δύσκολα στην επεξεργασία τους.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Άποψη του ποταμού Λούρου

- Σφαγεία: Λειτουργούν δύο, ένα κοινοτικό στην περιοχή της κοινότητας Λούρου και ένα δημοτικό στη Φιλιππιάδα. Τα απόβλητα του κοινοτικού σφαγείου του Λούρου συλλέγονται σε ανοικτές δεξαμενές και από εκεί με τάφρο οδηγούνται στο Λούρο, ενώ τα απόβλητα του σφαγείου της Φιλιππιάδας καταλήγουν στο Λούρο χωρίς καμιά επεξεργασία.

ε) **Ιχθυοτροφικές μονάδες**: Είναι ελάχιστες και γενικά δεν παράγουν αξιόλογο ρυπαντικό φορτίο.

στ) **Νεροτριβές ρούχων**: Λειτουργούν εποχιακά τρεις και δημιουργούν κάποια επιβάρυνση του ποταμού, κυρίως σε απορρυπαντικά.

ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΡΥΠΑΝΣΗ

Κατά μήκος του ποταμού υπάρχουν εντατικές δενδροκαλλιέργειες αλλά και καλλιέργειες καλαμποκιού, σιτηρών και άλλων κηπευτικών προϊόντων και μηδικής, όπου γίνεται ευρεία κατανάλωση λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων. Η εφαρμοζόμενη δόση λιπασμάτων στις περιπτώσεις είναι υψηλή (12 χιλιάδες τόνοι λιπάσματος καταναλώνονται ετήσια στην περιοχή της Πρέβεζας). Τα υπολείμματα των λιπασμάτων μέσω των βροχοπτώσεων αλλά και των νερών των αρδεύσεων οδηγούνται στο Λούρο με αποτέλεσμα να αυξάνει το επίπεδο νιτρικών, νιτρωδών και φωσφορικών αλάτων. Τα φυτοφάρμακα που χρησιμοποιούνται κυρίως στις δενδροκαλλιέργειες δημιουργούν προβλήματα στους υδάτινους αποδέκτες όταν η δραστική τους ουσία έλθει σε επαφή με αυτούς, λίγο χρόνο μετά την χρήση

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

τους, δεδομένου ότι πολλά από τα χρησιμοποιούμενα στην περιοχή φυτοφάρμακα έχει ήδη απαγορευτεί να κυκλοφορούν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

ΑΠΟΡΡΙΜΜΑΤΑ

Μια άλλη πηγή ρύπανσης είναι η παράνομη απόρριψη σκουπιδιών από τις μικρότερες κοινότητες που δεν διαθέτουν δίκτυο συλλογής των απορριμμάτων τους και βρίσκονται κοντά στον ποταμό. Η ΕΤΑΝΑΜ, στην πρώτη φάση υλοποίησης του προγράμματος παρακολούθησης των επιφανειακών νερών του Λούρου ποταμού, μετράει τις εξής παραμέτρους.

- Θερμοκρασία
- PH
- Διαλυμένο οξυγόνο
- Χημικά απαιτούμενο οξυγόνο COD
- Βιοχημικά απαιτούμενο οξυγόνο BOD_5
- Αιωρούμενα στερεά
- Θρεπτικά άλατα (νιτρικά, νιτρώδη, φωσφορικά)

ΘΕΣΕΙΣ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑΣ

Ορίστηκαν 5 θέσεις δειγματοληψίας:

1. Πλατανάκια
2. Γέφυρα Καλογήρου
3. Γέφυρα Αγ. Σπυρίδωνα
4. Συμβολή Λούρου με Λιμποχωβίτη (8 χιλιόμετρα πριν τις εκβολές)
5. Εκβολές (Τσοπέλι)

ΦΥΣΙΚΟΧΗΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ - ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Η θερμοκρασία του νερού αυξάνει κατά μήκος του ποταμού από την πρώτη θέση προς τις εκβολές με μικρότερες τιμές το μήνα Μάρτιο (ελάχιστη 13,2 βαθμούς Κελσίου) και μεγαλύτερες τον Ιούλιο (μέγιση 20,5 β.Κ.). Το PH του ποταμού κυμάνθηκε μεταξύ 6,8 και 8,1 με σταθερότητα στους υπόλοιπους μήνες. Οι μεγαλύτερες τιμές εμφανίζονται στη Γέφυρα Καλογήρου και οφείλονται πολύ πιθανόν στη βιομηχανία ΧΥΜΟΦΙΞ. Η επικρατούσα τιμή είναι 7,6.

Το διαλυμένο οξυγόνο στον ποταμό βρίσκεται σε ικανοποιητικά επίπεδα με τιμές που πλησιάζουν και πολλές φορές ξεπερνούν τις τιμές κορεσμού (μέγιστη τιμή 10,9 mg/l). Οι ελάχιστες τιμές εμφανίστηκαν τον Ιούλιο (ελάχιστη 4,0 mg/l), πράγμα που οφείλεται στη μικρότερη παροχή του ποταμού σε συνδυασμό με την ψηλότερη παρατηρηθείσα θερμοκρασία. Η μικρότερη τιμή εμφανίστηκε, όπως ήταν αναμενόμενο, στη θέση Αγ. Σπυρίδωνα στην οποία δρα προσθετικά το μεγαλύτερο τμήμα της οργανικής ρύπανσης.

ΛΟΥΡΟΣ ΚΑΙ ΒΟΣΣΑ

<u>Το πρόβλημα των ιαματικών πηγών</u>

Στη περιοχή Αγ. Σπυρίδωνα, πριν από τη γέφυρα, ο Λούρος συμβάλλει με τη Βόσσα. Τα νερά της Βόσσας προέρχονται κυρίως από τις πηγές Καμπής καθώς και από της πηγές Χανοπούλου 'Αρτας. Οι περισσότερες

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

από τις πηγές Χανοπούλου είναι θειούχες και χρησιμοποιούνται ακόμα σαν ιαματικά λουτρά.

Την περίοδο από Ιανουάριο μέχρι Μάρτιο 1990, κυρίως λόγω της μακράς περιόδου ανομβρίας, είχαμε μια έξαρση του φαινομένου με κύριο χαρακτηριστικό τις υψηλές συγκεντρώσεις υδροθείου στη Βόσσα καθώς και την πτώση του οξυγόνου σε επίπεδα ακόμα και 2 mg/l. Επίσης η υψηλή αγωγιμότητα δημιούργησε ανησυχίες όσον αφορά την καταλληλότητα των νερών της Βόσσας για άρδευση καθώς και για την επίδρασή τους στο Λούρο μετά από τη Γέφυρα Καλογήρου.

Γι' αυτό το λόγο η ΕΤΑΝΑΜ έκανε μια σειρά από μετρήσεις με συνεχή παρακολούθηση του φαινομένου και μελέτη των επιπτώσεων στην ευρύτερη περιοχή. Μετά από τις πρώτες ενδεικτικές δειγματοληψίες, με πρωτοβουλία της ΕΤΑΝΑΜ, έγιναν λαϊκές συνελεύσεις στον Άγ. Σπυρίδωνα με συμμετοχή διαφόρων φορέων (Νομάρχης, ΥΕΒ, ΤΟΕΒ κ.λπ.), όπου βγήκε στην επιφάνεια ότι το πρόβλημα με την αγωγιμότητα της Βόσσας έχει προκύψει από το 1969, χωρίς όμως να έχει γίνει γνωστό. Από τις μετρήσεις που έγιναν προέκυψε ότι η αγωγιμότητα της Βόσσας είναι ιδιαίτερα υψηλή και μάλιστα πάνω από τα επίπεδα νερών κατάλληλων για καλλιέργειες. Η μέση αγωγιμότητα της Βόσσας είναι 2500 ms/cm, ενώ η αγωγιμότητα των πηγών Χανοπούλου είναι 2800-3000 ms/cm.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο Λούρος πριν από τη συμβολή του με τη Βόσσα έχει μέση αγωγιμότητα 580 ms/cm και μετά περίπου 1100 ms/cm. Θα πρέπει να σημειωθεί η μεγάλη σταθερότητα της αγωγιμότητας του Λούρου μετά τη συμβολή. Από τις παραπάνω μετρήσεις φαίνεται ότι τα νερά του Λούρου μπορούν να χρησιμοποιηθούν για κάθε χρήση, εφόσον η αγωγιμότητα παραμένει σε αυτά τα επίπεδα. Όσον αφορά τη Βόσσα, η μακροχρόνια άρδευση καλλιεργειών πιθανόν να δημιουργήσει προβλήματα εναλάτωσης των εδαφών ή ακόμα και ξήρανσης ευαίσθητων φυτών. Αυτό που δημιουργεί ανησυχίες επίσης, όσον αφορά τις επιπτώσεις στον Αμβρακικό κόλπο, είναι η μείωση του οξυγόνου του ποταμού. Από τις μετρήσεις φαίνεται ότι στη Βόσσα το οξυγόνο είναι σε πολύ χαμηλά επίπεδα. Αυτό οφείλεται στο ότι μεγάλο μέρος του διαλυμένου οξυγόνου καταναλώνεται για την οξείδωση του υπάρχοντος υδροθείου. Η επίπτωση όμως συνεχίζεται και στο Λούρο. Ενώ πρίν από τη συμβολή με τη Βόσσα το οξυγόνο αυτή την εποχή είναι πάνω από 10 mg/l, στις επόμενες δύο θέσεις (Άγ. Σπυρίδωνα - Πέτρα) μειώνεται κατά δύο και τέσσερεις μονάδες αντίστοιχα.

Το οξυγόνο του Λούρου παραμένει βέβαια σε επίπεδα ικανοποιητικά για τη διαβίωση ψαριών αλλά δημιουργείται μεγάλο πρόβλημα εκείνες τις μέρες που έχουμε μεγάλη εισροή ρυπαντικών φορτίων από τα χοιροστάσια και τις υπόλοιπες δραστηριότητες της περιοχής. Να σημειωθεί ότι το καλοκαίρι θα έχουμε μείωση του διαλυμένου οξυγόνου ούτως ή άλλως εξ αιτίας της αύξησης της θερμοκρασίας. Πάντως, η συγκέντρωση υθροθείου από το Μάρτιο και μετά έχει μειωθεί κάπως με αποτέλεσμα να βελτιώνεται, όχι όμως ικανοποιητικά, η ισορροπία όσον αφορά το οξυγόνο.

<u>Συμπεράσματα</u>

Ο Λούρος, παρότι δέχεται αρκετά μεγάλα ρυπαντικά φορτία, βρίσκεται σε ανεκτά επίπεδα λόγω της ικανότητας αυτοκαθαρισμού του. Το υδρόθειο όμως της Βόσσας και γενικότερα τα νερά της μειώνουν την ικανότητα αυτοκαθαρισμού του ποταμού με αποτέλεσμα σε περιόδους αιχμής τα ρυπαντικά φορτία να μην αποικοδομούνται και να φορτίζουν ακόμα περισσότερο τον Αμβρακικό κόλπο. Στη Βόσσα ήδη έχουν εξαφανιστεί οι ζωικοί πληθυσμοί και οι ζημιές για το περιβάλλον είναι ανυπολόγιστες. Θα πρέπει λοιπόν να γίνει ακόμα πιο έντονος ο έλεγχος της ρύπανσης γιατί τα φαινόμενα θα είναι πιο έντονα τη θερινή περίοδο.

ΑΡΑΧΘΟΣ ΠΟΤΑΜΟΣ

Ο ποταμός Άραχθος, που πηγάζει από το νομό Ιωαννίνων και εκβάλλει στον Αμβρακικό κόλπο, αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του οικοσυστήματος του Αμβρακικού και της ευρύτερης περιοχής του, έχοντας μια άμεση λειτουργική σχέση με τον υδροβιότοπο του βόρειου Αμβρακικού και κυρίως με την περιοχή του Δέλτα, αλλά και με τις λιμνοθάλασσες Αγρίλο, Πλαματερό, Κόφτρα και Παλιόμπουκα. Επομένως η σημασία του ποταμού είναι ιδιαίτερα σημαντική, αν ληφθεί ακόμα υπόψη και η χρησιμοποίηση των νερών του για άδρευση αρκετών καλλιεργούμενων εκτάσεων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΗΓΕΣ ΡΥΠΑΝΣΗΣ

Η περιοχή γύρω από τον ποταμό 'Αραχθο αποτελεί κυρίως τμήμα του νομού 'Αρτας εκτός απο ένα αρχικό τμήμα που βρίσκεται στο νομό Ιωαννίνων. Στο κατώτερο τμήμα του (μετά το φράγμα Πουρναρίου) ο ποταμός διατρέχει πεδινές εκτάσεις, όπου κυρίως καλλιεργούνται εσπεριδοειδή και τα νερά του χρησιμοποιούνται για άρδευση.

Στην πεδιάδα της 'Αρτας σύμφωνα με την μελέτη της ECOSET χρησιμοποιούνται λιπάσματα που φτάνουν τους 1064 τόνους αζώτου, 3770 τόννους φωσφόρου και 1400 τόνους καλίου το χρόνο με συνολική ποσότητα 31400 τόνους για το 1980.

Με βάση στοιχεία του ΥΠΕΧΩΔΕ υπάρχουν 13 χοιροτροφικές μονάδες συνολικής δυναμικότητας 1200 χοιρομητέρων που τα λύματα τους μέσω του Μετσοβίτικου χύνονται στον 'Αραχθο. Μέσω του ίδιου παραποτάμου φθάνουν επίσης στο Πουρνάρι και τα αστικά λύματα του Μετσόβου και των γύρω κτηνοτροφικών μονάδων.

Στην περιοχή του νομού 'Αρτας λειτουργούν αγελαδοτροφικές, χοιροτροφικές και αιγοπροβατοτροφικές μονάδες, των οποίων τα απόβλητα διατίθενται στα επιφανειακά νερά. Βιομηχανικά απόβλητα, στο μέρος του ποταμού μετά το φράγμα Πουρναρίου, προέρχονται από το εργοστάσιο χυμοποίησης «ΕΣΠΕΡΙΣ», τη σοκολατοποιία «ΙΟΝ» και κάποιες άλλες μικρότερες μονάδες.

Επίσης ο 'Αραχθος επιβαρύνεται από την απόρριψη μεγάλου αριθμού σκουπιδιών. Θα πρέπει να σημειωθούν, εκτός των παραπάνω, σαν άμεσες και έμμεσες πηγές ρύπανσης τα οικιακά λύματα της πόλης της 'Αρτας και άλλων οικισμών, όπως Γλυκόριζου, Κομμένου, Λουτροτόπου, Νεοχωρίου και Συκιών, όπου συνολικά ο πληθυσμός ανέρχεται σε 25000 κατοίκους με μέση παροχή 2249 κυβικά μέτρα ανά ημέρα. Τα απόβλητα σφαγείων καθώς και η γεωργική ρύπανση (υπολείμματα φυτοφαρμάκων και λιπασμάτων) αποτελούν μια άλλη πηγή ρύπανσης εξίσου σημαντική.

Το ρυπαντικό φορτίο του Αράχθου αποκτά ιδιαίτερη σημασία και λόγω του ιδιότυπου υδρονομικού καθεστώτος στο υδροηλεκτρικό φράγμα Πουρναρίου. Η ροή του ποταμού είναι ασυνεχής με αποτέλεσμα να επηρεάζεται τόσο η αρδευόμενη περιοχή όσο και ο Αμβρακικός κόλπος.

Η ΕΤΑΝΑΜ, στην πρώτη φάση υλοποίησης του Προγράμματος Μόνιμης Παρακολούθησης των επιφανειακών νερών, μετράει τις εξής παραμέτρους:

- Θερμοκρασία
- PH
- Διαλυμένο οξυγόνο
- Χημικά απαιτούμενο οξυγόνο
- Βιοχημικά απαιτούμενο οξυγόνο
- Αιωρούμενα στερεά
- Νιτρικά-νιτρώδη-αμμωνιακά άλατα
- Οργανικό άζωτο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

- Φωσφορικά άλατα.

Οι πιο πάνω παράμετροι, σύμφωνα και με τη διεθνή εμπειρία, είναι αρκετές για να δώσουν μια ικανοποιητική εικόνα της φυσικοχημικής κατάστασης της ποιότητας νερού.

Θέσεις δειγματοληψίας

Τα κριτήρια για τις θέσεις δειγματοληψίας ήταν η βατότητά τους, η σχέση τους με σημαντικές πηγές ρύπανσης που υπάρχουν κατά μήκος του ποταμού και η απόστασή τους από τη θάλασσα. Έτσι ορίστηκαν 5 θέσεις δειγματοληψίας: (1) Μετά το φράγμα Πουρναρίου, (2) Γέφυρα Άρτας, (3) Γέφυρα Γλυκόριζου, (4) Γέφυρα Νεοχωρίου και (5) Κομμένο

Οι δειγματοληψίες της ΕΤΑΝΑΜ στον Αράχθο, που έχει ήδη γίνει επεξεργασία τους, καλύπτουν μια περίοδο 6 μηνών από το Σεπτέμβριο '89 μέχρι το Φεβρουάριο '90 με συχνότητα μια φορά το μήνα, ενώ μέχρι τον Αύγουστο '90 θα έχει ολοκληρωθεί και η ετήσια διεργασία των δειγματοληψιών-αναλύσεων.

Η μεταβολή των τιμών διαφόρων παραμέτρων σ' αυτό το διάστημα έχει ως εξής:

Η θερμοκρασία κυμαίνεται από 28,8 βαθμούς Κελσίου η μέγιστη (Σεπτέμβριο '89) μέχρι 6 β.Κ. (Ιανουάριο '90) στις θέσεις Κομμένο και Γλυκόριζο αντίστοιχα. Η διαφορά θερμοκρασίας μεταξύ πρώτης θέσης, μετά το Πουρνάρι, και εκβολών Κομμένου δεν είναι μεγάλη, εκτός από το Σεπτέμβριο '89, όπου η διαφορά αυτή έφτασε τους 8 βαθμούς Κελσίου.

PH: Παρουσιάζει τη μέγιστη τιμή του (8,1) το Φεβρουάριο '90 στη θέση μετά το φράγμα και

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

την ελάχιστη (7,25) τον Οκτώβριο '89 στη Γέφυρα 'Αρτας. Γενικά η τιμή του PH δεν διαφέρει αισθητά κατά μήκος του ποταμού από το φράγμα ώς τις εκβολές.

Διαλυμένο οξυγόνο: Παρουσιάζει τη μέγιστη τιμή του (13,2 mg/l) το Φεβρουάριο '90 στη θέση μετά το φράγμα και την ελάχιστη (2,8 mg/l) τον ίδιο μήνα στη Γέφυρα 'Αρτας. Τόσο χαμηλή τιμή δεν παρουσιάστηκε ποτέ άλλοτε κατά την περίοδο δειγματοληψίας. Συνήθως οι τιμές διαλυμένου οξυγόνου ήταν ανώτερες των 8 mg/l σε όλες τις θέσεις.

Χημικά απαιτούμενο οξυγόνο (COD): Παρουσιάζει τη μέγιστη τιμή του (119) Φεβρουάριο 90 στο Κομμένο και την ελάχιστη (0,91) το Νοέμβριο '89 στη Γέφυρα 'Αρτας. Γενικά οι τιμές του COD παρουσιάζουν αύξηση κοντά στις εκβολές. Η αύξηση αυτή είναι φανερή κατά μήκος του ποταμού το Φεβρουάριο '90.

Νιτρώδη άλατα: Παρουσιάζουν μέγιστη τιμή (0,390 mg/l) το Φεβρουάριο '90 στο Γλυκόριζο και ελάχιστη (0,001 mg/l) το Σεπτέμβριο '89 και τον Ιανουάριο '90. Τα νιτρώδη άλατα παρουσιάζουν τις μεγαλύτερες τιμές τους στο Γλυκόριζο και στο Κομμένο.

Νιτρικά άλατα: Παρουσιάζουν τη μέγιστη τιμή τους (3,6 mg/l) τον Οκτώβριο '89 και την ελάχιστη (0,05 mg/l), στο Κομμένο και στο Γλυκόριζο αντίστοιχα.

Αιωρούμενα στερεά: Παρουσιάζουν τη μέγιστη τιμή τους (28,9 mg/l) το Νοέμβριο '89 και την ελάχιστη (1,2 mg/l) το Νοέμβριο '89, στο Νεοχώρι και στη Γέφυρα 'Αρτας αντίστοιχα. Σχετικά μεγάλες τιμές παρατηρούνται συνήθως στο Γλυκόριζο και στο Κομμένο. Γενικά η μελέτη των αποτελεσμάτων των μετρήσεων καθώς και οι παρατηρήσεις τη στιγμή της δειγματοληψίας δείχνουν πως ο 'Αραχθος δεν παρουσιάζει συνεχή ροή μετά το φράγμα Πουρναρίου μέχρι τις εκβολές. Επομένως, δεν μπορεί να εξεταστεί σαν ποτάμι με όλες τις σχετικές ιδιότητες αυτοκαθαρισμού και την κανονική διακύμανση των παραμέτρων σε συνάρτηση με τις υπάρχουσες πηγές ρύπανσης.

Θα μπορούσαμε όμως να παρατηρήσουμε πως οι τιμές των χαρακτηριστικών για τη ρύπανση παραμέτρων (διαλυμένο οξυγόνο, COD) δείχνουν τη μεγαλύτερη επιβάρυνση το Φεβρουάριο '90, εποχή της πιο παρατεταμένης ανομβρίας. Στις εκβολές η τιμή του COD διαφέρει κατά τις περιόδους δειγματοληψίας και παίρνει άλλοτε μικρές και άλλοτε πολύ αυξημένες τιμές που χαρακτηρίζουν τότε επικίνδυνη την ποιότητα του νερού.

Γενικά το πρόβλημα στον 'Αραχθο είναι η ασυνεχής ροή μετά τη λειτουργία του φράγματος Πουρναρίου που του προσδίδει χειμαρρώδη όψη, όταν ανοίγει.

ΒΩΒΟΣ ΠΟΤΑΜΟΣ

Ο Βωβός με τους χειμάρρους Ζούτο, Κομποτέικο και 'Ανινο, αποστραγγίζουν την πεδιάδα Πέτα-Κομποτίου. Αν και μικρός σε μήκος, αποτελεί έναν από τους κυριότερους φορείς ρύπανσης στον Αμβρακικό.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Ο Βωβός δέχεται τα απόβλητα των εξής μεταποιητικών μονάδων:

- Μονάδα επεξεργασίας εσπεριδοειδών ΚΟΝΖΑΚ, στην περιοχή Σελλάδες
- Χυμοποίηση πορτοκαλιού ΤΣΑΚΟΧΥΜ στην περιοχή Συκιών
- Τυροκομείο
- Ελαιοτριβείο
- Χοιροστάσιο

Η παροχή του ποταμού τη θερινή περίοδο είναι ελάχιστη ή και μηδενική. Την περίοδο αυτή, τη ροή του αποτελούν βασικά τα απόβλητα των βιομηχανικών και κτηνοτροφικών μονάδων που λειτουργούν στη λεκάνη του, όπου και καταλήγουν, χωρίς καμιά επεξεργασία, σχεδόν αυτούσια στον Αμβρακικό, αφού λίγα μέτρα πιο κάτω από τη γέφυρα της Κόπραινας ο Βωβός εκβάλλει στον κόλπο.

Μετρήσεις που έγιναν το 1982 από τη Νομαρχία Άρτας στις εκβολές του Βωβού, έδωσαν BOD5 345 mg/l και αιωρούμενα στερεά 431 mg/l, σε αντίθεση με τις εκβολές του Αράχθου όπου έδωσαν αντίστοιχα 151 και 22 mg/l.

Συγκριτικά παραθέτουμε μετρήσεις ΕΤΑΝΑΜ-ΠΕΡΠΑ το 1990 όπου το COD στη γέφυρα της Κόπραινας φτάνει τα 1489 mg/l και τα αιωρούμενα στερεά τα 144,5 mg/l, όταν το επιθυμητό όριο των αιωρούμενων στερεών στα πρότυπα ποιότητας γλυκών επιφανειακών νερών για τη διαβίωση ψαριών είναι 25 mg/l.

Είναι φανερό λοιπόν πως ο Βωβός είναι ποταμός ρυπασμένος με οργανική ύλη, γεγονός που εκφράζεται με την εμφάνιση ανοξικών συνθηκών κατά μήκος της ροής του, άρα και άμεσα επικίνδυνος για τον Αμβρακικό κόλπο.

ΡΥΠΑΝΣΗ ΑΜΒΡΑΚΙΚΟΥ ΚΟΛΠΟΥ

Ο Αμβρακικός κόλπος είναι μια επιμήκης και ημίκλειστη θαλάσσια λεκάνη με επιφάνεια 405 τετραγωνικά χιλιόμετρα, με μέγιστο βάθος 60 μέτρα και με αργό ρυθμό ανανέωσης νερών, λόγω του στενού ανοίγματος επικοινωνίας με το Ιόνιο.

Στο ΒΔ και ΒΑ τμήμα του κόλπου εκβάλλουν δύο ποταμοί, ο Λούρος και ο Άραχθος αντίστοιχα, καθώς και ο μικρότερου μήκους Βωβός και δημιουργούν μια ποικιλομορφία σχηματισμών με μικρά βάθη, ενώ αντίθετα η νότια πλευρά έχει επικλινείς βραχώδεις ακτές με μεγαλύτερα βάθη. Η θαλάσσια λεκάνη του Αμβρακικού κόλπου έχει θετικό ισοζύγιο νερού, δηλ. δέχεται περισσότερο γλυκό νερό από ποταμούς και βροχοπτώσεις απ' ό,τι χάνει μέσω εξάτμισης. Το θετικό αυτό ισοζύγιο νερού είναι υπεύθυνο για την ύπαρξη ενός επιφανειακού στρώματος μειωμένης αλατότητας.

Συνοπτικά τα συμπεράσματα για την κατάσταση του Αμβρακικού κόλπου είναι τα εξής:

1. Οι οριζόντιες και κατακόρυφες μεταβολές της θερμοκρασίας και αλατότητας στον Αμβρακικό κόλπο είναι μεγάλες καθ' όλη τη διάρκεια του

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

χρόνου και εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τις μεταβλητές παροχές που εκβάλλουν στον κόλπο.

2. Οι επιφανειακές τιμές αλατότητας (μικρότερες από 3,5%) παραμένουν πολύ χαμηλές, γεγονός που έχει σαν αποτέλεσμα τις στρωματώσεις του νερού όλες τις εποχές.

3. Οι ταχύτητες ρευμάτων είναι πολύ μικρές (< 3 m/sec). Μεγάλες ταχύτητες ρευμάτων (περίπου 10 m/sec) παρατηρούνται μόνο κοντά στο δίαυλο Αμβρακικού-Ιονίου.

4. Το διαλυμένο οξυγόνο μειώνεται σταδιακά στα βαθύτερα στρώματα του Αμβρακικού κόλπου λόγω της μεγάλης ποσότητας οργανικών ουσιών (οικιστικά λύματα) και της μικρής ανανέωσης των υδάτων από το Ιόνιο.

5. Τα θρεπτικά άλατα αυξάνονται σταδιακά στα βαθύτερα στρώματα του Αμβρακικού κόλπου. Εξαίρεση αποτελούν οι αυξημένες επιφανειακές συγκεντρώσεις θρεπτικών αλάτων κοντά στις ακτές (εκβολή ποταμών ή αγωγών κ.λπ).

6. Η κατάσταση ευτροφισμού του Αμβρακικού κόλπου είναι μεγαλύτερη από άλλους παράκτιους κόλπους και αυτό οφείλεται κυρίως στη μικρή επικοινωνία με το Ιόνιο. Να σημειωθεί δε ότι ο ευτροφισμός είναι φαινόμενο υπερανάπτυξης των υδρόβιων φυτών με αποτέλεσμα την υπερκατανάλωση από αυτά οξυγόνου, άρα και τη μείωσή του. Ο ευτροφισμός οφείλεται στην αυξημένη ποσότητα θρεπτικών αλάτων.

Οι ποταμοί Λούρος, Άραχθος και Βωβός με τα αρδευτικά και αποστραγγιστικά δίκτυα της περιοχής αποτελούν θέσεις απόρριψης απορριμμάτων και υγρών αποβλήτων αλλά και δρόμους μεταφοράς υλικών και ουσιών με τελικό αποδέκτη τον Αμβρακικό κόλπο.

Ειδικότερα οι εκτατικές γεωργικές καλλιέργειες στην περιοχή απαιτούν μεγάλη χρήση λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων, τα οποία καταλήγουν στους υδάτινους αποδέκτες. Συνέπεια αυτών είναι να υπάρχει άμεσος κίνδυνος αλλοίωσης και υποβάθμισης της ποιότητας των νερών αλλά και του οικοσυστήματος.

Εκτός απο τις γεωργοκτηνοτροφικές δραστηριότητες στην περιοχή, θα πρέπει να προστεθούν επίσης και τα απόβλητα και τα λύματα που ακατέργαστα ή εν μέρει κατεργασμένα (από τα χοιροστάσια, από τις βιομηχανίες κρέατος και χυμών καθώς και από τους οικισμούς) καταλήγουν στον Αμβρακικό κόλπο.

Στις πιο πάνω διαταραχές του περιβάλλοντος έχει διαπιστωθεί ότι αρκετά μεγάλη είναι και η συμβολή της λειτουργίας του υδροηλεκτρικού φράγματος στο Πουρνάρι. Η λειτουργία αυτή έχει μεταβάλει τον Άραχθο από ποταμό σε χείμαρρο, έχει διαβρώσει τις όχθες του και μεταβάλλει συνεχώς την αλατότητα του Αμβρακικού κοντά στις εκβολές του, με αποτέλεσμα να διαταράσσεται η ισορροπία των φυτικών και ζωικών πληθυσμών.

Η ΕΤΑΝΑΜ έχει αναλάβει τη διεκπεραίωση προγράμματος διερεύνησης θέσεων υδατοκαλλιέργειας στον Αμβρακικό κόλπο (τρεις Νομαρχίες). Το

πρόγραμμα αυτό έχει διάρκεια 2 χρόνια και έχει ξεκινήσει από 1/1/90.

Έχει σα σκοπό τη διερεύνηση των καταλληλότερων θέσεων για μονάδες εντατικής καλλιέργειας, τη μελέτη των επιπτώσεων των ήδη υπαρχουσών μονάδων καθώς και τον καθορισμό της βέλτιστης ποσότητας εκμετάλλευσης του κόλπου σε ιχθυοκαλλιέργειες, χωρίς επηρεασμό του οικοσυστήματος. Έχουν στηθεί 10 σταθμοί δειγματοληψίας οι οποίοι βρίσκονται κοντά στις ακτές. Δειγματοληψίες γίνονται κάθε μήνα και σε διάφορα βάθη (συνήθως στα 0 και 5 μέτρα). Όσον αφορά την περιοχή της Άρτας, υπάρχουν σταθμοί στην Κόφτρα, στο Πλαματερό και στην Παλιόμπουκα (Μενίδι). Ήδη υπάρχει τρίμηνη έκθεση για τη θάλασσα και είναι στη διάθεση κάθε ενδιαφερομένου.

Να σημειωθεί εδώ ότι ο στόχος της ΕΤΑΝΑΜ είναι να στηθεί ένα πρόγραμμα μόνιμης παρακολούθησης του κόλπου και των λιμνοθαλασσών καθώς και, σε συνεργασία με το ΥΠΕΧΩΔΕ, ένα πρόγραμμα μόνιμης παρακολούθησης των γλυκών νερών του υδάτινου διαμερίσματος Ηπείρου.

ΩΡΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ

Δευτέρα - Τετάρτη:	9.00π.μ. - 2.00 μ.μ.
Τρίτη - Πέμπτη - Παρασκευή:	9.00 π.μ. - 2.00 μ.μ. και 5.30 μ.μ. - 8.30 μ.μ.
Σάββατο:	9.00 π.μ. - 1.00 μ.μ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Θανάσης Παπαροϊδάμης
Διευθυντής Δημοτικής Επιχείρησης
Ύδρευσης-Αποχέτευσης Πρέβεζας

ΥΓΡΑ ΑΠΟΒΛΗΤΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Η υποβάθμιση του περιβάλλοντος αποτελεί ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα της εποχής μας και είναι το βαρύ τίμημα της υλικής ανάπτυξης και προόδου που έχει άμεση συνάρτηση με την οικονομική ανάπτυξη.

Σήμερα στη χώρα μας υπάρχει η αντίφαση, αφενός μεν να έχουμε ποσοτική αύξηση των αγαθών και των βιοτικών ανέσεων και αφετέρου να έχουμε σοβαρή υποβάθμιση της ποιότητας της ζωής.

Το πρόβλημα της προστασίας του περιβάλλοντος έχει μπει βαθειά πια στη συνείδηση του λαού μας και των φορέων του. Λόγοι όπως η μεγάλη συγκέντρωση του πληθυσμού στα αστικά κέντρα και η αύξηση των παραμέτρων που επηρέασαν και επηρεάζουν δραστικά τη ζωή μας καθημερινά, είχαν σαν αποτέλεσμα να δημιουργήσουν προβλήματα και συνθήκες τέτοιες που επιβαρύνουν και υποβαθμίζουν το περιβάλλον και τη ζωή μας.

Τα γενικά περιβαλλοντικά προβλήματα έχουν μπεί βαθιά πιά στη συνείδηση όλων μας και παίρνουν χαρακτήρα κύριου, οικουμενικού και πανανθρώπινου προβλήματος. Η αντιμετώπισή τους αποτελεί όλο και περισσότερο όρο επιβίωσης της ανθρωπότητας.

Πραγματικά γεγονότα και φαινόμενα όπως η καταστροφή του όζοντος στην ατμόσφαιρα, η υπερκατανάλωση ορυκτών καυσίμων, η όξινη βροχή που καταστρέφει τα δάση της Κεντρικής Ευρώπης, οι πυρκαγιές, η μείωση των μη ανανεώσιμων φυσικών πόρων και η υπονόμευση της φυσικής παραγωγής των ανανεώσιμων, δεν είναι δυνατό να επιτρέψουν τον εφησυχασμό κανενός.

Οι έννοιες *ανάπτυξη* και *περιβάλλον* αποτελούν μια ενότητα και αναφέρονται στους όρους, τις προϋποθέσεις και τις συνθήκες που θα μας οδηγήσουν σε ένα μοντέλο ανάπτυξης που, πρωταρχικά θα σέβεται και θα αξιοποιεί το περιβάλλον, διαμορφώνοντας τελικά όλο και περισσότερο ολοκληρωμένες και αρμονικές σχέσεις ανάμεσα στον άνθρωπο, την κοινωνία και το περιβάλλον.

Εδώ θα πρέπει να αναφέρουμε ότι:

1) Τα περιβαλλοντικά προβλήματα δεν έχουν χαρακτήρα μοναδικό και περιορισμένο αλλά ευρύτερα οικουμενικό. Ό,τι συμβαίνει σε μια περιοχή επιδρά άμεσα και στη δική μας ζωή και στο δικό μας περιβάλλον.

2) Η ανάπτυξη πρέπει να προχωρεί με σεβασμό προς τη φύση, τους νόμους της και τα όριά της, αφήνοντας περιθώριο για την αναπαραγωγή της, και να ικανοποιεί τις βασικές ανάγκες όλων των ανθρώπων εξασφαλίζοντας μια καλύτερη ζωή σε όλους.

3) Η ανάπτυξη δεν πρέπει να θεωρείται μόνο σαν οικονομική μεγέθυν-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ση. Σαν παράμετροι της ανάπτυξης πρέπει να λαμβάνονται υπόψη: Οι φυσικοί πόροι, το φυσικό οικιστικό και εργασιακό περιβάλλον, οι κοινωνικές σχέσεις, οι θεσμοί, οι πολιτιστικές αξίες καθώς επίσης και η δημοκρατία σ' όλα τα επίπεδα των σχέσεων. Γι' αυτό η σημασία της παρεμβολής και της συμμετοχής της διάστασης «προστασία του περιβάλλοντος» είναι μεγίστη για το σχεδιασμό της οικονομικής ανάπτυξης.

ΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΝΕΡΟ: ΚΥΡΙΑ ΠΗΓΗ ΑΠΟΒΛΗΤΩΝ

'Οταν μια ποσότητα νερού χρησιμοποιηθεί για οποιοδήποτε σκοπό, τότε στη συνέχεια αποβάλλεται στο περιβάλλον με τη μορφή λυμάτων ή αποβλήτων, είτε μετά από κάποια επεξεργασία είτε ανεπεξέργαστων.

'Ομως προκειμένου να προβλεφθούν ποιές είναι οι επιπτώσεις στο περιβάλλον από τέτοιες εναποθέσεις, πρέπει απαραίτητα να γνωρίζουμε την ποσότητα και την ποιότητα των λυμάτων και αποβλήτων καθώς και τα χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος, συμπεριλαμβανομένου και του οικοσυστήματος στο οποίο εναποτίθενται.

Εκτιμάται ότι οι ποσότητες των λυμάτων και αποβλήτων που διατίθενται στο περιβάλλον είναι εντελώς παρόμοιες με τις ποσότητες του φυσικού νερού που χρησιμοποιούνται, εκτός από το αρδευτικό νερό που επιστρέφει και που δεν ξεπερνά το 50% του νερού που χρησιμοποιήθηκε. Αντίθετα το 80% του νερού οικιακής χρήσης (ύδρευσης), το 95% του νερού που χρησιμοποιείται στα δημοτικά καταστήματα - σχολεία - νοσοκομεία κ.λπ. καθώς και το 95-100% του νερού που χρησιμοποιείται για σκοπούς αναψυχής (πισίνες κ.λπ.), αποβάλλεται σαν λύματα-απόβλητα (Τσομπανόγλους-Σρέντερ, 1985).

Στις παραπάνω ποσότητες των λυμάτων-αποβλήτων πρέπει να προστεθούν και οι πολύ μεγάλες ποσότητες νερού που προέρχονται ιδιαίτερα από τις ραγδαίες βροχοπτώσεις, τις επιφανειακές απορροές αλλά και από άλλες πηγές όπως το πλύσιμο των δρόμων, αυλών κ.λπ. Οι μεγάλες αυτές ποσότητες του νερού που αποτελούν τα απόβλητα είτε συλλέγονται από κάποιο δίκτυο αποχέτευσης είτε αποβάλλονται επεξεργασμένα ή ανεπεξέργαστα στο περιβάλλον ή, σπανιότερα, διαχέονται σ'αυτό χωρίς καμμιά επεξεργασία. Η φυσική, δηλ. χωρίς καμμιά επεξεργασία, διάθεση των αποβλήτων αποτελεί απειλή για το περιβάλλον.

ΘΑΛΑΣΣΙΟΣ ΑΠΟΔΕΚΤΗΣ ΚΑΙ ΡΥΠΑΝΣΗ

Οι παράκτιες ζώνες δέχονται ρύπανση (ρυπαντικά φορτία) από διάφορες ανθρωπογενείς πηγές. Οι κυριότερες από αυτές βρίσκονται στις ακτές (χερσαίες π.χ. ποταμοί, τάφροι) και μπορεί να είναι συγκεντρωμένες σε μιά θέση (σημειακές) ή απλωμένες σε ευρύτερες ζώνες (κατανεμημένες) π.χ. επιφανειακές απορροές, βόθροι σε οικίες οικισμού κ.λπ.

Μια άλλη ρύπανση της θάλασσας προέρχεται από τα όρια ανοικτής θάλασσας, αλλά και από την ατμόσφαιρα, είναι δηλαδή ρύπος που μεταφέρεται από τους ανέμους και αποτίθεται στην επιφάνεια της θάλασσας

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

με τη μορφή αεροζόλ. (Τα τελευταία φαινόμενα δεν διερευνήθηκαν ακόμα για τις ελληνικές θάλασσες, απο ερευνητικές όμως εργασίες που έγιναν για τις μεγάλες λίμνες της Β. Αμερικής προέκυψε ότι αφορούν βαριά μέταλλα (όπως μόλυβδο: Pb) που εκλύονται από βιομηχανίες. (Η προέλευση διαπιστώνεται με ισοτοπικές αναλύσεις).

Τα κυριότερα φορτία ρύπανσης που δέχεται ένας θαλάσσιος αποδέκτης προέρχονται από χερσαίες πηγές και είναι: α) Αστικά λύματα. β) Βιο-μηχανικά απόβλητα. γ) Στραγγιστικές τάφροι. δ) Ποτάμια

Να σημειωθεί ότι αστικά λύματα και βιομηχανικά απόβλητα είναι δυνατόν να μεταφέρονται έμμεσα από ποτάμια και στραγγιστικές τάφρους, όπως και ρύποι που προέρχονται από άλλες δραστηριότητες όπως η γεωργία (λιπάσματα, φυτοφάρμακα) και η κτηνοτροφία.

Ρύπανση δημιουργείται όταν τα ρυπαντικά φορτία που πέφτουν στη θάλασσα ξεπερνούν τις φυσικές, φυσιολογικές και βιολογικές δυνατότητες που έχει το θαλάσσιο νερό να τα απορροφήσει χωρίς να αλλάζουν οι ιδιότητές του και η συμπεριφορά των βιοσυστατικών.

Για το θαλάσσιο νερό και τις παράκτιες ζώνες η πιο χαρακτηριστική παράμετρος ρύπανσης είναι η μικροβιολογική (δηλ. διάφορα είδη μικροβίων, ιών, μυκήτων κ.λπ.) που έρχονται στον αποδέκτη με τα αστικά λύματα. Αυτά τα μικρόβια μπορεί να δημιουργήσουν κίνδυνο για τη δημόσια υγεία στα νερά κολύμβησης, αλλά και για τα οστρακοειδή. Για τον περιορισμό της ρύπανσης ο πιό καλός τρόπος είναι η διασπορά στο θαλάσσιο χώρο οπότε διάφοροι παράγοντες όπως η ηλιακή ακτινοβολία, φυσικοχημικά και βιολογικά αίτια συντελούν στην εξαφάνιση των βακτηριδίων.

Τα αστικά λυματα περιέχουν ανά 100 ML κατά μέσο όρο 250 εκατομμύρια Coliforms και 120 εκατ. στρεπτόκοκκους. Χαρακτηριστικά βακτηρίδια είναι τα E-Coli που αντιστοιχούν περίπου σε ποσότητα 300 εκατ. ανά κάτοικο την ημέρα. Βέβαια δεν είναι παθογενή όλα αυτά. Όμως υπάρχει σχεδόν βεβαιότητα να βρεθεί σε κάθε 50 χιλιάδες Coliforms παθογόνος σαλμονέλα.

Άλλη παράμετρος ρύπανσης είναι η τοξική που οφείλεται στα βαρέα μέταλλα (κοβάλτιο, υδράργυρος, μόλυβδος) στις διάφορες οργανικές ουσίες (αρωματικοί υδρογονάνθρακες) και στα απορρυπαντικά.

Μια τρίτη παράμετρος ρύπανσης είναι οι διάφορες οργανικές ουσίες και θρεπτικά άλατα που επηρεάζουν την ισορροπία των βιοκοινωνιών του θαλάσσιου χώρου και ειδικότερα στη λεγόμενη τροφική αλυσίδα με αρχή τα μικροσκοπικά θαλάσσια φυτά (φυτοπλαγκτό), τους μικροσκοπικούς θαλάσσιους ζωϊκούς οργανισμούς (ζωοπλαγκτό) και τα ψάρια, μικρά και μεγάλα, που αποτελούν τον απώτερο κρίκο πριν από τον άνθρωπο. Στον πυθμένα έχουμε το φυτοβένθος, το ζωοβένθος και τα διάφορα βακτήρια.

Αποτελεί δηλαδή αιτία διατάραξης της λειτουργίας των βιοκοινωνιών η αύξηση των συγκεντρώσεων θρεπτικών αλάτων και οργανικής ύλης πάνω απο κάποιο όριο. Όσο η ποσότητα αυτών των θρεπτικών αλάτων είναι μεγαλύτερη, τόσο μεγαλύτερη μπορεί να είναι η αύξηση του φυτοπλαγ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

κτού με συνέπεια πολλές φορές την καταστροφή του φυτοπλαγκτού με συνέπεια πολλές φορές την καταστροφή του φυτοβένθους δηλ. των μικρών θαλάσσιων φυτών στον πυθμένα με τελικό αποτέλεσμα τη δημιουργία ασφυκτικών συνθηκών (λόγω δέσμευσης του οξυγόνου) και την εξαφάνιση των ψαριών στην περιοχή.

Εδώ θα δώσουμε κάποια στοιχεία που αφορούν τη συμμετοχή των αστικών και άλλων αποβλήτων στη συνολική ρύπανση της περιοχής Αμβρακικού κόλπου. Έτσι λοιπόν το υδραυλικό φορτίο των οικιακών λυμάτων αποτελεί το 84% του συνολικού, ενώ αντίθετα το οργανικό φορτίο, αποτελεί μόνο το 26%. Πάνω από το μισό του ρυπαντικού φορτίου, δηλ. το 55%, περιλαμβάνεται στα απόβλητα των χοιροστασίων.

Αν λάβουμε υπόψη τις μελλοντικές εκτιμήσεις για αύξηση του πληθυσμού της περιοχής και εκτιμώντας ότι για τις υπόλοιπες δραστηριότητες η αύξηση δεν θα ξεπεράσει το 20%, τότε το 2010 το ποσοστό συμμετοχής στη ρύπανση των αστικών λυμάτων θα ανέλθει στο 31%. Για το 2030 η συμμετοχή θα είναι 39% (Μελέτη Σπ. Αντζουλάτου - ΥΠΕΧΩΔΕ). Παρατηρούμε δηλ. μια αύξηση της συμμετοχήςτων αστικών λυμάτων (ανεπεξέργαστα) στη ρύπανση.

ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗΣ

Η ρύπανση του περιβάλλοντος που προέρχεται από τα αστικά υγρά απόβλητα και λύματα αποτελούσε από παλιά ένα σοβαρό πρόβλημα.

Η αντιμετώπιση της διάθεσής τους γενικά γινόταν με την κατασκευή απορροφητικών βόθρων, μαζί με κάποια στοιχειώδη μέτρα υγιεινής που εφαρμόζονταν. Όμως αυτά δεν αποτελούσαν εγγύηση κατά της ρύπανσης.

Με την πάροδο του χρόνου και ιδιαίτερα στα μεγάλα αστικά κέντρα που διέθεταν κάποιο αποδέκτη (που είτε ήταν θάλασσα είτε ποτάμι, χείμαρρος ή λίμνη) και ανάλογα με τη γεωμορφολογία, κατασκευάστηκαν αγωγοί ομβρίων οι οποίοι αναπτύχθηκαν σε δίκτυα και στη συνέχεια μεταβλήθηκαν σε παντορροϊκά, δηλ. μικτά αποχετευτικά δίκτυα ακαθάρτων και ομβρίων.

Σήμερα στα αστικά κέντρα με την αύξηση της δόμησης που παρατηρήθηκε και με την αυξημένη υδατοκατανάλωση σε συνδυασμό με τη χρήση πολλών τεχνητών υλών που δύσκολα αποικοδομούνται, έχουμε μια τεράστια αύξηση του όγκου και του βαθμού ρύπανσης (δηλ. ρυπαντικού φορτίου) των λυμάτων και αποβλήτων, που η διάθεση τους με τον παραδοσιακό τρόπο της διάθεσης σε βόθρους είναι ανθυγιεινή και πολλές φορές δεν ενδείκνυται.

Έτσι σήμερα σχεδιάζονται, μελετώνται και κατασκευάζονται ολοκληρωμένα συστήματα αποχέτευσης αποτελούμενα από:

α) Δίκτυο υπονόμων χωριστικό, δηλ. χωριστά για τη συλλογή ακαθάρτων και ομβρίων.

β) Εγκατάσταση επεξεργασίας των ακαθάρτων για το βαθμό καθαρισμού που επιθυμούμε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γ) Σύστημα διάθεσης για την κατάλληλη διασπορά της απορροής στον τελευταίο αποδέκτη - που είναι θάλασσα, λίμνη, ποτάμι ή το έδαφος.

Αυτά τα συστήματα αποχέτευσης αποτελούν ένα μέρος της συνολικής κοινωνικής προσπάθειας για τη λήψη άμεσων και δραστικών μέτρων εναντίον της ρύπανσης του περιβάλλοντος που αυξάνεται με ραγδαίο ρυθμό.

Σκοπός των έργων αποχέτευσης είναι η υγιεινή συλλογή και απομάκρυνση των υγρών αποβλήτων από το περιβάλλον που ζει και εργάζεται ο άνθρωπος και η τελική διάθεσή τους με τέτοιο τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται η δημόσια υγεία αλλά και να είναι αποδεκτά για τα φυσικά οικοσυστήματα, τους γήινους πόρους και την αισθητική του περιβάλλοντος.

ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

Όμως για να εξασφαλισθεί η προστασία του περιβάλλοντος πρέπει να μελετηθεί ιδιαίτερα το τμήμα της αποχέτευσης που αναφέρεται στην επεξεργασία καθαρισμού και τη διάθεση των αποβλήτων.

Η επεξεργασία καθαρισμού των υγρών αποβλήτων έχει σαν σκοπό να επαναφέρεται το νερό που χρησιμοποιήθηκε στη φύση ή στο κύκλωμα παραγωγής με αποδεκτά ποιοτικά χαρακτηριστικά που θα συμβαδίζουν με τις επιθυμητές χρήσεις ώστε να προστατεθεί η δημόσια υγεία και τα φυσικά οικοσυστήματα, να διατηρηθεί το περιβάλλον και να μην υποβαθμιστούν οι υδατικοί πόροι που, ενώ φαινομενικά είναι άφθονοι, όμως δεν είναι ανεξάντλητοι μπροστά στον ανθρώπινο πληθυσμό που συνεχώς αυξάνεται μαζί με τις πολλαπλάσιες ανάγκες του.

Είναι γενικά αποδεκτό ότι από το νερό που καταναλίσκεται για τις αστικές και βιομηχανικές δραστηριότητες τα 80% (δηλ. 700 εκατ. κυβικά μέτρα το χρόνο) καταλήγουν στην αποχέτευση, γίνονται απόβλητα και μπορεί να επηρεάσουν σοβαρά την ποιότητα των αποδεκτών, το περιβάλλον και τη δημόσια υγεία αν δεν υποβληθούν στην κατάλληλη επεξεργασία καθαρισμού.

Η αποτελεσματική αυτή επεξεργασία των υγρών αποβλήτων γίνεται καθημερινά δυσκολότερη λόγω του ότι έχουν παρασκευαστεί από τον άνθρωπο νέες χημικές ουσίες ή λόγω των πολύ βεβαρυμένων πυκνών αποβλήτων που παράγουν οι ζωοτροφικές και βιομηχανικές μονάδες συγκριτικά με τα αστικά λύματα.

Πρέπει να σημειωθεί ότι από τις αρχές του αιώνα μέχρι σήμερα έχουν παραχθεί πάνω από 500.000 νέες ουσίες ενώ προστίθενται 200-1000 νέες συνθέσεις κάθε χρόνο.

Στις τεχνικές βέβαια αυτές δυσκολίες προστίθεται σήμερα και η ευαισθησία, η αφύπνιση και το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης που αυξάνεται συνεχώς. Δηλ. η ρύπανση και η υποβάθμιση του περιβάλλοντος δεν αποτελεί μια μοιρολατρική κατάσταση για την κοινή γνώμη. Αντίθετα, η κοινή γνώμη απαιτεί πιεστικά και πολλές φορές δυναμικά τη λήψη μέτρων δραστικών και αποτελεσματικών κατά της ρύπανσης.

Στη σημερινή κοινωνία η άμεση απομάκρυνση των αποβλήτων από

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

τους τόπους παραγωγής μέσω του συστήματος αποχέτευσης που αναφέρθηκε δεν αποτελεί μόνο επιθυμία αλλά και αναγκαιότητα προκειμένου να προστατευθεί η δημόσια υγεία και να μήν υποβαθμιστεί το περιβάλλον.

Το ποιοί είναι οι ρυπαντές που πρέπει να απομακρυνθούν από τα υγρά απόβλητα και σε τί βαθμό, εξαρτάται κατά περίπτωση, και έχουν βάση τόσο την επιστημονική γνώμη όσο και την εμπειρία αφού προηγουμένως γίνει ανάλυση των τοπικών συνθηκών και αναγκών, γίνει εφαρμογή της νομοθεσίας που ισχύει και επιλεγεί η καταλληλότερη από τις αποδεκτές λύσεις που ισχύουν γενικά.

Η συστηματική ξεπεξεργασία υγρών αποβλήτων άρχισε να εφαρμόζεται προς τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα.

Πιο εντατικές μέθοδοι επεξεργασίας επινοήθηκαν και υοθετήθηκαν ιδιαίτερα από τα μεγάλα αστικά κέντρα καθώς αυξήθηκαν υπερβολικά οι απαιτούμενοι για διάθεση όγκοι ή και οι απαιτούμενες εκτάσεις γής.

Σήμερα η επεξεργασία διακρίνεται σε:

α. **Πρωτοβάθμια επεξεργασία**, κατά την οποία απομακρύνονται τα στερεά που επιπλέουν (στάδιο επεξεργασίας) και εκείνα που καθιζάνουν.

β. **Δευτεροβάθμια επεξεργασία**, που εφαρμόζεται όταν οι συνθήκες του αποδέκτη απαιτούν υψηλότερο βαθμό καθαρισμού οπότε απομακρύνονται τα οργανικά συστατικά.

γ. **Τριτοβάθμια επεξεργασία** που ακολουθεί τα προηγούμενα και κατά την οποία απομακρύνονται άλλα συστατικά όπως άζωτο και φώσφορος που δεν απομακρύνθηκαν με τη δευτεροβάθμια. Σκοπός της τριτοβάθμιας επεξεργασίας είναι είτε η επαχρησιμοποίηση της τελικής απορροής για δευτερεύουσες χρήσεις, είτε η αποφυγή του κινδύνου ευτροφισμού(*) του τελικού αποδέκτη (λίμνης ή θάλασσας).

Η συγκριτική δαπάνη για τα 3 στάδια καθαρισμού εκτιμάται ενδεικτικά κατά μέσο όρο (ΗΠΑ 1968):

	α	:	β	:	γ	
Κόστος εγκατάστασης	1	:	2	:	2,5	
Συνολική δαπάνη ανά κυβ.μέτ. (εγκατάστασης και λειτουργίας)	1	:	2,4	:	5	(10 πόσιμο νερό)

ΔΙΑΘΕΣΗ - ΑΠΟΔΕΚΤΕΣ

Η τελική διάθεση των επεξεργασμένων υγρών αποβλήτων και των καταλοίπων που βρίσκονται σε στερεά ή ημιστερεά κατάσταση (λάσπη) ήταν και θα είναι ένα από τα δυσκολότερα και δαπανηρότερα προβλήματα - αποτελεί δε το τελευταίο βασικό στάδιο στο τρίπτυχο του χειρισμού των αποβλήτων: Συλλογή - Επεξεργασία - Διάθεση.

Η κατάλληλη επιλογή του αποδέκτη, που είναι το έδαφος ή τα επιφανειακά νερά, πρέπει να γίνεται με κριτήρια που να λαμβάνουν υπόψη τη

(*) Ευτροφισμός: Είναι μια δυσμενής οικολογική κατάσταση που δημιουργείται στον υδάτινο αποδέκτη λόγω μεγάλης συγκέντρωσης θρεπτικών υλικών (ενώσεις νατρίου, φωσφόρου, καλίου κ.λπ.), με αποτέλεσμα την υπερανάπτυξη υδροχαρών φυτών (αυτότροφων οργανισμών) της φύσης, οπότε δεσμεύεται οξυγόνο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δημόσια υγεία, τα οικονομικά και το περιβάλλον. Είναι δε καθοριστική για το βαθμό καθαρισμού που απαιτείται και τη σχετική επεξεργασία. Γι' αυτό πρέπει να μελετάται πάντα ενιαία το σύστημα επεξεργασίας και διάθεσης, ώστε να βρίσκεται η καλύτερη, η βέλτιστη λύση σε συνδυασμό πάντα με την επιθυμητή χρήση των διαφόρων αποδεκτών.

Από τότε που άρχισαν να εφαρμόζονται πιό εντατικές μεθοδοι επεξεργασίας με αποτέλεσμα να παράγονται μεγαλύτερες ποσότητες λάσπης, η διάθεση της λάσπης έγινε προβληματική.

Πρέπει να σημειωθεί ότι όσο βελτιώνεται ο βαθμός επεξεργασίας και γίνεται αισθητή η έλλειψη του νερού σε πολλές περιοχές, τόσο το ενδιαφέρον για επαναχρησιμοποίηση των επεξεργασμένων αποβλήτων είναι μεγαλύτερο.

Η σπουδαιότητα της επεξεργασίας της λάσπης έγκειται στο γεγονός ότι, παρόλο που όγκος της είναι το 1% περίπου του συνολικού όγκου υγρών αποβλήτων, εντούτοις απαιτεί το 25%-50% του συνολικού κόστους κατασκευής και λειτουργίας μιας εγκατάστασης.

Αποδεκτές μεθόδοι για τη διάθεση της λάσπης σήμερα θεωρούνται:

α) Η καύση μαζί με τα στερεά απορρίμματα (εφόσον δεν απαιτούνται συμπληρωματικά καύσιμα) για τα μεγάλα αστικά κέντρα είναι εξεταστέα λύση).

β) Η κομποστοποίηση ή λιπασματοποίηση η οποία εξαρτάται πολύ από την ύπαρξη αγοράς. Η εφαρμογή στη γεωργία φαίνεται να έχει μέλλον. Μόνο που θα πρέπει να εξασφαλίζεται η επιφύλαξη σχετικά με τις μακροχρόνιες επιδράσεις των τοξικών συσταστικών που μπορεί να περιέχονται σε μερικές λάσπες. Επίσης απαιτούνται γνώσεις και ικανότητα στη διαχείριση της γής λόγω της φύσης της λειτουργίας, άσχετα με εκείνες που απαιτούνται σε μία εγκατάσταση επεξεργασίας λάσπης. Επιπλέον, η διανομή και η πώληση της λάσπης δεν κοστίζουν λίγο.

γ) Η πιό σίγουρη και πλατιά διαδεδομένη μέθοδος που εφαρμόζεται είναι η υγειονομική ταφή. Το μόνο μειονέκτημα στην περίπτωση αυτή είναι η απώλεια της δυνατότητας ανακύκλωσης χρήσιμων συστατικών.

Η τελική διάθεση των υγρών αποβλήτων γίνεται σε υδάτινο αποδέκτη, δηλ. θάλασσα (που μπορεί να είναι ανοικτή ή κλειστή), λίμνη, ποτάμι ή στο έδαφος (επιφανειακά ή υπόγεια).

Στις ανοικτές θάλασσες η ανανέωση του νερού γίνεται συνήθως γρήγορα και ο έντονος κυματισμός βοηθάει σημαντικά στην αύξηση της διασποράς των υγρών αποβλήτων.

Στις κλειστές θάλασσες η ανανέωση του νερού είναι μικρή και οι συνθήκες κυματισμού ήπιες, γι' αυτό είναι πιό ευαίσθητες στη ρύπανση από διάφορα υγρά απόβλητα. Σε συνδυασμό δε με τις μεγάλες ποσότητες λυμάτων και βιομηχανικών αποβλήτων που απορρίπτονται εκεί, οι κλειστοί κόλποι απαιτούν ιδιαίτερη φροντίδα στο σχεδιασμό έργων περιβαλλοντικής προστασίας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Όμως το βασικό κρίτηριο σχεδιασμού εγκαταστάσεων επεξεργασίας υγρών αποβλήτων σε παράκτιες και μή περιοχές είναι οι ανάγκες και οι δυνατότητες του υδάτινου αποδέκτη ώστε να διατηρηθούν οι χρήσεις του νερού σύμφωνα με τους κανονισμούς.

Η σύγχρονη εξέλιξη της τεχνολογίας των εγκαταστάσεων καθαρισμού υγρών αποβλήτων είναι τόσο μεγάλη ώστε να υπάρχει μεγάλο περιθώριο επιλογής διαφόρων λύσεων. Η προσαρμογή της λύσης στα τυπικά χαρακτηριστικά πρέπει να λαμβάνει υπόψη πολλά κριτήρια όπως την ποιότητα και το είδος των βιομηχανικών αποβλήτων, τα χαρακτηριστικά των λυμάτων, το μέγεθος της εγκατάστασης, το διαθέσιμο χώρο και το ανθρώπινο δυναμικό.

Στην περίπτωση θαλάσιου αποδέκτη, ο συνδυασμός της διάθεσης με υποβρύχιο αγωγό και η πρόβλεψη βελτίωσης της λειτουργίας της εγκατάστασης σε διαδοχικές φάσεις αποτελεί τις περισσότερες φορές την καλύτερη λύση για τις ελληνικές συνθήκες.

Η τελική επιλογή πάντως πρέπει να προσαρμόζεται σε κάθε περίπτωση στις τοπικές ιδιαιτερότητες και τις ιδιότητές τους.

Σε μια περιοχή όπου οι υδάτινοι αποδέκτες είναι κεφάλαια εθνικής σημασίας είναι λογικό και αναγκαίο να υπάρχει διαρκής επαγρύπνηση και ανησυχία αν και κατά πόσο το οικοσύστημα αυτό αλλοιώνεται και η οικολογική του ισορροπία απειλείται.

Με την λειτουργία της εγκατάστασης επεξεργασίας λάσπης, όπως πιό πάνω αναφέρθηκε, θα γίνει ένα μεγάλο βήμα προς τα εμπρός για την προστασία του περιβάλλοντος.

Όμως αυτά πρέπει να συνοδευτούν από μια σειρά άλλων ενεργειών και δραστηριοτήτων που αντιτίθενται σε οποιαδήποτε ρύπανση, όπως π.χ. έλεγχος και περιορισμός γεωργικών φαρμάκων και λιπασμάτων, απομάκρυνση υπαρχουσών εγκαταστάσεων πετρελαιοειδών κ.λπ. από ευαίσθητους υδάτινους αποδέκτες, κατασκευή έργων απαραίτητων που θα επιτρέπουν συστηματική ανανέωση των νερών στις κλειστές θάλασσες και λίμνες, όπως και συστηματική ρύθμιση παροχών ποταμών κ.λπ.

Συγχρόνως πρέπει να γίνουν βασικές μελέτες σχετικά με την αναγνώριση του περιβάλλοντος ενώ παράλληλα να εκπονηθούν σχέδια διαχείρισης των οικοσυστημάτων με κατεύθυνση την προστασία και οργάνωση συστήματος για την παρακολούθηση των δεικτών ποιότητας του περιβάλλοντος, αξιοποιώντας τις γνώσεις που πρέπει να είναι ενισχυμένες από τεκμηρίωση προς όλα τα επίπεδα (φορείς κοινωνικούς, ομάδες παραγωγής κ.λπ.) ώστε αυτοί να αποδέχθούν ορισμένες αναγκαιότητες και ορισμένους περιορισμούς που συνεπάγεται η προστασία του περιβάλλοντος.

Τότε θα μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι η μάχη για την προστασία και σωτηρία των οικοσυστημάτων μπορεί να κερδηθεί.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αντλιοστάσιο μεταφοράς λυμάτων από προδεξαμενή συγκέντρωσης
στο χώρο του κυρίως βιολογικού καθαρισμού

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δημήτριος Παβέλης
Νομοκτηνίατρος Πρέβεζας

ΡΥΠΑΝΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΑΠΟ ΤΑ ΛΥΜΑΤΑ ΤΩΝ ΧΟΙΡΟΣΤΑΣΙΩΝ: ΜΕΘΟΔΟΙ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ

1. ΓΕΝΙΚΑ

Τα τελευταία χρόνια η δημιουργία μεσαίων και μεγάλων χοιροστασίων, γνωστών σαν χοιροτροφικών μονάδων επιχειρησιακού ή βιομηχανικού τύπου, κάνει αισθητή τη ρύπανση του περιβάλλοντος προξενώντας σοβαρά προβλήματα στους κατοίκους πολλών περιοχών της χώρας.

Η εγκατάσταση πολλών τέτοιων μονάδων κοντά σε ορισμένες αστικές περιοχές, όπου η αγροτική γη είναι περιορισμένη και πανάκριβη, διευκολύνεται από την εφαρμογή σύγχρονων τεχνολογιών που στηρίζονται στους μηχανολογικούς αυτόματους εξοπλισμούς. Η τεχνολογία σύγχρονης μεθοδολογίας διατροφής και η εκτροφή χοίρων μεγάλων αποδόσεων περιορίζουν στο ελάχιστο τις εκτάσεις των εκτροφών των χοίρων που χαρακτηρίζονται πλέον σαν «εργοστάσια κρεατοπαραγωγής».

Επακόλουθο των παραπάνω γεγονότων είναι η δημιουργία προβλημάτων στη διάθεση των λυμάτων των χοιροστασίων. Τα λύματα αυτά ρυπαίνουν το περιβάλλον με τη διοχέτευσή τους σε ποταμούς, χειμάρρους, λίμνες, σε αντίθεση με τις παραδοσιακές μικρές εκτροφές που τα απορίμματά τους δεν δημιουργούν προβλήματα, επειδή παράγονται σε μικρές ποσότητες που διατίθενται για λίπανση των καλλιεργειών.

2. ΖΩΙΚΗ ΚΟΠΡΟΣ

Για να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά το πρόβλημα των ζωικών λυμάτων είναι απαραίτητη η γνώση των χαρακτηριστικών τους.

Η ζωική κόπρος είναι το μίγμα των στερεών κοπράνων, των ούρων και ξένων υλών και περιέχει: οργανικές ουσίες, ανόργανα στοιχεία, ζωντανούς μικροοργανισμούς, νερό και συστατικά πτητικά.

Σαν παράγοντες που επιδρούν στην ποσότητα και τη σύσταση της κόπρου αναφέρουμε το είδος των ζώων, το ζων βάρος, τη σύνθεση του σιτηρεσίου, τη μέθοδο εκτροφής, τη στέγαση των ζώων, τη θερμοκρασία, τη σχετική υγρασία και τον αερισμό του βιολογικού περιβάλλοντος. Η έλλειψη εργατικών χεριών και οι ασύμφορες σημερινές δαπάνες που χρειάζονται για την προμήθεια αυτόματων μηχανικών εξοπλισμών καθαρισμού των σταυλικών εγκαταστάσεων επέβαλαν τη μέθοδο απομάκρυνσης των απορριμμάτων με νερό. Η μέθοδος αυτή αυξάνει σε μεγάλο βαθμό τον όγκο των λυμάτων.

Σημειώνουμε επιπλέον πως η κόπρος των ζώων μπορεί να περιέχει και μεγάλο αριθμό παθογόνων μικροβίων, σπερμάτων, ιών και πα-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ρασίτων. Έχει αποδειχθεί ότι αρκετές εκατοντάδες αρρώστειες μεταδίδονται μεταξύ των ζώων. Και από αυτές περισσότερες από 150 μεταδίδονται από τα ζώα στον άνθρωπο από τη ζωική κόπρο (π.χ. σαλμονελώσεις, βρουκέλλωση, λεπτοσπείρωση κ.λπ). Επίσης ζουν και αναπτύσσονται στην κόπρο έντομα, φορείς ασθενειών.

Η κόπρος και τα ούρα αποτελούν τα κύρια βιολογικά απορίμματα των χοίρων. Η παραγωγή ανά 24ωρο φθάνει το 8-12% του ζώντος βάρους του χοίρου, με αναλογία κόπρου-ούρων 1:2. Συγκεκριμένα, ένας χοίρος ζώντος βάρους 80 χιλιογράμμων παράγει το 24ωρο 2-3,5 χιλιόγραμμα κόπρου και 4-6,5 λίτρα ούρων, ποσότητες αρκετά μεγάλες σε σύγκριση με τις αντίστοιχες που παράγει ο άνθρωπος (140 γραμμάρια και 1,2-1,5 λίτρα).

Ο όγκος των λυμάτων των χοιροστασίων είναι πολύ μεγάλος γιατί αποτελείται από τις ποσότητες των βιολογικών απορριμμάτων και του νερού που απαιτείται για τη διοχέτευση στις δεξαμενές της υγρής κόπρου. Έτσι, για παράδειγμα, τα λύματα από 1 μόνο χοιροστάσιο εκτροφής 1000 χοίρων, αντί των 6-7 κυβ. μέτρων, δεν είναι λιγότερα από 15 κυβ. μέτρα το 24ωρο, με μέγιστη ποσότητα 35 κυβ. μέτρα.

3. ΟΡΓΑΝΙΚΗ ΡΥΠΑΝΣΗ

Η ρύπανση που προκαλείται από λύματα που περιέχουν οργανικές ουσίες και ενώσεις αζώτου, φωσφόρου και θείου ονομάζεται οργανική. Η οργανική ρύπανση του περιβάλλοντος δημιουργείται από μεγάλες ποσότητες λυμάτων σαν εκείνα που παράγουν τα χοιροστάσια και τα εργοστάσια επεξεργασίας-κονσερβοποίησης κρέατος, γάλακτος, λαχανικών, φρούτων κ.λπ.

Οι ποσότητες της οργανικής ρύπανσης υπολογίζονται με το συμβατικό διεθνές μέτρο που ονομάζεται BOD_5 (Biochemical Oxygen Demand in 5 days = βιοχημική ανάγκη οξυγόνου σε 5 ημέρες). Το BOD5 είναι η ποσότητα του οξυγόνου, μετρούμενη σε mgr/lit (δηλαδή σε χιλιοστά του γραμμαρίου ανά λίτρο), που θα χρησιμοποιηθεί από τους αερόβιους μικροοργανισμούς (μικρόβια που αναπτύσσονται μόνο με την παρουσία οξυγόνου) σε 5 ημέρες και σε θερμοκρασία 20 βαθμών Κελσίου για την αποδόμηση και οξείδωση των οργανικών ουσιών (εξουδετέρωση της ρύπανσης). Ο χρόνος των 5 ημερών και η θερμοκρασία των 20 βαθμών Κελσίου είναι απαραίτητα, γιατί μόνο κάτω από τις συνθήκες αυτές επιτυγχάνεται η αποδόμηση όλων των οργανικών ουσιών. Με τον τρόπο αυτό προσδιορίζεται έμμεσα η ποσότητα των οργανικών ουσιών που χαρακτηρίζουν τη ρύπανση.

4. ΡΥΠΑΝΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΑΠΟ ΧΟΙΡΟΣΤΑΣΙΑ

Η ρύπανση που προκαλούν τα βιολογικά απορίμματα ενός χοίρου 80 χιλιογράμμων βάρους αντιστοιχεί σε 180 γραμμάρια BOD_5 ανά 24ωρο περίπου. Για την απομάκρυνση όμως των απορριμμάτων αυτών χρειάζονται 3-24 λίτρα νερού, ανάλογα με το σύστημα. Τα λύματα επομένως που φθάνουν στη δεξαμενή υγρής κόπρου κυμαίνονται από 12 έως 35 λίτρα το 24ωρο ανά

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

χοίρο.

Υπολογίστηκε βάσει συντελεστών ότι η ρύπανση των 180 γραμμαρίων BOD_5 ανά 24ωρο είναι τριπλάσια εκείνης των βιολογικών απορριμμάτων ενός κατοίκου αστικής περιοχής. Δηλαδή μια μονάδα εκτροφής 1000 χοίρων προκαλεί ρύπανση ισοδύναμη με εκείνη μιας πόλης 3000 κατοίκων.

Από επιστημονικές έρευνες που έγιναν σε εργαστήρια στην Ιταλία δίνουμε τα παρακάτω ενδεικτικά στοιχεία: Σε εκτροφή 1000 χοίρων παράγονται λύματα 40 κυβ. μέτρα ανά 24ωρο με μέγιστη ρύπανση σε BOD5 190 kg/24h και 4750 mg/l αντίστοιχα. Φαίνεται καθαρά λοιπόν πως οι σύγχρονες χοιροτροφικές εκμεταλλεύσεις αποτελούν σοβαρές αιτίες ρύπανσης του περιβάλλοντος.

5. ΜΕΘΟΔΟΙ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑΣ-ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΛΥΜΑΤΩΝ

Για τον καθαρισμό των λυμάτων των χοιροστασίων σήμερα χρησιμοποιούνται διάφορες μέθοδοι που χωρίζονται σε μεθόδους μηχανικής, βιολογικής και χημικής επεξεργασίας.

Α. ΜΗΧΑΝΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

Με αυτή τη μέθοδο αφαιρούνται από τα λύματα τα στερεά αιωρήματα. Αυτό επιτυγχάνεται με τη χρησιμοποίηση εσχαρών, κοσκίνων ή φυγοκεντρικών διαχωριστήρων. Καλύτερο και αποτελεσματικότερο μέσο θεωρείται η χρησιμοποίηση φυγοκεντρικών μηχανημάτων.

Οι διαχωριστήρες ισχύος 7,5-10 ίππων μπορούν να επεξεργασθούν 8-10 κυβικά μέτρα λυμάτων την ώρα και επιτυγχάνουν μείωση των στερεών αιωρημάτων κατά 50% του BOD5.

Β. ΒΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

Β1. ΑΝΑΕΡΟΒΙΑ

Η επεξεργασία των λυμάτων με τον τρόπο αυτό αποσκοπεί, υπό τη δράση αναερόβιων μικροοργανισμών που υπάρχουν στα λύματα, στην αποδόμηση των οργανικών ουσιών και τη μετατροπή τους σε ανόργανες. Διεξάγεται δε σε δύο βασικές φάσεις.

Η πρώτη φάση διασπά τις πολυσύνθετες (μεγαλομοριακές) οργανικές ενώσεις σε απλούστερες, π.χ. τους πολυσακχαρίτες σε σάκχαρα, τις πρωτείνες σε αμινοξέα, τα λίπη σε γλυκερίνη κ.λπ, με την επίδραση ενζύμων που παράγουν οι αναερόβιοι μικροοργανισμοί (μικρόβια που ζουν χωρίς την παρουσία οξυγόνου).

Στη δεύτερη φάση τα προϊόντα της διάσπασης μετατρέπονται και παράγουν, πάλι με τη δράση ειδικών αναερόβιων βαλτηρίων, μεθάνιο και διοξείδιο του άνθρακα σε μεγάλες ποσότητες, όπως επίσης αμμωνία, υδρόθειο, άζωτο, υδρογόνο και οξυγόνο σε μικρότερες ποσότητες. Η αναερόβια διεργασία συντελείται σε απλές ή σύνθετες δεξαμενές.

Στις απλές δεξαμενές οι διαστάσεις τους υπολογίζονται με βάση την ποσότητα του BOD5 και όχι από τον όγκο των ημερήσιων λυμάτων που θα δεχθούν. Καλύτερα αποτελέσματα επιτυγχάνονται σε δεξαμενές που δέχονται λύματα με BOD5 μέχρι 20 γραμμάρια ανά κυβικό μέτρο. Ο χώρος της δεξαμενής αντιστοιχεί σε 6,5 κυβ. μέτρα περίπου για κάθε χοίρο ζωντανού

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

βάρους 80 χιλιογράμμων, με δυνατότητα περιορισμού του σε 2 κυβ. μέτρα ανά χοίρο αν εκκενώνεται δύο φορές το χρόνο.

Οι σύνθετες δεξαμενές που είναι γνωστές και σαν «χωνευτήρες» έχουν καλύτερα αποτελέσματα και αποτελούνται από δύο μέρη ξεχωριστά. Στο πρώτο γίνεται καθίζηση του 80% των αιωρούμενων οργανικών ουσιών και στο δεύτερο η χώνευση όλου του καθιζήματος που θα καταλήξει στην αποδόμηση και ανοργανοποίηση του μεγαλύτερου μέρους αυτού και στη μετατροπή των υπολοίπων σε σταθερό καθίζημα. Ο χρόνος παραμονής των λυμάτων στο τμήμα καθίζησης είναι μικρός (1-2 ώρες). Αντίθετα, ο χρόνος παραμονής των ιζημάτων στο δεύτερο τμήμα είναι 100 ημέρες περίπου.

Σύμφωνα με τις προδιαγραφές ο ολικός όγκος της σύνθετης δεξαμενής προσδιορίζεται σε 0,3 κυβ. μέτρα για κάθε χοίρο των 80 χιλιογράμμων. Και στους δύο τύπους δεξαμενών (απλές και σύνθετες) απαιτείται χρόνος επεξεργασίας 3 μήνες και παρουσία αναερόβιων μικροβίων που ενεργοποιούνται σε θερμοκρασία 10-35 βαθμών Κελσίου και PH μικρότερο του 6,5 (το PH προσδιορίζει το βαθμό οξύτητας ή μη της μάζας). Αν η θερμοκρασία και το PH ξεπεράσουν τα όρια αυτά ή αν τα λύματα εμπεριέχουν τοξικές ουσίες για τη μικροβιακή χλωρίδα (π.χ. χρήση αντιβιοτικών και απολυμαντικών μαζικά σε πολλά χοιροστάσια), τότε επιβραδύνεται η επεξεργασία και παίρνει διαφορετική κατεύθυνση σε διαφορετικές ζυμώσεις, οι οποίες έχουν μειωμένες ικανότητες αποδόμησης των οργανικών ουσιών, δίνουν μεγάλη γλοιότητα στα ιζήματα και αναπτύσσουν δύσοσμα αέρια.

B2. ΑΕΡΟΒΙΑ

Με τη μέθοδο αυτή οι οργανικές ουσίες των λυμάτων διασπώνται συνεχώς μέχρι ανοργανοποίησής τους με τη δράση αερόβιων μικροβίων που αναπτύσσονται και δρουν χρησιμοποιώντας το διαλυμένο στο νερό οξυγόνο.

Στην περίπτωση που οι ποσότητες των οργανικών ουσιών στα λύματα είναι μικρές, αυτές αποδομούνται με αερόβιες ζυμώσεις και μετατρέπονται σε ανόργανα υπόλοιπα απόλυτα οξειδωμένα (διοξείδιο του άνθρακα, φωσφορικά και νιτρικά άλατα κ.λπ), χωρίς εξάντληση όλου του διαλυμένου στο νερό οξυγόνου. Στη συνέχεια στις περιπτώσεις αυτές το οξυγόνο, μετά την παροδική μείωση, επανέρχεται σε φυσιολογικά επίπεδα με φυσική οξυγόνωση (από την ατμόσφαιρα).

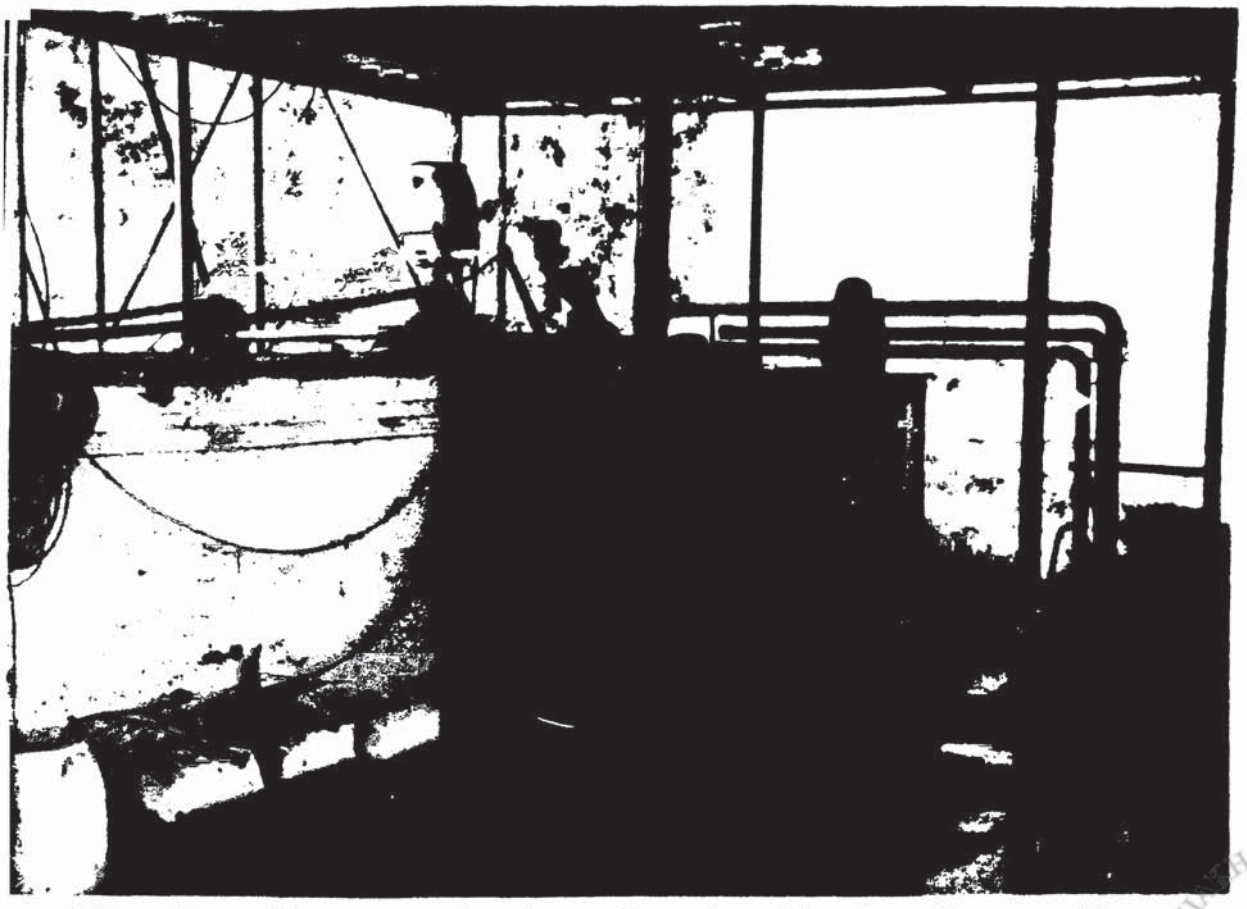
Όταν όμως υπάρχει μεγάλη επιβάρυνση οργανικών ρυπαντών στα λύματα, το οξυγόνο του νερού δεν επαρκεί για πλήρη οξείδωση των ουσιών, γιατί εξαντλείται σύντομα. Επιβάλλεται επομένως η τεχνητή οξυγόνωση, γιατί οι ζυμώσεις μεταβάλλονται σε αναερόβιες με προϊόντα αποδόμησης ενδιάμεσων παραγώγων (μεθάνιο, αμμωνιακά και θειούχα άλατα κ.λπ). Η αερόβια βιολογική επεξεργασία των λυμάτων των χοιροστασίων μπορεί να πραγματοποιηθεί σε δεξαμενές φυσικής ή τεχνητής οξυγόνωσης, σε αυλάκια ή σε σύγχρονες εγκαταστάσεις.

Στις δεξαμενές φυσικής οξυγόνωσης το οξυγόνο του αέρα περνά

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Γενική άποψη δεξαμενής αερισμού, πρώτης κροκίδωσης και σιλό συγκέντρωσης ιλύος

Δεξαμενή κροκίδωσης με το δοχείο του θειικού αργιλίου (ως μέσου κροκίδωσης)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στην υγρή μάζα των λυμάτων από την επιφάνειά της και διαλύεται σ' αυτή χωρίς τεχνικά μέσα. Αυτό όμως γίνεται σε βαθμό περιορισμένο και επηρεάζεται από τη θερμοκρασία και το βαθμό κορεσμού σε οξυγόνο. Ποσότητες που φθάνουν μέχρι 4 γραμμάρια ανά τετραγωνικό μέτρο την ημέρα δείχνουν την ανάγκη ύπαρξης δεξαμενών με μεγάλες επιφάνειες και μικρό βάθος, μικρότερο του ενός μέτρου, και υπολογίζεται ότι αναλογούν 3,5-4 τετραγωνικά μέτρα επιφάνειας για κάθε χοίρο, επομένως για 250-300 χοίρους θα χρειαστεί επιφάνεια δεξαμενής 1 στρέμματος. Οι διαστάσεις αυτές δεν είναι υπερβολικές, γιατί τα λύματα αραιώνονται σε αναλογία μεγαλύτερη από 1:4 με νερό, για να αποτραπεί ανάπτυξη αναερόβιας ζύμωσης των ουσιών.

Στις δεξαμενές τεχνητής οξυγόνωσης η επεξεργασία γίνεται αξιοποιώντας τον ατμοσφαιρικό αέρα με τη βοήθεια τουρμπίνας ή μηχανικού συστήματος ανάδευσης. Το βάθος της δεξαμενής κυμαίνεται από 2 έως 3 μέτρα και οι διαστάσεις της είναι περιορισμένες. Συνήθως ο όγκος του χώρου αντιστοιχεί σε 0,25-0,50 κυβικά μέτρα για κάθε χοίρο μετρίου βάρους και για την ταχύτητα με την οποία κινείται η μάζα των λυμάτων.

Στις σύνθετες εγκαταστάσεις ο καθαρισμός των λυμάτων γίνεται με τη βοήθεια φίλτρων ή ενεργοποιημένου ιζήματος. Στην πρώτη περίπτωση, με τη βοήθεια της βαρύτητας τα λύματα περνούν από μία ή περισσότερες λεκάνες που ο πυθμένας τους καλύπτεται από πορώδες υλικό (χοντρή άμμος, επιχρισμένο κεραμικό, πλαστικά κ.λπ). Οι οργανικές ουσίες κατακρατούνται από φίλτρα και αποδομούνται βαθμιαία απ'τη μικροβιακή χλωρίδα που αναπτύσσεται στις επιφάνειές τους

Στη δεύτερη περίπτωση ανακατεύονται τα λύματα με φρέσκο βακτηριακό καθίζημα (ενεργοποιημένο) που έχει σχηματιστεί από προηγούμενες επεξεργασίες. Η επεξεργασία πραγματοποιείται σε δεξαμενές όπου η ανάμιξη λυμάτων και βακτηριακού ιζήματος γίνεται με αναδευτήρα. Με τον τρόπο αυτό εμποδίζεται η καθίζηση του ιζήματος στον πυθμένα όπου η έλλειψη οξυγόνου θα το έκανε αδρανές. Ταυτόχρονα στη δεξαμενή διοχετεύεται αέρας υπό πίεση για να πολλαπλασιαστούν τα αερόβια μικρόβια που αποδομούν τις οργανικές ουσίες. Το τελικό μίγμα μετατοπίζεται σε δευτεροβάθμιες δεξαμενές οξυγόνωσης-αερισμού.

Β3. ΧΗΜΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

Κατά το χημικό καθαρισμό των λυμάτων γίνεται κατακρήμνιση των οργανικών ουσιών με θρόμβωση. Τα λύματα διοχετεύονται σε δεξαμενές καθίζησης, όπου με προσθήκη χημικών ενώσεων (θειικού υποξειδίου του σιδήρου, ασβεστίου, θειικού αργιλίου κ.λπ) γίνεται απορρόφηση των κολλοειδών και διαλυμάτων με αύξηση της κροκίδωσης. Την κατακρήμνιση των οργανικών ουσιών ακολουθεί χλωρίωση που συνεπάγεται οξυγόνωση των λυμάτων.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Με βάση τα παραπάνω και την εμπειρία και ιδιομορφία του ελληνικού χώρου μπορούμε να διατυπώ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σουμε συμπεράσματα για την αντιμετώπιση της ρύπανσης του περιβάλλοντος από τα ζωικά λύματα.

Οι μέθοδοι καθαρισμού που αναφέρθηκαν δείχνουν ότι υπάρχει τρόπος αντιμετώπισης του προβλήματος της ρύπανσης. Οι λύσεις είναι πολλές, χωρίς να είναι και απόλυτα ικανοποιητικές.

α) Η μηχανική μέθοδος δεν επιφέρει πλήρη καθαρισμό, περιοριζόμενη κυρίως στην ελάττωση των στερεών αιωρημάτων των λυμάτων. Η μείωση του BOD5 δεν ξεπερνά το 50% και δεν θεωρείται ικανοποιητική. Η χρησιμοποίηση εσχαρών και κοσκίνων, ενώ είναι μικρού κόστους κατασκευής και λειτουργίας, δεν πετυχαίνει ικανοποιητικό και γρήγορο διαχωρισμό των στερεών ουσιών. Οι φυγοκεντρικοί διαχωριστήρες διαχωρίζουν τελικά σε μικρό χρονικό διάστημα αλλά απαιτούν σημαντική δαπάνη. Εδώ η μείωση του BOD5 είναι 50%.

β) Με τη μέθοδο του αερόβιου βιολογικού καθαρισμού, που είναι αρκετά διαδεδομένη στις κτηνοτροφικές μονάδες, επιτυγχάνεται η ολική εξουδετέρωση της δυσοσμίας και η καταστροφή των παθογόνων μικροοργανισμών με παραγωγή συγχρόνως μικρών ποσοτήτων ιζήματος. Υπάρχει όμως ανάγκη συνεχούς αντικατάστασης του οξυγόνου για την ανάπτυξη και δραστηριότητα των αερόβιων μικροβίων. Οι εγκαταστάσεις που λειτουργούν με ενεργοποιημένο ίζημα είναι ιδιαίτερα κατάλληλες και αποτελεσματικές για τον καθαρισμό των λυμάτων. Αυτό συμβαίνει λόγω της μεγάλης ικανότητας του ενεργοποιημένου ιζήματος να επιτυγχάνει πλήρη καθαρισμό σε λύματα με υψηλό BOD5 και μεγάλη περιεκτικότητα σε στερεά και οργανικές ουσίες. Οι εγκαταστάσεις όμως αυτές έχουν μεγάλο κόστος κατασκευής και κατανάλωσης ηλεκτρικής ενέργειας (1,2-15 kWh/kg BOD5). Επίσης παρουσιάζουν λειτουργική ευαισθησία σε μεταβολή της θερμοκρασίας και του PH. Ταυτόχρονα απαιτούν συνεχή επίβλεψη από ειδικευμένο και έμπειρο προσωπικό για συνεχή λειτουργία.

γ) Περιορισμένη εφαρμογή παρουσιάζει ο αναερόβιος καθαρισμός γιατί αδυνατεί να πετύχει πλήρη καθαρισμό. Στην καλύτερη περίπτωση κατορθώνει η μέθοδος αυτή να ελαττώνει τις οργανικές ουσίες κατά 30-50%. Επίσης προστίθεται σ' αυτό η έντονη δυσοσμία και η δημιουργία μεγάλων ποσοτήτων ιζήματος, που φθάνει το 1 κυβ. μέτρο ανα 250-500 mg οργανικής ουσίας.

δ) Οι εγκαταστάσεις της χημικής επεξεργασίας έχουν το πλεονέκτημα του μικρού χώρου και του χαμηλού κόστους κατασκευής σε σύγκριση με τον καθαρισμό με ενεργοποιημένο ίζημα. Παρουσιάζουν όμως πολλά αξεπέραστα μειονεκτήματα, όπως: Σχηματισμός μεγάλης ποσότητας υγροσκοπικού ιζήματος, δυσοσμία, μεγάλη δαπάνη για χημικά αντιδραστήρια, ανάγκη στενής παρακολούθησης από ειδικευμένο προσωπικό.

Ο συνδυασμός των διαφόρων μεθόδων δίνει στην πράξη τα ποθητά αποτελέσματα. Προτιμάται ιδιαίτερα ένας συνδυασμός της μηχανικής επεξεργασίας για την ελάττωση του στερεού αιωρήματος με την αερόβια με ενεργοποιημένο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ίζημα για την οξυγόνωση και την αναερόβια για χώνευση ή αξιοποίηση του ιζήματος.

Η επιλογή των διαφόρων μεθόδων συνδυάζεται, όπως πάντα, με τη λειτουργικότητα των εκτροφών. Βασική σημασία στον τρόπο εκλογής έχει ο αριθμός και το είδος των ζώων που εκτρέφονται.

Στις μικρές μονάδες οι τεχνικές λύσεις είναι δύσκολα αποδεκτές λόγω του μεγάλου οικονομικού κόστους. Σαν λύση προτείνεται η δημιουργία συνεταιριστικών εγκαταστάσεων, όπου τα λύματα των μικρών εκτροφών θα συγκεντρώνονται για επεξεργασία.

Για εκμεταλλεύσεις μέσου μεγέθους προτιμητέα λύση είναι η της αερόβιας επεξεργασίας με τουρμπίνες οξυγόνωσης. Οι τουρμπίνες έχουν χαμηλό κόστος κατασκευής και λειτουργία και εύκολη διαχείριση. Απαιτούν μόνο μεγάλη προσοχή στις προδιαγραφές κατασκευής για αποδοτικότητα.

Στις μεγάλες κτηνοτροφικές μονάδες σαν αποτελεσματική μέθοδος προτείνεται η αερόβια επεξεργασία με τουρμπίνες οξυγόνωσης σε συνδυασμό με εγκαταστάσεις που λειτουργούν με ενεργοποιημένο ίζημα, όπου η χρησιμοποίηση μηχανικού διαχωριστήρα και δεξαμενής αναερόβιας επεξεργασίας μειώνει κατά πολύ το κόστος λειτουργίας των εγκαταστάσεων.

Η μειωμένη απόδοση των εγκαταστάσεων καθαρισμού λυμάτων οφείλεται περισσότερο στην ανεπαρκή επίβλεψη της λειτουργίας τους από ειδικευμένο προσωπικό. Χρειάζεται επομένως η πρόσληψη τεχνικού, που επαυξάνει όμως το κόστος της κτηνοτροφικής μονάδας. Ίσως η λύση να βρίσκεται στη συγκρότηση από τους κατασκευαστές συνεργείων συντήρησης ορισμένου αριθμού εγκαταστάσεων.

Σύμφωνα με τα προαναφερθέντα υπάρχουν οι λύσεις αντιμετώπισης του προβλήματος της ρύπανσης του περιβάλλοντος για κάθε μέγεθος κτηνοτροφικής μονάδας, προβλήματος που γίνεται τρομερά πιεστικό στον ελληνικό χώρο και ειδικά στις αστικές και ημιαστικές περιοχές μας.

7. ΕΠΙΚΡΑΤΟΥΣΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΝΟΜΟΥ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Στο Νομό Πρέβεζας η επιχειρησιακής μορφής χοιροτροφία αναπτύχθηκε τα τελευταία χρόνια και έφθασε σε αξιόλογα επίπεδα παραγωγής και παραγωγικότητας. Τα ποιοτικά και ποσοτικά μεγέθη των επιχειρήσεων αυξήθηκαν με γρήγορους ρυθμούς και αποτελούν σήμερα σοβαρούς παράγοντες οικονομικής ανάπτυξης της περιοχής.

Παραθέτω παρακάτω ορισμένα στοιχεία που αφορούν τις χοιροτροφικές εκμεταλλεύσεις του νομού για να δοθούν συνοπτικά η εικόνα της υπάρχουσας κατάστασης του κλάδου αυτού της κτηνοτροφίας και οι πιθανές δυσμενείς για το περιβάλλον επιπτώσεις που η λειτουργία του προκαλεί.

Χωροταξικά, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, οι εκμεταλλεύσεις αυτές είναι εγκατεστημένες στις περιοχές:

1. Φιλιππιάδας (Φιλιππιάδα-Καμπή-Ν.Κερασούντα-Άγ.Γεώργιος-Πέτρα), όπου και οι περισσότερες μονάδες (36 εκτροφές με συνολικό

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

αριθμό ζωικού κεφαλαίου 4865 χοιρομητέρες, 360 κάπρους και 85000 περίπου χοίρους πάχυνσης).

2. Λούρου (ευρύτερη περιοχή Λάμαρης) με 10 εκτροφές, 1930 χοιρομητέρες, 128 κάπρους και 34000 χοίρους πάχυνσης.

3. Θεσπρωτικού (Τύρια-Ριζοβούνι-Γαλατάς-Παπαδάτες κ.λπ.) (6 εκτροφές, 308 χοιρομητέρες, 31 κάπροι, 5000 παράγωγα πάχυνσης).

Ήτοι ο συνολικός αριθμός του χοιρείου πληθυσμού που εκτρέφεται σε ετήσια βάση σε 52 εκτροφές ανέρχεται σε 7100 χοιρομητέρες, 520 κάπρους και 124000 χοίρους πάχυνσης, με παραγωγή 10000 τόνων κρέατος.

Οι χοιροτροφικές αυτές εκμεταλλεύσεις κατανέμονται κατά μέγεθος ως εξής: α) 25 εκτροφές δυναμικότητας 20-100 χοιρομητέρων (μικρές), β) 23 εκτροφές των 100-200 χοιρομητέρων (μεσαίες) και γ) 4 εκτροφές των 500-800 χοιρομητέρων (μεγάλες).

Χωροταξική τους κατανομή:

(α) 17 μικρές, 17 μεσαίες και 2 μεγάλες στην περιοχή Φιλιππιάδας,

(β) 3 μικρές, 5 μεσαίες και 2 μεγάλες στην περιοχή Λούρου και

(γ) 5 μικρές και 1 μεσαία στην περιοχή Θεσπρωτικού.

Οι χοιροτροφικές μονάδες που προαναφέρθηκαν, ιδίως οι μεσαίου και μεγάλου μεγέθους, διαθέτουν από ικανοποιητικές μέχρι άριστες σύγχρονες εγκαταστάσεις ενσταυλισμού και διαχείρισης, σύμφωνα με το μέγεθός τους. Αλλά και οι μικρότερες βρίσκονται σε παραδεκτά παραγωγικά επίπεδα. Η διατροφή τους ελέγχεται ικανοποιητικά και διεξάγεται με επαρκή διαιτητικά κριτήρια σε συνδυασμό με τη μεγιστοποίηση της παραγωγής και τον περιορισμό του κόστους του σιτηρεσίου και λοιπών συντελεστών. Οι φυλές του ζωικού κεφαλαίου είναι οι διεθνώς αναγνωρισμένες και τοπικά προσαρμοσμένες με μεγάλες ποιοτικές και ποσοτικές αποδόσεις, υψηλή παραγωγικότητα και δυναμισμό σε ανταγωνιστικότητα. Φυσικά υπάρχουν και ορισμένες μικρές κυρίως μονάδες οικογενειακής μορφής, που δεν ανταποκρίνονται στις προδιαγραφές που μπαίνουν. Αυτές είναι ελάχιστες σε ποσοστό και δεν επηρεάζουν το σύνολο της παραγωγικής δυναμικής του κλάδου της χοιροτροφίας που αποτελεί σήμερα, και με ευοίωνες προοπτικές μελλοντικά, τη σημαντικότερη ίσως αναπτυξιακή προσπάθεια με αξιόλογο οικονομικό μέγεθος στον πρωτογενή κτηνοτροφικό τομέα του νομού. Η προσπάθεια αυτή πρέπει να ενισχυθεί, να βελτιωθούν οι συνθήκες εκτροφής, να εξελιχθούν θετικότερα τα μεγέθη παραγωγικότητας - ανταγωνιστικότητας για μεγαλύτερη αύξηση της παραγωγής κι ενίσχυση της εθνικής οικονομίας.

Και είναι απαραίτητο, συγχρόνως με την προώθηση και ανάπτυξη του κλάδου αυτού, να συνδυαστεί και η με τον αποτελεσματικότερο οικονομικά εφικτό τρόπο προστασία του περιβάλλοντος από τις δυσμενείς επιπτώσεις που τα αναπτυξιακά επιτεύγματα προκαλούν σε μικρό ή μεγαλύτερο βαθμό.

Το πρόβλημα της ρύπανσης του περιβάλλοντος από τα απόβλητα των χοιροστασίων στην περιοχή μας είναι υπαρκτό και απαιτεί την άμεση και οριστική του λύση. Πα-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ρουσιάζεται έντονο στην περιοχή Φιλιππιάδας για το λόγο ότι εκεί, εκτός του ότι συγκεντρώνεται αξιόλογο πλήθος χοιροτροφικών εγκαταστάσεων με μεγάλο αριθμό χοιρείου πληθυσμού στη ζώνη από την κοινότητα Κερασώνα μέχρι την κοινότητα Πέτρας κυρίως, οι μονάδες αυτές βρίσκονται επιπρόσθετα σε σημαντικό αριθμό (25) πλησίον του ποταμού Λούρου που εκβάλλει στον Αμβρακικό κόπλο, αφού διασχίσει τον παρακείμενο βιότοπο. Επίσης οι εδαφολογικές συνθήκες της περιοχής (εδάφη υγρά και συχνά πλημμυρισμένα), ειδικά από τη Γέφυρα Καλογήρου μέχρι την κοινότητα Πέτρας όπου και το μεγαλύτερο πρόβλημα, αποτελούν αρνητικό παράγοντα για την προστασία των υδάτινων πόρων από τα απόβλητα που παράγονται σε μεγάλες ποσότητες και των οποίων σε αρκετές περιπτώσεις άμεσα ή έμμεσα και χωρίς την κατάλληλη επεξεργασία τελικός αποδέκτης είναι ο ποταμός Λούρος.

Ο βαθμός της ρύπανσης και το μέγεθος του κινδύνου μας είναι άγνωστα προς το παρόν. Θα ήταν απαραίτητη η διενέργεια επιστημονικής έρευνας για τον ακριβή καθορισμό τους. Η έρευνα αυτή θα αποτελούσε πυξίδα για τη λήψη συγκεκριμένων μέτρων απορρύπανσης σε επιθυμητά επίπεδα.

Σήμερα η κατάσταση που παρουσιάζεται στον τομέα της διάθεσης των λυμάτων και της ρύπανσης του περιβάλλοντος από τα χοιροστάσια της περιοχής είναι η ακόλουθη:

Γενικά για την προστασία του περιβάλλοντος από τη ρύπανση εφαρμόζονται δύο βασικές μέθοδοι, σύνθετες ή απλές, σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία, ανάλογα με τις συνθήκες του χώρου (μέγεθος μονάδας, αποστάσεις από προστατευόμενους χώρους, διαθέσιμες αγροτικές εκτάσεις, μορφολογία εδάφους κ.λπ.) και τα προσδοκούμενα αποτελέσματα της όλης επεξεργασίας. Ο τύπος και οι προδιαγραφές καθορίζονται από τις υπηρεσίες του Υπ. Υγείας για την έκδοση άδειας ίδρυσης και λειτουργίας των μονάδων και πρέπει να ελέγχεται συνεχώς η σωστή λειτουργία τους.

1η μέθοδος: Οι μεγάλες μονάδες (και ελάχιστες μεσαίες) στην κρίσιμη περιοχή Φιλιππιάδας διαθέτουν συστήματα βιολογικού καθαρισμού σύνθετα με βάση την αερόβια επεξεργασία και τη διαδικασία ενεργοποίησης του ιζήματος, όπως προδιαγράφηκαν προηγουμένως. Τελικός αποδέκτης των επεξεργασμένων λυμάτων αυτών των μονάδων είναι: ο ποταμός Λούρος στην περίπτωση μιας (1) μεγάλης μονάδας και το ειδικά διασκευασμένο υπέδαφος (για υγειονομική διάθεση) στις υπόλοιπες.

2η μέθοδος: Σε όλες τις υπόλοιπες μονάδες (μικρές και μεσαίες) για τη διάθεση των λυμάτων εφαρμόζεται το σύστημα των σηπτικών βόθρων καθίζησης (σε αριθμό και μέγεθος ανάλογο με τον όγκο των λυμάτων που αποδέχονται) όπου τα λύματα παραμένουν για αρκετό διάστημα και εκεί υφίστανται απλώς μερική επεξεργασία (αναερόβια). Στη συνέχεια κάθε 8μηνο το περιεχόμενο των βόθρων μεταφέρεται και απορρίπτεται (με άρδευση και επικάλυψη) σε παρακεί-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

μενους αγρούς που είναι υποχρεωτικό να κατέχουν οι ιδιοκτήτες.

Σύμφωνα με την πρόσφατη νομοθεσία όμως, έχει δοθεί 2ετής προθεσμία από το Υπ. Υγείας για την κατάργηση αυτής της μεθόδου και την εφαρμογή σε όλα τα χοιροστάσια του συστήματος του βιολογικού καθαρισμού.

Στην πράξη, κατά την εφαρμογή των προαναφερθέντων συστημάτων απορρύπανσης, όπως διαμορφώθηκαν σήμερα, δεν επιτυγχάνεται σε πολλές περιπτώσεις το αναμενόμενο αποτέλεσμα και ο βασικός στόχος της βέβαιης προστασίας του περιβάλλοντος από όλες τις ρυπογόνες και μολυσμένες ουσίες. Και τούτο γιατί στις μονάδες όπου δεν έχει εγκατασταθεί πραγματικός βιολογικός καθαρισμός είναι αδύνατος ο προσδιορισμός της ρύπανσης του περιβάλλοντος χώρου, του υπεδάφους και των υδάτινων πόρων. Συνήθως η σχέση όγκου λυμάτων, δυναμικού της μονάδας και εγκαταστάσεων, ως επί το πλείστον, δεν τηρείται. Η πλημμελής συντήρηση των δεξαμενών και η μη τακτική εκκένωσή τους και ορθολογική διάθεση του περιεχομένου τους, όπως προδιαγράφηκε, συντελούν στη διασπορά του ρυπογόνου φορτίου στους γύρω χώρους και συνήθως στους αντιπλημμυρικούς αύλακες. Έτσι ο ποταμός Λούρος γίνεται αποδέκτης του ρυπογόνου φορτίου των περιοχών που βρίσκονται κοντά του. Αυτό συμβαίνει και για τον επιπρόσθετο λόγο ότι τα εδάφη εκεί είναι βαλτώδη και δεν ελέγχεται η διασπορά της ρύπανσης ούτε συγκρατείται σε ορισμένες περιορισμένες εκτάσεις. Επίσης, πέρα από τη δυσοσμία, δημιουργούνται εστίες μόνιμης μόλυνσης με επικίνδυνες επιπτώσεις στην υγεία των κατοίκων, κυρίως των παρακείμενων δήμων και κοινοτήτων.

8. ΠΡΟΤΑΣΗ

1) Με γοργό ρυθμό να επιβληθεί το μέτρο του βιολογικού καθαρισμού με τελικό αποδέκτη το υπέδαφος, ειδικά διασκευασμένο σε όλες τις μονάδες με δυναμικότητα άνω των 80-100 χοιρομητέρων, σαν η πιο σωστή και αποτελεσματική μέθοδος απορρύπανσης και προστασίας. Για περιορισμό κόστους κατασκευής και για εντατικούς ελέγχους λειτουργίας, σε μονάδες που βρίσκονται σε μικρές αποστάσεις μεταξύ τους (και υπάρχουν αρκετές) να είναι κοινές οι εγκαταστάσεις βιολογικού καθαρισμού.

2) Στις μικρές μονάδες, επειδή το κόστος του βιολογικού καθαρισμού μπορεί να δημιουργήσει πρόβλημα βιωσιμότητας, να υπάρξουν δύο λύσεις: Κοινός βιολογικός καθαρισμός, σε απλές ή σύνθετες κατασκευές, εκεί που υπάρχει συγκέντρωση σε στενά όρια μονάδων ή, σε μεμονωμένες περιπτώσεις, να παραμείνει το ισχύον σύστημα των σηπτικών βόθρων με καινούργιες προδιαγραφές που θα ανταποκρίνονται στη σωστή απορρύπανση και με επιμελή παρακολούθηση από τις αρμόδιες υπηρεσίες για εφαρμογή της νομοθεσίας διάθεσης λυμάτων.

Ειδικά όμως για τις μονάδες εκείνες που υπάρχουν στη ζώνη κοντά στον ποταμό Λούρο (από Γέφυρα Καλογήρου μέχρι Πέτρα), όπου δεν θα είναι εφικτό για εδαφολογικούς και οικονομικούς λόγους

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

να εφαρμοστούν τα παραπάνω μέτρα (λίγες περιπτώσεις), θα πρέπει με κίνητρα η Πολιτεία να υποχρεώσει τους ιδιοκτήτες να μετεγκατασταθούν σε ζώνες καταλληλότερες.

Καταλήγοντας θέλω να τονίσω πως κατά τη λήψη και εφαρμογή των παραπάνω μέτρων απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχή λύση του όλου προβλήματος είναι η συνεχής παρακολούθηση της απρόσκοπτης και σωστής λειτουργίας των συστημάτων βιολογικού και λοιπών καθαρισμών, καθώς και οι συχνοί επιστημονικοί έλεγχοι των οργανικών φόρτων των λυμάτων στους αποδέκτες. Γι' αυτό θα απαιτηθεί ειδικευμένη τεχνικοεπιστημονική μονάδα που θα καλύπτει απόλυτα το αντικείμενο της προστασίας του περιβάλλοντος. Αυτό, κατά τη γνώμη μου, είναι έργο και ευθύνη της Πολιτείας.

Χωρίς τους αποπροσανατολισμούς που προκαλούν οι σημερινές κραυγές αγωνίας, χωρίς εμπειρικές ακρότητες, αντιεπιστημονικές τοποθετήσεις ή λαϊκίστικες συμπεριφορές, ψύχραιμα και με επιστημονικό και ρεαλιστικό τρόπο, Πολιτεία και ενδιαφερόμενοι φορείς, μέσα στα πλαίσια σύγχρονων και αποτελεσματικών νομοθετημάτων, να βρουν τη χρυσή τομή του προβλήματος (είναι υπαρκτή) που και την οικονομική ανάπτυξη θα προωθήσει αλλά και την προστασία των φυσικών πόρων και των έμβιων όντων θα εξασφαλίσει, πέρα από τα μικροϊδιωτικά συμφέροντα (που πολλές φορές εκφράζονται με άκρατη και άκριτη υποκειμενικότητα, χωρίς ουσιαστικό αντικείμενο και για δημιουργία εντυπώσεων).

Χριστοφόρου Ράπτη

ΤΑ ΔΥΣΚΟΛΑ ΧΡΟΝΙΑ
1941 - 1949

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Δευτεραίος Βασίλης
Ερασιτέχνης Μελισσοκόμος

Η ΜΕΛΙΣΣΟΚΟΜΙΑ ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Α. ΤΟ ΜΕΛΙΣΣΟΚΟΜΙΚΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΑΣ

Η μελισσοκομία στην Πρέβεζα είναι γνωστή από την αρχαία εποχή. Κατά τις ανασκαφές στο χώρο του νεκρομαντείου Αχέροντα βρέθηκαν πήλινα πιθάρια γεμάτα με μέλι το οποίο, σύμφωνα με άλλες μαρτυρίες (π.χ. Ευριπίδης στην «Ιφιγένεια εν Ταύροις»), οι Αρχαίοι πρόσφεραν θυμίαμα στους νεκρούς τους για ν' απαλύνουν τον πόνο τους από τα δεινά του 'Αδη.

Μέχρι την εποχή του Μεσοπολέμου η μελισσοκομία ήταν στην περιοχή μας, όπως άλλωστε και στην υπόλοιπη Ελλάδα, σχεδόν σε πρωτόγονη κατάσταση. Υπήρχαν μικρές μελισσοκομικές μονάδες οικογενειακής μορφής, στα πλαίσια των γεωργοκτηνοτροφικών ασχολιών της οικογένειας, από όπου η οικογένεια κάλυπτε τις δικές της ανάγκες σε μελισσοκομικά προϊό-

Δενδροφύτευση μελισσοκομικών φυτών από τους μελισσοκόμους της Πρέβεζας

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ντα και επιπλέον είχε και μια συμπληρωματική πηγή εισοδήματος. Τα μελισσοσμήνη αναπτύσσονταν στα γνωστά κοφίνια, που συναντάμε ακόμη και σήμερα σε περιοχές του νομού μας, ή και σε πιο αρχέγονες μορφές κατοικίας μελισσών όπως κορμούς δένδρων που κοιλώνονταν στο εσωτερικό τους.

Η μορφή αυτή διατήρησης των μελισσοσμηνών με τα γνωστά σήμερα στους μελισσοκόμους μας μειονεκτήματά της εμπόδιζε την επαγγελματική ανάπτυξη της μελισσοκομίας, καθώς το βασικότερο μειονέκτημά της ήταν ότι η εξαγωγή του μελιού γινόταν με στήψιμο και άρα καταστροφή των κηρυθρών που για τους μη μελισσοκόμους πρέπει να πούμε ότι σημαίνει σχεδόν καταστροφή του μελισσιού. Παρ' όλα αυτά η μελισσοκομία κατόρθωνε να υπάρχει κυρίως χάρη στην αγάπη του μελισσοκόμου, την ανυπαρξία ζημιών από φυτοφάρμακα (που σήμερα απειλούν τη μελισσοκομία μας με εξαφάνιση), την πλούσια σε έκταση και ποικιλία μελισσοκομική χλωρίδα της περιοχής, τον συγκριτικά με το σήμερα μειωμένο αριθμό καταστροφικών ασθενειών και ακόμη την κοινωνική παραδοχή και αγάπη για τη μέλισσα και τα προϊόντα της που και οι κάτοικοι της περιοχής μας εξέφραζαν μέσα από γνωστούς μύθους και δοξασίες. Π. χ. αν κάποιος αφεσμός (= το φαινόμενο του φυσικού πολλαπλασιασμού των μελισσών κατά το οποίο, λόγω υπερπληθυσμού στη μητρική κυψέλη, ένα σύνολο μελισσών από όλες τις κατηγορίες - εργάτριες, παραμάνες, φρουροί και βασίλισσα - αναχωρεί για αναζήτηση νέας στέγης και δημιουργία νέου μελισσιού) τύχαινε να εγκατασταθεί ακόμη και στην κύρια κατοικία ενός Πρεβεζάνου, παρά τη φυσική αναστάτωση που επέφερε, αυτό εκλαμβανόταν σαν εύνοια της τύχης, σα «γούρι» για την οικογένεια και το σπιτικό που αναλάμβανε έτσι την φροντίδα και την προστασία του νέου μελισσιού και τις περισσότερες φορές το νέο αυτό μελίσσι γινόταν η αφορμή να γεννηθεί παράλληλα και ένας νέος μελισσοκόμος. Ακόμη υπήρχε έντονος, στα όρια θρησκευτικού αφορισμού, στιγματισμός εκείνου που τύχαινε να βλάψει ή να κλέψει μελίσσια. Επίσης διάχυτη ήταν η χαρά κάθε Πρεβεζάνας νοικοκυράς που εξασφάλιζε για το τάμα της στην εκκλησία ένα κομμάτι γνήσιο μελισσοκέρι. Αυτές και άλλες παρόμοιες απόψεις, με τις οποίες ο πρεβεζάνικος κόσμος περιέβαλλε ή περιβάλλει ακόμη και σήμερα τη μέλισσα και τα προϊόντα της, είχαν σαν άμεσο ή έμμεσο αποτέλεσμα την αγάπη, το σεβασμό, τη φροντίδα και άρα την επιβίωση της μέλισσας και της μελισσοκομίας στην περιοχή μας σε μια εποχή που η ενασχόληση με τη μελισσοκομία, συγκριτικά με άλλες γεωργοκτηνοτροφικές ασχολίες, είχε ανύπαρκτα ή πολύ μικρά οικονομικά οφέλη.

Β. Η ΜΕΛΙΣΣΟΚΟΜΙΑ ΣΤΙΣ ΜΕΡΕΣ ΜΑΣ

Μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο όπως σε όλη την Ελλάδα έτσι και στο νομό Πρέβεζας με τη βοήθεια της ΑΤΕ διαδίδεται και τελικά σήμερα καθιερώνεται ολοκληρωτικά στην περιοχή μας ο τύπος της κλασικής ευρωπαϊκής κυψέλης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

10 κινητών πλαισίων και προστιθέμενων ορόφων, ανάλογα με τη δυναμικότητα των μελισσοσμηνών.

Η καθιέρωση της κυψέλης των κινητών πλαισίων σε συνδυασμό με την εξαγωγή του μελιού με τη μέθοδο της φυγοκέντρισης - με ειδικό μηχάνημα, το μελιτοεξαγωγέα - επιτρέπει την επαναχρησιμοποίηση των κηρυθρών στην κυψέλη. Αυτό από τη μια μεριά δίνει τη δυνατότητα πολλαπλού τρυγητού στην ίδια μελισσοκομική χρονιά και από την άλλη ελάχιστα επηρεάζει την πορεία ανάπτυξης του μελισσοσμήνους καθώς η κηρύθρα - ο βασικός αυτός χώρος τόσο για την ανάπτυξη του γόνου του μελισσιού όσο και για τη συγκέντρωση, επεξεργασία και αποθήκευση νέκταρος και γύρης που είναι απαραίτητα για τη διατροφή του μελισσιού - δεν καταστρέφεται πλέον αλλά επαναφέρεται στην κυψέλη έτοιμη για επαναχρησιμοποίηση.

Συντελείται έτσι επιτέλους και στην περιοχή μας μελισσοκομικά η επανάσταση που ανοίγει πλέον το δρόμο για το πέρασμα από μια προσφιλή ενασχόληση αμφίβολου οικονομικού αποτελέσματος στη δημιουργία μελισσοκομικών μονάδων πλήρους ή κύριας απασχόλησης σε επαγγελματική βάση με αισιόδοξη οικονομική προοπτική, συγκριτικά πάντα με τις άλ-

Κυψέλη ευρωπαϊκού τύπου τεσσάρων ορόφων με δύο κύριες, ανεξάρτητες εισόδους

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λες γεωργοκτηνοτροφικές ασχολίες των κατοίκων των ορεινών και άγονων κυρίως περιοχών του νομού μας (Θεσπρωτικό, Βούλιστα Παναγιά, Καναλάκι και αλλού) όπου και παρουσιάζονται οι πρώτες οικογένειες μελισσάδων.

Παρ' όλα αυτά ο ρυθμός ανάπτυξης της μελισσοκομίας μας τη μεταπολεμική περίοδο δεν ήταν ο αναμενόμενος και αυτός που η πλούσια βλάστηση της περιοχής σε συνδυασμό με τις γενικότερες κλιματολογικές συνθήκες επέτρεπαν, και σε αυτό συνέβαλαν πολλοί παράγοντες όπως:

α) Τα νότια του νομού Πρέβεζας, λόγω του ευνοϊκού κλίματος, προσφέρονται και καθιερώνονται σιγά-σιγά σαν τόπος πρώιμης αγροτικής παραγωγής ικανοποιητικής εισοδηματικής απόδοσης.

β) Οι ορεινές περιοχές του νομού με την επιδημία της διπλής μετανάστευσης στερούνται του εργατικού τους δυναμικού σε επίπεδο ερήμωσης.

γ) Οι λιγοστοί μελισσοκόμοι έχουν έλλειψη ουσιαστικών γνώσεων μελισσοκομίας και οι λιγοστές προσπάθειες της πολιτείας για την επιμόρφωσή τους σκοντάφτουν στις στείρες παραδοσιακές αντιλήψεις.

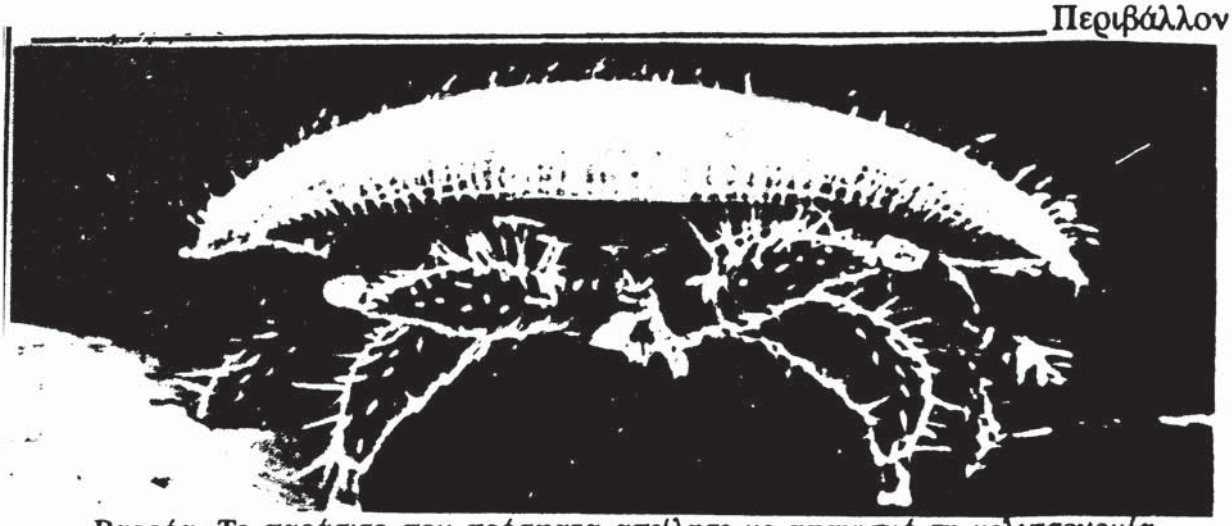
δ) Το πολύ χαμηλό κατά κεφαλή εισόδημα των κατοίκων της περιοχής δυσκολεύει τη διάθεση του μελιού σε τιμή προσιτή για τους καταναλωτές και συμφέρουσα για το μελισσοκόμο.

Ωστόσο στη δεκαετία του '60 απαντάμε στο νομό μας τις πρώτες μονάδες 50-100 κυψελών και τους ελάχιστους αλλά κατά κύριο επάγγελμα μελισσοκόμους του νομού μας που αποκτούν τη φήμη μελισσάδων της περιοχής στην οποία και διαθέτουν απ' ευθείας την παραγωγή τους εξασφαλίζοντας σεβαστό οικογενειακό εισόδημα ενώ παράλληλα οι ίδιοι γίνονται και δάσκαλοι για κάθε νέο μελισσοκόμο. Έχουμε έτσι μια οπωσδήποτε ανοδική πορεία της μελισσοκομίας και τους πρώτους μελισσοκόμους που ζουν οι ίδιοι κι οι οικογένειές τους από τη μελισσοκομική ενασχόληση ενώ πληθαίνουν σημαντικά και οι ερασιτέχνες μελισσοκόμοι, δυναμικότητας κατά μέσο όρο δέκα (10) περίπου κυψελών.

Αρνητικός σταθμός στην εξέλιξη της μελισσοκομίας στις μέρες μας είναι η τετραετία 1978-1982 οπότε απειλήθηκε με εξαφάνιση η μελισσοκομία εξ αιτίας της ραγδαίας διάδοσης της ασθένειας «βαροϊκή ακαρίαση». Η ασθένεια αυτή συνίσταται σε ένα παράσιτο της μέλισσας που ζει και αναπτύσσεται με ταχύτατο ρυθμό μέσα στην κυψέλη και διαδίδεται εύκολα από μέλισσα σε μέλισσα κατά τη νεκταροσυλλογή ή συλλογή νερού, κατά τους διάφορους μελισσοκομικούς χειρισμούς και ακόμη κατά τα γνωστά στους μελισσοκόμους φαινόμενα παραπλάνησης και λεηλασίας.

Φυσικά οι ζημιές θα μπορούσαν να περιοριστούν σημαντικά αν οι μελισσοκόμοι και οι αρμόδιοι κρατικοί φορείς δεν αψηφούσαν τον κίνδυνο της επερχόμενης καταστροφής. Δυστυχώς η ασθένεια βρήκε και τους δυο εντελώς απροετοίμαστους. Γι' αυτό και οι ζημιές στη μελισσοκομία ήταν ανυπολόγιστες και δεν ήταν λίγοι εκείνοι που πίστεψαν ότι η μελισσοκομία θα εξέ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Βαρρόα: Το παράσιτο που πρόσφατα απείλησε με αφανισμό τη μελισσοκομία

λιπε από τον τόπο μας ή και τον πλανήτη καθώς σε ελάχιστο χρονικό διάστημα διαδόθηκε στις πέντε ηπείρους και σήμερα σε παγκόσμια κλίμακα παραμένουν απρόσβλητα ελάχιστα απομονωμένα νησιά που απέχουν αρκετά μίλια από την πλησιέστερη ακτή.

Από το 1984 και μετά τις τεράστιες καταστροφές που επέφερε η βαροϊκή ακαρίαση αρχίζουν οι πρώτες συστηματικές προσπάθειες καταπολέμησης της ασθένειας με χημειοθεραπεία. Σήμερα που γράφονται αυτές οι σειρές η βαροϊκή ακαρίαση καταπολεμάται με μεγάλη ποικιλία ακαρεοκτόνων από τα οποία πολλά έχουν αμελητέο κόστος. Ακόμη, ο μελισσοκόμος είναι αρκετά ενήμερος και έχει κάνει συνείδησή του την αναγκαιότητα της προληπτικής καταπολέμησης της ασθένειας σε ετήσια βάση. Έτσι προοδευτικά, και ενώ η ασθένεια δεν έχει η ίδια ξεπεραστεί με την έννοια της εξάλειψής της, έχουν ξεπεραστεί τα τεράστια προβλήματα που δημιούργησε στον κλάδο της μελισσοκομίας και ήδη η μελισσοκομία βρίσκεται σε ανοδική πορεία καθώς αυξάνεται τόσο ο αριθμός των νέων μελισσοκόμων όσο και ο αριθμός κυψελών σε υπάρχοντα μελισσοκομεία με φυσικό επακόλουθο την αύξηση της παραγωγής μελιού. Στην ανάκαμψη αυτή της μελισσοκομίας συνέβαλε και το γεγονός ότι από το 1985 η μελισσοκομική δραστηριότητα και για το νομό μας επιδοτείται από το Κοινοτικό Ταμείο με το Ν.797/85 και αρκετές μονάδες του νομού μας εντάχθηκαν στο αναπτυξιακό αυτό πρόγραμμα, με άμεσο αποτέλεσμα την επέκταση και τον εκσυγχρονισμό τους.

Γ. ΓΙΑ ΤΟ ΜΕΛΙΣΣΟΚΟΜΙΚΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΑΣ

Ωστόσο οι κύριοι και σταθεροί παράγοντες που αποτελούν εγγύηση και παρακαταθήκη για αναπτυξιακή πορεία της μελισσοκομίας μας στο μέλλον είναι η μελισσοκομική χλωρίδα της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής της σε συνδυασμό με το μικροκλίμα του νομού μας. Και αυτό γιατί στις δυο καθοριστικές φάσεις της ανάπτυξης των μελισσοσμηνών και της παραγωγής τους, πέρα από τη μεγάλη σε πανελλήνια κλίμακα ποικιλία της αυτοφυούς μελισσοκομικής χλωρίδας, υπάρχουν μεγάλες εκτάσεις εσπεριδοειδών (εαρινή ανθοφορία) καθώς

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

και δενδροστοιχίες ή δάση (Μύτικας, Μαργαρώνα) από ευκάλυπτα (θερινή ανθοφορία). Το δε μικροκλίμα της περιοχής μας εξασφαλίζει ένα συγκριτικά ήπιο χειμώνα και οπωσδήποτε δροσερό καλοκαίρι, συνθήκες ιδανικές για την ανάπτυξη (άνοιξη) και απόδοση (καλοκαίρι) των μελισσιών. Η σημαντικότητα του συνδυασμού των δυο αυτών παραγόντων είναι φανερή από τη σύγκριση του μέσου όρου ετήσιας παραγωγής σε μέλι για μη νομαδική μελισσοκομία που, ενώ για την υπόλοιπη Ελλάδα δεν ξεπερνά τα 12 κιλά ανά κυψέλη, για την περιο-

Εσπεριδοειδή: Δέντρα εαρινής ανθοφορίας, βασικός συντελεστής για την ανάπτυξη και την παραγωγή των μελισσών

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

χή μας κυμαίνεται στα 18 κιλά και σε ευνοϊκές χρονιές ξεπερνά συχνά τα 22. Το σημαντικότερο όμως για τις δυο αυτές βασικές για την περιοχή μας ανθοφορίες εσπεριδοειδών και ευκαλύπτου είναι ότι η νεκταροέκκρισή τους επηρεάζεται ελάχιστα από τις καιρικές συνθήκες (ανομβρία, καύσωνας) σε αντίθεση με βασικές ανθοφορίες θάμνων (ρείκι, κουμαριά, θυμάρι) ή χόρτων (τριφύλλι, καβαλαριά, αγριόβικο κ.ά.) που είναι πολύ ευαίσθητα και ευμετάβλητα στις καιρικές συνθήκες. Έτσι λοιπόν για το μελισσοκόμο μας ο ευκάλυπτος και τα εσπεριδοειδή αποτελούν εγγύηση ετήσιας παραγωγής ακόμα και σε χρονιές μελισσοκομικά δίσεκτες. Γι' αυτό και στις περιόδους ανθοφορίας των φυτών αυτών στην περιοχή μας συγκεντρώνονται μελίσσια νομάδων μελισσοκόμων από γειτονικούς νομούς.

Ολοκληρώνοντας για τα δυο αυτά βασικά μελισσοκομικά φυτά πρέπει να πούμε ότι το μέλι των εσπεριδοειδών της περιοχής μας, λόγω της φυσικής του πρόσμιξης με άλλες παράλληλες ανθοφορίες (ακακίας, τριφυλλιού κ.ά.), έχει υπέροχη γεύση και χρώμα ενώ στο μέλι του ευκάλυπτου αποδίδονται εντονότερες, συγκριτικά με άλλα μέλια, θεραπευτικές ιδιότητες για την καταπολέμηση των φαρυγγικών παθήσεων και της δυσκοιλιότητας.

Πέρα όμως από τις δυο αυτές σημαντικές ανθοφορίες της περιοχής μας, για τους νομάδες μελισσοκόμους μας η Πρέβεζα γίνεται ακόμη ευνοϊκότερη καθώς στα όρια του νομού μας (Πάργα, Λευκάδα) υπάρχει ακόμη σε εκμεταλλεύσιμη έκταση το πολύτιμο μελισσοκομικό φυτό θυμάρι από το οποίο παράγεται, τουλάχιστον με εμπορικά κριτήρια και σε παγκόσμια κλίμακα, το καλύτερο και πλέον φημισμένο μέλι. Ενώ στα γειτονικά μας Ιωάννινα, όπου κατά κανόνα έχουμε και καλοκαιρινές βροχοπτώσεις, υπάρχει πάντα μελισσοκομική χλωρίδα από όπου ο Πρεβεζάνος μελισσοκόμος με κοντινές μετακομίσεις μπορεί να αυξήσει σημαντικά την ετήσια παραγωγή του σε μέλι.

Στις ευνοϊκές αυτές προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της μελισσοκομίας πρέπει να προσθέσουμε το πολύ καλό επίπεδο μελισσοκομικών γνώσεων των Πρεβεζάνων μελισσοκόμων, πολλοί απ' τους οποίους έχουν ήδη φτάσει στο στάδιο της αναπαραγωγής, αντικατάστασης και επιλογής βασιλισσών (βασιλοτροφία), εργασίας απολύτως αναγκαίας για μια σύγχρονη μελισσοκομική εκμετάλλευση καθώς η ποιότητα και ηλικία της βασίλισσας καθορίζει τις πλέον επιθυμητές ιδιότητες ενός μελισσιού όπως παραγωγικότητα, τάση για σμηνουργία, ανθεκτικότητα σε ασθένειες, επιθετικότητα κ.ά.

Φυσικά και ο ρόλος της πολιτείας σε τοπικό και γενικότερο επίπεδο μπορεί και πρέπει να είναι καθοριστικός για την ανάπτυξη της μελισσοκομίας στην περιοχή. Και αυτό όχι μόνο για την προστασία των μελισσοκόμων μας αλλά κυρίως για την προστασία της ίδιας της μέλισσας η οποία δεν μας προσφέρει μόνο τα μοναδικά της προϊόντα (μέλι, γύρη, βασιλικό πολτό, πρόπολη και το δηλητήριο) αλλά επίσης συμβάλλει καθοριστικά στην καρπόδεση, άρα παραγωγή και α-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ναπαραγωγή, των εντομόφυλλων φυτών, καλλιεργήσιμων και αυτοφυών, που με τη σειρά τους εξασφαλίζουν τροφή στον άνθρωπο και σε πολλά φυτοφάγα ζώα. Επιστημονικές μελέτες ανεβάζουν στο 80% το ποσοστό των καρποφόρων δένδρων που η αναπαραγωγή τους θα ήταν αδύνατη χωρίς τη μεσολάβηση του βασικού επικονιαστή που σχεδόν αποκλειστικά είναι η μέλισσα.

Η κοινωνική αυτή προσφορά της μέλισσας υπαγορεύει την ανάγκη ώστε ο ρόλος της πολιτείας σε τοπικό και γενικότερο επίπεδο να είναι αποτελεσματικά προστατευτικός και καθοριστικός για την ανάπτυξη της μελισσοκομίας μας.

Η προστασία της υπάρχουσας μελισσοκομικής χλωρίδας και ο εμπλουτισμός της, προσπάθεια που οι μελισσοκόμοι μας ξεκίνησαν με δική τους πρωτοβουλία και με τη συμβολή της ΥΕΒ και της δημοτικής αρχής (δενδροφυτεύσεις στην περιοχή Αγίου Θωμά) πρέπει να συνεχιστούν σε ευρύτερη βάση με προγραμματισμό και συνέπεια. Το πρωτοποριακό σε πανελλήνια κλίμακα μέτρο της κατάργησης των αεροψεκασμών και της αναπλήρωσής τους με ψεκασμούς από το έδαφος για την περιοχή του Δήμου Πρέβεζας, καρπός της συνεργασίας των μελισσοκόμων μας και της Διεύθυνσης Γεωργίας Πρέβεζας και ειδικότερα του προϊσταμένου της κ. Σωκράτη Παπαδήμα, πρέπει να γίνει θεσμός και να επεκταθεί στις περιοχές του νομού μας με μεγάλη συγκέντρωση μελισσοσμηνών (Θεσπρωτικό κ.λπ).

Ευκάλυπτος: Δέντρο θερινής ανθοφορίας, βασικός συντελεστής στην ποσοτική και ποιοτική παραγωγή μελιού

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Για το κλείσιμο αυτού του αφιερώματος αφήνω την έκκληση και ευχή για την απόλυτη, άμεση και καθοριστική αναγκαιότητα της συνεργασίας των μελισσοκόμων και όλων των φορέων γεωργικής παραγωγής του νομού μας, κυρίως όμως όσων ασχολούνται με την καλλιέργεια εσπεριδοειδών, για τον περιορισμό της χρήσης μελισσοτοξικών φαρμάκων στο στάδιο της ανθοφορίας. Πρέπει επιτέλους οι καλλιεργητές να καταλάβουν ότι η μέλισσα είναι ένας πολύτιμος, ανέξοδος και δυσαναπλήρωτος αρωγός τους αφού, π.χ., η παραγωγή των εσπεριδοειδών χωρίς τη μέλισσα θα ήταν σε επίπεδο ασύμφορο για τον παραγωγό (είναι γνωστό ότι στην Καλιφόρνια των ΗΠΑ οι παραγωγοί εσπεριδοειδών κατά την περίοδο ανθοφορίας των οπωρώνων τους μισθώνουν μελίσσια έναντι αδρής αμοιβής). Οι μελισσοκόμοι της περιοχής μας σχεδόν κάθε χρόνο παθαίνουν τεράστιες ζημιές, κυρίως από ψεκασμούς εσπεριδοειδών κατά τη διάρκεια της ανθοφορίας τους.

Πρέπει επιτέλους το αναίτιο αυτό έγκλημα της ανθρώπινης ανοησίας να εκλείψει, γιατί αυτό επιβάλλει συλλογικά το συμφέρον όλων: μελισσοκόμων, καλλιεργητών και πολιτείας, η οποία πρέπει να περάσει από τη φάση της παραίνεσης των καλλιεργητών στην ουσιαστική νομοθετική απαγόρευση ψεκασμών με μελισσοτοξικά φάρμακα στη φάση της ανθοφορίας των καλλιεργειών όπως, για παράδειγμα, συμβαίνει στη Γαλλία, στις ΗΠΑ και αλλού όπου αναγνωρίζουν την ανεκτίμητη κοινωνική προσφορά της μέλισσας με τη συμβολή της στην καρπόδεση, αναπαραγωγή και άρα ύπαρξη μεγάλου μέρους του φυτικού βασιλείου και γι' αυτό γνωρίζουν ότι το έγκλημα κατά της μέλισσας είναι έγκλημα κατά του περιβάλλοντος, κατά του οικοσυστήματος, κατά του κοινωνικού συνόλου και σαν τέτοιο το αντιμετωπίζουν νομοθετικά.

Η ΜΕΛΙΣΣΟΚΟΜΙΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΜΑΣ ΣΕ ΑΡΙΘΜΟΥΣ

Αριθμός μελισσοτρόφων	170
Αριθμός κυψελών με πλαίσια	4750
Αριθμός κυψελών χωρίς πλαίσια	1000
Αριθμός μελισσοτρόφων κατόχων από 1 έως 25 κυψέλες	90
Αριθμός μελισσοτρόφων κατόχων από 26 έως 50 κυψέλες	48
Αριθμός μελισσοτρόφων κατόχων από 51 έως 75 κυψέλες	17
Αριθμός μελισσοτρόφων κατόχων από 76 έως 100 κυψέλες	10
Αριθμός μελισσοτρόφων κατόχων από 101 έως 200 κυψέλες	2
Αριθμός μελισσοτρόφων κατόχων από 201 κυψέλες και άνω	3

Μέχρι σήμερα έχουν ενταχθεί στον αναπτυξιακό νόμο 797/85 της ΕΟΚ 12 μελισσοτρόφοι του νομού μας.

Σημείωση: Τα παραπάνω στοιχεία μας δόθηκαν από το αρμόδιο τμήμα της Διεύθυνσης Γεωργίας της Νομαρχίας Πρέβεζας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΚΑΤΑΙΓΙΔΕΣ...

ΓΕΝΑΡΗΣ 1991

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Φώτης Μπάος

Ο φάρος

Ο Μήλιος πλησίασε πιο κοντά στη θάλασσα. Έβγαλε τα παπούτσια του με μια αποφασιστική κίνηση και, γυρίζοντας προς το μέρος μου, με κοίταξε ερωτηματικά. Υπήρχε κάτι στις κινήσεις του, μια σιγουριά που τσάκιζε, μια αίσθηση ανεξέλεγκτης υπεροψίας που γέμιζε ασφυκτικά τον αέρα γύρω μας κι έκανε τον καυτό ήλιο του μεσημεριού ακόμη πιο ανυπόφορο. Η καρδιά μου βρόντηξε δυνατά, κάνοντας ένα σλάλομ. Και για μια στιγμή νόμισα ότι κι εκείνος θ' άκουγε το χτύπο της. Το παιχνίδι είχε αρχίσει να χοντραίνει. Η μπλόφα μου, για πρώτη φορά, δεν είχε αποτέλεσμα. Ήμουν στριμωγμένος για τα καλά. Ο αφιλότιμος, ήξερε καλά τη δουλειά του. Σφυρίζοντας αδιάφορα κάποιον παρανοϊκό σκοπό, βάλθηκε να βγάλει το παντελόνι του, ύστερα το πουκάμισό του, με άψογα μελετημένες κινήσεις και χωρίς να βιάζεται. Ήταν φανερό, πως δεν τον είχε φοβίσει η πλίθια πρότασή μου να κολυμπήσουμε μέχρι το φάρο. Αντίθετα, ξέροντάς με καλά, έκανε ακριβώς απρόβλεπτη κίνηση και ενέδωσε. Δεν αρνήθηκε, ο παράφρων. Είπε ναι, το άθλιο υποκείμενο. Ο παλιοφαντασμένος. Στεκόταν απέναντί μου μ' ένα μαγιώ αλά Τζων Βαϊσμύλερ. Ο ήλιος έκαιγε, Ιούλιος του '58, κάτω από την Πυροσβεστική, στο περίφημο «Κοντρί». Έβγαλα τα ρούχα μου με την ίδια, τουλάχιστον, αυτοπεποίθηση και, μένοντας με το μαγιώ μου κι εγώ, κάτι μεταξύ ... ποδοσφαιρικού σορτς, στρατιωτικής σκελαίας και Τζέρυ Λιούϊς στις φόρμες του, τίναξα τα ανύπαρκτα ... απίθασσα μαλλιά μου από το «αμερικάνικα» κουρεμένο κεφάλι μου, με μια κίνηση που είχα μελετήσει τόσο καλά στις ταινίες του Έρολ Φλυν. Μετά είπα με σωστή δόση ειρωνίας:

- Λοιπόν, μικρέ, είσαι για το φάρο ή θα πάμε μέχρι το Κοντρί;

Ο φίλος μου στράβωσε το κεφάλι του μέχρι παρεξηγήσεως, με κοίταξε λοξά, λίγο ο ήλιος που τον στράβωνε, λίγο ο θυμός που τον κυρίευε, και σχεδόν ούρλιαξε:

- Μα τί λες τώρα, Φώτη; Ποιό Κοντρί; Είσαι να πέσουμε; Ναι ή όχι; Ή μήπως μετάνοιωσες;

- Όχι, όχι. Είμαι έτοιμος. Πέφτουμε, είπα, με φωνή που δεν αναγνώριζα πια.

Βουτήξαμε χωρίς να πούμε τίποτε άλλο. Μόνο κολυμπούσαμε με μεγάλες απλωτές. Πέρα, μακριά, στο βάθος σχεδόν του ορίζοντα, απέναντι από τις Αγκουλήθρες, ο φάρος, το τέλος των προσπαθειών μας, η Ιθάκη... Το νερό αντιστεκόταν με πεί-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σμα στις απεγνωσμένες μου προσπάθειες, απίστευτα βαρύ, εχθρικό, με τα τέρατα του βυθού έτοιμα να μας κατασπαράξουν, με τον Γκοτζίλα να ενεδρεύει, έτοιμος να επωφεληθεί. Τα χέρια μας ανεβοκατέβαιναν μ' έναν αλλοπαρμένο, μυστηριακό, διονυσιακό ρυθμό, ενώ τα σπηλαιώδη αγκομαχητά μας επένδυαν μουσικά τις σταγμές. Οι ανάσες μας, όσο πέρναγε η ώρα, γίνονταν όλο και πιο βαριές, η κούραση άρχισε σιγά-σιγά και ύπουλα να μας κυριεύει, τα μάτια άρχισαν να τσούζουν από το αλάτι, ενώ από το μυαλό μου περνούσαν σαν κινηματογραφική ταινία ασπρόμαυρες σκηνές από την ασπρόμαυρη ζωή μας.

Ίσως να πνιγόμαστε, ίσως να γινόμαστε ήρωες. Έτσι κι αλλιώς το σενάριο ήταν γραμμένο από πριν κι εμείς απλά, κομπάρσοι θλιβεροί μέχρι στιγμής, παίζαμε τους προκαθορισμένους ρόλους ...

Κοιτούσα με την άκρη του ματιού μου το Μήλιο. Κολυμπούσε μ' έναν πανικό στις κινήσεις του. Έδινε, θαρρείς, τη μάχη της ζωής του. Ή θα νικούσε ή θα πέθαινε. Το άσχημο ήταν ότι το ίδιο ακριβώς ίσχυε και για μένα. Για δωδεκάχρονοι ήμαστε πολύ πεισματάρηδες και το άσχημο ήταν ότι μεταξύ μας υπήρχε πάντα μια ανταγωνιστική τάση, είτε διεκδικώντας την υπαρχηγία στη «συμμορία» είτε γράφοντας εναλλάξ το «μυθιστόρημα των δύο». Ή τότε που βούτηξα στην παραλία της Πρέβεζας, απέναντι από το παλιό Μονοπώλιο, για να βγάλω το τάλιρο του στοιχήματος και κόντεψαν να μου σπάσουν τα τύμπανα των αυτιών μου από το μεγάλο βάθος ...

Κολυμπούσαμε δίπλα-δίπλα, σαν μανιακοί, έτοιμοι να σπάσουμε, να τα παρατήσουμε, φτάνει την κίνηση να την έκανε ο άλλος. Προπαντός το πρεστίζ. Τρομάρα μας! Θερμοπαρακαλούσα μέσα μου να γίνει κάτι και να τελειώσει αυτός ο εφιάλτης, να συμβεί κάτι αναπάντεχο και να τα παρατήσει, λέει, ο άλλος. Όπως στις ταινίες νικάει πάντα ο «καλός»: ο Γιώργος Θαλάσσης, ο Ζορρό, ο Ταρζάν, ο Σεβάχ, ο Σούπερμαν, ο Γκάρυ Κούπερ, ο Μίκυ ...

Δίπλα μας, ένας αποσβολωμένος ψαράς με τη βάρκα του, παρατηρούσε έκπληκτος να περνάμε κοντά και ν' απομακρυνόμαστε, μέσα σε μια πανδαισία παφλασμών, προφανώς μαζί με τα ψάρια που σκόπευε να πιάσει. Ήδη περνούσαμε απέναντι από τις Αγκουλήθρες, το παλιό λιμάνι της πρωικής περιόδου, και του ακόμη πιο πρωικού «Γλάρου», του πλοίου που μας πήγαινε Πειραιά, Πάτρα, εφόσον βέβαια είχες φροντίσει να εφοδιαστείς με επάρκεια χαρτοσακκουλών για εμετό. Κάπου εκεί, απέναντι, υπήρχε στο βυθό, ένα ναυαγισμένο πλοίο, που κατά μία εκδοχή είχε βυθιστεί στο δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και κατά μία άλλη, λιγότερο πρωική, ήταν ο «Γλάρος» στο τελευ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ταίο του ταξίδι. Εμείς οι πιτσιρικάδες πιστεύαμε ακράδαντα ότι ήταν ο Τιτανικός ...

Φτάναμε πια στο τέλος. Εκατό περίπου μέτρα μπροστά μας ο φάρος. Εχθρικός, μυστηριώδης, αφιλόξενος. Είμαστε στο σημείο-καμπή. Στο όριο. Στα σύνορα των δυνατοτήτων μας. Κανείς, στην ηλικία μας, δεν είχε αγγίξει αυτά τα όρια. Ήμασταν οι πρώτοι που τα κατάφεραν. Ήμασταν υπερήφανοι γι' αυτό. Κυρίως, όμως, ήμασταν εξουθενωμένοι. Τα τελευταία εκατό μέτρα μου φαίνονταν ατελείωτα. Διαστημικά έτη φωτός. Κι εκεί, λόγο πιο πέρα, ο μακρινός πλανήτης «FAROS», χαμένος στο διάστημα, ανεξερεύνητος, με ποιός ξέρει τί μυστήρια όντα να τον κατοικούν ...

Γαντζωθήκαμε επάνω του, έτοιμοι να ξεψυχήσουμε, χωρίς διάθεση ούτε να χαμογελάσουμε, ούτε να κοπακτούμε, τίποτε. Μόνο κραπόμαστε σφιχτά πάνω στο γεμάτο ακινούς κουφάρι του χαμένου στο διάστημα αστεροειδούς, ναυαγοί στο υπέροχο μέλλον, ψόφιοι από μια χωρίς προηγούμενο κούραση, μα ευτυχισμένοι, σχεδόν, που δε χάσαμε, για μια ακόμη φορά. Πέρασε μία ώρα, δύο, ποιός ξέρει, ο χρόνος είχε σταματήσει, με μας ξαπλωμένους, «νεκρούς». Ποιά η διαφορά, αναρωτιόμουν, ενώ δίπλα μου ο φίλος μου, με κατακόκκινα από το αλάτι μάτια, υποδυόταν έξοχα το πτώμα ενός ναυαγού.

Η επιστροφή ήταν ήσυχη, χωρίς πάθος, με την ηρεμία της δικαίωσης να λάμπει στα παιδικά μας μάτια. Είχαμε νικήσει. Και οι δύο. Η στιγμή που θα αναδείκνυε, επιτέλους, το νικητή απομακρυνόταν πάλι στο μακρινό μέλλον. Ποιός ξέρει, ίσως σε τίποτε σελίδες κάποιου «χειροποίητου βιβλίου», σε κάποιο «θεατρικό» ρόλο από τις αυτοσχέδιες παραστάσεις μας, σε κάποιο αγώνα πάλης, σε κάποια εξερεύνηση, ίσως ...

Η θαλάσσια χελώνα που αργά-αργά και μεγαλόπρεπα πέρασε κάτω από τα πόδια μας και απομακρύνθηκε άκακη και ειρηνική, προς στιγμή μας φόβισε αλλά γρήγορα το ξεπεράσαμε κολυμπώντας σε στυλ «σανίδα», για να ξεκουραζόμαστε. Δεν μπορώ να πάρω όρκο, αλλά μου φάνηκε πως η χελώνα φεύγοντας μου έβγαλε τη γλώσσα κοροϊδευτικά. Διάβολε, αυτό θα μπορούσε, κανονικά, να θεωρηθεί πρόκληση για αγώνα ...

Στο προηγούμενο τεύχος δεν μπορέσαμε να αποφύγουμε κάποια λάθη, που κατέστησαν προβληματική την ανάγνωση των κειμένων. Ζητάμε γι' αυτό συγγνώμη από τους εκλεκτούς μας συνεργάτες.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Θωμάς Μανόπουλος

Το καραμοσάλι (*)

- Δεν ξέρω, πρόξενε, πώς την πάτησε ο καπετάνιος κι έβαλε το βαπόρι τόσο βαθιά μέσ΄ στο ποτάμι.

Ο πρόξενος γύρισε και τού ΄ριξε μια διεισδυτική ματιά και πήρε πάλι στα χέρια του το χαρτοκόπτη.

- Ας πάρουμε τα πράγματα πάλι απ΄ την αρχή...

- Δεν έχω αντίρρηση, του απάντησε, κι ο πρόξενος πάτησε το κουμπί του μαγνητόφωνου.

- Το τηλεγράφημα του ατζέντη έγραφε πως τη συγκεκριμένη ημερομηνία θα μας περίμεναν τα ρυμουλκά στις εκβολές του ποταμού για να οδηγήσουν το βαπόρι στο βάθος της ζούγκλας όπου ήταν το ξυλουργικό εργοστάσιο. Φτάσαμε μεσημέρι. Τα νερά του ποταμού παράσερναν τεράστια δέντρα που έμοιαζαν με μικρά νησάκια. Πάνω τους παπαγάλοι και πίθηκοι τσίριζαν εκκωφαντικά. Σ΄ όλη την ακτίνα της ακτής δεν υπήρχε άλλο σημείο ζωής. Περιμέναμε ώς το απόγευμα και, επειδή τα ρυμουλκά δεν εμφανίζονταν, ο καπετάνιος εκνευρισμένος έδωσε εντολή στον υποπλοίαρχο, που πιλοτάριζε, να μπούμε στο φουσκωμένο ποτάμι. Προχωρήσαμε από τις εκβολές περίπου τέσσερα μίλια, χωρίς να δούμε στο δρόμο μας ούτε καλύβα. Ο ουρανός σκιζόταν από τις αστραπές και το ποτάμι στένευε. Ο καπετάνιος, που όλη αυτή την ώρα κάπνιζε και δάγκωνε νευρικά την πίπα του, όταν είδε πως στα εκατό μέτρα μπρος το ποτάμι κλεινόταν από τις φυλλωσιές των δέντρων, ούρλιαξε να σταματήσουν τις μηχανές και πήρε στα χέρια το χάρτη. Στη διαπίστωση του λάθους του κατέρρευσε, ζήτησε κονιάκ και στους αξιωματικούς, που είχαν συγκεντρωθεί γύρω του, τους εξήγησε τί είχε συμβεί. Στα γρήγορα συμφώνησαν όλοι πως το καλύτερο ήταν να μην ταξιδέψουμε νύχτα, να περιμέναμε ώς το χάραμα και μετά να βγαίναμε απ΄ το ποτάμι. Μόνο ο μηχανικός αντέδρασε, αλλά, όταν τον ρώτησαν πώς θα οδηγηθεί το βαπόρι μέσ΄ στο σκοτάδι και με το ρεύμα πρυμνιά, κατέβασε τον τόνο της φωνής του κι έφυγε για το μηχανοστάσιο μουρμουρίζοντας. Φουντάραμε καραμοσάλι πρύμα-πλώρα κι ακινητοποιήσαμε τη «Μυθολογία» στη μέση του ποταμού. Ορίστηκαν οι βάρδιες και μας έπιασε η κατασκότεινη νύχτα ακολουθούμενη από μια ομίχλη σαν ψιλή βροχή. Η υγρασία μας περόνιαζε και πήραμε από τις καμπίνες τα ποτά που θα μας ζέσταιναν.

(*) Απόσπασμα από το υπό έκδοση μυθιστόρημα «Το καραμοσάλι».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Οι μηχανές δεν έσβησαν, ο θόρυβός τους όμως δεν μπορούσε να σπάσει το τείχος της νεκρικής ησυχίας που μας είχε κυριεύσει. Τρώγαμε στην τραπεζαρία ανόρεχτα, την κάθε μπουκιά την κατεβάζαμε με μια γουλιά ουΐσκι. Η κούραση και η ανησυχία δεν άφηναν το στόμα να βγάλει λέξη. Δεν θυμάμαι πόση ώρα πέρασε και ξαφνικά η ζούγκλα στοίχειωσε. Οι πιο παράξενοι και ανατριχιαστικοί ήχοι εκτοξεύονταν απ' όλα τα σημεία της νύχτας. Μια συναυλία που οι ήχοι της έρχονταν στ' αυτιά μας σαν άσκηση τρόμου, μια πρώτη επαφή με την τρέλλα που επιφυλάσσει το σκοτάδι της ζούγκλας στα μάτια κι όλες τις άλλες αισθήσεις. Ο καπετάνιος μετά το φαγητό ήρθε στο καπνιστήριο και μας ανακοίνωσε πως για κείνη τη νύχτα απαγορευόταν το ποτό κι έδωσε εντολή στο καμαρωτάκι να μαζέψει τα μπουκάλια απ' τα τραπέζια. Δεν αντέδρασε κανείς. Ο καπετάνιος, ζωσμένος τα πιστόλια του, προσπαθούσε να δείχνει ήρεμος, έκανε μερικά αστειάκια, αλλά στο βλέμμα του έβλεπες καθαρά τη ρωγμή απ' όπου είχε εισχωρήσει ο φόβος.

- Αυτή είναι εντελώς υποκειμενική κρίση, είπε ο πρόξενος και άναψε το πούρο του με αργές κινήσεις.

- 'Οχι, μ' αυτά που λέω δε θέλω να χαρακτηρίσω τον καπετάνιο. Απλά θέλω να δώσω την εικόνα που επικρατούσε εκείνο το βράδυ στο βαπόρι.

Ο πρόξενός του έριξε μια καλή ποσότητα ουΐσκι στο ποτήρι και με ειρωνικό ύφος τον ρώτησε:

- 'Ηταν η πρώτη φορά;

- 'Οχι, του απάντησε, κι έσφιξε τα χείλη του.

Πέρασαν λίγα λεπτά χωρίς να μιλήσουν. Ο ναύτης του έγνεψε, για να πατήσει το μαγνητόφωνο, και συνέχισε:

- Ο συναγερμός σήμανε στις δύο το πρωί, σχεδόν ταυτόχρονα με τους πυροβολισμούς. 'Αναψαν οι προβολείς, κι απ' τα μεγάφωνα της γέφυρας δίνονταν εντολές ανάμικτες με βλαστήμιες, για να προωθηθούμε προς την πλώρη.

- 'Ησασταν οπλισμένοι;

- 'Οχι, βέβαια. Μόνο οι αξιωματικοί και ο λοστρόμος οπλοφορούσαν. Γι' αυτό οι περισσότεροι από το πλήρωμα δεν βγήκαν στο κατάστρωμα. 'Ολα τα φώτα από τις μπίγες των αμπαριών και οι προβολείς της γέφυρας ήταν αναμμένα. Ο μαραγκός, πίσω από μια κουλούρα συρματόσχοινο, βλαστήμαγε το λοστρόμο, που τον καλούσε να προχωρήσει και να καλυφθεί πίσω από τη βάρκα. «Με βάρεσαν στ' αχαμνά, λοστρόμε, του απαντούσε λαχανιασμένα.» 'Οταν τον έφτασα, είδα πως ήταν χτυπημένος στο δεξί του χέρι που τό 'χε βάλει στα σκέλια του και είχε γεμίσει το παντελόνι αίματα. Μέσ' στην τρομάρα του έβλεπε τα αίματα καὶ πιθανόν να πίστεψε πως τον βάρεσε στ' αχαμνά η σφαίρα. Τον τράβηξα προς τη βάρκα και τον έβαλα στην καρίνα. «Άσε με

να τους φάω», είπε και χώθηκε πιο βαθιά στο κοίλωμα της βίρκας. Ο αιφνιδιασμός των Μαλαισίων είχε πετύχει. Με σύμμαχο τη βουή του ποταμού και το πυκνό σκοτάδι έφτασαν στη μάσκα του βαποριού και απ' το καραμοσάλι αναριχήθηκαν στην πλώρη. Χρησιμοποιούσαν ελαφρύ οπλισμό και, ταμπουρωμένοι στο καμπούνι και το βίντζι της άγκυρας, δεν έδιναν στόχο. Ήτανε και η ομίχλη που δε σ' άφηνε να ξεχωρίσεις περισσότερο από 'να-δυο μέτρα. «Σβήστε τους προβολείς, ηλίθιοι», ούρλιαξε ο υποπλοίαρχος, απευθυνόμενος στους άντρες της γέφυρας που έδιναν στόχο και τραβούσαν τις σφαίρες πάνω τους σαν λυσσασμένο μελίσσι. Με τα πολλά κατάλαβαν τί τους ζητούσε κι έσβησαν τα φώτα, αφήνοντας αναμμένους μόνο τους προβολείς της πλώρης. Έτσι μας δόθηκε η ευκαιρία να προωθηθούμε και να ενημερωθούμε από τον υποπλοίαρχο για το τί θα κάναμε. Οι αξιωματικοί με τα επαναληπτικά τουφέκια καθήλωσαν τους νυχτερινούς εισβολείς. Εγώ μ' ένα λιπαντή, το Σωτήρη, ακολουθήσαμε το λοστρόμο στο μεσιανό αποθηκάκι. Ίσως να μην υπήρχε άλλη λύση εκείνη τη στιγμή. Θα ρίχναμε φωτιά στην πλώρη κι εγώ με το λιπαντή θα προσπαθούσαμε να κόψουμε το καραμοσάλι της πλώρης. Έβγαλε ο λοστρόμος δυο δοχεία κηροζίνη και μια αγκαλιά στουπί. «Παιδιά, το νου σας μη χυθεί η κηροζίνη στο κατάστρωμα, γιατί θα καούμε σαν τα ποντίκια». Με το λιπαντή πήραμε από 'να βαρύ τσεκούρι που το καλύψαμε με παλιόπανα και μπουσουλώντας φτάσαμε στο δεύτερο αμπάρι όπου ήταν ο υποπλοίαρχος. «Καπτα-Γιώργη, μη σταματήσεις τα πυρά, ώσπου να φτάσουμε στα κολονάκια», του ψιθύρισε ο λιπαντής και προχώρησε. Στα μέσα της απόστασης που θα διανύαμε πέρασαν από πάνω μας σφυρίζοντας οι φλεγόμενες μπάλες, που πετούσαν οι δικοί μας πάνω και γύρω από το βίντζι της άγκυρας. Οι αυτοσχέδιες βόμβες που εκσφενδονίζονταν με δύναμη, όπου έπεφταν, κόλλαγαν σα βεντούζες, ενώ η κηροζίνη που ήταν βουτηγμένα τα στουπιά έφτιαχνε φλεγόμενα ρυάκια. Μια τέτοια κόλλησε πάνω σ' ένα Μαλαίσιο, ο οποίος ουρλιάζοντας έπεσε στο ποτάμι. Αυτή η επιτυχία είχε θετική επίδραση στο ηθικό μας. Οι αξιωματικοί προωθήθηκαν στο πρώτο αμπάρι και με την ευστοχία τους καθήλωσαν τους πειρατές. Δυο ακόμη πειρατές τραυματίστηκαν από σφαίρες και πέφτοντας στην κουβέρτα πήραν τα ρούχα τους φωτιά. Ουρλιαχτά πόνου και ασταμάτητες ριπές των όπλων έκαναν την πλώρη κόλαση. Οι Μαλαίσιοι άρχισαν ο ένας μετά τον άλλο να βουτούν στο ποτάμι. Από το βίντζι της γέφυρας δεν ακούγονταν πυροβολισμοί. Σταμάτησαν και οι δικοί μας και περίμεναν. Οι φωτιές σιγά-σιγά έσβηναν κι ένα αλαφρύ αεράκι του πρωινού ερχόταν απ' τη μεριά της θάλασσας. «Πάμε», μού λέει ο λιπαντής. «Βρε Σωτήρη», του απάντησα, «περίμενε λίγο ακόμη, όπου νάναι ξημερώνει». «Φεύγω», μου φωνάζει κι ανέβη-

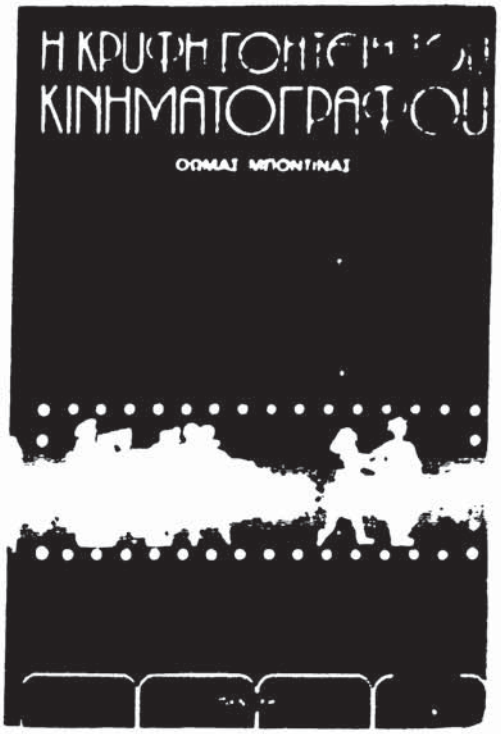
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κε γρήγορα τη σκάλα της πλώρης. Τον ακολούθησα κι άκουγα πίσω μου το λοστρόμο να ζητά με το γουόκι-τόκι απ΄ τη γέφυρα να σβήσουν και τα υπόλοιπα φώτα της πλώρης. Κοντοστάθηκα και του φώναξα: «Μαστρο-Μήτσο, ξέρεις τί ζητάς; Αν σβήσουν τα φώτα, θα την πατήσουμε». «Κάμε δουλειά σου», απάντησε και προχώρησε κατάπλωρα, ενώ τα φώτα έσβηναν. Δε βλέπαμε πλέον καλά. Ο Σωτήρης άρχισε να χτυπά το παλαμάρι με το τσεκούρι σαν αφηνιασμένος. Στην τρίτη τέταρτη τσεκουριά ένας τραυματισμένος Μαλαίσιος ξετρύπωσε απ΄ το σκοτάδι σαν οχιά και τού ΄χωσε στην πλάτη το μαχαίρι. Δεν πρόλαβα να αντιδράσω. Ο Σωτήρης βόγκηξε και, αφού για μια στιγμή έμεινε ακίνητος σαν να προσπαθούσε να καταλάβει τί έγινε, μετά γύρισε με φόρα, χτύπησε με το τσεκούρι κατάστηθα τον πειρατή κι έπεσαν στο κατάστρωμα αγκαλιασμένοι. ΄Εσκυψα και τον ανασήκωσα κι αυτός μουρμουριστά επαναλάμβανε: «Κόψε τον κάβο... κόψε τον κάβο...». ΄Ετρεξα στην πλώρη και πάνω στη μάσκα βρήκα τους άλλους που ρίχναν μπουρλότα στα ταχύπλοα των Μαλαίσιων. ΄Ηρθανε και πήρανε το Σωτήρη κι εγώ αποτέλειωσα τον κάβο. Το βαπόρι πήρε κλίση προς την όχθη, εκεί όπου το σπρώχναν τα ρεύματα. Ευτυχώς όμως γιατί δώσανε έγκαιρα στροφές στις μηχανές και έστριψε το τιμόνι. Πήραμε τις μάνικες και σβήσαμε τις μικροφωτιές, κυρίως απ΄ τα κορμιά των πειρατών που είχαν γίνει κάρβουνο.

- Αυτά, κύριε πρόξενε. Κλείσε τώρα το μαγνητόφωνο.

΄Αναψε τσιγάρο και τράβηξε μια γουλιά από το ουΐσκι του.

- Δεν έχω τίποτε άλλο να προσθέσω. Μόνος διάλεξα αυτή τη δουλειά...

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σπύρου Ντούσια
σ. δάσκαλου

Ιταλική παλληκαριά

Στο βάθος η ασπρομενεξεδιά θέα των βουνών με τις θαμπές άσπρες κορφές τους τις τόσο παράξενα βραχώδικες, τις άλλες πιο πράσινες, περιχυμένα όλα μ' εκείνο το γλυκό και διάφανο ασπρογάλανο της ατμόσφαιρας και φωτισμένα με τις έγχρωμες ηλιαχτίδες της δύσης, που πρόβαλλαν μέσ' από τις σχισμάδες που άφηναν τα σύννεφα που διαλύονταν λίγο λίγο, έδιναν ένα παράξενο διάγραμμα στο ύψωμα της «Τσούκας», ένα χιλιόμετρο σχεδόν κάτω απ' το χωριό μας.

Εκεί είχε την έδρα του ο φασισμός. Ένα καθεστώς με κοσμοθεωρία θεμελιωμένη σε προφητικούς ισχυρισμούς, με βουλιμίες ιμπεριαλιστικές κι άλλη ηθική κι άλλους κώδικες τιμής απ' ό,τι ο υπόλοιπος κόσμος. Είχε θέσει σε αμφισβήτηση όλες τις αξίες που θεωρούνταν ως τότε απαρασάλευτες και προπαντός τη λέξη «ελευθερία» που γι' αυτούς ήταν λέξη τελείως άγνωστη.

Η αγάπη για τη βία και το πάθος για επιβολή του δικού τους τρόπου ζωής είχε παρασύρει τους οπαδούς του επικίνδυνα και το «vivere pericolosamente» είχε γίνει πραγματικότητα.

Εκεί στο ύψωμα της «Τσούκας» μια ομάδα Ιταλική, περιχαρακωμένη, περίμενε τον Έλληνα εκτρό της στο δικό του τόπο, να τον χτυπήσει, να τον αφανίσει, για να κυριαρχήσει το δικό της δίκιο, πού 'ταν πιο ψηλά απ' το δίκιο των άλλων λαών και να φέρει τη δικιά της Ειρήνη στον κόσμο, στηριγμένη πάνω στη βία, στα εκατομμύρια λόγχες και στο έγκλημα.

Κάθε βράδυ με το βασίλεμμά του ήλιου και λίγο λίγο, ύστερ' από ένα πυκνό μισόφωτο γιομάτο ανησυχία, η νύχτα στένευε το μαύρο κλοιό της και κανένας δεν ήξερε τί θα φέρει στο διάβα της, ώσπου νάρθει το ξημέρωμα.

Στο χωριό από πολύ νωρίς οι άνθρωποι μάζευαν τις δουλειές τους, έκλειναν τα παραθυρόφυλλα του σπιτιού τους για να κρύψουν τη λιγοστή φέξη απ' το λυχνάρι ή τη λάμπα, έκλειναν τα σκυλιά μέσα στους φούρνους για να μην ακούγεται το αλύχτημά τους κι ήταν γνωστή η φοβέρα των Ιταλών:

- Το βράδι έρχονται banditi στο χωριό. Τα σκυλιά, τους αλυχτάνε. Προσέξτε, γιατί θα χτυπήσουμε το χωριό με όλμους και θα σας κάψουμε τα σπίτια, sparare, sparare ....

Κι ο κόσμος πρόσεχε όσο μπορούσε, να μη δώσει αφορμή, να μην αλυχτάνε τα σκυλιά, να μη λαλάνε τα κοκόρια, λίγα κι αυτά γιατί τα είχε ξεπατώσει ο καταχτητής, να μη μετακινούνται τα ζωντανά, που ταπεινωμένα κι αυτά έβγαιναν στη βοσκή αφοπλισμένα από κουδούνια και κυπριά, χωρίς να σκορπίζουν το μεγαλείο της αρμονικής βουκολικής μελωδίας, που την είχαν συνηθίσει, τη ζούσαν και τη χαίρονταν, όπως τη χαίρονταν τα βουνά και οι λαγκαδιές στις καλές μέρες.

Όλα βυθισμένα στη νέκρα και στη σιωπή.

Κι όταν ξημέρωνε κι όλα ήταν ήσυχα, φχαριστημένες και οι δυο μεριές, ο καθένας στη δουλειά του. Οι δουλευτάδες στα χωράφια, στ' αμπέλια, στα βοσκοτόπια για να ζήσουν κι ο εκτρός να καθαρίζει, να λαδώνει τα ντουφέκια του, να φκιάνει σκάβοντας κι αυτός τη χέρσα γη καινούργια χαρακώματα, να κρύψει το

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κεφάλι του και να σκοτώνει, να σκοτώνει και να κερδίζει δόξα επειδή σκοτώνει.

Τρεις και κάποτε τέσσερεις Ιταλοί στρατιώτες ανέβαιναν άοπλοι στο χωριό με δυο μουλάρια φορτωμένα με νεροβάρελες, να παίρνουν κρύο νερό απ' τη βρύση του «Μπρούτσου». Η ανησυχία τους ήταν πάντα ζωγραφισμένη στα πρόσωπά τους και το συναίσθημα της αγωνίας, πλημμυρισμένο απ' το φόβο του άγνωστου, έδειχνε φανερά τα σημάδια του απ' τον τρόπο συμπεριφοράς τους.

Γιατί άοπλοι; Μα τη μέρα τό 'ξεραν, δεν είχαν να φοβηθούν τίποτα. Γιατί, κατά κανόνα, οι ομάδες Αντίστασης δεν τους χτυπούσαν τη μέρα.

Τα παιδιά της Αντίστασης, που μέσα τους είχε ξυπνήσει η περηφάνεια και το θάρρος, είχαν αυξήσει τη δύναμή τους και τη θέλησή τους ν' αντισταθούν στον ξένο καταχτητή. Είχαν μάθει ν' αγωνίζονται ηρωικά, είχαν μάθει όμως ακόμα ν' αγωνίζονται για το καλό του λαού τους, να μη δίνουν αφορμές στον καταχτητή όπου κι εκεί που δεν πρέπει, για να παίρνει αυτός την εκδίκησή του πάνω στα γυναικόπαιδα και στους γέρους, καίγοντας σπίτια και σκορπίζοντας την καταστροφή.

Πάντα προσπαθούσαν να μη σπρώχνουν μια κατάσταση, που δε μπορούσαν να προβλέψουν τις συνέπειές της.

Οι Ιταλοί αυτοί έρχονταν και ζητούσαν από τους λίγους χωριάτες που συναντούσαν στο δρόμο τους κάτι για φαγητό μ' ανταλλαγή σε είδος, παπούτσια, άρβυλα, πουκάμισα, που τά 'χαν άμεση ανάγκη οι χωριάτες κι αυτό ήταν σχεδόν καθημερινή τους συνήθεια.

Όμως το μάτι τους έκοβε. Τό 'παιζαν εδώ κι εκεί ψάχνοντας μέσ απ' τη φαινομενική αφέλεια κι αδιαφορία τους ν' ανακαλύψουν κάτι.

Απ' την ομάδα αυτή των Ιταλών ξεχώριζε ο Μπρούνο, που ήταν δάσκαλος. Ήταν πρόθυμος και πάντα μιλούσε για πόλεμο, για τις καταστροφές, για τον πόθο του να τελειώσει κάποτε και να γυρίσουν οι άνθρωποι στα σπίτια τους και στις οικογένειές τους.

- Τί ζητάμε εμείς στην Ελλάδα, έλεγε και ξανάλεγε στο δάσκαλο του χωριού που μισοκαταλάβαινε τα ιταλικά και κουτσοσυνεννοούνταν.

Κι ο δάσκαλος επιφυλακτικός, συμφωνούσε με τις απόψεις του, περισσότερο για νά 'ναι σίγουρος πως θα μείνει έξω από κάθε υποψία κι ακόμα πιο πολύ για να διαπιστώνει τις διαθέσεις και το ηθικό των Ιταλών και να τα διαβιβάζει με τους συνδέσμους στο βουνό.

Ήταν και τραγουδιστής ο Ιταλός. Η φωνή του ήταν εξαιρετικά ευχάριστη. Η λεπτότητα, η γλυκάδα της και το αίσθημα του μέτρου που της έδινε τον τόνο, που μ' αυτά την όριζε, έδειχναν πως είχε ξεχωριστο ταλέντο κι όχι μονάχα για σχολική χρήση, ταλέντο που μ' απλοχεριά τού 'χε χαρίσει η φύση και για επαγγελματική δουλειά.

Όλοι σχεδόν οι Ιταλοί αισθάνονται τη γοητεία της μουσικής κι όλοι λίγο πολύ τραγουδάνε. Αυτός όμως ξεπερνούσε το μέτρο και προχωρούσε πιο ψηλά, τόσο που η παρέα που τον άκουγε, στο τέλος κάθε τραγουδιού τον χειροκροτούσε μ' ενθουσιασμό και τον παρότρυνε να τραγουδήσει κι άλλο και τον άκουγαν πάντα με το ίδιο ενδιαφέρον.

Ποιός μπορούσε να καταλάβει τα λόγια των τραγουδιών του εκτός από τους ίδιους τους Ιταλούς; Ίσως ήταν τραγούδια της ξενητειάς, τραγούδια του τόπου τους,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

που τους θύμιζαν πατρίδα και οικογένεια, ίσως τραγούδια αγάπης, που θύμιζαν στον καθένα κάποια δική του περίπτωση ή και περιπέτεια.

Μέτριο το ανάστημά του. Τα πόδια του λίγο στραβά σαν του καβαλλάρη. Το γυμνό του μέτωπο έδειχνε ενεργητικότητα. Τα μάτια του κοίταζαν ολόισια κάτω από τα μεγάλα τοξωτά φρύδια του, σαν να πάσχιζαν ν' ανακαλύψουν κάτι. Το ψαλιδισμένο κωνικό μούσι του μαζί με τις μακριές φαβορίτες, σκίαζαν το ξέντυτο μέρος του προσώπου του, που πάντα σε κάθε περίπτωση έπαιρνε ανάλογες συσπάσεις από ένα χαρούμενο, πονηρό ή πικρό χαμόγελο, που αποκάλυπτε δυο σειρές κάτασπρα δόντια.

Κι οι μέρες περνούσαν έτσι δεμένες η μια με την άλλη και σχεδόν ήρεμες για το χωριό, χωρίς να λείπει ο φόβος και η αγωνία.

Ώσπου μια απ' αυτές έφτασε η είδηση στο χωριό, πως οι Ιταλοί βασάνισαν κι εκτέλεσαν τρεις μυλωνάδες στους νερόμυλους της «Τσαραγόρας», τον Κωσταντή Χ. Παππά, το Βλάση Ν. Ντόμαρη και το Σπύρο Β. Παππά. Οι δύο συγχωριανοί, ο τρίτος από το απέναντι χωριό, τη Μυρσίνη. Και οι τρεις τους αγωνιστές.

Αγωνία και θλίψη στις καρδιές των ανθρώπων. Πόνος αλλά και πάθος για εκδίκηση. Ξαναμμένα μέτωπα και φλογισμένες καρδιές. Οι περισσότεροι δεν κοιμούνταν τα βράδια στα σπίτια τους. Και τη μέρα με προφύλαξη και με βάρδια κάποιου που κατασκόπευε κάθε κίνηση των Ιταλών προς το χωριό.

Κι οι Ιταλοί έπαψαν ν' ανεβαίνουν στο χωριό για να παίρνουν νερό. Είχαν αγριέψει και οι δύο οι μεριές.

Τα βράδια στο μοναδικό καφενείο του χωριού, με το λιγοστό καμουφλαρισμένο φως μιας λάμπας με θολωμένο το λαμπογυάλι απ' τις καπνιές τ' ακάθαρτου πετρέλαιού που έκαιγε, παρμένο κι αυτό με σε είδος αντίκρυσμα από τους Ιταλούς, οι προεστοί, οργανωμένοι όλοι στην Αντίσταση, συζητούσαν, συμφωνούσαν και διαφωνούσαν.

Η διαφωνία τους, ωστόσο, ήταν πάντα επιφανειακή και στιγμιαία, γιατί στο βάθος είχαν πάντα την ίδια οπτική γωνιά. Ο ρεαλισμός τους μετρίαζε την υπερβολή και το φαναράκι της πίστης τους για την έκβαση του Αντιστασιακού αγώνα, για τη «χιλιάκριβη τη λευτεριά», ήταν πάντα αναμμένο κι ήταν τόσο μεγάλη αυτή η πίστη τους, που πολλές φορές περίσσευε και του μυαλού τους.

Διόρθωναν τον εαυτό τους με δική τους προσπάθεια κάνοντας αυτοέλεγχο κι αυτοκριτική, όπως ακριβώς πάνω σ' ένα ανορθόγραφο κείμενο, που διορθώνεις τα λάθη ανάλογα με τις γνώσεις που έχεις.

Εκεί μέσα τραγούδαγαν ψιθυριστά τα τραγούδια της Αντίστασης ο παπάς, ο μπάρμπα Βασίλης, ο μπάρμπα Σπύρος, ο μπάρμπα Κώστας, ο Λαμπράκης, ο μπάρμπα Μιχάλης, ο Γιώργος , ο Θανάσης, ο Νιόνιος, ο ... , ο ... , κι όσοι βρίσκονταν εκεί.

Ο ψίθυρος αυτός βροντούσε στις καρδιές τους σαν καμπάνα συναγερμού, που τους όδευε αποφασισμένους και πρόθυμους για όποια θυσία και αν χρειαζόταν.

- Είναι στα τελευταία τους. Έχουν λυσσάξει απ' το κακό τους. Έχουν αγριέψει απ' το φόβο τους. Δεν ακούτε τί γίνεται στο Ανατολικό Μέτωπο; Τους έχουν πετσοκόψει οι Ρώσοι. Γι' αυτό και πρέπει να είμαστε προσεχτικοί. Άμα χρειαστεί, θα διαλέξουμε την ώρα κι εμείς και, σύμφωνα με τις εντολές της Οργάνωσης, θα

δράσουμε όπως μπορούμε.

- Και πίστη στο Θεό. Νάστε σίγουροι πως δεν θα μας αφήσει να πάμε χαμένοι. Πολλά πληρώσαμαν ως τώρα σε βάσανα και σε αίμα. Κοντεύει η ώρα της δικαίωσης των αγώνων μας, η ποθητή ώρα της λευτεριάς.

- Οι αγωνιστές μας με θάρρος και τόλμη, με δυναμισμό κι αγάπη για το δίκιο, πολεμάνε σε ράχες και βουνά και με το νυστέρι της αλήθειας αγωνίζονται να μας απαλλάξουν απ' το μισητό εχτρό κι ακόμα μας υπόσχονται ένα καλύτερο μέλλον για όλους μας, για όλο τον κόσμο, ν' απαλλάξουν τη ζωή μας απ' όλες τις πληγές που την ασχημίζουν.

Αυτά κι άλλα πολλά έλεγε κι ο παπάς και προσπαθούσε να διατηρεί την καθημερινή ζωή των συγχωριανών του εναρμονισμένη με τη λατρεία και την πίστη τους για το Θεό, αλλά και σύμφωνα με τους νόμους των δικών τους αισθημάτων.

Ήταν ένας κοντακιανός άνθρωπος μ' έξυπνα διαπεραστικά μάτια και με διάθεση αγωνιστή παρά το σχήμα του, όπως και πολλοί άλλοι λειτουργοί του Υψίστου.

Διάβαζε όσα θρησκευτικά βιβλία έπεφταν στα χέρια του κι εκτός απ' τα τελετουργικά και τους τύπους ξεχώριζε και τόνιζε εκείνα τα σημεία που επενεργούσαν άμεσα στη ζωή και βοηθούσαν τους ενορίτες του ν' αποχτήσουν μια πίστη για τη θρησκεία και την πατρίδα, που θα τους επέτρεπε να ζήσουν με τη δροσιά και την ένταση που πηγάζουν απ' την αγάπη για τα δυο αυτά ιδανικά.

- Έχεις δίκιο, παπά. Έχουμε κρεμάσει την ελπίδα και στο Θεό και στ' άρματα. Και τα δυο μαζί θα μας βοηθήσουν και θα φέρουμε τη λευτεριά. Όμως εμείς εδώ, πώς θα ξεμπλέξουμε μ' αυτούς τους θρασύδειλους τους Ιταλούς; Δεν τους βλέπεις πώς έχουν λυσσάξει; Είμαστε άοπλοι κι αυτοί πάνοπλοι, τί μπορούμε να κάνουμε; Όμως για την ώρα, είπαμαν όλοι μας, άμα αρχίσουν να ξανάρχονται στο χωριό όπως πρώτα, να μη τους ξαναδώσουμε τίποτα το φαγουλό, μ' οποιοδήποτε αντάλλαγμα από μέρους τους. Έχεις; Δεν έχω, άει στο καλό σου, στον αγύριστο από μέσα μας. Και μια 'μούντζα πίσω τους: «Νάαα φωτιά να σας κάψει», όπως τους λέει κι η θεια Μήτσω.

Με τη σειρά του ο μπάρμπα Σπύρος είπε το λόγο του. Λυγερόκορμος, πρώτο μπόι, με στόμα επιβλητικό, ειρηνικό, μ' εκφραστικά μάτια, με λίγα γένια και μαλλιά άσπρα, με τη σκούφια του στραβά και συνέχεια να στρίβει τσιγάρο με ροκόφυλλο, πάντα τραβούσε την προσοχή όλων όταν μίλαγε, γιατί πάντα ο λόγος του έφτανε και περίσσευε.

- Αυτό θα κάνουμε, συμφώνησαν και οι άλλοι.

Καληνύχτησαν ο ένας τον άλλον και τράβηξαν για τα σπίτια τους.

Τα χέρια που δουλεύουν ολημερίς δεν έχουν τίποτ' άλλο να σκεφτούν τη νύχτα παρά μόνο την ξεκούρασή τους. Δούλευαν για να ζήσουν τα μαύρα και δύσκολα αυτά χρόνια κι όχι για ν' αυξήσουν το βιος τους λιγοστεύοντας τη ζωή τους. Αγκάλιασε, λένε, η γη τον άνθρωπο με τα μαύρα χέρια της και στίβει τη ζωντανή ελεύθερη ψυχή του κι έτσι βλέπομε το δουλευτή σκλάβο της δουλειάς.

Οι μέρες περνούσαν με τη δουλειά, την αγωνία, το φόβο και την προσμονή.

Και μια Τετάρτη, την ώρα που οι άνθρωποι ετοιμάζονταν να κοιμηθούν, ακούστηκαν ξαφνικές τουφεκιές και στη συνέχεια ριπές πολυβόλων, όχι μονάχα απ' τη μονάδα της «Τσούκας» αλλά κι από άλλες μονάδες γύρω κι απέναντι, στον τομέα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

του «Παραλιακού». Όλο το χωριό στο ποδάρι.

Το πρώτο βλήμα όλμου έπεσε στο μεσοχώρι. Ευτυχώς κανένα θύμα.

Τη νύχτα που και τότε σημάδευαν οι τρεμάμενες φωτίτσες των αστεριών, τώρα τη γιόμιζαν οι γιγάντιες κινούμενες σκιές από το ψυχρό φως των προβολέων και το διάπυρο φως των κανονιών του πυροβολικού, που ξεκύνονταν σαν διάσπαρτο φως από πυρκαγιές. Τα τροχιοδεικτικά γάζωναν τον ουρανό με τις φλογάτες τροχιές τους κι έδιναν ένα φαντασμαγορικό τόνο στη νύχτα, μ' όλη την τραγικότητα της στιγμής.

Κανένας δεν ήξερε τί συνέβαινε. Σαμποτάζ; Απρογραμμάτιστη επίθεση κάποιας ομάδας Αντίστασης, χωρίς να προειδοποιηθούν τα γύρω χωριά; Απόβαση συμμαχικών δυνάμεων; Τί θα κάνει το χωριό τώρα;

- Να φύγουμε μακριά, έξω απ' το χωριό. Να κρυφτούμε πριν ξημερώσει και μας μπλοκάρουν οι Ιταλοί.

Το σύνθημα ρίχτηκε. Έπεσε δεύτερος όλμος. Πάλι κανένα θύμα. Το πυροβολικό συνέχεια έβαζε στις γραμμές του Ζαλόγγου, του βουνού του φορτωμένου με τόση τρομάρα και δόξα, και σ' όλη την κορυφογραμμή Πολύβρυσου-Παλαιορόφορου. Ο καθένας άρπαζε ό,τι πρόχειρο κι αναγκαίο μπορούσε και όλοι ξεκίνησαν να βγουν απ' το χωριό που είχε γίνει στόχος και να τραβήξουν για την ερημιά, σε κάποια απόμερη κρυφή γωνιά, να καρτερέσουν να ξημερώσει, ν' ανιχνεύσουν την πραγματικότητα κι ανάλογα να πορευτούν.

Πού ακριβώς πήγαιναν; Όπου πήγαινε ο πρώτος, οι άλλοι ακολουθούσαν.

Κι αυτός πού πήγαινε; Όπου είχε βάλει στο νου του. Όλο το χωριό στο δρόμο, αμίλητο, σάμπως μέσ' στο χαλασμό απ' το τουφεκίδι και τις εκρήξεις των βλημάτων του πυροβολικού θ' ακούγονταν οι κουβέντες τους. Ο φόβος είχε θρονιαστεί στις καρδιές τους. Να γλιτώσουν την πρώτη μπόρα κι είχε ο Θεός.

Στις στιγμές του μεγάλου φόβου, που η δύναμη μας εγκαταλείπει ασυναίσθητα, δεν ορίζουμε τον εαυτό μας, τα μέλη λύνονται, κόβονται τα πόδια μας και το σώμα μας ταλαντεύεται, κοντεύει να χάσει την ισορροπία του και μοιάζει σα να θέλει να σβήσει απαλά.

Είναι γλυκειά η ζωή και πρέπει να τη φροντίζουμε. Αλλά μήπως η ζωή κι ο θάνατος δεν είναι τα δυο αιώνια έργα της φροντίδας του Θεού; Αυτό δε λέμε όλοι; Πρέπει να περπατήσουν, να φτάσουν εκεί που νομίζουν πως είναι ασφαλισμένοι.

Έφτασαν στο «Σταυρό». Εκεί οι κορμοί των δέντρων, από παραξενιά της φύσης, έχουν το σχήμα του σταυρού. Δεν πρόκειται για δάσος, παρά για μια σειρά από ψηλά δέντρα, που κάθε χρόνο κάνουν άφθονο βαλάνι. Πλούσια τροφή για τα ζώα, ήμερα και άγρια. Τα δέντρα αυτά διατηρούν θρεμμένο το καταπράσινο φύλλωμά τους και πέρα απ' το φθινόπωρο κι ως το παραδέρνει η πνοή κάθε ανέμου, που προσπαθεί να το ξεκολλήσει, να το μαδήσει, να το ρίξει στη μάνα γη και να τ' αφανίσει.

Εκεί λοιπόν, σ' αυτή την τοποθεσία, κάθησαν να ξεκουραστούν. Σημαδιακά τοποθεσία και πιο πολύ απ' το σχήμα των δέντρων. Αν και κανένα δέντρο δεν είναι το ίδιο με τ' άλλο κι είναι ξεχωριστά φτιαγμένο, ριζωμένο και μεγαλωμένο με τη δική του ιδιοτροπία, τη δική του φαντασία, αυτά τα δέντρα ήταν η εξαίρεση. Αφού ξανάσαναν κι άλλαξαν λίγες κουβέντες, ξεκίνησαν πάλι για το καταφύγιο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πάνω στον καταχνιασμένο ουρανό ένα δειλό κι αυτό φεγγάρι κρεμόταν αμφίβολα, έφεγγε όσο μπορούσε κι έβαζε τα δυνατά του να φωτίζεται το δρομάκι, να περπατάνε οι άνθρωποι, γυναικόπαιδα προπαντός και γέροι, και να βρίσκουν το σωστό δρόμο μέσα στη βαθυκύανη απεραντοσύνη της νύχτας.

Σε μια λίγο απότομη κι απόμερη πλαγιά σταμάτησαν.

- Εδώ, ακούστηκε μια βαριά φωνή, φτάσαμαν, εδώ θα μείνουμε.

Αυτή η έντονη φωνή, πού 'χε μέσα της τον τόνο της σιγουριάς, έσπασε τη σιωπή κι έδωκε θάρρος στους ταλαιπωρημένους πεζοπόρους της νύχτας.

Στην πλαγιά αυτή, που δεν είχε φανό από καμιά μεριά, απόσκιο τη μέρα, βαρύτερη εκεί η νύχτα, ο καθένας βρήκε κάποιο μέρος βολικό για να ξαποστάσει και να περάσει ξάγρυπνος όλη τη νύχτα. Εκεί ξανάρχισαν να λειτουργούν οι αισθήσεις σωστά. 'Αρχισαν να καταγράφουν τα γεγονότα και τις εντυπώσεις, να ψάχνει ο καθένας απ' το δικό του κανάλι της λογικής και να δίνει κάποια εξήγηση. 'Ομως άκρη δεν έβρισκαν πουθενά.

Μα τί έγινε τέλος πάντων; Απ' την Αντίσταση καμιά πληροφορία. Τί ήταν εκείνο που αναστάτωσε τον εχτρό και μέσ' στη νύχτα πολυβολεί και βομβαρδίζει κατοικημένα χωριά χωρίς οίκτο;

Αυτός είναι ο πόλεμος. Και στον πόλεμο πρέπει κάποιος να νικήσει. Αν δεν είναι ο ένας, θά 'ναι ο άλλος. 'Ετσι το παιχνίδι παίζεται κι οι Ιταλοί με τυφλή πίστη στην υποθετική κι αυτοθαυμαζόμενη υπεροχή των οχτώ εκατομμυρίων λογχών και μ' έμμονη τη σκέψη για τη νίκη, χρησιμοποιούσαν όλα τα μέσα, θεμπά και αθέμιτα, να πετύχουν το στόχο που είχαν τάξει στον εαυτό τους.

Με την ψιλοκουβέντα, τις παθανολογίες και υποθετικές εκτιμήσεις η νύχτα προχωρούσε. Τα πυρά λίγο λίγο αραίωναν και τελικά σταμάτησαν.

Η φωνή μιανού κόκορα απ' το γειτονικό χωριό τραχιά, αγέρωχη, γιομάτη κέφι, ύστερα απ' τη νυχτερινή αγωνιώδικη ξαποστασιά, σκορπέται στον αγέρα. 'Αλλα κοκόρια απαντάνε με μια ευθυμία προκλητική απ' όλα τα σημεία που βρίσκονταν κουρνιασμένα.

Οι άνθρωποι άρχισαν να αναδεύονται και ένα μεταδοτικό χασμουρητό άρχισε να κυκλοφορεί. Τ' αστέρια άρχισαν να τρεμοσβήνουν χλωμιασμένα απ' το πρώτο προαίσθημα της αυγής.

Ξημέρωσε. Η θερμή υγρασία στ' απέναντι βουνά ανάδευε ένα λεπτό ατμό, π' αντάμωνε όλα τα βουνά και τα κοντινά και τα πιο μακρινά με τον ουρανό, μ' ένα αραχνοΰφαντο παραπέτασμα.

Η αυγή, κυνηγώντας τούς νυχτερινούς ίσκιους, άρχισε να βάφει όλα τα γύρω μ' απλά και ποικίλα χρώματα. Πίσ' απ' τα βουνά άρχισε να φέγγει και ψηλά πάνω απ' το βάλτο ο ουρανός έπαιζε με τις αναλαμπές του ακνού ακόμα ήλιου, σπρώχνοντας την ομίχλη προς τη γη.

'Ενας πρωινός ουρανός όλο μενεξεδένιες, τριανταφυλλένιες αποχρώσεις. Αναρίθμητα ανάρια συννεφάκια σέρνονταν ανάλαφρα, κρατημένα χέρι χέρι κι αλλάζοντας αδιάκοπα χρώματα, συμπλήρωναν τον πιο όμορφο ζωγραφικό πίνακα της Ανατολής, που γι' αυτόν η φύση μ' απλοχεριά ξόδευε τα πιο ακριβά της χρώματα.

Το φεγγάρι της μέρας κρεμόταν κι έλυωνε σιγά σιγά απ' τις πρώτες ακτίδες του ήλιου και γινόταν μια διάφανη άχρωμη κηλίδα, που έμοιαζε σαν ένα κομμάτι

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γυαλί και τα τελευταία στέρια έφεγγαν σαν ασημένιες δροσοσταλίδες, που τελικά στέγνωναν, εξατμίζονταν κι εξαφανίζονταν.

Ένα κρύο ρίγος περόνιασε το κορμί των ανθρώπων κι ο ένας στριμώχτηκε κοντά στον άλλο για να ζεσταθεί. Το αεράκι της αυγής στην ύπαιθρο φτάνει ώς το κόκαλο και το νιώθεις ενοχλητικό κι επικίνδυνο, όταν αφήσεις τον εαυτό σου έκθετο στη διάθεσή του.

Και τώρα τί κάνουμε;

Κι άρχισαν να συζητάνε όλες τις περιπτώσεις για να πάρουν μια σύμφωνη απόφαση όλοι μαζί και να πάρει ο καθένας κομμάτι της ευθύνης.

Η συλλογικότητα είναι απ' τα βασικότερα στοιχεία της ύπαρξής μας κι οι αποφάσεις της πάντα σωστές και δίκαιες.

- Θα καθήσουμε ως το βράδυ. Θα πάνε δυο παιδιά να παρακολουθήσουν την κίνηση μέσα κι έξω απ' το χωριό και θα μας ενημερώνουν. Βλέποντας και καμώνοντας, που λέει ο λόγος. Αυτή ήταν η απόφαση.

Έφυγαν τα παιδιά κι όλοι έμειναν εκεί και βολεύτηκαν στους ίσκιους απ' τα δέντρα. Ο καθένας ασχολήθηκε με κάτι. Άλλος ξέκοψε να ρίξει μια ματιά στα ζωντανά του που τ' άφησε στην τύχη τους κλεισμένα στο μαντρί ύστερ' από την απρόσμενη φευγάλα του, άλλος να ταΐσει τα βόδια του που τ' άφησε δεμένα και τα παχνιά τους χωρίς τροφή, οι γυναίκες να ετοιμάσουν κάτι πρόχειρο για φαγητό το μεσημέρι απ' ό,τι πρόχειρα άρπαξαν από τα σπίτια τους. Τα παιδάκια έπαιρναν βαλάνια, τά 'κοβαν στη μέση, τσίταγαν ένα μικρό ξυλάκι σαν οδοντογλυφίδα και μέσα στο εσώτερικό του ταψιού τα στριφογύριζαν. Το βαλάνι γύριζε τρελλά σαν σβούρα με την ψιλή μυτούλα πού 'χε στην άκρη του για αρκετό διάστημα.

Και γινόταν ανταγωνισμός στοιχημάτων πάνω στη χρονική διάρκεια της περιφοράς τους κι ο ένας έχωνε στον άλλον τσιμπούρες, όπως έλεγαν. Τελικά όποιος έχανε φορτωμένος με τσιμπούρες, παρακαλούσε το νικητή να τις σβήσει φτύνοντας τόσες φορές, όσες κι αυτές, γιατί αλλιώς θα τον έτρωγαν στον πισινό το χαμένο και αυτό κανένας τους δεν τό 'θελε.

Η μέρα ξέφτιζε λίγο λίγο. Η αγωνία μεγάλωνε. Ο ήλιος άρχισε να γέρνει και το δειλινό άχνιζε από τις μύρωδιές των θάμνων και νά: Από μακριά φάνηκαν τα παιδιά που είχαν πάει για ανίχνευση. Έφτασαν και μαζεύτηκαν όλοι γύρω τους. Να μάθουν, να μάθουν τι, πως και γιατί. Και τί γίνεται τώρα.

Και τα παιδιά με μια αισιοδοξία που την πρόδινε το χαμογελαστό πρόσωπό τους, π' απάνω του κρατιόταν ακόμα αναποφάσιστες να πέσουν ή όχι αρκετές σταγόνες ιδρώτα που πάσχιζαν να τις ξεφορτωθούν οι ίδιοι με την ανάστροφη του χεριού τους, άρχισαν να λένε τί διαπίστωσαν:

- Στο χωριό ησυχία. Παρακολουθήσαμαν όλες τις κινήσεις των Ιταλών απ' το ύψωμα του Αϊ Χαράλαμπου. Καμιά ιδιαίτερη κίνηση που να δείχνει κάτι παραπάνω απ' ό,τι και τις προηγούμενες μέρες. Μάλιστα κάποια στιγμή ο αγέρας έφερε στ' αυτιά μας γέλια και τραγούδια. Τίποτ' άλλο.

Η περιέργεια τώρα πιο μεγάλη. Τότε γιατί όλ' αυτά; Έτσι για γούστο κινητοποιήθηκαν όλες οι κατοχικές δυνάμεις από τον Παραλιακό τομέα ώς το Κανάλι-Σαμψούντα με βολές πυροβολικού, πολυβολισμούς και για μια ώρα έδιναν την όψη μάχης;

- Τέλος ό,τι έγινε έγινε. Να μην έχομε θύματα μονάχα. Τελικά θα μάθουμε. Τώρα ας γυρίσουμε στο χωριό λίγοι λίγοι να μη μάθουν οι Ιταλοί πως φύγαμαν - και τί άλλο θα κάναμαν αφού έπεσαν όλμοι στο χωριό - να μην τους δώκουμε υποψίες, πως κάτι μπορεί να ξέραμαν για το απρόοπτο της βραδιάς από όποια αφορμή κι αν ήταν.

Κι έτσι έγινε. Όλοι γύρισαν στα σπίτια τους πάντα με την ίδια υποψία για κάθε ενδεχόμενο.

Το βράδι πέρασε ήσυχο. Η άλλη μέρα το ίδιο. Όμως κανένας Ιταλός δεν ανέβαινε στο χωριό για νερό. Αυτό ήταν σημάδι, να υποψιαστούν οι άνθρωποι κάποια σοβαρή αιτία. Κι αυτή η αιτία ασφαλώς θα ήταν σε βάρος τους.

Περίμεναν να μάθουν με τον καιρό την αιτία. Κανένας από τ' άλλα χωριά δεν κυκλοφόρησε, να ρωτήσουν, μήπως και μάθαιναν περισσότερα.

Λίγο λίγο ο κόσμος ξεθάρρεψε και πιο πολύ. Μια παρέα από νέους κάθονταν και συζητούσαν μέρα μεσημέρι σ' ένα πεζούλι κοντά στη βρύση. Νάσου εκεί που δεν το περίμεναν φάνηκαν τέσσερεις Ιταλοί οπλισμένοι.

Ξαφνιάστηκαν. Όμως δεν κουνήθηκαν απ' τη θέση τους και συνέχισαν τάχα αδιάφοροι την κουβέντα τους. Οι Ιταλοί τους πλησίασαν, στάθηκαν όπως ήταν οπλισμένοι μπροστά τους. Οι δυο τους γεμάτοι θυμό και λύσσα, έτσι έδειχναν, κάρφωσαν πάνω τους τις ματιές τους, όλο αγριάδα και κρύα λάμψη. Σίγουρα αυτοί θά 'ταν φασίστες. Οι άλλοι δυο πιο ήρεμοι κι ακόμα πιο ήρεμος ο δάσκαλος, ο Μπρούνο.

Η παρέα ξαφνιάστηκε απ' τη συμπεριφορά τους. Ήταν τρεις άοπλοι μπροστά σε τέσσερεις οπλισμένους. Η καρδιά τους χτυπούσε μέσα στο θώρακά τους, ν' αντλεί το αίμα και να το στέλνει στα μελίγγια για να ταρακουνήσει κάποιες σκέψεις που στριφογύριζαν στο κεφάλι τους κι έτρεχαν από κύτταρο σε κύτταρο, για να καταλήξουν σε μια και μόνη σωστή σκέψη: Πώς ν' αντιδράσουν.

Να επιχειρήσουν να φύγουν; Ήταν πολύ αργά να το κάνουν. Θα τους σκότωναν σίγουρα. Να επιτεθούν ξαφνικά, να επιχειρήσουν να τους αφοπλίσουν κι ό,τι γίνει ας γίνει; Κι αυτό, εκτός από μια επίδειξη ανδρισμού, το πράγμα θά 'ταν εντελώς παράλογο.

Έμειναν απάραχοι φαινομενικά και περίμεναν. Τους κοίταζαν μόνο με κάποια παραξενιά για την εχθρική στάση τους και τους τύλιγαν με μαλακό βλέμμα διακριτικής έκπληξης.

Ένας απ' τους πρωτόφερτους Ιταλούς πρόσταξε:

- Permesso!

Αυτή η φωνή φαινόταν να στάζει μοχθηρία, να στάζει άπειρους υπαινιγμούς για κακές προθέσεις.

Όλοι τους στην παρέα είχαν ταυτότητες. Οι πρόεδροι στα χωριά για κάθε ασφάλεια και για τις αναγκαίες μετακινήσεις τους, είχαν φροντίσει νάχουν οι άνθρωποί τους ταυτότητα μια και ζούσαν σε κατεχόμενα μέρη και ήταν απαραίτητη για κάθε έλεγχο.

Κοίταξαν τις ταυτότητες οι δυο σκληροί κι άλλαξε η μορφή τους. Φχαριστήθηκαν φαίνεται γιατί η παρέα ήταν νομοταγείς πολίτες κι όχι μεταμφιεσμένοι banditi, όπως ίσως λογάριαζαν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο Ιταλός δάσκαλος δε μιλούσε καθόλου. Κοίταξε μόνο δυο τρεις φορές το δάσκαλο της παρέας, που όπως προείπαμαν είχαν γνωριστεί πιο πριν, όταν ανέβαιναν στο χωριό για νερό, και το βλέμμα του ήταν γιομάτο ενοχή, έτσι φαινόταν και τίποτε άλλο.

Ο τέταρτος, με εξασθενημένο και χλωμό πρόσωπο που το σκίαζε ένα μικρό τριγωνικό γενάκι κοίταζε την παρέα επίμονα με τα σκούρα και χωρίς λάμψη μάτια του γιομάτα περιέργεια και φόβο, που έδειχναν κουρασμένα και βαριά, σα να δυσκολεύονταν να κοιτάξουν.

Ύστερα γέμισαν τις βαρέλες με κρύο νερό κι έφυγαν.

Μέρα με τη μέρα τα πράγματα ημέρεψαν πιο πολύ κι οι Ιταλοί άρχισαν να κυκλοφορούν άοπλοι, όπως πρώτα.

Όμως ακόμα να μαθευτεί τί έγινε ακριβώς εκείνο το βράδυ. Άλλοι έλεγαν πως ήταν άσκηση άμυνας σε περίπτωση απόβασης των συμμάχων, άλλοι τάχα πως είχαν πληροφορίες για κάποια συνδυασμένη επίθεση τμημάτων του ΕΛΑΣ και των ΕΟΕΑ κι άλλα διάφορα.

Η αλήθεια όμως ήταν άλλη. Κι ο Ιταλός δάσκαλος την εξομολογήθηκε πολύ αργότερα στον άλλο δάσκαλο στο χωριό. Κι άρχισε έτσι:

- Κείνο το βράδι, όπως κάθε βράδι πέσαμαν να κοιμηθούμε κανονικά. Οι σκοπιές στα πόστα τους. Ένας σκοπός αντιλήφθηκε μια ασυνήθιστη κίνηση στο πλάι της «Τσούκας», δυτικά προς την πλευρά του δημόσιου δρόμου Πρέβεζας-Ηγουμενίτσας. Υποψιάστηκε. Έβαλε αυτί για να εξακριβώσει πιο καλά το θόρυβο και την αιτία του. Αντιλήφθηκε κάποιες αργές κι άτακτες κινήσεις και κύλισαν δυο τρία λιθαράκια. Φώναξε:

- Chi va 'la? Καμιά απάντηση. Οι κινήσεις εξακολουθούσαν οι ίδιες κι απαράλλαχτες όπως οι πρώτες, λίγο πιο πάνω προς το ύψωμα.

- Chi va la? Δευτέρωσε ο σκοπός. Chi va la? Πάλι καμιά απάντηση. Οι κινήσεις συνεχίζονταν αργές και σταθερές. Chi va la? Sparare ...

Κι ο σκοπός έρριξε μια ριπή με το αυτόματό του προς το σημείο που ακουγόταν ο θόρυβος. Ακούστηκε ένας μεγαλύτερος θόρυβος απ' το σημείο που έρριξε ο σκοπός, αληθινό βρονταριό θα λέγαμαν, σα νά 'τρεχαν άνθρωποι να προφτάσουν κάτι. Διατάχτηκε συναγερμός. Όλοι στα οχυρά. Ο ασύρματος δούλευε συνέχεια ζητώντας ενίσχυση από τα άλλα τμήματα, ακόμα και του πυροβολικού του κάμπου, με το αιτιολογικό, ότι γίνεται επίθεση ανταρτών στο οχυρό της Τσούκας. Έτσι το πανηγύρι άρχισε με τις γνωστές συνέπειες για τον πληθυσμό των γύρω χωριών. Όταν κάποτε διαπιστώθηκε ότι καμιά ανταπόκριση απ' την ύποπτη πλευρά δεν εκδηλώθηκε, ούτε επίθεση, ούτε τίποτε άλλο, σταμάτησαν τα πυρά. Μέχρι το ξημέρωμα όμως όλοι στα χαρακώματα με το χέρι στη σκανδάλη και την ψυχή στο στόμα. Ο αξιωματικός, όταν έφεξε καλά, διέταξε μια ομάδα να κάνει αυτοψία στο σημείο που ο βοσκός εντόπισε τις κινήσεις.

Ίσως να λογάριαζαν να βρουν σκοτωμένους αντάρτες.

Και πράγματι για μεγάλη τους έκπληξη και ντροπή συνάμα - grande vergogna maestro (*) - βρήκαν ένα γάϊδαρο σκοτωμένο απ' τις ριπές του αυτόματου του

(*) Μεγάλη ντροπή, δάσκαλε

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σκοπού, που στο πέσιμό του δημιούργησε μεγαλύτερο θόρυβο όπως κυλίστηκε τον κατήφορο, ώσπου να ξεψυχήσει, κι αυτό έκανε το σκοπό να πιστέψει πως αντάρτες ανέβαιναν στο ύψωμα να το καταλάβουν κι έρριξε ο καημένος εκπληρώνοντας «εις το ακέραιον» το καθήκον του, προσδοκώντας ίσως και κάποια τιμητική διάκριση για τη γρήγορη διαπίστωση κι εξόντωση του εχθρού.

Έτσι διαλευκάνθηκε το επεισόδιο κι όλοι στο χωριό γέλασαν με την καρδιά τους, ξεχνώντας την περιπέτειά τους.

Ο άτυχος γάϊδαρος πλήρωσε με τη ζωή του την αποκοτιά του να τολμήσει να βοσκήσει στο πλάι της «Τσούκας» κι έπεσε ηρωικά κάτω απ' τα εχθρικά βόλια.

Ας πάψουν οι πόλεμοι. Μακριά απ' τη φρίκη του πολέμου, που τόσα κακά συσσωρεύει στην ανθρωπότητα και που τόσο αφύσικα υπάρχει δυστυχώς και σήμερα.

Ας παλέψουμε οι άνθρωποι να πετύχουμε την αρμονία στις σχέσεις μας μ' όλους τους λαούς της γης, όπως αρμονία υπάρχει στο φυσικό κόσμο και σ' όλα τα ουράνια σώματα.

Ας επικρατήσει το δίκιο των λαών και το δικαίωμά τους να ζουν ελεύθεροι, να χαίρονται τη ζωή μ' όλα τ' αγαθά που τους χρωστάει και που δικαιούνται να τ' απολαύσουν, γιατί είναι δικά τους δημιουργήματα.

Ας παλέψουμε για την Ειρήνη, την πραγματική Ειρήνη.

* ΔΗΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ
* ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ
* ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΧΕΙΑΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Συνάντηση Αρχειονομίας

Τά Ἑλληνικά Ἀρχεία στόν κόσμο πού ἀλλάζει

ΠΡΕΒΕΖΑ 12-16 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1990

ΑΘΗΝΑ 1990

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ζωή Παπαζήση-Παπαθεοδώρου

Αναβάφτιση

Ωχ! Χριστέ μου! Δεν τον χώνεψε ποτέ αυτόν το δρόμο. Την πρώτη φορά που τον πέρασε, χρόνια πριν ... ήταν εκστασιασμένη. Πολύ πράσινο, πολλά ιστορικά και συναισθηματικά ενδιαφέροντα τοπία και το ποτάμι να ρέει παράλληλα προς το δρόμο. Ναί, αλλά τότε ήταν κοπελίτσα. Τώρα δεν άντεχε τις πολλές στροφές και τα πόδια, ώρα πολλή, κρεμασμένα στο κάθισμα. Κι έπειτα, όλη αυτή η ένταση, ο λίγος ύπνος των τριών ημερών που πέρασε στην Πανεπιστημούπολη, την εξουθένωσε. Κι είχε και σχετική ζεστούλα. Κάθησε στις πρώτες θέσεις, αδιαφορώντας για το νούμερο του εισιτηρίου. «Δεν είναι καιρός για ευγένειες».

Ο οδηγός με τον εισπράκτορα άρχισαν τα δικά τους. Στη διαπασών. Κι αυτή ήταν υποχρεωμένη να τ΄ ακούει. Υστερα ο οδηγός άρχισε να ψάχνει στο ραδιόφωνο. Τίποτα ... Λύση η κασέτα. Και τί επίπεδο. Άλλο πράγμα. «Βοήθεια, Έλεος! Όχι άλλα τέτοια κατασκευάσματα. Είναι ιεροσυλία, ύστερα από την αναβάφτιση που είχα στο Τέμενος».

Κάποιος ήρθε από τα πίσω καθίσματα και κάθησε δίπλα της. «Ε, μα τί νομίζεις; Μόνο η αφεντιά σου είναι έξυπνη να καθήσει μπροστά».

Γέλασε σαρκαστικά. «Σιγά την εξυπνάδα».

Κοιτούσε πεισματικά έξω. Δεν είδε αν ήταν άντρας ή γυναίκα. Από την ανάσα έβγαλε συμπέρασμα πως πρέπει να ήταν άντρας.

«Όχι δεν θέλω να μιλήσω σε κανένα. Θεούλη μου, σε παρακαλώ, ας μη μου πιάσει την κουβέντα».

Άρχισαν οι στροφές. Κρατιόταν με πείσμα πάνω στο κάθισμα, για να μην ακουμπήσει πάνω στο διπλανό. Ααχ! Τί όμορφα που ήταν χτες μετά την ομιλία της. Δε χρειαζόνταν να κοιτάξει το ρολόι και να φύγει τρέχοντας για να ετοιμάσει το τραπέζι. Άλλος φρόντισε για το φαγητό της. Και τί φαγητό! Σε ωραίο περιβάλλον και με ωραία, πνευματική παρέα. Ανάμεσα στους νεαρούς συνδαιτημόνες της, που όμως άκουγε τις κουβέντες τους σαν να ήταν αυτή μαθητούδι. Πολλές φορές αναρωτήθηκε, ώς και μέχρι το δώδεκα παρά πέντε, που λένε, τί πήγε να κάνει εκείνη εκεί. Πώς ήταν δυνατόν να έπαιρναν εκείνοι, που ήταν της δουλειάς, ωφέλεια από την αφεντιά της που ασχολούνταν σαν χόμπυ με το δικό τους αντικείμενο! Όλες της οι αισθήσεις - την ώρα που μιλούσε - ήταν σε συναγερμό. Δεν τα κατάφερε άσχημα με τους νέους. Τόδειχναν τα μάτια τους. Αλλά με τους μεγαλύτερους δεν μπορούσε να είναι σίγουρη. Τελικά... όλα μπερδεμένα ήταν. Προσπαθούσε να μη μιλάει πολύ. Εύκολο ήταν; Με τέτοιο εκνευρισμό; «Πού είστε, Ντίνα και Λίνα, να δείτε πώς μένει με το στόμα ανοιχτό η φιλενάδα σας η πολύξερη».

Στ΄ αλήθεια της χρειαζόταν αυτό, γιατί είχε καβαλλήσει λίγο το καλάμι. Έπρεπε να πάει εκεί, στο ιερό της Γνώσης, να καταλάβει τί θα πει μόρφωση, τί θα πει επίπεδο ανώτερο κι όχι κουζίνα, γραφείο, κρίσεις και σχόλια των συναδέλφων και των διευθυντών.

«Εμ! Κι κείνη η θεατρική γωνίτσα, με τη διαλεγμένη, όλο νόημα και ψυχή

μουσική και το ποτό σου που τόπινες στο φως, ρε αδερφέ! Όχι στο σκοτάδι. Και δεν πρέπει να ήταν μόνο επιφάνεια αυτών που το έκαναν! Ήταν τρόπος ζωής. Όταν όλος ο κόσμος τόχει ρίξει, φίλε μου, στο κυνήγι του κέρδους». Χα! και τόσα χρόνια θαρρούσε πως τάχα καλλιεργούσε τον εαυτό της. Τον δούλευε. Τρίχες! Παιδιά έκανε, δουλειές, Χαμαλοδουλειές στο σπίτι έκανε, μεροκάματο έβγαζε, κοιτούσε να ξεκλέψει και κανένα μισάωρο, λίγο αλλιώτικο, για τον απογευματινό καφέ. Κι όσο για αυτό το χόμπυ... όπως το λές: χόμπυ για να περνάει η ώρα ευχάριστα... άμα ήθελε το έκανε, άμα δεν ήθελε σταματούσε, θα μου πεις... οι άλλες γιατί δεν το έκαναν. Ε! Θα είχαν να κάνουν κάτι πιο ευχάριστο. Αυτή δεν είχε. Και κορδωνόταν, δήθεν, πως κάτι έκανε. Προσεχτικά βέβαια, στολίζοντας με ειρωνία τις κρίσεις για τον εαυτό της. Ε! Ναι ... στους τυφλούς βασιλεύει ο μονόφθαλμος. Είχε απλώς τα παιδιά της πιο μεγάλα από της Ντίνας και της Λίνας, είχε περισσότερο χρόνο να διαβάσει και να γράψει, δεν της άρεσε το κέντημα, είχε περάσει όλες αυτές τις καταστάσεις που περνούσαν τώρα αυτές, είχε ρίξει τα σχετικά δακριάκια της και μπορούσε να βοηθήσει, να φανεί χρήσιμη, να πει πάντα μια κουβέντα στα ποικίλα προβλήματά τους. Περνούσε καλά, όλες τις Συμπληγάδες. Και είχε πάντα λόγο σε οποιοδήποτε θέμα στη δουλειά.

«Ε! Και λοιπόν; Ήταν αυτός λόγος, για να θεωρήσω τον εαυτό μου το κάτι άλλο; Μωρέ, στην ώρα ήρθαν, σου λέω, αυτές οι μέρες στο τέμενος, να δεις πόσοι άλλοι κάνουν τα ίδια με σένα, να δεις τί θα πει πραγματικά μόρφωση, τί θα πει επίπεδο, δουλειά, να χαμηλώσεις λίγο τα αυτιά. Κοίτα να καταπολεμάς το δαίμονα που λέγεται εγωισμός ... Όμως, και τί διαφορά στη νοοτροπία του πανεπιστημίου, ανάμεσα στο τώρα και στα δικά μου πανεπιστημιακά χρόνια. Αυτή η δημοκρατικότητα και η συνεργασία ... Δεν ξέρω αν οι καθηγητές το κάνουν με κόπο ή τους έγινε βίωμα αυτό το ήθος, αλλά είναι για θαυμασμό. Μάλιστα! Παρήγορο αυτό. «Το ποτάμι μια εμφανιζόταν, μια χανόταν. Φαινόταν να είχε ρίξει πολλή βροχή εδώ πάνω στο βουνό. Καλά αλλά με τον κάμπο τι γινόταν! Ξεραΐλα.» Ήταν όμως όλοι τους πολύ ευγενικοί απέναντί μου. Λες να με κορόιδευαν; Αλλά εγώ θέλησα να ξεπεράσω το σκόπελο του «κομίζεις γλαύκας εις Αθήνας» χρησιμοποιώντας την Αλήθεια. Παρουσίασα με ειλικρίνεια το τί έκανα, γιατί το έκανα και τον εαυτό μου που τα έκανε. Ξέρεις, η αλήθεια αφοπλίζει πολλές φορές. Στο κάτω-κάτω ήξεραν ότι δεν ήμουν καθηγητής πανεπιστημίου».

Λες να την κορόιδευαν; Μπα! Αυτή τον κόπο της παρουσίασε, τη δουλειά της που ήταν ενισχυμένη με την ψυχή, το μεράκι της. Άλλωστε,δεν έλεγε πάντα στα παιδιά ότι κανένας κόπος δεν πάει χαμένος; ότι είναι επένδυση; Γιατί λοιπόν τώρα να φοβάται; Ωχ, αδελφέ! θάσκαζε τώρα για το αν θα την κορόδευαν ή όχι; Πολύ ανασταλτικό στοιχείο αυτό.

«Ναι αλλά ... δεν υποφέρω τους ανθρώπους που κάνουν κάτι που κι οι άλλοι μπορούν να κάνουν και το διατυμπανίζουν πια!.. και παίρνουν τίτλους μόνοι τους».

«Εσύ δεν το διατυμπάνισες. Ο καθηγητής απλώς το ήξερε και σε προσκάλεσε».

«Ναι, αλλά ήταν φίλος μου».

«Κι έπειτα; Θα διακυνδύνευε το κύρος του, με τρόπο δουλειάς του, για να σου κάνει χατήρι; Αλλωστε ξέρεις τί ακέραιος χαρακτήρας είναι».

«Εντάξει. Ας είναι κι έτσι. Πέρασα όμως όμορφα».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η λίμνη της ήταν πάντα ποθητή. Τα παλιά τείχη έτοιμα να της δηγηθούν ό,τι είχε χιλιοδιαβάσει. Τα δέντρα τα πανύψηλα, τα αιωνόβια, την προκαλούσαν να περπατήσει όσο αργά ήθελε από κάτω τους. Με την τσάντα στον ώμο, σαν κοριτσάκι. Και βέβαια ήταν πάντα κοντά της ο φίλος που την προσκάλεσε. Παρέα ευγενική, τυρρανισμένη μορφή που τώρα βρήκε επιτέλους τη δικαίωση. Ήταν, λέει, ευτυχισμένος.

«Ωραίο πράγμα που ένας ευτυχισμένος άνθρωπος αναζητάει την παρέα σου! Γιατί άμα δεν αξίζεις σ΄ αποφεύγει, για να μη λερώσει την ευτυχία του. Βρήκε το ταίρι του, η δουλειά του βρήκε την αναγνώριση ... τί άλλο να θέλει ένας άνθρωπος; Είδες που είχα δίκιο ότι άμα ψάξεις θα βρείς το σωστό ταίρι; Βέβαια ... κι αυτοί που λένε, "ο γάμος είναι λαχείο"; Ε! Άει στο καλό! Δεν ξέρω. Πάντως οι άνθρωποι γίνονται ωραίοι, όταν είναι ευτυχισμένοι!»

«Κι αυτοί που λένε "η ευτυχία κάνει τέρατα κι η δυστυχία ανθρώπους;"»

«Ε! Δεν εννοούν αυτή την ευτυχία αλλά την οικονομική άνεση».

«Εμένα μου λες;»

Τα πόδια της άρχισαν να βαραίνουν. Τί ήθελε κι αυτός να καθήσει δίπλα της! Αν άλλαζε λίγο θέση,θα ανακουφιζόταν.

«Λες να φέρθηκε έτσι απο ευγένεια; Μπα! είναι αρκετά ντόμπρος. Δεν κάνει τέτοια τσαλίμια. Σωστά!»

Περίεργο πράγμα, όμως. Ολα τα νέα παιδιά που ήξερε και τους έλεγε φίλους της (δηλαδή τί νέα, καμιά πέντε χρόνια μικρότερά της) όλα ήταν ευτυχισμένα με το γάμο τους. Γιατί όμως καμιά απο τις φίλες της δεν ήταν το ίδιο ευτυχισμένη; Γιατί σ΄αυτές δεν πρόσφεραν λουλούδια, όπως ο Γιώργος από την Αμερική; Γιατί δεν συζητούσαν οι άντρες τους ό,τι τους συνέβαινε, για να παίρνουν ισόποσα τις αποφάσεις τους, όπως οι φίλοι της; Και να σκεφτείς ότι οι φουκαριάρες ψοφούσαν πάνω στη δουλειά και στο καθήκον. Τί διάολο, το περιβάλλον φταίει; Το ότι οι φίλοι της έζησαν στο εξωτερικό; Ή το επίπεδο;

Το κεφάλι της άρχισε να δίνει σουβλιές.

«Πρέπει να σταματήσω να σκέφτομαι για λίγο».

Όλα τα προβλήματα, τώρα θα τάλυνε; Προβλήματα χωρίς λύση του χεριού της. «Λες βλακείες! Είναι θέμα χαρακτήρα και επιπέδου, γι΄ αυτό άλλωστε και τους δέχτηκες σαν φίλους σου... είναι και διαφορά ηλικίας, είναι και το περιβάλλον. Όλα μαζί».

«Καλά! Σταμάτα τώρα. Θέλω να ξεκουραστώ. Να μη σκέφτομαι τίποτα. Όταν έρθει η ώρα να παντρευτεί το κορίτσι μου, τα ξαναλέμε».

Ο διπλανός ξετύλιξε κάτι σαν καραμέλα ή σαν τσίχλα. Της πρόσφερε με τα λόγια: «Πάρτε, κυρία». Μισογυρίζοντας αρνήθηκε, κουνώντας ελαφρά το κεφάλι. Χαμογέλασε βέβαια ευγενικά. Όμως δεν μπορούσε τίποτα περισσότερο. Γιατί έπρεπε να είναι ευγενική, πάντα ευγενική; «Αν μου πιάσει κουβέντα, θ΄ αλλάξω κάθισμα».

«Δεν θα το κάνεις. Δεν έχεις το κουράγιο να το κάνεις. Αλλωστε σ΄ενδιαφέρει τόσο η γνώμη των άλλων, ακόμα κι αυτού του άγνωστου που δεν θα τολμήσεις να το κάνεις».

Ησυχία στο αυτοκίνητο. Πέρασαν άλλα 6-7 χωριά. Το πράσινο ξεκουράζει. Θα

προσπαθούσε να κοιτάζει μόνο το πράσινο, για να μη σκέφτεται. Ξανά αεροκουβέντα ο οδηγός με τον εισπράκτορα. Από δέκα φορές κάθε πρόταση και επιχείρημα. Τελικά δεν μπόρεσε να καταλάβει αν ήταν με το ένα ή με το άλλο κόμμα. Λεπτή ειρωνεία στα λόγια τους αλλά στενόμυαλες οι παρατηρήσεις τους.

«Πτωχοί άνθρωποι!»

«Άει στο καλό! Και ποιά είσαι σύ; Πόσο καλύτερη είσαι εσύ απ' αυτούς;»

«Ε! καλά, πλάκα κάνω. Δεν είμαι και η Μαντάμ Σουσού!»

«Έτοιμη είσαι να γίνεις».

«Εντάξει, θα προσέχω».

Ο ήλιος μπαινόβγαινε στα σύννεφα. Κρύσταλλο η ατμόσφαιρα, καλός καιρός για ταξίδι, ανάλογα με τη ζέστη των προηγούμενων ημερών.

«Ωραία! Τρεις μέρες γεμάτες!»

«Ναι, είναι αλήθεια πως πέρασες τρεις μέρες γεμάτες. Και με το θέατρό σου το φοιτητικό, και με τον καφέ σου δίπλα στη λίμνη και με την ξενάγησή σου στο πανεπιστήμιο και με καινούργιες γνωριμίες. Πέρασες σαν τουρίστας».

«Ναι, αλλά έκανα και κάτι. Κάτι πρόσφερα!»

«Πφφ! Το πιστεύεις αυτό; Μήπως κοροϊδεύεις τον κόσμο; Τί πρόσφερες; Καμιά καινούργια φόρμουλα; Αύξησες την παραγωγή κανενός τροφίμου ή εφεύρες καμιά καινούργια μηχανή;»

«Μην αρχίζεις πάλι, σε παρακαλώ! Δουλειά δεν είναι μόνο η υλική παραγωγή και θα κάνω καλά να μην αφήνομαι να με τουμπάρεις κάθε φορά».

«Βέβαια! Κι έτσι να μπεις στο χώρο των βερμπαλιστών, των αερολόγων, που σου ζαλίζουν το κεφάλι με λόγια χωρίς αντίκρυσμα».

«Σταμάτα γιατί πήρες φόρα και λες βλακείες, εαυτέ μου! Δηλαδή, θες να πεις, ο μισός επιστημονικός κόσμος είναι σαπουνόφουσκα! Και τί γίνεται με την κατεργασία της ψυχής, με τις ουμανιστικές επιστήμες;»

- Κι απ' λες ο Κιτσάρας ντιπ δουλειά! Όλο τάχα στα σωματεία, όλο παραπονούμενος βγαίνει ... κι όλο λούφα κάνει.

- Ιε! Νάν καλά ταμπέλια και τα χτηματάκια, απού βρήκε. Τί τάβαλε φέτο;

- Ροδάκανα, ροδάκινα! Σάματι πάει και κατά κεί; Η πεθερά τ' ιδροκοπάει, τα παίρνει αυτός, τα πάει στ' λαική... χάιντε.

Γέλασαν ήσυχα οδηγός κι εισπράκτορας. Να περνάει η ώρα ...

«Κουράστηκα. Γιατί δεν κάνει μια στάση ο ευλογημένος να ξεμουδιάσουμε; Αρχισαν να φλογίζονται οι φλέβες. Αχ! Νιάτα πού είστε;»

Ο βόμβος της μηχανής, το ίδιο μονότονος.

«Τί ώρα είναι; Κοντεύει 10. Απεργία σήμερα. Η Νίνα θα είναι στο σπίτι και θα τα ξεσήκωσε όλα. Εμ! τί!; Σαν και μένα που μπαίνει ο Ιούνιος κι έχω τα μάλλινα ακόμα κάτω; Η Λίνα στη δουλειά. Η ψυχούλα της θα κλαίει, παρέα με τους απεργοσπάστες, αλλά ... τα έρμα τα λεφτά! Το δάνειο, βλέπεις, για το σπίτι!»

- Τί, σταματήσαμε, οδηγέ;

Ένας νευρικός γέρος απο τα πίσω καθίσματα, σηκώθηκε όρθιος.

Κοίταξε κι αυτή μπροστά. Συνεργείο στο δρόμο. Ωχ! Ο εισπράκτορας κατέβηκε για να εκτιμήσει την κατάσταση. Λες κι έκανε παζάρια με τους εργάτες. Ο οδηγός ήταν απάραχος πάνω στο τιμόνι. Γιατί όχι, στ' αλήθεια; Καλά κάνει.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

«Ηρέμησε και συ κυρά μου!»

Ο εισπράκτορας γύρισε:

- Κάνα πεντάλεπτο!

«Ας είναι και 20λεπτο! Δε φταίω γω για την καθυστέρηση. Φαγητό πάντως θα προλάβω να κάνω».

Οι λιγοστοί επιβάτες κατέβηκαν.

«Εγώ γιατί κάθομαι; Γιατί θέλω ησυχία».

Το πεντάλεπτο πέρασε. Κατέβηκε κι αυτή. Μικρές λιμνούλες στο κράσπεδο του δρόμου έδειχναν τη βροχή τη νυχτερινή. Δάσος απο πλατάνια! Έπιασε ένα νιούτσικο φύλλο. Απαλό σαν το αυτάκι του μωρού. Σταγόνες από τα κλαδιά που κουνήθηκαν της ήρθαν στο πρόσωπο. Αίσθηση δροσιάς, μεθυστική παντού.

«Σπιγμές που γι αυτές αξίζει να ζεις».

«Μόνη ή με παρέα;»

Η ψυχή της σφίχτηκε. Μια απρόσωπη οπτασία την αγκάλιασε. Τα μάτια της την έτσουξαν.

«Ξύπνα, κυρά μου! Σύνελθε!»

Αναρωτήθηκε... Τί πουλί ήταν αυτό που κελαηδούσε; Δε βαρυέσαι! Ό,τι και νάταν, ταίριαζε στο περιβάλλον.

«Όμως δεν είναι για πολύ. Δεν μπορώ εγώ να περάσω ολόκληρη μέρα στο δάσος. Κουράζομαι όρθια. Και καθισμένη! Δε βρίσκω τη θέση μου.

Σακατεύτηκα. Φύγαν τα νιάτα. Εξάλλου... βαρυέσαι και να κάθεσαι χωρίς να κάνεις τίποτα». Οι κάμπιες σέρνονταν... σέρνονταν.

«Και τ' αυτοκίνητα σέρνονται σαν κάμπιες, άμα τα δεις από ψηλά!»

Τα λουλούδια προσπαθούσαν να σηκώσουν το κεφαλάκι τους. Μάντεψε προς το βάθος, την ποταμιά με τις κροκάλες, τη λασπωμένη άργιλο και το νερό που άφριζε από το κακό του σαν το σταματούσε καμιά μεγάλη πέτρα.

-Έλα! Περάστε, γιατί θα μας προλάβουν οι άλλοι από το απέναντι ρεύμα.

«Ναι! Ναι! Τρέξτε να κερδίσουμε χρόνο, για να ξαναδουλέψουμε. Τρέξτε, τί κάθεστε;»

Μούγκρισε ξανά η μηχανή. Το όνειρο τέρμα. Ίσωμα τώρα ο δρόμος. Γνώριμα μέρη πιθαμή προς πιθαμή. Σ' ένα τέταρτο θα έφταναν. Η βελόνα του ραδιοφώνου "έπιασε" ένα ρομαντικό ταγκό.

«Σκάσε, ρημάδι! Τί σούρθε τέτοια ώρα! Δεν είμαστε για τέτοια».

Η μηχανή μούγκριζε μονότονα. Η Λίνα περπατούσε σαν χαμένη κάτω απ' τον καθαρό ήλιο που δεν είχε γίνει ακόμη καυτερός.

«Ανάθεμά την κι αυτή τη μέρα. Στο γραφείο παρέα με τους επαγγελματίες απεργοσπάστες! Η αναθεματισμένη η ανάγκη που βάζει θηλειά στο λαιμό! Πάλι καλά που τέλειωσε η δουλειά γρήγορα και φεύγω. Η Εύα στο ταξίδι που τόσο λαχταρούσε! Χαλάλι της. Μήπως δε θα μπορούσα να το κάνω κι εγώ; Μπά! Αλλιώτικα τα πράγματα ανάμεσά μας. Δε βαρυέσαι! Ας περνούσε καλά! Αλλά κι αυτή η Ντίνα! Αφού απεργούσε! Θεό την έκανε στο τηλέφωνο, την ώρα που έφευγε απ' το γραφείο, να κατέβει κι αυτή να κάνουν μια βολτίτσα ... Ο καιρός ήταν τόσο γλυκός! Πάμε, καλέ! Λίγο, μισή ωρίτσα μόνο!

Δεν μπορώ! Δεν μπορώ! Τάχω όλα ξεσηκωμένα. Είμαι χάλια!

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ε! Καλά, τόξερα ότι θα πήγαιναν άδικα τα λόγια μου.

Σπουδαία η ζωή μας! Σήκω το πρωί να ετοιμάσεις τα παιδιά, τρέχα για δουλειά, γύρνα με την ψυχή στο στόμα, ετοίμασε τραπέζι, πλύνε, σιδέρωσε, ξανατάισε τα παιδιά...

Ορίστε τώρα μια ευκαιρία για λίγη ανακούφιση, για λίγη αλλαγή, για λίγο να ξεφύγω, βρε αδελφέ, και να μην έχω παρέα!

Οι βιτρίνες πειρασμός. Καλύτερα ας μην τις πλησιάσω».

Της πονούσαν τα χέρια απο το χτεσινό πλύσιμο της μοκέτας. Αν συνέχιζε όμως να περπατάει άσκοπα, θα της πονούσαν και τα πόδια από το φλεβίτη. «Οχι! Δε θέλω να πάω στο σπίτι. Μέχρι αύριο το πρωί σπίτι θα είμαι. Δουλειές θα κάνω. Δεν πάω, σας λέω! Αλλά... και πού να πάω, Χριστούλη μου! Πού να πάω;»

Σταμάτησε στο άκρο της πλατείας πριν διασχίσει το δρόμο. Ένα λεωφορείο περνούσε εκείνη την ώρα.

«Ο κόσμος ταξιδεύει!»

Αφηρημένα κοίταξε ψηλά στο παράθυρο.

«Καλέ! Η Εύα!» Της έκανε νοήματα χαμογελαστή.

«Κατάλαβα, χρυσή μου. Έρχομαι στο πρακτορείο. Ωραία! Γύρισε. Βρήκα παρέα. Θα μου πει και τα νέα!»

Τί ήταν αυτό που ένιωθε μέσα της, αναρωτιόταν. Ζήλεια γιατί η Εύα μπορούσε να κάνει κάτι κι αυτή όχι; Πίκρα γιατί τίποτα στη ζωή της δε θ' άλλαξε ποτέ; Χαρά γιατί θα περνούσε λίγο καλά;

Έτρεξε και τη φίλησε.

- Κουρασμένη φαίνεσαι.

- Ε, να μην είμαι;

- Πάμε να καθήσουμε κάπου;

- Αστειεύεσαι; Θέλω να περάσω απο τη λαϊκή να ψωνίσω. Δεν έχω τίποτα στο σπίτι. Και να μαγειρέψω και κάτι πρόχειρο. Αλλά να πάω πρώτα σπίτι ν' αφήσω τα μπαγκάζια μου.

Οι λέξεις έβγαιναν με δυσκολία απο το στόμα της.

Η Λίνα κελαηδούσε:

- Σώπα, καλέ, που θα πας στο σπίτι! Πάμε σ'ένα γνωστό μαγαζί μου να τ' αφήσουμε, σε βοηθάω να ψωνίσεις και τα κουβαλάμε μαζί.

Η Εύα αφέθηκε στην ορμητική της διάθεση.

- Και που λες, σαν θείο δώρο μου εμφανίστηκες. Χαμένη τελείως ήμουνα. Ακόμα λίγο και θάβαζε τα κλάματα. Τελικά ... είμαι λίγο τυχερή ... Στην κατάλληλη στιγμή ακριβώς να περάσω από κε ί... τίποτα ... στον τομέα μας μόνο 11 από τους 34 απήργησαν. Φαΐ είχα στο σπίτι από χτες ... τηλεφώνησα στην άλλη για να βγει ... μπαααα!! Για φαντάσου να μεταθέσουν καμιά απο μάς! Η σκέψη ότι θα βρεθούμε κάθε πρωί, ότι θα έχω κάποιον να μ' ακούσει, θα πούμε ένα αστείο, με δυναμώνει κάπως.

Έλαμπε ολόκληρη. Η Εύα ήταν ζαλισμένη. Έσκυβε πάνω στις πραμάτειες αναποφάσιστη. Αποφάσιζε η Λίνα γι' αυτήν.

- Πάρτα αυτά, είναι καλά. Να πάρω και γω για να συμπληρώσω τα χόρτα που έφερα απο το χωριό. Μεθαύριο να κάνω μια πίτα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Οι σακούλες πλήθυναν.

- Πώς θα τα κουβαλήσουμε όλα αυτά, διαμαρτυρήθηκε άτονα η Εύα.

-΄Ελα, καλέ. Σπουδαίο πράγμα! Εγώ που τα κουβαλάω διπλάσια διαδρομή!

- Γι΄ αυτό σε πονάν τα χέρια! Αυτό είναι το παράσημό σου για το κατόρθωμα. Γέλασε πλούσια συμφωνώντας η φίλη της, ενώ άρχισε τις αντιδικίες με μιά ζόρικη Καραγκούνα.

«Νάμουνα δίπλα στη λίμνη, με την τσάντα μου μόνο στο χέρι! Να νιάζομαι και να μιλάω μόνο για πνευματικό για "ανώτερα" πράγματα, όχι για σαλάτες και χορταρικά».

- Πάρτα αυτά τα χόρτα, είναι τρυφερά. Την τράβηξε από το μανίκι η Λίνα.

- Βαριέμαι να τα καθαρίσω.

-΄Ελα, θα σε βοηθήσω εγώ τώρα που θα πάμε στο σπίτι σου. Εσύ θα μου λες τα νέα και τάκα-τάκα θα καθαριστούν.

-΄Εφερα και κάτι γλυκά απο κεί.

- Ε! Καλά! Θα ερχόσουνα εσύ με άδεια χέρια; Κι έχω μια πείνα! Μου πέφτουν τα σάλια.

Φορτώθηκαν σαν γαϊδούρια και πήραν βιαστικά το δρόμο.

«Τ΄ όνειρο τέρμα!», αναστέναξε μυστικά η Εύα. Στο σπίτι, η γλώσσα και τα χέρια της Λίνας πήγαιναν ροδάνι. ΄Επεσε με τα μούτρα στα γλυκά.

- Λέγε!

- Τί να πω; Ωραία ήταν.

- Μόνο ωραία;

- Αναβάφτιση!

Χαμογέλασε συγκρατημένα η Εύα. Τί να έλεγε; Ποιά ήταν η αλήθεια και ποιό το ψέμα; ΄Ενιωθε πως εκεί κάτω τη δέχτηκαν σαν αγαπημένη φίλη. Να το έλεγε αυτό στη Λίνα; Αλλά αν ήταν μόνο απο ευγένεια αυτή η υποδοχή; Αισθάνθηκε την ανάγκη να βάλει τα κλάματα. Μήπως ήταν μόνο από την κούραση; Σίγουρα, εκεί ήταν έξω από τα νερά της. ΄Οχι πως δεν ήταν ικανή να "κολλήσει" οπουδήποτε! Αλλά πια ήταν πολύ αργά να ακολουθήσει την πορεία τους. Η ερασιτεχνική ενασχόλησή της με το δικό τους αντικείμενο δεν την έκανε ισάξιά τους. Μόνη της φυσικά διάλεξε αυτό το δρόμο. Γιατί προβληματιζόταν;

Κοίταξε την κουζίνα. Καθαρή, συγυρισμένη. Σημάδι πως ο άντρα της δεν είχε δυσανασχετήσει με το ταξίδι της αυτό. Πρόοδος.

«΄Εξω από τα νερά μου; Και ποιά είναι τα νερά μου; Μόνο αυτά που πατάω τώρα!»

Μιλούσε, μιλούσε η Λίνα.

Δεν μπορούσε να της απαντήσει. Δεν μπορούσε να της κάνει αναλυτική περιγραφή των συναισθημάτων της αυτή τη φορά η Εύα. Αυτά, άλλωστε, είχαν πιο μεγάλη βαρύτητα. Τί; το "πήγα εκεί, έκανα αυτό, είπα εκείνο;"

Γιατί όμως; Γιατί ντρεπόταν, ή γιατί ήταν μπερδεμένα μέσα της; Κλειδί στην πόρτα!

Ο μικρός ο γιός της μπήκε και βλέποντας τις τσάντες στο χωλ:

- Μαμά!!

Την αγκάλιασε σφιχτά.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

- Γειά σας, είπε φευγαλέα στη Λίνα.

- Μαμά, η Νέλλη έβγαλε στο πιάνο εκείνο το τραγούδι του Πρίσλεϋ που σ' αρέσει. Γράψαμε θέμα στην ανθρωπολογία. Πήρα 17 στην Εκθεση. Το απόγευμα θα πάμε στο "κλειστό" για μπάσκετ. Έφερες τίποτα;

Έψαχνε με τα μάτια της σακκούλες.

- Σιγά-σιγά, με τη σειρά πες τα μου, χαμογέλασε η Εύα.

«Τ' όνειρο τέρμα».

-Φεύγω κι εγω. Μία η ώρα. Θάχουν γυρίσει και τα παιδιά.

Σ'ευχαριστώ για τη βοήθεια.

- Δεν ντρέπεσαι να λες σε μένα "ευχαριστώ";

Η πόρτα έκλεισε, όπως όλες οι πόρτες των ανθρώπων της σειρά της, για ν' αρχίσουν πίσω απ' αυτές τα οικογενειακά μεσημέρια.

«Η ζωή προχωράει πόντο-πόντο, σαν το ύψος του γιού μου, σαν το αχνό μουστακάκι που το υποπτεύεσαι στο πανωχείλι του. Αναβάφτιση, τέλος. Στρώσε τραπέζι».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Απόστολος
Παπαδημητρίου

ΒΙΚΕΝΤΙΟΣ ΒΑΝ-ΓΚΟΓΚ
100 χρόνια από το θάνατό του

«...Το πορτραίτο του δόκτορα Γκασέ, έργο του Βαν-Γκόγκ, περιήλθε στο χέρια μιας γκαλερί του Τόκυο, αντί του ποσού των 13 δισεκατομμυρίων δραχμών (ποσό ρεκόρ)...» (εφημερίδες 1990)

Εκατό χρόνια μετά το θάνατό του, για να είμαστε ακριβείς αυτοκτονία, ο Βαν-Γκόγκ άγεται και φέρεται αντί μυθικών ποσών από κυρίους, που αρέσκονται να κάνουν ρεκόρ ξεστομίζοντας αυτά τα μυθικά ποσά στα χρηματιστήρια τέχνης.

Ο Βαν-Γκόγκ υπήρξε ένας άνθρωπος με πολυτάραχη ζωή. Ξεκινώντας να ζωγραφίζει σ΄ ένα χωριό ανθρακωρύχων, όπου ήταν κληρικός, δημιούργησε έργα με ανθρωπιά, έργα που αποκρυπτογραφούν την ίδια τη ζωή του αλλά και τη ζωή απλών ανθρώπων δίπλα στους οποίους έζησε. Οι πιο σημαντικοί «σταθμοί» στη ζωή του ήταν: η φιλία του με το ζωγράφο Πωλ Γκωγκεν, η παραμονή του στο ψυχιατρείο αλλά και οι συναναστροφές του με τις γυναίκες. Σταθμοί καθοριστικοί για το δημιουργό. Αυτοκτονεί στις 29 Ιουλίου 1890 πάμπτωχος και μακριά από τον κόσμο. Είναι ζωγράφος, που εν ζωή πουλήσε μόνο ένα έργο, την «Κόκκινη κληματαριά».

Τώρα πλέον τα έργα του κοστίζουν δισεκατομμύρια. Ούτε που το φανταζόταν. Γίνεται πλέον όνομα, μύθος, μόδα.

«Βανγκογκμανία - φαινόμενο του καιρού μας...», μας πληροφορεί περιοδικό ποικίλης ύλης της χώρας μας. Καλά διαβάζετε. Το μόνο που έμεινε είναι, να κυκλοφορήσουν και τη ζωή του σε «΄Αρλεκιν», μια και γιορτάζονται τα εκατό χρόνια από το θάνατό του. Και η τελευταία κυρία της «υψηλής» κοινωνίας ονειρεύεται να έχει ένα Βαν-Γκόγκ στο σπίτι της. Κι ας μην έχει ουδεμία σχέση με Τέχνη. Ας είναι μέχρι τώρα η μοναδική της επαφή με χρώμα... τα νύχια που βάφει. Πού να τό ΄ξερε ο ζωγράφος των ανθρακωρύχων, των αγρών, του αέρα, ότι θα τον έκαναν ρεντίκολο τα χρηματιστήρια τέχνης και τα περιοδικά ποικίλης ύλης. Θά ΄ριχνε ακόμα μια σφαίρα, για να είναι σίγουρος πως πέθανε και δε χει σ΄ αυτό τον παραλογισμό.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

«Ουαί Γραμματείς και Φαρισαίοι υποκριταί...» Εσείς είσαστε, που τον κάνατε να πεθάνει πάμπτωχος στην εποχή του. Εσείς είσαστε, που τον είχατε ρίξει στην αφάνεια και σαν άνθρωπο και σαν καλλιτέχνη. Εσείς είσαστε, αυτή τη στιγμή, που επινοήσατε τη «Βανγκογκμανία», που δημιουργήσατε τα μυθικά ποσά, που τον εκμεταλλεύεστε. Να κερδίσετε αφού πλέον αυτός δεν υπάρχει.

Ούτε το μουσείο της Ζυρίχης, ναι, ναι, ΜΟΥΣΕΙΟ, δεν κατάφερε να «χτυπήσει» τα 13 δις του Ιάπωνα Χιμπέτο Κομπαγιάσκι.

Εκείνος για άλλους ζωγράφισε, για άλλους δημιούργησε. Εκείνο που φανταζόταν ήταν η ανθρωπιά που θά 'δειχναν απέναντι στα έργα του.

Και την ανθρωπιά μερικοί στις μέρες του και στις μέρες μας τη μετράνε σε δις.

Ο Βαν-Γκόγκ, ένας ιδιοφυής δημιουργός, έβλεπε πέρα από την εποχή του.

Δημιούργησε έργα απαράμιλλης αξίας. Έργα που δε μετριούνται σε χρήματα κάποιων κυρίων σε χρηματιστήρια τέχνης (ακούστε όρος ... λες και η τέχνη είναι ... τσιμέντα, πετρέλαια, πάντος είδους μετοχή προς πώληση και αγορά ...). Τα έργα του αντίθετα μετριούνται σ' αισθήματα, βιώματα και καταστάσεις, που μόνο αυτός μπόρεσε να τ' αποκρυπτογραφήσει με τέτο χαρακτηριστικό τρόπο.

Ορίστε, ο ίδιος ο Ιάπωνας κύριος αποκτά 2 μέρες αργότερα και το αριστουργηματικό έργο του Ρενουάρ «Μουλέν ντε λα Γκαλέτ» για περίπου 78 εκατομμύρια δολλάρια, όσο δηλαδή και του Βαν-Γκόγκ.

Ο ίδιος ο Βαν-Γκόγκ έλεγε: «Πρέπει να αγαπάμε περισσότερο τους ζωγράφους παρά τους πίνακες». Κι από αισθήματα στα χρηματιστήρια τέχνης δεν τα πάνε και καλά.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πελοπίδας Δόνος (*)

Περνάει πολύ εύκολα ο καιρός εδώ
στις αποβάθρες
και στους σταθμούς

απέναντι στις λιγοστές κεραίες
της έγχρωμης τηλεόρασης

κάτω
απ' τις κολώνες
του αρχαίου
ναού

που σαπίζουν αργά στη βροχή
με τα κοχύλια να μ
α
τ
ώ
ν
ο
υ
ν
τα χέρια
και τ' αστέρια να μη μας γνωρίζουν.
Αλήθεια!
.....
περνάει πολύ εύκολα ο καιρός εδώ.

(*) Τα ποιήματα είναι από την ποιητική συλλογή «Ερήμην, έστω....», Αθήνα 1985, στην οποία αυτοσυστήνεται ως εξής: *Γεννήθηκα στην Πρέβεζα το 1963. Από το 1981 φοιτητής της Νομικής, εκδίδω την πρώτη μου ποιητική συλλογή ξέροντας πως πεπρωμένο μου είναι ν' αναλωθώ σε αίθουσες δικαστηρίων, ρόλους αλλάζοντας «ερήμην έστω»...*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Στον τοίχο που ζωγράφισα το πρόσωπό σου
χιλιάδες βλέμματα και χνώτα
λέρωσαν απ' το πρωί τη φυσιογνωμία.

Χτυπώντας το χέρι μου σε σπασμένα γυαλιά
άσκοπη επιχείρησα διαμαρτυρία.

Αίμα στο πεζοδρόμιο

και σχηματισμός
κάποιου ανάγιου έργου τέχνης.

Κι όταν όλοι άρχισαν να γελούν
κατάλαβα
πόσο παρέμεινα ερασιτέχνης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δεν είναι η σιωπή που ενοχλεί
ούτε ο θόρυβος που κάνουν οι συμπιεστές
λέξεις συνθλίβοντας απ' αλουμίνιο.

Είναι το ενδιαφέρον που παρουσιάζεται
ενίοτε,
των σκουπιδιών το χρώμα μη αφήνοντας
τη φλούδα του ευκάλυπτου να σκεπάσει

Είναι η βούληση που εμφανίζεται
ενίοτε
και τις αράχνες δεν αφήνει να στεριώσουν
ταρακουνώντας τα κλαριά.

Είναι η κίνηση που εκδηλώνεται
ενίοτε
και σκόνη δεν αφήνει να καλύψει
το πέμπτο δαχτυλάκι... το μικρό.

Αυτό είναι που ενοχλεί.
Ενίοτε...

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ποιητής μισός, ανολοκλήρωτος
χάνομαι σε εκθέσεις έργων τέχνης
και αναπολώ,
ώρες που άμμος φυλάκιζε τα δάχτυλά μου
με φιλοδοξία αποτυπώματος,

το σχήμα της πέτρας που ξέφυγε
αναπηδώντας στη θάλασσα
όμορφα πιστεύοντας
πως δε θα βουλιάξει.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Υπνοβατώ
μα τ' όνειρο δε με χωρίζει απ' την επαφή
και είν' η μνήμη μου,
περιπλανώμενου θιάσου γκαρνταρόμπα.
Στούς φίλους που ανόητα με θυμούνται,
μια θυμωμένη έκσταση αφιερώνω
ανέρωτη και βροχερή...

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο κεντρικός δρόμος της Φιλιππιάδας την περίοδο 1930-34

Ο ίδιος δρόμος σήμερα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τζιανούμης Ιωάννης - Σταμάτης Γεώργιος
Μαθητές Α'τάξης 2ου Λυκείου Φιλιππιάδας

Οικονομικά χαρακτηριστικά της Φιλιππιάδας (1)

Η Φιλιππιάδα είναι μια μικρή κωμόπολη του νομού Πρέβεζας και κατέχει μια σημαντική από κάθε άποψη θέση, ανάμεσα από τα Γιάννινα, την Άρτα και την Πρέβεζα. Βρίσκεται κτισμένη στους πρόποδες του βουνού Ηλιοβούνι, στη δεξιά όχθη του ποταμού Λούρου και είναι πρωτεύουσα του ομώνυμου δήμου. Με την τελευταία απογραφή (1981) αριθμούσε 3333 κατοίκους.(2) Αποτελείται από 3 οικισμούς: την Παλαιά Φιλιππιάδα, τη Νέα και το Ελευθεροχώρι, που σήμερα παρουσιάζουν μια ενιαία οπτικά εικόνα.

Με ακρίβεια δεν γνωρίζουμε πότε πρωτοκατοικήθηκε αυτός ο τόπος. Η άγνοια αυτή αφορά κυρίως το Ελευθεροχώρι και την Παλαιά Φιλιππιάδα. Η παράδοση διασώζει σχεδόν με ακρίβεια τον τρόπο ίδρυσης της Νέας Φιλιππιάδας, καθώς και τη σημασία που είχε στα προπολεμικά χρόνια για την περιοχή.(3) Συγκέντρωνε όλη την εμπορική κίνηση, την οποία απέσπασε από την Άρτα. Αλλά και οι διάφορες υπηρεσίες (τηλεγραφείο, υποδιοίκηση χωροφυλακής, ειρηνοδικείο, εφορία, δασονομείο, γραφείο γεωργικής ανάπτυξης) έδωσαν μια διαφορετική θέση στην κωμόπολη.

Η πόλη ελευθερώθηκε στις 12 Οκτωβρίου 1912. Ο πληθυσμός της μετά την απελευθέρωση αλλά και ύστερα από τον πόλεμο (ιδιαίτερα στη δεκαετία 1950-1960) όλο και μεγαλώνει. Αποτελείται βασικά από τους ντόπιους αλλά και τους κατοίκους των περιχώρων που ήρθαν στη Φιλιππιάδα για να βρουν καλύτερη τύχη. Έως σήμερα Ανωγιάτες, Συρρακιώτες, Τζουμερκιώτες και ντόπιοι συνθέτουν το πληθυσμιακό μωσαϊκό της πόλης.

Εξάλλου με μια ματιά μπορούμε να δούμε το μέγεθος της ανάπτυξής της. Σύγχρονα σπίτια, δρόμοι, υπηρεσίες, καταστήματα πιστοποιούν την αναβάθμιση της περιοχής. Όχι μόνο παλαιότερα αλλά και σήμερα η Φιλιππιάδα αποτελεί ένα σημαντικό εμπορικό σταυροδρόμι και πραγματικά παρουσιάζει μια σπουδαία οικονομική δραστηριότητα: Κυρίαρχη μορφή εμπο-

(1) Η εργασία αυτή έγινε κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς 1989-90 στα πλαίσια του μαθήματος της Ιστορίας και ιδιαίτερα της τοπικής ιστορίας. Από τη θέση αυτή ευχαριστούμε το φιλόλογο καθηγητή μας κ. Δημήτριο Ελ. Ράπτη για τη βοήθεια που μας πρόσφερε στη συγγραφή αυτής της μικρής εργασίας. Η καταγραφή των καταστημάτων έγινε στο τέλος Νοεμβρίου 1989.

(2) Παρόλα αυτά ο σημερινός πληθυσμός της Φιλιππιάδας φτάνει κοντά στις 8 και παραπάνω χιλιάδες, και αυτό γιατί την ημέρα της απογραφής οι περισσότεροι κάτοικοι φεύγουν για τις ιδιαίτερες πατρίδες τους. Έτσι φαινομενικά ο πληθυσμός είναι λίγος, ενώ στην ουσία είναι πολύ μεγαλύτερος.

(3) Μετά την προσάρτηση της Άρτας στο ελληνικό κράτος (1881) οι Τούρκοι της περιοχής ήρθαν και κατοίκησαν στην περιοχή Ν.Φιλιππιάδας. Μάλιστα την έφτιαξαν με σχέδιο πόλης, που διατηρείται και σήμερα με κάποιες τροποποιήσεις.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ρικών ανταλλαγών στο παρελθόν ήταν η ζωοπανήγυρη.(4) Αρχικά είχε χαρακτήρα εμποροζωοπανήγυρης αλλά σήμερα έχει μετατραπεί σε εμποροπανήγυρη. Γινόταν στην πόλη κάθε χρόνο αρχές Σεπτεμβρίου και αργότερα 26-31 Οκτωβρίου (γιορτή Αγ. Δημητρίου). Η εμποροπανήγυρη συνεχίζει ακόμη και σήμερα να συγκεντρώνει λαό απ' όλη τη γύρω περιοχή.

Σήμερα, το κυριότερο μέρος της οικονομικής ζωής της πόλης αποτελούν τα εμπορικά της καταστήματα (ανέρχονται σε 263). Τα παραδοσιακά καταστήματα όπως αρτοποιεία, οπωροπωλεία, παντοπωλεία, κρεοπωλεία, καφενεία, καταστήματα ετοίμων ενδυμάτων-υποδημάτων και πανδοχεία παράλληλα με τη λαχαναγορά αποτελούν ένα αξιόλογο κέντρο εξυπηρέτησης των κατοίκων της πόλης και των γύρω περιοχών (πβ. πίνακα).

Με την πάροδο του χρόνου όμως ο χαρακτήρας της εμπορικής ζωής της πόλης άρχισε να μεταβάλλεται, κυρίως τα τελευταία 15-20 χρόνια, οπότε παρατηρήθηκε μια εντυπωσιακή αύξηση του αριθμού των εμπορικών καταστημάτων, κατά είδος και ποιότητα βέβαια. Έτσι λειτουργούν σήμερα διάφορα καταστήματα αναγκαία για τη ζωή της πόλης, όπως: φαρμακεία, στεγνοκαθαριστήρια, οδοντιατρεία, φροντιστήρια, ξυλουργεία, επιπλοποιεία, καταστήματα υδραυλικών ειδών, τράπεζες, σιδηρουργεία, ραφεία, φωτογραφεία, καφεκοπτεία (πβ. πίνακα καταστημάτων και υπηρεσιών).

Προχωρώντας στη δεκαετία του '80 παρουσιάζουν ανάπτυξη τα: γαλακτοπωλεία, πρατήρια βενζίνης, καταστήματα ηλεκτρικών ειδών, μάντρες οικοδομικών υλικών, συνεργεία, βιβλιοπωλεία, καταστήματα αθλητικών ειδών, καταστήματα γεωργικών φαρμάκων και κτηνιατρικών ειδών, σούπερ μάρκετ, τεχνικά γραφεία, καταστήματα φοροτεχνικών-λογιστικών, ζαχαροπλαστεία, πρακτορεία ΠΡΟ-ΠΟ, καφετέριες, φαστφουντάδικα και βίντεοκλαμπ (πβ. πίνακα καταστημάτων & υπηρεσιών). Η πλειονότητα των παραπάνω εμπορικών καταστημάτων εμπορεύεται κυρίως είδη μεταποίησης.

Δυναμικός είναι ο πρωτογενής τομέας, με τα χοιροστάσια κυρίως, από τον οποίο προέρχεται μεγάλο μέρος του εισοδήματος των κατοίκων.

Στην πόλη υπάρχουν και αρκετές δημόσιες υπηρεσίες (σύνολο 13) που εξυπηρετούν τη ζωή της πόλης και της γύρω περιοχής. Οι υπηρεσίες αυτές είναι οι εξής: ΟΤΕ, αγροτικό ιατρείο, κτηνιατρείο, ταχυδρομείο, ΠΙΚΠΑ, αστυνομία, πυροσβεστική, δημόσια οικονομική υπηρεσία, αγρονομείο, ειρηνοδικείο, δασαρχείο, γεωτεχνική υπηρεσία, ΙΚΑ (πβ. πίνακα καταστημάτων και υπηρεσιών).

Η Φιλιππιάδα λοιπόν αποτελεί μια συνεχώς αναπτυσσόμενη πόλη, στην οποία ο αριθμός των καταστημάτων συνεχώς αυξάνεται. Η αντιστοιχία είναι ένα κατάστημα ανά 30 κατοίκους, γεγονός που φανερώνει ότι το εισόδημα των κατοίκων συνεχώς αυξάνεται και συνεπώς βελτιώνεται και το βιοτικό τους επίπεδο.

(4) Μετά την ίδρυση της Νέας Φιλιππιάδας (1881) η εμποροζωοπανήγυρη γινόταν το Σεπτέμβριο. Το 1924 όμως άλλαξαν την ημερομηνία γιατί συνέπιπτε με το «Μπ(ου)χούστ» της Άρτας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΔΗΜΟΥ ΦΙΛΙΠΠΙΑΔΑΣ

* * * * *

Αρτοποιεία	4	Αποθήκες	12
Video Club	6	Είδη δώρων	3
Οπωροπωλεία	5	Βιβλιοπωλεία	4
Πρατήρια βενζίνης	3	Χρυσοχοεία-Ωρολογοποιεία	2
Οδοντιατρεία	5	Ρεταλάδικα	3
Φαρμακεία	7	Φωτογραφεία	3
Κρεοπωλεία	8	Τεχνικά γραφεία	7
Καφετέριες	13	Τουριστικά γραφεία	2
Γαλακτοπωλεία	6	Δικηγορικά γραφεία	3
Ανθοπωλεία	3	Συμβολαιογραφεία	2
Περίπτερα	4	Μαλλιά-νήματα	4
Πρακτορεία ΠΡΟ-ΠΟ	3	Καφεκοπτεία	3
Κομμωτήρια	9	Αθλητικά είδη	2
Ξυλουργεία	6	Κτηνιατρικά-γεωργικά φάρμ.	5
Οικοδομικά υλικά	4	Galeri	1
Σιδηρουργεία	7	Ποτοποιεία	1
Ηλεκτρικά είδη	5	Pub	1
Καταστήματα υαλικών	4	Σιδηρικά-τζάμια	1
Super Market	4	Εφημερίδα-τυπογραφείο	1
Υδραυλικά--είδη υγιεινής	8	Είδη αλουμινίου	1
Έτοιμα ενδύματα	16	Επισκ.(παπουτσιών-ηλεκ.ειδ)	6
Φορτοεχνικά	4	Ψησταριές	4
Καφενεία	11	Ένωση Συνεταιρισμών	1
Τράπεζες	3	Σύλλογος Εμποροεπαγ/τιών	1
Φάστ-φούντ	4	Οδοντοτεχνικό εργαστήρι	1
Φροντιστήρια	8	Μάρμαρα	1
Υποδήματα	4	Ξενοδοχεία	1
Ραφεία	3	Ηλεκτροκινητήρες	1
Ζαχαροπλαστεία	6	Κεραμικά	1
Δημόσιες υπηρεσίες	13	Αντ/πείες αυτοκινήτων	1
Επιπλοποιεία	1	Κάρβουνα	1
Παντοπωλεία	5	Ζωοτροφές	1
Στεγνοκαθαριστήρια	3	Πρατήρια τσιγάρων	2
Συνεργεία	4	Ξυλεία	1

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Λόγος και αντίλογος

ΠΡΟΣ
την Διεύθυνσιν Δημοτικής Βιβλιοθήκης ΠΡΕΒΕΖΗΣ
Εθνικής Αντιστάσεως 481 00 ΠΡΕΒΕΖΑ

Εις τα ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, σελίς 172 τεύχος 23, ο κ. Γιώργος Μουστάκης γράφει:

« Ο δικηγόρος και έφ. Λοχαγός Γ. Φωτόπουλος ο οποίος στην κατοχή πήγε στο Ν. Ζέρβα και κατάφερε να γίνει διοικητής ενός Τάγματος (150 περίπου άνδρες) που συγκροτήθηκε από τον Ανεξάρτητο Λόχο Παππαδατών, δημιούργημα του έφ. Αξ/κού Κολιόπουλου » κ.λπ.

Πρόκειται για ανακρίβεια, όχι ηθελημένην ασφαλώς, αλλά οφειλομένην εις άγνοιαν. Απλώς, για την ιστορικήν αλήθειαν και μόνον, σας γνωρίζω τα κάτωθι:

Ο έφ. Αξιωματικός που εδημιούργησε τον Ανεξάρτητον Λόχον Παππαδατών, δεν λέγεται Κολιόπουλος, αλλά Αθανάσιος Γεωργόπουλος - ο Υπογράφων - ο μοναδικός έφ. Αξ/κός την περίοδον εκείνην στο χωριό Παππαδάτες.

Άλλως τε, δεν υπάρχει εις την εν λόγω Κοινότητα Παππαδατών, άτομον με επώνυμον Κολιόπουλος.

Μεθ' υπολήψεως
ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΣ
Παππαδάτες, 15.12.1990

Απάντηση

Στο προηγούμενο δημοσίευμά μου, «Από την κοινοβουλευτική ιστορία του τόπου μας», από παραδρομή έγινε λάθος στη φράση: « που συγκροτήθηκε από τον Ανεξάρτητο Λόχο Παππαδατών, δημιούργημα του έφ. Αξκού Κολιόπουλου » κ.λπ. Το σωστό είναι: του Αθανασίου Γεωργόπουλου. Το λάθος δεν είναι από άγνοια, γιατί τον κ. Αθ. Γεωργόπουλο τον γνωρίζω, όπως και την μεγάλη και θετική προσφορά του στην αντίσταση.

Εξάλλου τις πληροφορίες μου τις έχω από τον φίλο μου και στενό συγγενή και συνεργάτη του την εποχή εκείνη Απ. Π.

Γ.Ι.Μουστάκης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Για το ερασιτεχνικό θέατρο

Διαβάζοντας το άρθρο του 'Αγγ. Παληκίδη στο προηγούμενο τεύχος των «Πρεβεζάνικων Χρονικών», αριθ. 23 για το ερασιτεχνικό θέατρο, κατάλαβα ότι ματαίως σ' αυτό τον κόσμο υπάρχουν επαγγελματίες ηθοποιοί και σκηνοθέτες. 'Οτι, τέλος πάντων, τα δεινά του θεάτρου στον τόπο μας ξεκινούν από τον επαγγελματισμό. 'Οτι το ερασιτεχνικό θέατρο είναι ο κινητήριος μοχλός του πολιτισμού. Δε νομίζω ότι είναι τόσο απλά τα πράγματα. Δηλαδή εξωραΐζουμε το ερασιτεχνικό θέατρο και σιχτιρίζουμε το επαγγελματικό;

Δεν θέλω να υπερασπιστώ την κ. Βουγιουκλάκη ή κάποιον άλλο ηθοποιό, σκηνοθέτη. Αντίθετα εκτιμώ τη προσπάθεια των ανθρώπων που δούλεψαν με κόπο και μεράκι στη Θεατρική Σκηνή Πρέβεζας. Νομίζω όμως ότι οι παρατηρήσεις, τα συμπεράσματα στο άρθο στηρίζονται σε μια σαθρή βάση. Και θα εξηγήσω γιατί. Υπάρχει κατά τη γνώμη μου σωστό επαγγελματικό θέατρο, σωστό ερασιτεχνικό. 'Οπως αντίστοιχα κακό επαγγελματικό θέατρο και κακό ερασιτεχνικό. Αυτό δεν αναφέρεται πουθενά. Μάλιστα το άρθρο παίρνει σαν παράδειγμα (αθέλητα ίσως) το καλό ερασιτεχνικό θέατρο και το συγκρίνει με το επαγγελματικό ολόκληρο, βγάζοντας έξω την προσπάθεια των ηθοποιών για ανύψωση του πολιτιστικού επιπέδου. Στην καλύτερη περίπτωση το άρθρο αποσιωπά το καλό επαγγελματικό θέατρο. Κάνει κατά τη γνώμη μου λανθασμένη σύγκριση.

«Ράβδος εν γωνία, άρα βρέχει». Αυτό προσπαθεί να αποδείξει;

Λέει το άρθρο: «Ο ερασιτέχνης σπάνια ορίζει αυστηρά τη χρονική περίοδο επεξεργασίας του έργου του». Δηλαδή έχει την ευκαιρία να το βγάλει καλό κι ο επαγγελματίας λέει ό,τι βρέξει ας κατεβάσει, αρκεί να προλάβει τη saison;

Πιό κάτω: «Είναι αδιανόητο για ερασιτέχνη να προσβάλλει την αισθητική της θεατρικής πράξης, να προκαλέσει εκβιαστικά το γέλιο ή τη συγκίνηση για να επιβάλλει την ύπαρξή του». Κι εκείνος ο ερασιτέχνης, που προσβάλλει την αισθητική της θεατρικής πράξης, ξεχνώντας μέχρι και λέξεις από το ρόλο, που λειτουργεί χωρίς να αισθάνεται το ρόλο του κάνοντας άχαρες κινήσεις; Αυτός δε μας επιβάλλει την ύπαρξή του, την κακή, άχαρη θεατρική ύπαρξή του; Φατρίες δημιουργούνται στους επαγγελματικούς θιάσους αλλά και στους ερασιτεχνικούς, όταν μπλέκεται σ' αυτούς επαγγελματίας σκηνοθέτης.

Αυτό μας λέει κάπου αλλού το άρθρο. Και κείνος ο ερασιτέχνης, που έπαιξε μια φορά στο θίασο της «'Ανω Ράχης» και κοιτάζεται στον καθρέφτη κάνοντας τον εαυτό του καλύτερο κι από το Ρόμπερτ Ντε Νίρο;

'Η ο σκηνοθέτης ο ερασιτέχνης, που δε θέλει επαγγελματία, γιατί αυτός τί θα γίνει μετά; Ποιόν θα σκηνοθετήσει; Υπάρχουν στο επαγγελματικό θέατρο άνθρωποι, που είναι κακοί χαρακτήρες, «καριερίστες», κυνηγοί ευκόλου χρήματος κ.λπ. Αλλά το είδος ευδοκιμεί και στο ερασιτεχνικό

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θέατρο.

Να το ξεκαθαρίσουμε. Ανάγκη έχουμε από σωστό επαγγελματικό θέατρο και από σωστό ερασιτεχνικό θέατρο. Από τον κακό τους εαυτό προέρχεται ο κίνδυνος.

Το ερασιτεχνικό θέατρο δίνει τη δυνατότητα σε μια ομάδα ανθρώπων ν' ασχοληθούν, έστω για μια φόρα, με την Τέχνη. Να προάγουν τους ίδιους τους εαυτούς τους αλλά και το υπόλοιπο σύνολο. Να καλύψουν μια σοβαρή ανάγκη μη ύπαρξης θεατρικών πράξεων (στην επαρχία κυρίως), να φέρουν μια ομάδα ανθρώπων περισσότερο κοντά στο θέατρο. Να αναδειχθουν οι ανησυχίες πολλών από την ομάδα αλλά και τα ταλέντα, που ίσως στελεχώσουν επαγγελματικούς θιάσους, χωρίς αυτό να γίνεται αυτοσκοπός. 'Ομως παραμένουν ερασιτέχνες και δεν είναι άσχημο. Προσφέρουν πολλά.

Η παιδεία όμως στους ερασιτέχνες λείπει. Πού έμαθε π.χ. κάποιος ορθοφωνία, κίνηση στο θεατρικό χώρο, υποκριτική και μιλάμε για κάποιον που ίσως για πρώτη φορά συμμετέχει σε θέατρο; Πού έμαθε ο ερασιτέχνης σκηνοθέτης να σκηνοθετεί; Να μεταδίδει αυτό που θέλει στους υπόλοιπους; Δε φτάνει μόνο το μεράκι. Ο θεατής ενός ερασιτεχνικού θιάσου τα συγχωρεί όλα αυτά, γιατί ξέρει ότι έχει να κάνει με το Γιώργο, την Αγγελική, που είναι φίλοι του και πηγαίνει να τους δεί.

Από τον επαγγελματία έχει άλλες απαιτήσεις. Με το επαγγελματικό θέατρο κερδίζεις άλλα. Θα μπείς στο ρόλο του πρωταγωνιστή, θα τον αισθανθείς, γιατί ο ηθοποιός θα ξέρει πώς να τον δώσει. Θα δεις την αόρατη γραφή του σκηνοθέτη κατά τη διάρκεια όλης της παράστασης. Στην κατανομή των ρόλων θα πεις ότι ο τάδε έπαιζε καταπληκτικά, θα σε συναρπάσει όχι γιατί βλέπεις το φίλο σου να παίζει, αλλά η πλοκή, οι κινήσεις του ηθοποιού, οι διακυμάνσεις της φωνής του, το περπάτημά του, η καλή χρησιμοποίηση των σκηνικών, η μουσική.

Γιατί φεύγοντας θά 'χεις γνωρίσει μια πολύ όμορφη πλευρά των ανθρώπινων δυνατοτήτων. Τα ελαττώματά του, βεβαίως η ανάπτυξη φατριών, βεβαίως οι καριερίστες, βεβαίως οι σκηνοθετικές αυθαιρεσίες, που μπορούν να αναπτυχθούν.

Σε κάποιο άλλο σημείο το άρθρο μιλάει για τα «μεγάλα ονόματα» του επαγγελματικού θεάτρου... και για τα «μικρά ονόματα» του ερασιτεχνικού, θα πρόσθετα εγώ. Το πρόβλημα δεν είναι στα μεγάλα και μικρά αλλά στα ονόματα. 'Οταν κινδύνεψε από τα ονόματα, κινδύνεψε το θέατρο, είτε ερασιτεχνικό, είτε επαγγελματικό. Μόνο που σε πολλές περιπτώσεις τα μικρά ονόματα χάθηκαν μαζί με τον ερασιτεχνικό θίασο (προς απογοήτευση του κόσμου), ενώ τα μεγάλα ονόματα έκαναν έναν άλλο θίασο.

Γιατί όταν «δεν κάνεις θέατρο για το θέατρο», τις περισσότερες φορές πετυχαίνεις είτε είσαι ερασιτέχνης, είτε είσαι επαγγελματίας.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ-ΙΟΥΝΙΟΣ '90

πρεβεζανικα

Χρόνος Ζ'
Περίοδος Β'
Τεύχος 24
ΠΡΕΒΕΖΑ

περιοδικο της δημοτικης βιβλιοθηκης
πρεβεζας

αφιερωμα
α' διεθνες συμποσιο ιστοριας της πρεβεζας

λαογραφια
λογοτεχνια
ποιηση
θεατρο
αμβρακικός
οικολογια
τοπικη ιστορία

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ